

A SZEMÉLYI SZABADSÁGHOZ VALÓ JOG AZ ALKOTMÁNYBAN

BEVEZETÉS

Az alkotmány XII. fejezete az élethez és az emberi méltósághoz való jogot követően a személyi szabadsághoz való jogról rendelkezik.¹ Az 55. § (1) bekezdése nevezi meg az alapvető jogot (jog a szabadságra és a személyi biztonságra), valamint meghatározza a jogkorlátozás egyes általános feltételeit (törvényben meghatározott ok, törvényben meghatározott eljárás). A (2) bekezdés a személyi szabadságtól való megfosztás egyik speciális garanciáját, a bíró elé állításhoz való jogot nevesíti. A (3) bekezdés az alapjog megsértése esetén alkalmazandó jogkövetkezményről, a károk megtérítéséről rendelkezik.

Az alkotmány 55. §-ának hatályos szövege az 1989–90-es alkotmányozás során alakult ki. A mai számozás szerinti (1) és (3) bekezdést az alkotmány módosításáról szóló 1989. évi XXXI. törvény iktatta az alkotmányba. A (2) bekezdést az alkotmány módosításáról szóló 1990. évi XL. törvény illesztette az 55. §-ba, egyúttal a korábbi (2) bekezdés a (3)-as számot kapta. Az alkotmányozók nemzetközi jogi mintákat követve és az alapjog tradicionális súlyának megfelelően helyezték el az alkotmányban a személyi szabadsághoz való jogot. Az 55. §-sal részben megegyező rendelkezéseket tartalmaz a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának (a továbbiakban egyezségokmány) 9. cikke, valamint az Emberi jogok európai egyezményének (a továbbiakban egyezmény) 5. cikke.

A személyi szabadsághoz való jog a legrégebben elismert alapjogok közé tartozik, s a szabadságvédő garanciák megteremtése a tartalmi alkotmányosság egyik sine qua nonja.² Ez utóbbit jól mutatja, hogy 1989-ben, a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások során érdemi súlya mellett szimbolikus jelentősége is volt annak, hogy a szabadságelvonás elrendelése bírói hatáskörbe kerüljön. A büntetőeljárás törvény eredetileg úgy rendelkezett, hogy az előzetes letartóztatás elrendelése nyomozó hatósági (rendőrségi) jogkör ügyészi jóváhagyással, s a döntéshozatal 1987-ben az ügyész hatáskörébe került.³ Meghatározó változást az

előzetesen a Nemzeti Kerekasztalnál is megvitattott, a büntetőeljárás törvény módosításáról szóló 1989. évi XXVI. törvény eredményezett: a nemzetközi emberi jogi egyezményekre és az alkotmányosság követelményeire tekintettel a személyi szabadság elvonásával járó, legsúlyosabb kényszerintézkedések elrendelésére a bíróság vált jogosulttá. Mindazonáltal az alkotmányba csak az 1990. évi XL. törvény révén került be a bíró elé állításhoz való jog, és a nemzetközi emberi jogi egyezményekben szereplő garanciák egy része ismét kimaradt az 55. §-ból. Ennek oka, hogy 1990 tavaszán a viták továbbra is kizárólag a büntetőeljárás kényszerintézkedésekről folytak, és nem esett szó az egyezményekben tárgyalt többi szabadságkorlátozásról. Mindemelllett – az alkotmánymódosító törvényjavaslat indokolása szerint – „a bíróságok és az ügyészségek jelenlegi teherbíráására” tekintettel, a büntetőeljárás biztosítékai is az újabb európai alkotmányoknál enyhébb formában kerültek az alkotmányba. Így az őrizetbe vett személy bíró elé állításának határidejét az alkotmány nem határozza meg, holott három képviselői indítvány is tartalmazott javaslatot a végül az alkotmányszövegbe került „lehető legrövidebb időn belül” szövegrésznél szigorúbb, felső időhatárt is előíró rendelkezésre.⁴

Töredezettsége ellenére az 55. § a magyar alkotmánytörténetben példa nélküli védelemben részesíti a személyi szabadságot azáltal, hogy a jogosultság elismerésén túl meghatározza az alapjog-korlátozás egyes általános feltételeit, intézményesíti a bíró elé állításhoz való jogot, valamint rendelkezik az alapjogsértés jogkövetkezményéről. Mindez szakítást jelent a Magyar Népköztársaság alkotmányában megjelent szemlélettel, amely az állam adományaként deklarálta a személyi szabadságot, és semmiféle szabadságvédő garanciát nem tartalmazott. Ezzel szemben a korábbi, történeti alkotmányra épülő tradicionális magyar alkotmányszemlélet – egyebek mellett – a személyi szabadság jogforrása elismertségének sok évszázados hagyományában látta megvalósulni az alkotmányosságot. A történeti alkotmány egyik tartópillére, az Aranybulla második pontjában

* A tanulmány a Sólyom László szerkesztésében megjelenő Alkotmánykommentár 55. §-ról szóló – még nem végleges – fejezetének rövidített és átalakított változata. Terjedelmi okokból teljesen kimaradt az 55. § (3) bekezdésének magyarázata. A kommentár módszertanáról lásd SÓLYOM László: *Pártok és érdekszervezetek az Alkotmányban*, Budapest, Rejtjel, 2004, 7–8.

az uralkodó biztosította a serviensek személyi szabadságát, ami az államalapítástól eredeztetett nemesi kiváltságok része volt. Werbőczy Tripartitumának Prima nonusa az egyenlő jogú nemesség négy szabadsága (privilegiuma) között az első helyen szólt a személyi szabadságról.

A királyi hatalmat korlátozó nemesi szabadságot elsőként biztosító Aranybullát – a számos eltérés ellenére – gyakran állítják párhuzamba az angol uralkodó által elismert jogokat és kiváltságokat tartalmazó Magna Carta Libertatummal, különösen annak 39. cikkével, amely kimondta, hogy szabad embert csak törvényes eljárás nyomán lehet bebörtönözni.⁵ Az angol jogfejlődés abban volt előremutató, hogy a jogok ismételt kinyilvánításán és kiterjesztésén túl kidolgozta és az alkotmány részévé tette a jogosultságok tényleges érvényesülését előmozdító intézményi garanciákat. A bírói gyakorlat megteremtette a fogvatartottak alanyi jogát olyan parancs (writ of habeas corpus) kiadásához, amely alapján a fogva tartott személyt bíró elé kellett állítani, hogy bíró döntsön a fogva tartás jogszerűségéről.⁶ Az évszázadok során egyedi döntések révén kialakult jogvédelmi eszközt az angol parlament több alkalommal törvényben erősítette meg és formálta egységessé.⁷ A jogintézmény garanciális és szimbolikus jelentőségét mutatja, hogy az Angliával szembenálló észak-amerikai gyarmatok egyik legfőbb követelése a habeas corpus törvények gyarmati kiterjesztése volt, ami a Korona hatalmának súlyos korlátozását jelentette volna. Mindezek alapján érthető, hogy az Egyesült Államok alkotmányának – az alapjogi katalógust tartalmazó kiegészítéseket megelőző – eredeti szövege már rendelkezett a szabadságelvonás bírói felülvizsgálatáról.⁸

Az angolszász jogfelfogás hatása egyértelműen kimutatható az egyezmény és az egyezségokmány személyi szabadsághoz való jogról szóló rendelkezéseiben.⁹ Így az Angliában megjelent jogvédő garanciák egy része a nemzetközi egyezmények közvetítésével került be a harmadik Magyar Köztársaság alkotmányába. Az alkotmányban kifejezetten nem szereplő biztosítékok érvényre juttatására pedig az alkotmányértelmezés révén nyílik lehetőség.

A SZABADSÁG ÉS A SZEMÉLYI BIZTONSÁG FOGALMA

Az 55. § (1) bekezdése együtt ismeri el mindenki jogát a „szabadságra és a személyi biztonságra”, ugyanakkor a paragrafus további részeiben csak a személyi szabadság védelméről esik szó. Ezért mindenekelőtt a két fogalom egymáshoz való viszonya szorult tisztázásra. Az alkotmányban „mindenkit” megillető „za-

badsághoz való jog” szerepel, amelynek széleskörűen használt elnevezése a *személyi* (vagy személyes) *szabadsághoz való jog*. A második világháború előtti magyar közjogi irodalomban elterjedt,¹⁰ s napjainkban is megjelenő felfogás¹¹ szerint ez a jog általános cselekvési szabadságot jelent, s védelmet biztosít különféle jogtalan beavatkozásokkal szemben. Így – e megközelítésben – a személyi szabadsághoz való jog magában foglalja a mozgásszabadságot, a levéltitok védelmét, a foglalkozás megválasztásának szabadságát, a becsület védelmét stb. Annak ellenére, hogy az alkotmánybírói gyakorlatban is felbukkant a személyi szabadsághoz való jog mint az egyéni autonómia átfogó védelmét biztosító alapjog,¹² a testület gyakorlata szerint az 55. § – szemben az 54. § (1) bekezdésében elismert emberi méltósághoz való joggal – *nem általános szabadsággal*.¹³ A személyi szabadsághoz való jog a szűk értelemben vett fizikai, testi szabadságot, *a fogva tartástól való mentességet* biztosítja. E téren azonban általános: nemcsak a büntetőeljárás és büntetőjogi kényszer, hanem a személyi szabadságot érintő valamennyi intézkedés alkotmányossági korlátját jelenti.¹⁴

A személyi szabadság egyik megnyilvánulási formája a *szabad mozgás joga*, amelybe beleértendő a közterületen való helyváltoztatás szabadsága, a lakóhely szabad megválasztása és a migrációs jogok.¹⁵ Ezért az alkotmány 58. §-a, amely külön nevesíti ezeket a jogosultságokat, az 55. §-hoz képest *lex specialis*nek tekinthető.¹⁶ Ennek ellenére az Alkotmánybíróság a két paragrafus, illetve a két alapjog „együttes értelmezése” mellett foglalt állást: „a személyes szabadsághoz való jog érdemben felhívható valamennyi, a mozgás és a helyváltoztatást is korlátozó jogszabály alkotmányossági megítéléséhez.”¹⁷ A személyi szabadság és a mozgásszabadság alkotmánybeli elkülönítése mindazonáltal alkalmat adhat a két alapjog közötti *fokozati különbségek* kimutatására. A nemzetközi egyezmények értelmezését követő, különvéleményben megjelenő álláspont szerint az 55. § a szabad mozgást leginkább korlátozó állami beavatkozásoktól véd (és biztosít többletgaranciákat), amikor az érintett személy a hatóság őrizetébe kerül, azaz meghatározott helyen fogva tartják, onnan a hatóság engedélye nélkül nem távozhat, és erre, ha szükséges, fizikai erővel is kényszerítik.¹⁸

Míg a személyi szabadság alkotmányjogi fogalmának tisztázása csupán a határesetekben okoz problémát, addig az 55. § (1) bekezdés első mondatának második fordulataként megjelenő *személyi biztonsághoz való jog* önálló léte is kérdéses. Kiindulópontként rögzíthető, hogy az alkotmány itt a személyek fizikai biztonságára utal, az 55. § (1) be-

kezdése nem hívható fel – sem alanyi jogi, sem intézményvédelmi értelemben – a szociális, gazdasági biztonság garantálására,¹⁹ továbbá a személyi biztonsághoz való jog nem áll összefüggésben a közbiztonság védelmével. Az Alkotmánybíróság mind ez idáig nem alkalmazta a személyi biztonsághoz való jogot, ez a jog semmilyen módon nem jelenik meg az ítélkezési gyakorlatban. Mindazonáltal több értelmezési irány is kínálkozik a biztonsághoz való jog tartalmának és a személyi szabadsághoz való joghoz kapcsolódásának meghatározására.

A magyar közjogi tradícióban is kimutatható és a strasbourgi ítélkezést meghatározó felfogás szerint a személyi szabadsághoz és a biztonsághoz való jog együtt kezelendő, az utóbbinak *nincs* független, *elkülönült jelentése*. Deák Ferenc az 1833-as országgyűlésen beszélt először a jobbágyok személyi és vagyoni biztonságáról (akkori szóhasználat szerint: „bátorságáról”), s a személyi szabadsághoz és sérthetlenséghez való természetes jogra hivatkozva érvelt a földesúri önkény megszüntetése mellett: „a közboldogság ott általános nem lehet, a nemzet virágzása nem képzelhető, ahol még a személyi bátorság is csak privilégium, s ahol azt a kisebb rész csak kizárólag gyakorolja.”²⁰ Mivel azonban a magyar alkotmány és az egyezmény külön említi a szabadságot és a biztonságot, azok nem tekinthetők egymás szinonimáinak. A strasbourgi esetjogban ismétlődő megközelítés szerint az egyezmény által biztosított „szabadság” és „biztonság” egységes egészet alkot, közülük a szabadság a fogva tartással szembeni szabadságot jelenti, a személy biztonsága pedig ebbe a szabadságba történő önkényes beavatkozás ellen nyújt védelmet.²¹ Így a személyi biztonsághoz való jog felfogható a személyi szabadsághoz való jog olyan *részhalmozásának*, amelytől az állam semmilyen körülmények között nem foszthatja meg az egyént. Ezt a megközelítést támasztja alá, hogy az alkotmány 55. §-a a jogosultság elismerésén túl – ellentétben a személyi szabadsághoz való joggal – nem rendelkezik a jogkorlátozás feltételeiről.²² Mindezzel szembenálló nézet szerint a személyi biztonsághoz való jog nemcsak fogva tartás esetén nyújt otalmat a testi integritás elleni, önkényes beavatkozásoktól, hanem annál szélesebb körben. Így például – e megközelítésben – a személyi biztonsághoz való jog az egyén számára önálló jogalapot jelent a hatékony állami védelemre élet elleni fenyegetés, illetve fizikai támadás esetén.²³

A rivális értelmezések a tekintetben összecsengenek, hogy az 55. § (1) bekezdésében elismert alapjog a *természetes személy*, az ember fizikai, testi szabadságát biztosítja, s e jellegzetességéből következően nem illet meg más jogalanyokat (jogi sze-

mélyeket).²⁴ Az alkotmány szövege egyértelművé teszi, hogy a jogosultak köre: „mindenki”, vagyis a Magyar Köztársaság területén a személyi szabadsághoz való jog a *külföldieket* (a nem magyar állampolgárokat és a hontalanokat) is megilleti. Az alapjogi védelem értelemszerűen a nem teljesen cselekvőképes személyre, így a gyermekekre is vonatkozik.²⁵

A SZABADSÁG KORLÁTOZÁSA ÉS A SZABADSÁGTÓL VALÓ MEGFOSZTÁS

A személyi szabadsághoz való jog *nem abszolút jog*, vagyis az állam az alkotmány keretei között korlátozhatja azt. Ez a következtetés kiolvasható magából az 55. § (1) bekezdéséből, amely lehetővé teszi, hogy „a törvényben meghatározott okból és a törvényben meghatározott eljárás alapján” az egyént megfoszsják szabadságától.²⁶ Az idézett rendelkezés felfogható az alkotmány 8. § (2) bekezdésében szereplő, az alapjogkorlátozásra vonatkozó általános formai követelmény („az alapvető jogokra... vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg”) személyi szabadsághoz való jogot érintő konkretizálásának. Ugyanakkor pusztán az 55. § (1) bekezdése nem határozza meg, hogy a formai követelményeken túl melyek az alapjogkorlátozás tartalmi feltételei. Továbbá értelmezésre szorul, hogy mi minősül a szabadságtól való megfosztásnak, és az alkotmány 55. §-a védelmet nyújt-e a megfosztásnak nem minősülő szabadságkorlátozások esetén.

Az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint az 55. § (1) bekezdésében említett formai alapjogkorlátozási követelmények nem kizárólagosak: a személyi szabadság jogszerű („törvényes”) elvonása is okozhat alapjogsérelmet. Az 55. § (1) bekezdésének és a 8. § (2) bekezdésének egymásra vonatkoztatott értelmezése alapján a testület kimondta, hogy az alkotmány csak úgy teszi lehetővé a törvényhozó számára a szabadságelvonás okainak és az azzal kapcsolatos eljárásnak a szabályozását, hogy ez a szabályozás nem korlátozza szükségtelenül vagy az elérni kívánt alkotmányos célhoz képest aránytalanul a személyi szabadsághoz való jogot.²⁷ Az alkotmány tehát *nemcsak formai, hanem tartalmi akadályokat is* állít a személyi szabadsághoz való jog korlátozása elé.

A joggyakorlat alapján az is megállapítható, hogy a szükségesség-arányosság követelményrendszere a személyi szabadsághoz való jog „lényeges tartalmát” érintő korlátozás tilalmának mércéje is egyben. Vagyis ebben az esetben elsősorban a *lényeges tartalom szubjektív jellege* érvényesül: a személyi szabadsághoz való jog aránytalan korlátozása egyúttal

a lényeges tartalmat érintő korlátozásnak is minősül.²⁸ A személyi szabadsághoz való jog lényeges tartalmának szubjektív jellegét mutatja, hogy az alkotmánybírói gyakorlatban nem jelenik meg a személyi szabadsághoz való jog olyan központi magja, amelyet sohasem érhet el a jogkorlátozás. Egy esetben azonban az Alkotmánybíróság úgy fogalmazott, hogy a személyi szabadsághoz való jog „érinthetetlen lényege” a kínzás, kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmód vagy büntetés tilalma, amelyekről az alkotmány 54. § (2) bekezdése rendelkezik.²⁹ Végül soron azonban – csakúgy, mint a többi alapjog esetében – az 54. § (1) bekezdésében szereplő *emberi méltósághoz való jog* jelenti azt az „érinthetetlen lényegét”, amelyet a személyi szabadsághoz való jog korlátozása semmilyen körülmények között nem érhet el. A szabadságtól való megfosztás végül határa az emberi méltósághoz való jog.³⁰

Az alkotmány 55. § (1) bekezdése – követve az egyezmény és az egyezségokmány szövegét – nem a személyi szabadság „korlátozása”, hanem a szabadságtól való „megfosztás”, a szabadságelvonás feltételeit határozza meg. Ettől eltérően rendelkezik a német alaptörvény, amely a szabadság „korlátozásával” szemben támaszt ugyanilyen feltételeket.³¹ A két fogalom nyilvánvalóan nem azonosítható egymással: a *személyi szabadságtól való megfosztás a szabadságkorlátozás* egyik fajtája, pontosabban annak *legsúlyosabb formája*.³² A normaszövegek különbözősége miatt eltérő felfogások alakultak ki. Az Emberi Jogok Európai Bírósága szerint kizárólag a szabadságtól való megfosztás minősül az egyezményben biztosított személyi szabadsághoz való jog korlátozásának, az egyéb szabadságkorlátozások nem tartoznak az 5. cikk hatálya alá.³³ Az ezzel ellentétes németországi megközelítés szerint a személyi szabadsághoz való jog standard védelmet nyújt a személyi szabadságtól való megfosztásnak nem minősülő szabadságkorlátozásokkal szemben, és speciális garanciák révén többletvédelmet biztosít a szabadságtól való megfosztás eseteiben.³⁴

A magyar Alkotmánybíróság nem tette egyértelművé, hogy mennyiben esik más alkotmányosság megítélés alá a személyi szabadságtól való megfosztás a kevésbé súlyos szabadságkorlátozásokhoz képest, de az ítélkezési gyakorlat azt mutatja, hogy a testület felfogása – a két alkotmányszöveg kifejezett eltérése ellenére – valamelyest közelebb áll a német szemlélethez, mint a – magyar alkotmánnyal lényegében azonos normaszövegen alapuló – strasbourgihoz. Az eddig elbírált ügyekben kifejtettek alapján egyértelműen szabadságtól való megfosztásnak minősül

a szabadságvesztés-büntetés,³⁵ a szabálysértés miatti elzárás,³⁶ az előzetes letartóztatás mint büntetőeljárás kényszerintézkedés,³⁷ s – bár a testület ebben nem foglalt állást – ide sorolható az idegenrendészeti őrizet,³⁸ a közbiztonsági őrizet,³⁹ valamint a terhelt elmeállapotának elmeógyógyintézet megfigyelése.⁴⁰ A felsorolt esetekben közös, hogy az egyént meghatározott, zárt intézményben fogva tartják, s mozgási szabadsága, valamint a külvilággal való normális kapcsolattartása rendkívüli mértékben korlátozott.

Mindazonáltal a nemzetközi joggyakorlat alapján a személyi szabadságtól való megfosztásnak nem fogalmi eleme, hogy a fogva tartásra zárkában, fogdában vagy más, hasonlóan zárt helyen kerüljön sor; a *külvilágtól való elszigeteltség mértékétől* függően szabadságelvonásnak minősülhet például a házi őrizet vagy a lakhelykijelölés is.⁴¹ Az Alkotmánybíróság a szabadságtól való megfosztás különleges és rendkívül súlyos esetének nevezte a második világháború alatti külföldi kényszermunkát és a deportálásokat, mert a jogsérelmet szenvedettek „feletti rendelkezés kikerült a magyar állam hatalmi szférájából és idegen szuverén hatalmi szférájába ment át”.⁴²

A személyi szabadságtól való megfosztás mint a személyi szabadsághoz való jog legjelentősebb korlátozásával szemben az alkotmány *három átfogó feltétel* támaszt. 1. A szabadságtól való megfosztásnak az 55. § (1) bekezdésében szereplő formai követelményeknek megfelelő jogi szabályozáson kell alapulnia. 2. A szabadságtól való megfosztásról rendelkező jogi szabályozásnak meg kell felelnie a 8. § (2) bekezdéséből következő szükségességi és arányossági kritériumoknak. 3. Szabadságtól való megfosztás esetén érvényesülnie kell az 55. § (2) és (3) bekezdésén alapuló többletkövetelményeknek (bíró elé állítás és részgaranciái, kár megtérítése).⁴³

Az alkotmány 54. § (1) bekezdésében elismert emberi méltósághoz való jogból következő, lényeges szempont továbbá, hogy a személyi szabadságtól való megfosztás *mindig csak részleges lehet*, sohasem teljes. Ez azt jelenti, hogy a fogvatartott nem válik az „állam szolgájjává”, vagyis az állam hatalma a személyi szabadságtól való megfosztás legsúlyosabb eseteiben is korlátozott. Az egyén fizikai szabadságának rövidebb-hosszabb ideig történő elvonásával együtt nem veszíti el az alkotmány által elismert valamennyi jogosultságát. Az emberi méltóság tiszteletének erkölcsi parancsán alapuló alkotmányszemlélet megkívánja, hogy a fogva tartott emberek személyiségét, ember mivoltukból fakadó értékességét minden körülmények között tiszteletben kell tartani. Ebben az értelemben a személyi szabadság és a fogság nem zárja ki egymást teljesen.⁴⁴

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában az 55. § (1) bekezdése védelmet nyújt a *szabadságtól való megfosztásnak nem minősülő*, de a személyi szabadság bizonyos – esetről esetre megítélt – mértékű korlátozásával szemben is. Ide sorolható a hatóság előtti megjelenés céljából való rendőri elővezetés,⁴⁵ a közterület-felügyelő általi, felvilágosítás kérése céljából történő feltartóztatás,⁴⁶ valamint a pártfogó felügyelet alá helyezés.⁴⁷ Hasonló megítélés alá esik a szabadságuktól már megfosztott pszichiátriai betegek szabadságát korlátozó módszerek (eljárások) alkalmazásának szabályozása.⁴⁸ Így a fogvatartottakat sújtó, de a fogva tartással nem szükségképpen együtt járó szabadságkorlátozások (testi erő alkalmazása, elkülönítés, lekötözés, kémiai szerek és más egészségügyi eszközök alkalmazása stb.) a személyi szabadsághoz való jog védelmi rendszerébe kerültek.⁴⁹ Az Alkotmánybíróság – a strasbourgi gyakorlattal ellentétben – nem szabadságtól való megfosztásnak, hanem csupán a személyi szabadság egyéb korlátozásának ítélte az akár tizenkét órás fogva tartással járó rendőri előállítás.⁵⁰ A testület ezen ügyek többségében alkalmazta az 55. és az 58. § „együttes értelmezését”, s a jogkorlátozás alkotmányosságát a legtöbbször az 55. § (1) bekezdéséből fakadó formai és a 8. § (2) bekezdéséből származó tartalmi követelmények alapján ítélte meg.⁵¹

Az alkotmány 8. § (4) bekezdése alapján a személyi szabadsághoz való jog azok közé az alapvető jogok közé tartozik, amelyek „gyakorlása” *rendkívüli jogrend* (rendkívüli állapot, szükségállapot vagy veszélyhelyzet) idején sem „függeszthető fel vagy korlátozható”. Ezzel az alkotmány a nemzetközi emberi jogi egyezményeknél és más államok alkotmányainál nagyobb védelmet biztosít, mivel a személyi szabadsághoz való jog általában nem tartozik a rendkívüli jogrend idején felmerülő különleges jogkorlátozási igényekkel szemben is védeltetett alapjogok sorába.⁵² (Az Egyesült Államok alkotmánya például kifejezetten megengedi, hogy lázadás vagy ellenséges támadás idején a habeas corpus közbiztonsági érdekekből felfüggeszhető.)⁵³

Az alkotmány szövege szerint tehát *nincs kettős mérce*: a személyi szabadság alkotmányos garanciái nem hagyhatók figyelmen kívül rendkívüli helyzetekben sem.⁵⁴ Mindazonáltal nyilvánvaló, hogy tekintettel kell lenni a különleges körülményekből (háború, természeti katasztrófa stb.) adódó sajátosságokra (tömeges őrizetbe vételek, a bíróságok működésének megbénulása stb.). Ilyen szempontok mérlegelésére módot ad a szabadságkorlátozás általános feltételrendszere, különösen a korlátozás szükségességére és arányosságára vonatkozó követelmények.⁵⁵ Rendkívüli jogrend idején ugyanis kényszerítő közérdek olyan

közhatalmi beavatkozásokat is indokolhat, amelyek normális körülmények között nem fogadhatók el. A 8. § (4) bekezdéséből például az következik, hogy rendkívüli jogrend idején is mindenki számára biztosítani kell az 55. § (2) bekezdéséből következő bíró elé állításhoz való jogot, de a „lehető legrövidebb időn belül” kitélt – a 8. § (2) bekezdésének megfelelően – a rendkívüli helyzet sajátosságainak megfelelően kell értelmezni.⁵⁶ Tehát a rendkívüli jogrendre hivatkozva bevezetett személyi szabadságkorlátozások alkotmányossága nemcsak attól függ, hogy fennállnak-e a rendkívüli jogrend feltételei, hanem attól is, hogy a szabadságkorlátozás szükségesnek és arányosnak minősül-e az adott körülmények között.

A SZABADSÁGKORLÁTOZÁS FELTÉTELEI

Az alkotmány 55. § (1) bekezdése és a 8. § (2) bekezdése határozza meg a személyi szabadsághoz való jog korlátozásának azokat a formai és tartalmi feltételeit, amelyeknek teljesülniük kell az alkotmány 55. §-a által védett személyi szabadságtól való megfosztás és a személyi szabadság egyéb korlátozása esetén.⁵⁷ [Az 55. § (2) és (3) bekezdésébe foglalt többletkövetelmények csak a szabadságtól való megfosztásra vonatkoznak.]

Törvényi forma

A „törvényben meghatározott ok” és a „törvényben meghatározott eljárás” alkotmánybeli követelménye az egyezségokmány szövegének szó szerinti átvétele, és az alkotmányszöveg második fordulata megegyezik az egyezmény rendelkezésével. Mindazonáltal a szabadságkorlátozás legalitására vonatkozó formai követelmények eltérőek a magyar alkotmányos rendszerben és a nemzetközi egyezmények gyakorlatában. Az emberi jogi egyezményekből ugyanis mindenekelőtt az következik, hogy a személyi szabadság korlátozására az emberek számára megismerhető, közérthető és pontosan meghatározott jogi szabályok alapján kerüljön sor, és a jogalkalmazó szerveknek ne legyen lehetőségük arra, hogy előre meghatározott és nyilvános szabályozás hiányában hozzanak döntést.⁵⁸ Ezen túlmenően alapvetően az államok jogrendszerétől, a belső jog sajátosságaitól függ, hogy milyen jogforrásban jelenik meg a szabadságkorlátozó rendelkezés.⁵⁹

Az alkotmány szerint Magyarországon törvényben kell meghatározni az alapjog tartalmát és lényeges garanciáit, továbbá törvényben kell rendelkezni az alapjog „közvetlen és jelentős” korlátozásáról.⁶⁰ Az

55. § ezt az általános feltételt pontosítja azáltal, hogy a szabadságkorlátozási ok és eljárás törvényi szintű szabályozását írja elő. A rendelkezés *nem taxatív*, mivel – az általános formai feltételekből következően – törvényben kell meghatározni a szabadságkorlátozást közvetlenül érintő minden lényeges szabályt, így különösen a korlátozás mértékét (azon belül az időtartamát).⁶¹ Mindebből következően a személyi szabadsághoz való jog korlátozásának alkotmányból következő formai feltételei szigorúbbak, mint az emberi jogokat védő nemzetközi intézmények elvárásai.⁶²

A személyi szabadsághoz való jog korlátozásának formai követelményei a *jogalkalmazó intézményekre* is vonatkoznak. A személyi szabadsághoz való jogot sérti a megfelelő törvényi garanciák hiányában vagy azokkal ellentétesen elrendelt, illetve foganatosított szabadságkorlátozás.⁶³ A személyi szabadsághoz való jogot korlátozó törvényi rendelkezések általában hatósági (bírói) jogalkalmazás révén változtatják meg az emberek fizikai szabadságát. Minden esetben törvénynek kell megteremtenie a jogalapot az alapjogkorlátozásra, de a tényleges joghátrányt a legtöbbször jogalkalmazás során hozott határozatok, illetve intézkedések okozzák. Például szabadságvesztés esetén az egyén jogi helyzetét a – törvényen alapuló – jogerős ítélet változtatja meg, s a tényleges, érzékelhető fordulatot a büntetés végrehajtása eredményezi.⁶⁴

A szabadságkorlátozás indoka

Önmagában nem teszi alkotmányossá a szabályozást, ha törvény megállapítja a szabadságkorlátozás okát és egyéb feltételeit. A törvénybeli okoknak tartalmilag is összhangban kell lenniük az alkotmánnyal. E tekintetben meghatározó jelentősége van annak, hogy az alkotmány „törvényben meghatározott ok” szövegrésze az egyezségkormányt követi, és az alkotmányozók nem az egyezményt tekintették mintának, amely hat pontban tételesen felsorolja a szabadságelvonás megengedett eseteit. Ritkán fordul elő, hogy az alkotmány szűkszavú alapjogi katalógusa felsorolja az egyes alapjogkorlátozások jogszerű eseteit.⁶⁵ Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint az egyezmény megengedett esetei között nem szereplő okok is elfogadhatók lehetnek, ha az alkotmány alapján legitim jogkorlátozási célnak bizonyulnak. Tehát az egyezménybeli *taxáció nem érvényesül* automatikusan a magyar alkotmányjogban.⁶⁶ Másfelől az egyezményben felsorolt esetekkel egybevető szabadságkorlátozási okok is tartalmi alkotmányossági vizsgálat alá esnek. Így a szabadságkorlátozás törvénybeli indoka akkor alkotmányos, ha a korlátozásra mások alapvető jogainak védelmében vagy alkot-

mányos közcélok érvényesülése érdekében kerül sor. Ez lényegében az alapjogkorlátozás szükségességének vizsgálatát jelenti.

A magyar jogrendszerben a személyi szabadság korlátozásának számos formája ismert. A szabadságtól való megfosztással járó, legsúlyosabb korlátozások jó részt a büntetőeljárás lefolytatásához kötődnek; büntető anyagi jogi szankcióként (szabadságvesztés, kényszergyógykezelés, javítóintézeti nevelés) vagy eljárási kényszerselekményként (például őrizetbe vétel, előzetes letartóztatás, ideiglenes kényszergyógykezelés, lakhelyelhagyási tilalom, házi őrizet, valamint a nemzetközi bűnügyi jogsegély körébe tartozó kényszerintézkedések) jelennek meg. A büntetőeljárásról kívül is sor kerülhet a személyi szabadságtól való megfosztásra, így különösen az idegenrendészet, a szabálysértési eljárás, az egészségügyi és a rendészeti igazgatás egyes területein.⁶⁷ Ezekben az esetekben az alkotmány a szabadságtól való megfosztás alapjául szolgáló indokok és célok: egyfelől *az érintett személy magatartása vagy állapota*, másfelől a jogkorlátozással *elérni kívánt cél* konkrét szabályozással való összevetését követeli meg.

Miközben a testi büntetések és más kínzások eltűntek a demokratikus államok szankciórendszeréből és a halálbüntetés is szinte teljesen kikerült ezen államok jogrendjéből, a *szabadságvesztés-büntetés* napjainkban is széles körben alkalmazott és az alkotmányjog szintjén egyelőre kétségbe nem vont része a büntető igazságszolgáltatásnak.⁶⁸ Ma utópiának tűnik a börtönök nélküli társadalom. E tárgykorban sajátos kettősség jellemzi az alkotmánybírói érvelést, ami azzal a következménnyel jár, hogy a szabadságvesztés-büntetés jogintézményének érdemi vizsgálata nem kerül napirendre. A büntetendő magatartások és joghátrányok meghatározása a többségi felhatalmazáson alapuló törvényhozó kompetenciája, a közérdeket, s azon belül a közrendet és az erkölcsöt e tekintetben a képviselők érvényesíthetik.⁶⁹ A törvényhozást befolyásoló büntetőpolitika, valamint a kriminológiai és büntetőjog-elméleti felismerések helyességéről az Alkotmánybíróság nem foglal állást, és mindezek – mint alkotmányon kívüli szempontok – nem szolgálnak az ítélezés alapjául.⁷⁰

Másfelől viszont a 8. §-ból származtatott „alkotmányos büntetőjog” egyik eleme, hogy az egyén védelmet élvez a büntetőjogi eszközöknek az állam általi önkényes felhasználásával szemben.⁷¹ Ebből következően a kriminálpolitika célszerűségi megfontolásai nem sérthetik az alapvető jogok védelmének alkotmányos büntetőjogi garanciáit, ezért a büntetőjogi törvényhozás alkotmányossági vizsgálat alá kerülhet.⁷² Mindezen szempontok alapján egyértelmű, hogy a

büntetőjogi tényállásoknak (a büntetendő magatartások meghatározásainak) formailag és tartalmilag is összhangban kell lenniük az alkotmánnyal. Ugyanakkor a szabadságvesztés mint szankció léte önmagában nem kifogásolható, mivel az elérni kívánt büntetőpolitikai cél (speciál-, illetve generálprevenció, megtorlás stb.) *jelenleg kívül esik az alkotmányosság vizsgálata keretein*, és az is, hogy az elítéltek bebörtönzése alkalmas-e a cél elérésére.⁷³ Mindazonáltal a fennálló büntetőjogi rendszeren belül jelentőséget kapnak kriminológiai, kriminálpszichológiai megfontolások. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a „modern büntetés-végrehajtási rendszerek előnyben részesítik a társadalomtól elszigeteléssel szemben a *társadalmi integrációt*”, s ezt érvényre kell juttatni a szabadságelvonás mértéke, a fegyintézet és a társadalom közötti kapcsolattartás szabályozásakor.⁷⁴

Büntetésként alkalmazott szabadságelvonással *kriminális cselekmény elkövetője* sújtható. A jogkorlátozás oka tehát a törvény alapján büntetendő (és alkotmányosan büntethető) cselekmény elkövetése. A nemzetközi egyezmények ítélkezési gyakorlata abból indul ki, hogy a jogvédő garanciák nem függenek a korlátozó szabály jogági besorolásától, azoknak a büntetőjogon kívüli büntetések esetén is érvényesülniük kell.⁷⁵ Ebből viszont az is következhet, hogy megfelelő feltételek mellett fegyelmi vagy más szankcióként is kiszabható szabadságelvonással járó büntetés. Ugyanakkor az Alkotmánybíróság szerint a „büntetőjog a jogi felelősségi rendszerben az *ultima ratio*”. Társadalmi rendeltetése „a jogi és erkölcsi normák épségének fenntartása akkor, amikor már más jogágak szankciói nem segítenek”.⁷⁶

Az *ultima ratio* érve felhasználható egyfelől a büntetőjogon belül az egyes bűncselekményekhez kapcsolt szabadságvesztés szankció megkérdőjelezésére. (Nem elegendő-e a büntetőjogi szankciórendszer más, kevésbé korlátozó elemének alkalmazása az adott bűncselekmény esetén?) Másrészt ez a szempont a szabadságelvonással járó szankciók büntetőjogon kívüli alkalmazásának visszaszorítását igényli. Mindazonáltal a Magyarországon 1990-ben újra bevezetett, *szabálysértés elkövetése miatti elzárás* intézményéről az Alkotmánybíróság megállapította, hogy összhangban áll az alkotmány 55. § (1) bekezdésével, tekintettel a szabálysértési törvény eljárási garanciáira, az elzárás időtartamára, valamint arra, hogy minden esetben a pénzbírság alternatívájaként alkalmazható.⁷⁷

Az 55. § (2) bekezdése kifejezetten utal a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított személyek szabadságtól való megfosztására. Ezért az *ítélhezozatalt megelőző fogva tartás*⁷⁸ mint a személyi szabadságot korlátozó legsúlyosabb büntetőeljárás kényszerin-

tezkedés intézménye nem szorul külön alkotmányos igazolásra. Tisztázni kell ugyanakkor a szabadságtól való megfosztás elfogadható indokait, amelyek egyúttal korlátot is jelentenek a szabályozással szemben. Az európai demokráciák számára irányadó mércéket az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R. (65) 11. számú határozata és R. (80) 11. számú ajánlása, valamint Parlamenti Közgyűlésének 1245. (1994) számú ajánlása tartalmazza. Ezek egybehangzóan úgy rendelkeznek, hogy a fogva tartás soha nem alkalmazható büntetési célokból, elrendelésére csak akkor kerülhet sor, ha az alábbi indokok közül egy vagy több fennáll: szökés veszélye, az eljárás menetébe történő beavatkozás veszélye, súlyos bűncselekmény elkövetésének veszélye.⁷⁹

Az európai mérce alkotmánybírói recepciója szerint „az előzetes letartóztatás a büntetőígény hatékony érvényesítését, a *büntetőeljárás sikerének biztosítását* és a büntetés esetleges végrehajthatóságát *célzó preventív intézkedés*”.⁸⁰ Emellett a fogva tartás elfogadott célja, hogy „a büntetőeljárás alatt álló személyt megakadályozza az előkészített vagy megkísérelt, vagy más, szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmény elkövetésében”.⁸¹ Ezekkel az alkotmányos célokkal összefér, hogy a fogva tartásra nem csupán az eljárás sikerét veszélyeztető, már bekövetkezett eseményt követően van lehetőség (a terhelt megszökött, a hatóság elől elrejtőzött), hanem „a *nem kívánatos esemény – tényekre alapozottan – valószínűsíthető* bekövetkezésének megakadályozására is (a bűncselekmény súlyossága folytán vagy egyéb okból a terhelt szökésétől vagy az elrejtőzésétől lehet tartani; alaposan feltehető, hogy szabadlábban hagyása esetén a terhelt az eljárást megghiúsítaná vagy megnehezítené, illetőleg veszélyeztetné)”.⁸² Összességében az elsődleges cél mindig a már megindult büntetőeljárás sikeres lefolytatása (bűncselekmény felmerült gyanújának igazolása vagy elvetése). Nem alkalmazható szabadságtól való megfosztás elkövetett bűncselekmény gyanúja nélkül, pusztán vélelmezett jövőbeli bűncselekmény elkövetésének megelőzése érdekében,⁸³ gyanúsított vallomásának kikényszerítése céljából, továbbá, „előrehozott büntetésként”.⁸⁴

A fentiekből következik, hogy az ítélethozatalt megelőző fogva tartásra csak kivételesen és a *konkrét körülmények mérlegelése* alapján kerülhet sor. Az R. (80) 11. számú ajánlás szerint a döntéshozatalkor különösen az alábbiakat kell tekintetbe venni: „az állított bűncselekmény jellege és súlyossága; a bűncselekménynek az érintett személy által történt elkövetésére vonatkozó bizonyítékok bizonyító ereje; a bűnösség megállapítása esetén feltehetően alkalmazandó büntetés; az érintett személy személyisége, előélete, személyes és társadalmi körülményei és különösen

közösségi kötődése; az érintett személy magatartása, különösen a megelőző büntetőeljárások által esetleg rárótt kötelezettségeinek a végrehajtása során.” A strasbourgi bíróság egy ügyben azért marasztalta el Magyarországot, mert egy kábítószer-terjesztéssel gyanúsított személy – elsőfokú ítéletet megelőző – fogva tartása közel 2 év 10 hónapig tartott, s ennek egy részében a letartóztatás indokául szolgáló eltűnés veszélyére semmilyen bizonyíték nem utalt.⁸⁵

A konkrét körülmények kötelező vizsgálatából fakad továbbá, hogy önmagában *a várható* (kiszabható) *büntetés súlyossága nem indokolhatja a szabadságtól való megfosztást*. A strasbourgi bíróság elmarasztalta Magyarországot azért, mert emberöléssel vádolt személyt 3 év 7 hónapig előzetes letartóztatásban tartottak pusztán a bűncselekmény súlya miatt, anélkül, hogy a szökés vagy elrejtőzés konkrét veszélyét bármiféle ésszerű indokkal alátámasztották volna.⁸⁶ Mindebből értelemszerűen következik, hogy az ítélethozatal megelőző fogva tartás *nem lehet kötelező*, és a konkrét körülményeket mérlegelő döntést minden esetben indokolni kell.⁸⁷ Az Alkotmánybíróság a bírói mérlegelés alkotmányellenes kizárásának minősítette, hogy a bűnösséget megállapító és szabadságvesztés-büntetést kiszabó elsőfokú ítéletet követően a vádlott nem maradhatott szabadlábban az eljárás jogerős befejezéséig, ha az ügyész indítványozta letartóztatását.⁸⁸

Az ítélethozatal előtti fogva tartás egyik legfontosabb feltétele, hogy *alapos gyanú* legyen arra: a kriminális cselekményt a fogva tartott személy követte el. Az 55. § (1) bekezdésének általános megfogalmazásából következik, hogy nem az eljárás jogági besorolásának és elnevezésének, hanem a felelősségre vonás sikeressége érdekében elrendelt szabadságelvonásnak van jelentősége. Ez az értelmezés áll összhangban a strasbourgi gyakorlattal, amely – a belső jog szerinti eljárás elnevezésétől függetlenül – a személyi szabadságtól való megfosztásnak tekinti a néhány órás fogva tartásokat, és azok esetében is megköveteli az „ésszerű gyanú” (reasonable suspicion) meglétét, amelynek nem kell az elítéléshez vagy a vádemeléshez szükséges erősségűnek lennie, de tényleges (objektív) bizonyítékokon kell alapulnia.⁸⁹ Ennek a megközelítésnek a lényege, hogy a hatóság ne az érintett személy külvilágtól való elzárását követően, hanem azt megelőzően mérlegelje a vele szemben felmerült gyanú ésszerűségét, alaposágát. Az eljárás során figyelemmel kell lenni a gyanú intenzitásának változására, és az alapos gyanú megszűnésekor haladéktalanul szabadon kell bocsátani az érintettet.

A bűnüldözés és a bűnmegelőzés mellett olykor egyéb közcélok, mindenekelőtt *rendészeti, illetve igazgatási célok* is indokolhatják a személyi szabadsághoz való jog kisebb-nagyobb mértékű korlátozását. A személyi szabadsághoz való jogot korlátozó hatósági jogosítványok közül kiemelhető a törvényben meghatározott különféle célokból alkalmazható *előállítás* (legfeljebb 12 óra) és az annak lejártát követően a személyi szabadságtól való megfosztás – büntetőeljáráson kívüli – meghosszabbítására lehetőséget adó *közbiztonsági őrizet* (legfeljebb 24, illetve 72 óra, az előállítás ideje beleszámít).

Az alkotmány 55. § (1) bekezdéséből következően a rövid ideig tartó szabadságkorlátozásokra is csak megfelelő alkotmányos indokkal kerülhet sor. Ezt szem előtt tartva az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek ítélte, hogy a törvény lehetőséget adott az eltűntként körözött személyek előállítására. A testület szerint nem indokolja mások alapvető jogai vagy egyéb alkotmányos célok védelme, hogy a jogellenes magatartást nem tanúsító, csupán eltűnt és megkerült személyeket a rendőrség – egyéb indok hiányában is – fogva tarthatja.⁹⁰ Hasonló megfontolásból ítélte alkotmányértőnek a testület, hogy a rendőrség közbiztonsági őrizetbe vehette a személyeket saját érdekükben is, ha „ittasság vagy más okból ön- vagy közveszélyes állapotban” vannak. A többségi vélemény szerint a rendőrség az ilyen helyzetekben akkor tesz eleget az alkotmány 54. § (1) bekezdésén alapuló életvédelmi köteletségének, ha az előállítás ideje alatt biztosítja a rászoruló orvosi ellátását, ezért nincs indoka a rendőrségi fogva tartás meghosszabbításának.⁹¹ Ugyanakkor az Alkotmánybíróság alkotmányosnak minősítette a személyazonosság megállapítása céljából elrendelt 24 órás közbiztonsági őrizetet. A többségi álláspont szerint „az igazolás megtagadása vagy egyébként az azonosítást elősegítő adatok közlésének szándékos elmulasztása, illetőleg félrevezető adatok közlése vezethet oda, hogy az előállításra rendelkezésre álló idő nem bizonyul elegendő-

nek a személyazonosság megállapítására”⁹² A közbiztonsági őrizet elrendelése eszerint a fogva tartott személy akaratától függ, aki az őrizetbe vétel alól a hatósággal való együttműködés esetén mentesülhet. Megjegyzendő, hogy ilyen feltétel a törvényben nem szerepel, így jogos az a különvéleménybeli megállapítás, hogy „a közbiztonsági őrizetbe vétel elrendelésére biztosított lehetőség egyfajta kényelmi szabály, amely nem ösztönzi a hatóságot az előállított személyazonosságának mielőbbi megállapítására”.⁹³

A rendészeti célú fogva tartás intézménye nem használható fel arra, hogy a hatóság az érintett személy külvilágtól való elzárását követően mérlegelje a vele szemben felmerült gyanú ésszerűségét, megalapozottságát. Senki nem fosztható meg a szabadságától bűnüldözési célból alapos gyanú nélkül. Az Alkotmánybíróság ezzel szemben nem minősítette alkotmányellenes szabadságkorlátozásnak, hogy a rendőrségi törvény alapján a rendőr előállíthatja s összesen 12 órán keresztül fogva tarthatja azt, aki „bűncselekmény elkövetésével gyanúsítható”. A testület érvelése szerint az úgynevezett „egyszerű gyanú” alapján történő előállítás „önmagában és közvetlenül nem irányul büntetőeljárás megindítására, azaz nem feltétlenül indukál egy olyan eljárást, amely akár a személyi szabadság huzamosabb idejű korlátozását is eredményezheti. [...] Az előállítás ideje alatt nyílik alkalma a döntésre jogosult hatóságnak arra, hogy az alapos (megalapozott) gyanú fennállását megállapítsa.”⁹⁴ A testület okfejtése tehát a büntetőeljárásról szóló törvény szabályait tette alkotmányossági mércévé, és megválaszolatlanul hagyta azt a kérdést, hogy a rendőr miért mérlegelheti a gyanú alaposágát a személy fogva tartása mellett.

A társadalom lényegesen több ismerettel rendelkezik a börtönök és a rendőrségi fogdák világáról, mint azokról a *zárt intézetekről*, ahol nem kriminális cselekményt elkövető személyeket tartanak fogságban, hanem *pszichiátriai betegeket* kezelnek. A demokratikus államokban, így Magyarországon is, intézeti gyógykezelésre háromféleképpen kerülhet sor: a döntésképes beteg megfelelő tájékoztatáson alapuló kérelme, illetve beleegyezése alapján; bíróság kötelező intézeti gyógykezelést elrendelő határozata alapján; sürgősséggel, ha a beteg önmagát vagy másokat veszélyeztető – akutan kialakult – állapotban van. Sokáig uralkodónak számított és napjainkban is megjelenik az a felfogás, hogy az „őrültek” társadalomtól való elszigetelése, továbbá a gyógyításuk során igénybevett eszközök alkalmazása nem a jogi, hanem az orvosi judícium körébe tartozó kérdés.⁹⁵ Ezzel szemben a modern alkotmányos szemlélet kiindulópontja, hogy a pszichiátriai betegek kötelező intézeti kezelése a személyi szabadsághoz való jog korlátozásának egyik legsúlyosabb esete.⁹⁶ A beteget akarata ellenére elzárják a külvilágtól, és gyógykezelésnek vetik alá, melynek során rendkívül kockázatos terápiákat és kényszerítő eszközöket alkalmaznak. Ennek része lehet a fizikai mozgás szabadságának teljes megszüntetése (például lekötözés révén) és a gondolkodást, elméműködést radikálisan befolyásoló eszközök kényszerített alkalmazása (például pszichotrop szerek, elektrokonvulzív terápia).⁹⁷

A kötelező pszichiátriai intézeti kezelés nemcsak

szabadságkorlátozó jellegét, hanem igazolását tekintve is különleges. Az államnak egyrészt – intézményes alapjogvédelmi feladataiból következő – alkotmányos felhatalmazása van arra, hogy a mások életét, testi épségét veszélyeztető emberekkel szemben fellépjen, másrészt – a *parens patriae* elv alapján – a mentális betegségek miatt önmagukról gondoskodni képtelen személyeket saját maguk veszélyeztetésétől is megvédheti.⁹⁸

A pszichiátriai betegek alapvető jogainak védelme érdekében hozott jelentős nemzetközi jogi dokumentumok kiindulópontja, hogy a veszélyeztető állapotú, illetve veszélyeztető magatartást tanúsító pszichiátriai betegek szabadságának elvonása nem az egyén megbüntetésére, hanem *gyógykezelésére irányul*.⁹⁹ A pszichiátriai betegek általában nem veszélyesebbek más betegeknel, és a mentális kór a legtöbbször nem csökkenti a beteg belátási képességét.¹⁰⁰ Ezért a szabadságkorlátozó beavatkozások alkotmányos feltétele a pszichiátriai betegség meglétéén túl, hogy a beteg *valódi veszélyt jelent magára vagy másokra*, és a szükséges *belátási képesség hiánya* miatt nem tud saját gyógykezeléséről rendelkezni.¹⁰¹ Az önkárosító szenvedélybetegség önmagában nem szolgálhat a személyi szabadságtól való megfosztás, a kötelező intézeti gyógykezelés alapjául, csak ha a függőség tala- ján pszichotikus állapot (elmezavar) alakul ki.¹⁰²

A pszichiátriai intézeti kezelés jól példázta, hogy az alkotmány 55. § (1) bekezdésének alkalmazásakor a *volenti non fit iniuria* elv nem alkalmazható megkötések nélkül.¹⁰³ Nyilvánvalóan eredményesebb a terápia, ha a mentális zavarokkal küzdők önként fordulnak a pszichiátriai intézményekhez és együttműködnek az orvosokkal a gyógykezelés során. Önkéntes intézeti kezelésről csak a saját egészségügyi problémáiban döntésképes személy nyilatkozhat, miközben a legtöbbször kérdéses a beteg döntésképesége. Érvénytelennek kell tekinteni a beleegyező nyilatkozatot, ha pszichiátriai betegsége folytán cselekvőképtelen személy írja alá. (Ebben a kérdésben a törvényes képviselő sem járhat el egyedül a visszaélések nyilvánvaló veszélye miatt.) Továbbá az önkéntes beteg állapota a kezelés során romolhat, s elveszítheti jognyilatkozat-tételi képességét.¹⁰⁴ Másfelől az intézeti elhelyezésbe való beleegyezés nem jelenti a kezelésekre való beleegyezés jogáról való lemondást. Sőt számos esetben a nem önkéntes betegek is képesek – megfelelő tájékoztatás nyomán – egyes kezelésekről rendelkezni.¹⁰⁵ Mindezek a szempontok azt indokolják, hogy speciális jogi garanciák bástyázzák körül az önkéntes kezelést is.¹⁰⁶

Az alkotmány 55. § (1) bekezdése védelmet biztosít azoknak a pszichiátriai betegeknek is, akik nemcsak veszélyt jelentenek másokra, hanem már el is követtek személy elleni erőszakos vagy közveszélyt

okozó bűncselekményt, és elmebeli állapotuk miatt nem büntethetők, ezért *kényszergyógykezelésre* kötelezettek. (Illetve az ügydöntő határozat előtt ideiglenes kényszergyógykezelésben részesülnek.) Annak ellenére, hogy a kényszergyógykezelés ma a büntetőjogi szankciórendszer része, annak elsődleges célja a beteg gyógykezelése, és ezzel együtt arra irányul, hogy a beteg ne jelenthessen veszélyt a társadalomra. Ezeknek az alkotmányos céloknak az felel meg, ha a kényszergyógykezeltekkel szemben a pszichiátriai betegekre irányadó szabályokat alkalmazzák és nem a büntetés-végrehajtási rendelkezéseket.¹⁰⁷ A fentiekből következik továbbá, hogy sem büntetéssel, sem kötelező gyógykezeléssel nem sújthatók azok a személyek, akik a kriminális cselekmény elkövetésekor büntethetőséget kizáró kóros elmeállapotban voltak, de később már nem jelentenek veszélyt másokra, esetleg időközben meggyógyultak.

Az egészségügygel összefüggő szabadságkorlátozások hagyományos területe a veszélyes elmebetegek társadalomtól való elszigetelése mellett a *járványügyi elkülönítés*. A XIX. század végén kialakult járványügyi modell a közegészség védelme érdekében az egyéni szabadság messzemenő korlátozására tart igényt. A módszer lényege, hogy a fertőző megbetegedések leküzdése érdekében szűrővel azonosítani kell a fertőzött személyeket, a feltárt eseteket nyilvántartásba kell venni, a fertőzött személy kapcsolatait fel kell kutatni, és a fertőzötteket el kell különíteni.¹⁰⁸ Ugyanakkor az alkotmányos rendszerekben, így Magyarországon, a járványügyi közcélok sem adnak bányó felhatalmazást az államnak az alapjog-korlátozásra.¹⁰⁹ A személyi szabadsághoz való jog aspektusából a fertőző betegségben szenvedők lakóhelyükön, egészségügyi intézményben vagy más helyen történő elkülönítésének, valamint az úgynevezett vesztégzárnak (járványügyi zárlatnak) van jelentősége. Önmagában a fertőző betegség ténye nem teszi indokolttá a beteg elzárását a külvilágtól. A szabadságkorlátozás függ a betegség súlyosságától, terjedésének módjától, lappangási idejétől, a rendelkezésre álló gyógymódotól, valamint a beteg magatartásától. Ezek a követelmények egyrészt szükségessé teszik a *fertőző betegségek közötti normatív különbségtételt*. A feltételek másrészt *egyéniestett vizsgálatot* indokolnak, annak megállapítása érdekében, hogy milyen természetű és súlyosságú kockázatokkal kell számolni a konkrét esetben. A beteg elkülönítésének elsődlegesen a gyógyítást kell szolgálnia, másodsorban a fertőzés továbbterjedésének megakadályozását kell céloznia. Mindezeket figyelembe véve például a HIV-pozitív személyek szabadságának korlátozása – tekintettel a vírusfertőzés terjedésének módjára – alkotmányosan indokolatlan. Szabadságtól való megfosztást eredménye-

ző közhatalmi beavatkozás kizárólag akkor lehet elfogadható, ha a fertőzött személy a megfelelő tájékoztatás ismeretében (és annak ellenére) tudatosan és közvetlenül veszélyezteteti környezetét egészségét.¹¹⁰

A szabadságkorlátozás mértéke

Az alkotmány 8. § (2) bekezdése alapján a személyi szabadsághoz való jog korlátozásának szükséges, de nem elégséges feltétele, hogy a korlátozást legitim alkotmányos célok indokolják. Az alapjog-korlátozás *arányosságára* vonatkozó követelmény alapján az 55. § (1) bekezdésében elismert alapvető jog korlátozásakor a legitim cél elérésére alkalmas legenyhébb eszközt kell választani, és az elérni kívánt cél fontosságának arányban kell állnia az alapjog-korlátozás súlyával.

A szabadságkorlátozás mértékére vonatkozó általános alkotmányossági előírás több összetevőre bontható. Ezek közül az első, hogy az alkotmányos cél elérését nem lehet leszűkíteni a szabadságtól való megfosztás vagy szabadlábban hagyás alternatívájára, s ez csak úgy valósítható meg, ha a jogi szabályozás lehetőséget ad egyrészt a személyi szabadsághoz való jogot *különböző mértékben korlátozó eszközök közötti választásra*, másrészt a *szabadságkorlátozással nem járó, alternatív intézkedések* alkalmazására. A mai magyar jogrendszer a kriminális cselekmény elkövetése miatti szabadságvesztés szankción belül a büntetés-végrehajtás fokozataiban tesz különbséget (fegyház, börtön, fogház).¹¹¹ A szabadságelvonással járó szankció alternatívája a büntetőjogban a pénzbüntetés, valamint a közérdekű munka. A szabálysértési jogban az elzárás alternatívája a pénzbírság. Az Alkotmánybíróság az elzárást – egyebek mellett – azért ítélte alkotmányosnak, mert minden tényállásnál vagylagos szankcióként szerepel.¹¹² A bűncselekmény elkövetésével alaposan gyanúsítható személyek szabadságának elvonásával járó legsúlyosabb kényszerintézkedés az előzetes letartóztatás, amelynek a személyi szabadsághoz való jog enyhébb korlátozásával járó alternatívája a lakhelyelhagyási tilalom, és annak szigorított változata, a házi őrizet. A letartóztatás helyett igénybe vehető, szabadságkorlátozással nem járó egyedüli intézkedés az óvadék, amely – önmagában – nem jelent mindenki számára valódi alternatívát.¹¹³ A járványügyi eszközök között a gyógyintézet elkülönítés elsődleges alternatívája a lakóhelyen történő elkülönítés. Mindezekkel szemben a veszélyeztetett állapotú pszichiátriai betegek kötelező gyógykezelése differenciálatlan: az intézeti kezeléssel szemben az ambuláns ellátás csak önként vállalható.¹¹⁴ Ugyanakkor – alkotmányossági szempontból megkérdőjelezhetően – törvényes lehetőség van arra, hogy cselekvőképes és nem – vagy már nem – ve-

szélyeztető állapotú pszichiátriai betegeket bentlakásos szociális intézmény szolgáltatásának igénybevételére kötelezzenek.¹¹⁵

Az arányossági vizsgálat körében külön értékelhetők az egyes kriminális cselekmények elkövetését szankcionáló szabadságelvonások. A szabadságvesztés-büntetés létének esetleges megkérdőjelezésétől eltérő probléma, hogy az egyes bűncselekmények (szabálysértések) esetén alkotmányosan elfogadható-e szabadságelvonással fenyegetni az elkövetőket. Vitán felül áll az, hogy a szükségességi-arányossági követelmények irányadóak, ha az állam alapvető jogot (például véleménynyilvánítási szabadságot) korlátoz a büntetőjog és azon belül a szabadságtól való megfosztás eszközével. A kérdés ezért az, hogy miként ítélandó meg, ha a büntetőjogi tilalom és a szabadságtól való megfosztással járó szankció nem alapvető jog érvényesülésének tilalmához kapcsolódik. Az Alkotmánybíróság már 1992-ben kifejtette, hogy a „büntetőjog tilalmai és előírásai, különösen pedig a büntetések mind alapjogot vagy alkotmányosan védett jogot és értéket érintenek”, ezért meg kell felelniük az alkotmány 8. § (2) bekezdéséből következő alapjog-korlátozási feltételeknek.¹¹⁶ Ugyanakkor a Büntető törvénykönyv egyes tényállásainak vizsgálatakor arányossági értékelésre általában csak akkor került sor, ha a tényállás alapjog-gyakorlást szankcionált,¹¹⁷ több más esetben a testület az ésszerűségi tesztet alkalmazta.¹¹⁸

Új irányt a Btk. Visszaélés kábítószerrel cím alatti rendelkezéseiről hozott határozat jelenthet, amelyben az Alkotmánybíróság a szükségességi-arányossági követelmények alapján bírálta el az alapjogként el nem ismert kábítószer-fogyasztás büntetőjogi tilalmát.¹¹⁹ A magyar Alkotmánybírósággal szemben a német szövetségi Alkotmánybíróság az alapjog-korlátozás mértékének vizsgálatakor számításba veszi, hogy szankcionálható-e szabadságvesztéssel a tiltott cselekmény elkövetése. Ha igen, akkor a büntetőjogi tényállás a személyi szabadsághoz való jog korlátozásának is minősül, s annak megfelelően bírálendő el.¹²⁰

A személyi szabadsághoz való jogot eltérő mértékben vagy nem korlátozó formák közötti választás jogszabályi feltételeinek megteremtése mellett jelentős szerepe van a jogalkalmazási gyakorlatnak és az infrastrukturális háttérnek. Az alkotmány 55. § (1) bekezdésének objektív oldalából az állam számára – egyebek mellett – az a kötelezettség származik, hogy teremtsen meg a személyi szabadsághoz való jog érvényesülésének intézményi garanciáit. A nemzetközi jogi dokumentumok visszatérő fordulata, hogy a szabadságelvonással járó kényszerintézkedéseket kivételes eszköznek kell tekinteni, és mindig előnyben kell részesíteni a kevésbé korlátozó módozatokat.

Magyarországon ezzel szemben a végrehajtandó szabadságvesztés-büntetések aránya – nemzetközi összehasonlításban és más büntetésekhez képest is – magas, az elítélés előtti szabadságkorlátozás elsődleges formája továbbra is az előzetes letartóztatás,¹²¹ és a pszichiátriai kezelés terén a tartós kórházi ellátás dominál az ambuláns, a közösségi és más ellátási formákkal szemben.¹²² Szintén a szabályozáson túlmutató, elsősorban infrastrukturális probléma, hogy mennyiben valósul meg az elítéltek és az előzetes letartóztatásban lévők elkülönített elhelyezésére vonatkozó elvárás.¹²³

A személyi szabadsághoz való jog korlátozásának arányossága nagyban függ – az elszigetelés mértéke mellett – a szabadságkorlátozás idejétől. A jogalkotásra és a jogalkalmazásra is irányadó, hogy a korlátozás csak annyi ideig tarthat, amennyit a legitímnek bizonyult alkotmányos cél indokoltá tesz. Az elérni kívánt céltől függően rendkívül hosszú szabadságelvonás is alkotmányos lehet, míg néhány óras fogva tartás is alkotmányosnak bizonyulhat.¹²⁴ Az Alkotmánybíróság ezt a szempontot is figyelembe vette, amikor alkotmányellenesnek ítélte az „ittasság vagy más okból ön- vagy közveszélyes állapotban” lévő személyek saját érdekükben történő, 12 órát meghaladó rendőrségi fogva tartását.¹²⁵ A testület a szabálysértési elzárás alkotmányossági vizsgálatánál döntőnek ítélte, hogy a törvény szerint az elzárás legrövidebb időtartama 1 nap, leghosszabb tartama – bizonyos kivételekkel – 60 nap. „Így a büntetés mértéke igazodik ahhoz, hogy a szabálysértések a társadalomra kisebb fokú veszélyt jelentenek, és ezért az elzárás időtartama mindig kevesebb, mint a szabadságvesztés-büntetés minimális időtartama”, amely 2 hónap.¹²⁶

A „feltétlenül szükséges időtartam” lényeges szempontként jelent meg a büntetőeljárás alá vont személyek elmeállapotának gyógyintézeti megfigyeléséről szóló rendelkezések alkotmányossági felülvizsgálatakor. A testület úgy ítélte meg, hogy – az egyéb garanciákkal együtt – az 1 hónapos határidő (ami 1 hónappal meghosszabbítható) elfogadható, mert a szabadságkorlátozás a jogszabály szerint a határidőn belül is csak „a szakvélemény adásához feltétlenül szükséges ideig” tarthat.¹²⁷ Egy másik ügyben viszont az Alkotmánybíróság nem tette vizsgálat tárgyává a pártfogó felügyelet alatt állók szabadságelvonásának idejét. A rendőrségi törvény szerint a pártfogó felügyelet alatt álló személy 72 óráig közbiztonsági őrizetben tartható, ha a „hatóság elől elrejtőzött vagy elrejtőzésétől alaposan tartani kell”. A testület határozata azzal az indokolással minősítette alkotmányosnak a rendelkezést, hogy más jogszabályok szerint el lehet rendelni a szabadságvesztés-büntetés,

illetve a javítóintézeti nevelés folytatását, ha a feltételes szabadság, illetve az ideiglenes elbocsátás ideje alatt a pártfogolt megszegi a felügyelet szabályait. Ezért a 72 órás fogva tartás „büntetés-végrehajtási kényszerselekmény elrendelését, illetve annak érvényesíthetőségét segíti elő”, ami alkotmányos célnak minősül. Megválaszolatlan maradt viszont a kérdés, hogy indokolt-e a fogva tartást 72 óráig lehetővé tenni egy másik kényszerintézkedés biztosítása érdekében.¹²⁸ A büntetőjogi szankciórendszert vizsgálva az Alkotmánybíróság azt állapította meg, hogy a törvényhozó az alkotmányos arányosság keretei között maradt, amikor a „visszaesőnek” minősített bűnismétlők súlyosabb büntetését rendelte el. A Btk. különös része az egyes bűncselekmények súlya szerint állapít meg büntetési kereteket, és ezzel eleget tesz az arányosság követelményének. A visszaesők súlyosabb büntetése ehhez a rendszerhez igazodik és a „megérdemeltség” törvényhozói minősítésén alapul, ezért alapjog-korlátozási szempontból arányosnak tekinthető.¹²⁹ A szabadságkorlátozás idejével kapcsolatban mindazonáltal hangsúlyozni kell, hogy kifejezett alkotmányi rendelkezés hiányában absztrakt alkotmányossági vizsgálat keretében nehéz rögzíteni az elfogadható határidőket, s a törvényhozásnak bizonyos mozgásteret van a szabadságelvonás idejének meghatározásakor.

A szabadságkorlátozás időtartamára vonatkozó alapvető alkotmányossági kérdés, hogy elrendelhető-e határozatlan időtartamú, esetleg életfogytig tartó szabadságelvonás, vagy minden esetben meg kell határozni a fogva tartás *felső időhatárát* vagy legalább a fogva tartás *kötelező felülvizsgálatának* idejét.¹³⁰ Magyarországon kifejezetten életfogytig tartó fogva tartás egyedül a büntetőjogi szankciórendszerben ismert. A halálbüntetés 1990 évi eltörlésére reagálva, a büntetési rendszer arányosítására hivatkozva a törvényhozók 1993-ban kizárták a feltételes szabadon bocsátás lehetőségét, ha az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt személyt ismét életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélik. 1999-ben a „*tényleges*” *életfogytig tartó büntetés* bővítésére került sor azáltal, hogy életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása esetén a bíró általános törvényi felhatalmazást kapott arra, hogy a feltételes szabadulást kizárja. Ezen túlmenően a későbbi szabadulás lehetőségét meghagyó ítéletek a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi ideje (20 év, el nem évülő büntett esetén 30 év) miatt az esetek egy részében szintén halálig tartó szabadságvesztésnek tekinthetők.

Az összehasonlításra alkalmas külföldi példák és az egyezmény értelmezése alapján arra a következtetésre lehet jutni, hogy a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés alkotmányossági megítélése nem az

55. § (1) bekezdésében biztosított személyi szabadsághoz való jog korlátozásának arányosságán, hanem az alkotmány 54. §-ának az emberi méltósághoz való jogot elismerő (1) bekezdése, illetve a kegyetlen, embertelen, megalázó büntetéseket tilalmazó (2) bekezdése értelmezésén múlik. A német szövetségi Alkotmánybíróság az egyéni autonómiát megalapozó emberi méltóság eszméjével tartotta ellentétesnek azt, „ha az állam erővel megfoszt személyeket a szabadságuktól anélkül, hogy legalább biztosítaná számukra a szabadság valamikori visszanyerésének esélyét”.¹³¹ A kérdés tehát nem a személyi szabadsághoz való jog speciális problémájaként jelent meg.¹³² Az egyezmény bírói gyakorlatából pedig arra lehet következtetni, hogy a 3. cikk által tilalmazott kínzás vagy embertelen, megalázó büntetés tilalmába ütközhet, ha az ítélet kihirdetésével az elítélt elveszíti a reményt a szabadulásra. Az egyéni és a közkegyelem ebből a szempontból nem tekinthető a feltételes szabadulás jogi lehetőségének.¹³³ Bár nincs kifejezett nemzetközi jogi tilalom a szabadulás lehetősége nélküli életfogytig tartó szabadságvesztésre, az Európa Tanács Miniszterek Bizottságának a hosszú tartamú szabadságvesztés-büntetésre ítélt személyekkel való bánásmódról szóló R (76) 2. számú határozata azt ajánlja az államoknak, hogy „biztosítsák 8-14 év szabadságvesztés-büntetés letöltése után az elítéltek helyzetének áttekintését annak megállapítása céljából, hogy feltételes szabadságra bocsátásuk lehetséges-e vagy még nem; ezeket a felülvizsgálatokat a későbbiekben rendszeresen meg kell ismételni”.

Az alkotmányos átalakulást követő első évtizedben a büntetőeljárás törvény még lehetővé tette, hogy az *ítélőhatalom előtti fogva tartás* keretei között személyeket – ad absurdum – akár élethosszig megfosszanak a szabadságuktól anélkül, hogy a bíróság megállapította volna bűnösségüket. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1245. (1994) számú ajánlása ezzel szemben azt tartalmazza, hogy meg kell határozni az ilyen fogva tartás felső határát, amely „nem lépheti túl kisebb jelentőségű bűncselekmények esetén a 6 hónapot és súlyos bűncselekmény, büntett esetén a 18 hónapot; ezen időtartamok *semmilyen meghosszabbítása nem fogadható el*”. Létezik állam, ahol maga az alkotmány fogalmaz meg szigorú határidőket,¹³⁴ ugyanakkor sok helyen az ajánlásban foglaltaknál némileg tágabb időkeret áll a büntető igazságszolgáltatás rendelkezésére.¹³⁵ Szem előtt tartva a személyi szabadsághoz való jog alkotmányos jelentőségét és az alapjog-korlátozások szigorú arányosságának követelményét, aggályosnak tűnik a hatályos magyar büntetőeljárás szabályozás, amely 3 évben határozza meg az előzetes letartóztatás felső határát, és e szabály alól is kivételeket enged.¹³⁶ Ugyanakkor itt is hangsúlyoz-

ni kell, hogy absztrakt alkotmányossági vizsgálat során nehéz megállapítani a szabadságelvonás idejének felső határát. A pszichiátriai betegek kezelésének időtartamát olykor nem is lehet előre maximálni, mivel a beteg nem javuló mentális állapota végső esetben azt is megkövetelheti, hogy élete végéig gyógyintézetben maradjon. Egyebek mellett ezért van kiemelkedő jelentőségük az 55. § (1) bekezdésében biztosított eljárási garanciáknak, köztük a szabadságelvonás rendszeres felülvizsgálatának.

A szabadságkorlátozás mértékétől elválaszthatatlan kérdés a fogvatartottakkal való bánásmód.¹³⁷ A személyi szabadsághoz való jog korlátozásának nemcsak időbeli tartama (időtlenléte) minősülhet kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmódnak, illetve büntetésnek, hanem a szabadságkorlátozás módszerei is. Kézenfekvőnek tűnik az alkotmány 55. § (1) bekezdése által védett személyi szabadságtól való megfosztás (a fogva tartás) elkülönített vizsgálata a fogva tartás során alkalmazott eszközök, intézkedések megítélésétől, amelynek alkotmánybeli alapja a kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmódot és büntetést tilalmazó 54. § (2) bekezdés. A strasbourgi gyakorlat szerint az egyezmény 3. cikkével ellentétes a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása olyan magánzárkában, amelyben a teljes izoláció miatt az emberi kapcsolatok fenntartásának minimumára sincs lehetőség.¹³⁸ E megközelítés szerint a szabadságelvonás végrehajtása egy bizonyos mérték felett kínzásnak vagy kegyetlen bánásmódnak minősül. A szabadságtól való megfosztás és az annak során alkalmazott módszerek nem mindig különíthetők el teljesen.

Az Alkotmánybíróság, felismerve ezeket az összefüggéseket, de alapvetően az 55. § alapján tárgyalta a pszichiátriai szabadságkorlátozások során alkalmazott eszközök és módszerek kérdéskörét. A határozat szerint a személyi szabadsághoz való jog korlátozása nem sértheti e jog „*érinthetetlen lényegét*”, azaz nem ütközhet a kínzás, kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmód tilalmába. Elégtelen, ha a törvény csupán megismétli a szabadságkorlátozás szükségességére és arányosságára vonatkozó absztrakt alkotmányossági követelményt. A törvénynek iránymutatást kell adnia „arra nézve, hogy milyen típusú kényszerítő intézkedéseket lehet igénybe venni, ehhez kapcsolódva melyek az időszakos ellenőrzés és gondoskodás szabályai, az elrendelés maximális időtartama”.¹³⁹ Számos külföldi példa is azt mutatja, hogy a megfelelő jogi keretek kidolgozása nagyban hozzájárul az indokolatlan szabadságkorlátozások visszaszorításához.¹⁴⁰ Emellett nem hagyható figyelmen kívül, hogy sok évvel az alkotmányos átalakulás után az emberi jogokat védő több nemzetközi intézmény is elmarasztalta Magyarországot a szabadságkorlátozó eszközökre vonatkozó

garanciális szabályok hiánya, az alapjog-sértő intézményi gyakorlat, valamint kifejezetten az úgynevezett hálós ágyak alkalmazása miatt.¹⁴¹

Eljárási feltételek

Az 55. § (1) bekezdés „törvényben meghatározott eljárás” fordulata az egyezségokmány és az egyezmény szabadságkorlátozási feltételének szó szerint átvétele. Ez a követelmény az angolszász szabadság-egyezménynek a bevezetőben említett sok évszázados hagyományából ered, s a legtöbb modern alkotmányban megjelenik. Hangsúlyozandó, hogy itt az alkotmány nem csak azt a formai elvárást fogalmazza meg, hogy az eljárási szabályokat törvénybe kell foglalni. Az egyéni szabadságot védő eljárások történelmi és nemzetközi jogi jelentőségére vonatkozó szimbolikus utaláson túl ez a néhány szó a tartalmi értelemben vett alkotmányosság egyik alapeszméjét hordozza magában. A politikai közösség tagjainak – az alkotmány 54. § (1) bekezdéséből következő és több más alkotmányszakaszban is megnyilvánuló – egyenlő méltóságából fakad, hogy a személyi szabadságot védő eljárási garanciák *nem csupán eszközök*, hanem az alkotmánynak megfelelő eljárás is maga az értékes tartalom: azt biztosítja, hogy emberhez méltón, *az emberi személyiséget tiszteletben tartva* bánjanak az eljárás alanyával.¹⁴² A sérthetetlen emberi méltóság alkotmányos alapelve foglalja egységbe az 55. § (1) bekezdéséből következő eljárási követelményeket az 57. §-ban felsorolt, a tisztességes eljáráshoz való jog körébe tartozó jogosultságokkal, amelyek nem csak a személyi szabadságukban korlátozott személyeket illetik meg.¹⁴³

Más alaptörvényekhez és a nemzetközi emberi jogi egyezményekhez viszonyítva az alkotmány szótlanlansága leginkább abban mutatkozik meg, hogy a személyi szabadsághoz való jog *eljárási garanciái csonkán jelennek meg az 55. §-ban: az (1) bekezdés formai és tartalmi elemeket ötvöző általános rendelkezésén túl a (2) bekezdés egy speciális szabálya, a bíró elé állítás jelenik meg kifejezetten*. Így az alkotmányszöveg tág teret hagy az alkotmányértelmezésnek.

Az alkotmány 55. § (1) bekezdésének általános eljárási klauzulájából olyan egyéni jogosultságok következnek, amelyeknek érvényesülniük kell a fogva tartás különféle eseteiben. A nemzetközi emberi jogi egyezmények és számos alkotmány példája azt mutatja, hogy mindenekelőtt a *tájékoztatáshoz való jogot* kell ilyen biztosítéknak tekinteni. A szabadságuktól megfosztott személyeket az egyezségokmány szerint „letartóztatáskor” (értsd: a szabadságtól való megfosztáskor), az egyezmény szerint „haladéktalanul” tájékoztatni kell a fogva tartás okáról.¹⁴⁴ Ehhez

az egyezmény azt teszi hozzá, hogy az érintettet az „általánosan értett nyelven” kell tájékoztatni, ami hazánkban elsősorban a magyarul nem értő külföldieket védi, de az előírás azt is magában foglalja, hogy a tájékoztatásnak az érintett számára felfoghatónak, befogadhatónak kell lennie. A haladéktalanul történő tájékoztatás nem feltétlenül jelent azonnaliságot, hiszen tekintettel kell lenni például a tolmács igénybevételéhez szükséges időre is. Továbbá az őrizetbe vételkor nem várható el több annál, hogy az érintett ismerje meg a szabadságelvonás okának lényegét. Az akár fizikai kényszerrel is érvényesített szabadságelvonás okozta kiszolgáltatottság indokolja, hogy a tájékoztatás nem tehető függővé az érintett kezdeményezésétől. A német alaptörvény a tájékoztatási kötelezettséget kiterjeszti egy másik alanyi körre azáltal, hogy előírja: a szabadságelvonás elrendeléséről vagy fenntartásáról hozott határozatokról „értesíteni kell a fogva tartott személy hozzátartozóját vagy bizalmát élvező személyt”.¹⁴⁵

A kriminális cselekmény elkövetésével gyanúsítottakat különleges tájékoztatási jogok illetik meg, amelyeket – a magyar jogirodalomban is elterjedt kifejezéssel – *Miranda-figyelmeztetésnek* neveznek.¹⁴⁶ Az elnevezés az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának egy 1966-ban hozott, egy ítélezési korszak szimbólumává vált döntéséből ered. Az egyebek mellett az önvád tilalmát megfogalmazó 5. alkotmánykiegészítésre alapított határozat kimondta: a vád nem hivatkozhat fogságban tett kijelentésekre, hacsak nem bizonyítja, hogy az önvád tilalmát kellően biztosító eljárási garanciákat biztosított; főszabály szerint eljárási garanciaként a következőket kell alkalmazni: bármiféle kérdésfeltevés előtt figyelmeztetni kell a fogvatartottat, hogy joga van hallgatni, kijelentései bizonyítékként felhasználhatók ellene, joga van meghatalmazott védő jelenlétéhez a kihallgatás során, illetve jogosult kirendelt védőt igényelni; a fogvatartott önkéntes és tudatos választásával lemondhat ezekről a jogairól.¹⁴⁷ A döntés a fogvatartottak eljárási jogait az emberi méltóság eszméjével összekapcsolva hangsúlyozta: a jogvédelmet „alátámasztó alkotmányos alap az a tisztelet, amelyet – az állami és a szövetségi – kormányzatnak tanúsítania kell az állampolgárok méltóságával és integritásával kapcsolatban”.¹⁴⁸

A magyar alkotmány szövege – ellentétben számos alaptörvénnyel – nem tartalmazza az önvád alóli mentességet, sem az abból levezetett *Miranda-figyelmeztetést*.¹⁴⁹ Ugyanakkor az 55. § (1) bekezdésének általános eljárási klauzulájába beleértendő a gyanúsítottak figyelmeztetésére vonatkozó speciális biztosítékok. Az alkotmányos átalakulás hozama, hogy 1990. január 1-jétől a büntetőeljárási jog része

a terheltek (és nem csak a fogvatartottak) kihallgatás előtti figyelmeztetésére vonatkozó alkotmányos garancia.¹⁵⁰

Az Országgyűlés jóval később, csak az 1997-ben elfogadott egészségügyi törvényben ismerte el, hogy a tájékoztatáshoz való jog a kötelező *pszichiátriai kezelésben részesülőket is megilleti*. A tájékoztatás követelménye egyfelől a fogva tartás okára,¹⁵¹ másfelől a későbbiek során az egyes egészségügyi beavatkozásokra vonatkozik. A szabályozás annak belátásán alapul, hogy a veszélyeztető állapotuk, illetve magatartásuk miatt intézeti kezelésre kötelezett pszichiátriai betegek e tény miatt nem veszítik el alapjogaikat. Emellett a gyógykezelés hatékonyságát is nagyban növeli, ha a beteg együttműködésével zajlik a terápia, amelynek előfeltétele a megfelelő tájékozottság a diagnózisról, a gyógykezelés módjáról és alternatíváiról, valamint a beavatkozások kockázatairól. Mindezek a szempontok azt indokolják, hogy a szabadságtól megfosztott pszichiátriai betegek esetében a lehetőségek szerint érvényesüljön a tájékoztatás úgynevezett „*szubjektív standardja*”, amelynek lényege, hogy az orvosnak a beteg állapotát, értelmi képességét, életszemléletét és más szubjektív tényezőket figyelembe véve kell döntenie a tájékoztatás idejéről, módjáról és tartalmáról.¹⁵²

A személyi szabadsághoz való jog legfőbb eljárási garanciája, hogy *a szabadságtól való megfosztásról bírónak kell döntenie*. Ha egy alapjogi katalógus nem csak a jogok felsorolásából áll, akkor szinte biztos, hogy a személyi szabadsághoz való jog kinyilvánítását követően a bírósági jogvédelemről rendelkezik.¹⁵³ A tartalmi értelemben vett alkotmányosság szempontjából ezért is volt beszédes az alkotmányos átalakulás előtti magyar alkotmány hallgatása, és ezért volt sokatmondó, hogy az 1990. évi XL. törvény az alkotmány 55. § mai (2) bekezdésének beiktatásával a legfőbb jogforrási szinten intézményesítette a bírósági eljárás egyik formáját. Ez is mutatja a szabadságtól való megfosztás mint alapjog-korlátozás súlyát, hiszen az alkotmány a többi alapjog esetében nem tartalmaz speciális szabályt, s az 57. § biztosít jogot az alapjogokat érintő döntések bírósági felülvizsgálatára.

Az Alkotmánybíróság az 55. § (1) bekezdéséből vezette le azt az általános követelményt, hogy a szabadságelvonásról megfelelő eljárás keretében bíróságnak kell határoznia. A szabálysértési elzárás vizsgálatok a testület – elsősorban az 57. § (1) bekezdése alapján – arra a megállapításra jutott, hogy a kriminális jellegű cselekményekről és azok szankcionálásáról a bíróság jogosult érdemben döntenie, a hatóság rendelkezésének későbbi, jogkérdésekre szorítókozó bírói felülvizsgálata nem elegendő.¹⁵⁴ A határozathoz csatolt egyik párhuzamos indoklás vi-

lágossá tette, hogy az alkotmány 55. § (1) bekezdése, valamint az értelmezésnél figyelembe vett egyezmény 5. cikke alapján a – kriminális cselekmény szankciójaként alkalmazott – szabadságtól való megfosztás minősül olyan jogkorlátozásnak, amely megkívánja közvetlenül a bíróság általi döntést.¹⁵⁵ Később az Alkotmánybíróság egyhangúlag úgy foglalt állást, hogy az újraszabályozott szabálysértési elzárás megfelel az 55. § (1) bekezdésének, egyebek mellett azért, mert az elzárással is fenyegetett szabálysértések elbírálása bírósági hatáskörbe tartozik.¹⁵⁶ A testület az 55. § (1) bekezdésére alapította azt a határozatát, amely alkotmányellenesnek nyilvánította, hogy a törvénysértően felfüggesztett szabadságvesztés végrehajtását a bíróság egyszerűsített eljárás keretében rendelhette el újból. Mivel a felfüggesztett szabadságvesztés végrehajtásának elrendelése egyértelműen szabadságtól való megfosztás, ezért arról a bíróság nem dönthet az éltelt hátrányára egyszerűsített, különleges eljárásban.¹⁵⁷

A szabadságtól való megfosztás tehát – egyéb feltételek mellett – akkor felel meg az 55. § (1) bekezdés „törvényben meghatározott eljárás” szövegének, ha *előzetesen bíróság rendeli el*. Ugyanakkor a bírói döntés nem követelmény a szabadságtól való megfosztásnak nem minősülő, enyhébb szabadságkorlátozások esetében. Szintén nem követelhető meg a bírói eljárás, ha a szabadságtól való megfosztásra rendkívül rövid ideig kerülhet csak sor. Az enyhébb szabadságkorlátozások és a csupán néhány óráig tartó fogva tartások jogszerűségének, indokoltságának bírói felülvizsgálata az alkotmány 57. §-ában garantált bírósághoz fordulás jogából következik.

Előfordul, hogy alkotmányosan legitim, kényszerítő ok miatt *nem kerülhet sor arra, hogy bíró előzetesen rendelkezzen* a szabadságtól való megfosztásról (súlyos bűncselekmény tetten ért elkövetője, akut veszélyeztető állapotban lévő pszichiátriai beteg stb.). Az ilyen esetekben az alkotmány 55. (1) bekezdéséből az következik, hogy a fogvatartottat a lehető legrövidebb időn belül *bíró elé állítsák*. Ezt a követelményt az 55. § (2) bekezdése a gyanúsítottakkal kapcsolatban kifejezésre juttatja. Továbbá az alkotmány 55. § (1) bekezdéséből az is következik, hogy a fogvatartottnak joga legyen a bíróság által elrendelt, illetve jóváhagyott szabadságelvonás *későbbi bírói felülvizsgálatára*. A szabadságtól való megfosztás bírói elrendelése, a lehető legrövidebb időn belüli bíró elé állítás követelménye, illetve a fogva tartás későbbi bírói felülvizsgálata esetén megkövetelt egyes eljárási feltételek az 55. § (2) bekezdésében kifejezett speciális rendelkezések értelmezésével tárhatók fel.

Az alkotmány 55. § (2) bekezdésébe fogalt szabályt a szakirodalomban gyakran nevezik „magyar habeas corpusnak”,¹⁵⁸ miközben mások éppen a habeas corpus hiányolják az alkotmányból.¹⁵⁹ Az ellentmondás arra vezethető vissza, hogy a habeas corpus diffúz jogintézmény, vagyis nincsen az alkotmányos demokráciák mindegyikére jellemző modell. A XVII. századi Angliában kodifikált egyéni jogosultság az évszázadok során jelentős változáson ment át, és más államokban való megjelenése további differenciálódást eredményezett. A legáltalánosabb meghatározás szerint a habeas corpushoz való jog azt jelenti, hogy *a fogvatartott kérelmére a bíróság köteles rövid időn belül dönteni a fogva tartás jogszerűségéről*, illetve szabadlábra helyezéséről. A bíróság rendelkezése („parancsa”) alapján a fogva tartást foganatosító intézménynek a bíróság elé kell állítania a fogva tartott személyt (a személy „testét”).¹⁶⁰ Az eredetileg a büntetőeljáráshoz kötődő jogintézményt már Angliában kiterjesztették másfajta szabadságelvonásokra is.¹⁶¹ Ma Kanadában és Új-Zélandon legfőképpen a kiadatási, illetve idegenrendészeti ügyekben alkalmazzák,¹⁶² az Egyesült Államokban szövetségi szinten elsősorban a szabadságvesztés-büntetést kiszabó tagállami ítéletek alkotmányossági felülvizsgálatára veszik igénybe,¹⁶³ néhány államban a habeas corpus szolgál az őrizet után eltűnt személy szabályos szabadon bocsátásának hatósági bizonyítására, illetve a fogva tartás során elkövetett kínzások feltárására, valamint alkalmazzák a fogva tartás foganatosítása előtt is, a jogszerűtlenség előzetes megállapítása céljából.¹⁶⁴ A sokféle jogvédelmi eszköz közös jellemzője, hogy az egyéni szabadság indokolatlan közhatalmi beavatkozásokkal szembeni védelmére vehető igénybe.¹⁶⁵

Jogesetek sokasága bizonyítja, hogy önmagában a fogva tartás törvényességét megvizsgáló bírósági eljárás intézményesítése nem nyújt megfelelő védelmet az önkényes szabadságelvonással szemben. További eljárási garanciák hiányában akár évek is eltelhetnek anélkül, hogy bíróság döntene a fogvatartott ügyében.¹⁶⁶ A nemzetközi emberi jogi egyezmények ezért az eredeti habeas corpusnál jóval kiterjedtebb eljárási szabályokat fogalmaznak meg a személyi szabadsághoz való jog bírósági védelme érdekében. Az egyezményben és az egyezségokmányban *két jogintézmény különíthető el*, amelyek számos – részben megegyező – részjogosultságot foglalnak magukba. Amennyiben – legitim célból, kivételesen – előzetesen nem bíróság rendelte el a szabadságelvonást, a fogvatartottat a *lehető legrövidebb időn belül bíróság elé kell állítani*.¹⁶⁷ Emellett a fogvatartottnak a szabadságelvonás teljes időtartama alatt joguk van olyan el-

járáshoz, melynek során *bíróság felülvizsgálja* a fogva tartás jogszerűségét.¹⁶⁸ Az egyezmények esetjoga és a szakirodalom egyértelműen az utóbbit nevezi habeas copusnak, ugyanakkor a kifejezést éppen azért nem tartalmazzák a normaszövegek, hogy a jogintézmény államokon belüli kialakítása ne kötődjön kényszerítően a tradicionális angolszász jogintézmény minden sajátosságához.¹⁶⁹

A magyar alkotmányba az 1989-es átfogó módosításkor nem került be a két jogintézmény, s az 1990-es alkotmányreform is csak az elsőt, a lehető legrövidebb időn belüli bíró elé állítás követelményét iktatta az 55. § (2) bekezdésébe. (S azt is csak a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított és őrizetbe vett személyek jogaként fogalmazta meg.) Ezért a fogva tartás teljes időtartama alatti bírói felülvizsgálathoz való jog az 55. § (1) bekezdésén alapul. Az alkotmány *kifejezett rendelkezésének hiányából* tehát nem az következik, hogy a fogvatartottakat nem illeti meg a bírói felülvizsgálathoz való jog, hanem csak az, hogy a *törvényhozásnak tágabb mozgásteret van* az egyéni jogosultságok feltételeinek meghatározására, mintha az alkotmány pontosan meghatározná a fogvatartottak eljárási jogait.

Az alkotmányban nem rögzített, de az 55. § (1) bekezdéséből következő, valamint a (2) bekezdésben kifejezett, továbbá az alkotmány 57. §-ába foglalt eljárási jogosultságok egy részének nyilvánvalóan érvényesülniük kell *mindkét eljárás során*. A fogvatartottakat a bíró elé állítás, valamint a későbbi bírói felülvizsgálat esetén is megilleti – az adott eljárás jellegzetességének megfelelően – az előzetes tájékoztatáshoz való jog és a jogi képviselőhöz, illetve a meghatalmazott vagy kirendelt védőhöz való jog. Az 55. § (2) bekezdésének kitételei közül értelemszerűen mindkét eljárás esetén irányadó, hogy „*bíró*” dönt a fogva tartás fenntartásáról vagy megszüntetéséről, és döntését „*írásbeli indokolással ellátott határozatban*” hozza meg.

Az 55. § (2) bekezdésében szereplő „*bíró*” kifejezés egyértelműen az alkotmány X. fejezetében intézményesített, az *igazságszolgáltatást gyakorló szervezet tagjára* utal. A magyar alkotmányos rendszerben a bíró fogalma tisztázott, ezért a habeas corpus eljárásokkal összefüggésben eddig nem merültek fel értelmezési nehézségek. Az alkotmány – szemben az egyezménnyel – nem ad lehetőséget arra, hogy a bírói kar tagja helyett „*törvény értelmében bírói hatáskört gyakorló más hatósági személy*” döntsön a szabadságelvonásról. Sem a kormánynak alárendel-

ten működő nyomozó hatóságok (rendőrség, határőrség, vám- és pénzügyőrség stb.), sem a kormánytól ugyan független, de az alkotmány 51. § (2) bekezdése alapján nyomozást végző, a nyomozás törvényességét felügyelő, valamint a bírósági eljárásban a vádat képviselő ügyészség nem dönthet habeas corpus eljárás során a szabadságelvonásról, illetve annak meghosszabbításáról. Az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek nyilvánította a büntetőeljárás törvénynek azt a rendelkezését, mely szerint a szándékos bűncselekmény miatt legalább 3 év végrehajtandó szabadságvesztés kiszabása esetén formálisan a bíróság rendeli el vagy tartja fenn az előzetes letartóztatást, azonban ilyen döntésre az ügyész indítvány alapján köteles. „*Ez a szabály a törvényhozó részéről a bírói hatáskör teljes kiüresítése, annak teljes mértékű elvonása, az ügyész számára pedig olyan jogkör megteremtése, amely őt az alkotmány 55. §-ának (2) bekezdéséből következően a vádemelést megelőző eljárási szakaszban sem illeti meg.*”¹⁷⁰

A korai alkotmánybírói gyakorlat a bírói státuszhoz kötődő biztosítékokat egyrészt az ítélezési tevékenységhez, másrészt a bírói szolgálati viszonyhoz kapcsolta.¹⁷¹ Az utóbbinak van jelentősége a *nyomozási bíró* esetében, aki a büntetőeljárás törvény alapján a vádirat benyújtása előtt ellátja a bíró

feladatait, így dönt a személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedésekről, ugyanakkor ítélező tevékenységet nem folytat. A *büntetés-végrehajtási bíró* szintén nem az ítélezés során határoz a személyi szabadságról: az ítélet végrehajtásának idején dönt – egyebek mellett – a szabadságvesztés fokozatának megváltoztatásáról, a feltételes szabadságra bocsátásról, illetve annak megszüntetéséről. Mivel a

nyomozási bíró és a büntetés-végrehajtási bíró tagja a bírói szervezetnek, független a nyomozó hatóságoktól, illetve a büntetés-végrehajtási hatóságtól, valamint az ügyészségtől, és nem végez semmiféle vádlói feladatot, ezért az alkotmány 55. § (2) bekezdése értelmében bírónak tekintendő.¹⁷²

A BÍRÓ ELÉ ÁLLÍTÁS

Az alkotmány 55. § (2) bekezdése alternatívát állít a fogva tartást foganatosító hatóság elé: vagy a lehető legrövidebb időn belül szabadon bocsátja, vagy bíró elé állítja a fogvatartottat. A „*bíró elé kell állítani*” szövegrész azt jelenti, hogy az eljárás a fogva tartást

foganatosító *hatóság kezdeményezésére indul*, s nem függ a szabadságától megfosztott személy kérelmétől. Ebben az értelemben tehát nem alanyi jogosultságról van szó, mivel a fogvatartott nem mondhat le arról, hogy a hatóság bíró elé állítsa. Mindazonáltal abban az esetben, ha a hatóság fenntartja a fogva tartást, és elmulasztja bíró elé állítani az érintettet, vagy nem az alkotmánynak megfelelően állítja bíró elé, akkor az az 55. § (1) bekezdésében elismert személyi szabadsághoz való alanyi jog sérelmét jelenti. Tehát a fogva tartást foganatosító hatóság alkotmányos kötelezettsége, hogy bíró elé állítsa azokat a személyeket, akiket bírói döntés nélkül megfosztott szabadságuktól. A szabadságelvonásra törvénnyel felhatalmazott állami intézmények akkor tudnak eleget tenni alkotmányból fakadó kötelezettségüknek, ha a jogszabály tartalmazza a bíró elé állítás különleges eljárási szabályait.

A személyi szabadsághoz való jog egyik alapkérdése, hogy a bíróság elé állítás követelménye csak az ítélethozatal megelőző fogva tartásra vonatkozik-e. A probléma alapja, hogy az alkotmány 55. § (2) bekezdésének első mondata szerint a *bűncselekmény elkövetésével gyanúsított és őrizetbe vett személyt* kell a lehető legrövidebb időn belül bíró elé állítani. Az Alkotmánybíróság egy alkalommal úgy foglalt állást, hogy az 55. § (1) bekezdése mindenfajta szabadságkorlátozás esetén irányadó, ugyanakkor a (2) és (3) bekezdés a büntetőeljárás során érvényesülő speciális biztosíték.¹⁷³ Ez az álláspont azon alapul, hogy az alkotmányszöveg megegyezik a büntetőeljárás-jogi terminológiával, és ezt a megközelítést erősíti, hogy az egyezmény bíró elé állításról rendelkező 5. cikk 3. pontja is csak a bűncselekmény elkövetésének alapos gyanúja miatti fogva tartás esetén alkalmazandó.¹⁷⁴ Ugyanakkor az egyezménybeli szűkítés több okból sem lehet irányadó a magyar alkotmány értelmezésekor. Először is figyelembe kell venni, hogy az egyezmény 5. cikk 3. pontja alapján a személynek joga van arra is, „hogy ügyében ésszerű határidőn belül tárgyalást tartsanak”. Ezt az értelemszerűen csak az ítélethozatal megelőző fogva tartásra vonatkozó követelményt az alkotmány 55. §-a nem tartalmazza.¹⁷⁵ Továbbá tekintettel kell lenni arra is, hogy az egyezmény 5. cikk 4. pontja – az alkotmánnyal ellentétben – mindenfajta szabadságelvonás esetére kifejezetten intézményesíti a fogva tartás teljes időtartama alatt érvényesülő bírói felülvizsgálathoz való jogot.

Az alkotmány 55. § (2) bekezdése nemcsak az egyezményhez, hanem számos demokratikus állam alkotmányához képest is rendkívül szűk körben teszi explicité az eljárási garanciákat és azokon belül a bíró elé állítás követelményét. Gyakori megoldás, hogy az alkotmány általános érvénnyel előírja, hogy a nem bírói döntésen alapuló fogva tartásokról (azok fenn-

tartásáról) a lehető legrövidebb időn belül bíróságnak kell határoznia, s az alkotmány a büntetőeljárás során őrizetbe vett személyek jogainak védelmében további, speciális biztosítékokat fogalmaz meg.¹⁷⁶ Arra is van példa, hogy az alkotmány más célú szabadságelvonásokra is kifejezetten kiterjeszti a különleges garanciákat.¹⁷⁷ A magyar alkotmány abban különbözik ezektől a megoldásoktól, hogy csak a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított és őrizetbe vett személyek bíró elé állításáról rendelkezik, és arról is meglehetősen általános megfogalmazásban. Ugyanakkor az 55. § (1) bekezdésében elismert személyi szabadsághoz való jog a Magyar Köztársaság területén tartózkodó embereket a büntetőeljárás kivül is megilleti, ezért az alapvető jog érvényesüléséhez nélkülözhetetlen garanciák nem tagadhatók meg azon az alapon, hogy büntetőeljárás kivül kerül sor a fogva tartásra.

A rendészeti, közigazgatási célú szabadságelvonások jelentős része (például az előállítás), valamint a személyi szabadságtól való megfosztással nem járó, enyhébb szabadságkorlátozások (például a feltartóztatás) – legitim céljukra tekintettel – eleve csak rövid ideig tarthatnak, ezért a bíró elé állítás kérdése ezekben az esetekben nem merül fel. A büntetőjogi vagy szabálysértési szankcióként alkalmazott szabadságtól való megfosztást kizárólag bíróság rendelheti el. A személyi szabadságtól való megfosztásnak mindazonáltal a *büntetőeljárás kivül is vannak hosszabb ideig tartó* esetei – ezek közé tartoznak mindenekelőtt az idegenrendészeti célú szabadságelvonások, valamint a pszichiátriai betegek kötelező gyógykezelése –, amelyeknél a bíró elé állítás mellőzése mellett semmiféle ésszerű indok nem hozható fel. Éppen ellenkezőleg: a jogsértő fogva tartás egyetlen lehetséges eszköze minden esetben az, ha a szabadságelvonást foganatosító, jellemzően a kormánynak alárendelt intézmények döntései mihamarabb bírósági felülbírálat alá kerülnek. Ez az alkotmányossági szempont a hatályos magyar alkotmány alapján kétféleképpen támasztható alá. Egyfelől az 55. § (2) bekezdését lehet úgy tekinteni, hogy az – a konkrét szöveges utalás ellenére – nemcsak a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított, hanem a szabadságuktól egyéb okból megfosztott személyekre is vonatkozik. Az alkotmányszöveggel inkább összhangban álló megközelítés szerint az 55. § (2) bekezdése kifejezetten a büntetőeljárás alanyait védő, speciális rendelkezés, de az abban foglaltakkal azonos hatásfokú, *egyenértékű bírói eljárás az alkotmány 55. § (1) bekezdésének általános eljárási követelményéből következően minden, nem bíró által ehrendelt, tartós fogva tartás esetén* alkotmányossági követelmény.¹⁷⁸

Az 55. § (2) bekezdése szerint a fogvatartottakat a „*lehető legrövidebb időn belül*” kell szabadon bocsátani

vagy bíró elé állítani, és a bíró „*haladéktalanul*” köteles döntést hozni. Az alkotmány rendelkezései az egyezségokmány és az egyezmény szövegén alapulnak, amelyek szerint a bíró elé állításra a „legrövidebb időn belül”, illetve „*haladéktalanul*” kell sort keríteni. A magyar alkotmány tehát a nemzetközi emberi jogi egyezményekhez hasonlóan nem tartalmaz konkrét határidőt a bíró elé állításra. Számos európai alkotmány ezzel szemben pontosan meghatározza a bírói döntés nélküli szabadságelvonás maximális időtartamát. A német alaptörvény kimondja: „A rendőrség saját hatáskörében az őrizetbe vételt követő nap végénél hosszabb ideig senkit nem tarthat őrizetben.”¹⁷⁹ A cseh és az azzal e tekintetben lényegében megegyező szlovák alkotmány szerint a fogvatartottat 24 órán belül át kell adni a bíróságnak, amely 24 órán belül köteles döntést hozni (a cseh alaptörvény az intézeti gyógykezelésről való bírói döntésre 7 napot biztosít).¹⁸⁰ Az orosz és a portugál alkotmány 48 órát, a spanyol alkotmány pedig 72 órát ír elő a bírói döntéshozatalra.¹⁸¹ Az európai államok szabályozási eltéréseire is tekintettel lévő strasbourgi bíróság gyakorlatában mindig a vizsgált egyedi eset körülményei határozzák meg, milyen időtartam felel meg a „*haladéktalanul*” követelménynek, de a 4 napon túli bíróság elé állítás már kivételes viszonyok között is jogszerűtlennek minősül.¹⁸² Szintén az ítélezési gyakorlat határozza meg a bíró elé állítás határidejét az Egyesült Államokban, ahol a szövetségi alkotmány – egyebek mellett – az egyének indokolatlan „foglalások” elleni védelmét biztosító 4. kiegészítésén alapul az alkotmányos védelem. A Legfelső Bíróság szerint, ha valakit nem bírói parancs alapján vesznek őrizetbe, akkor bíróságnak kell megállapítania, valószínűsíthető-e, hogy a fogvatartott követte el a bűncselekményt.¹⁸³ A bírósági döntéshozatalra az őrizetbe vételt követően haladéktalanul sort kell keríteni. Ha a bírói eljárás a fogvatartott meghallgatásával zajlik, akkor főszabály szerint 48 órán belül kell dönteni. A határidő betartása esetén is megállapítható a jogsértés, ha a fogvatartott bizonyítja, hogy ésszerűtlenül késleltették a bíró elé állítást. Ugyanakkor a határidő túllépése sem feltétlenül jogsértő, ha a hatóság igazolja, hogy rendkívüli külső körülmények hátráltatták az eljárást.¹⁸⁴

Az ellenőrizetlen fogva tartás határidejének megállapítása *lélektani tényezőktől* is függ. A fogva tartást foganatosító hatóság erőfölénye és a külvilágtól való elszigeteltség miatt a szabadságától megfosztott személyre jelentős nyomás nehezedik. Ha nem tudhatja meg, miért tartják fogva, ha nem léphet kapcsolatba ügyvéddel, és ha nem kerülhet rövid időn belül bíró elé, összeroppanhat. Büntetőeljárásban ez például azzal a következménnyel járhat, hogy olyan cse-

lekmény elkövetését vallja be, amelyet nem követett el, vagy másokra tesz alaptalanul terhelő vállomást, s mindez az alapjogi sérelmen túl a büntetőeljárás hatékonyságát is jelentősen csökkenti.¹⁸⁵ A strasbourgi bíróság még a terrorizmus elleni harcot sem tartja legitim indoknak arra, hogy a fogva tartás idejét az átlagos lelki ellenállási időn túlra meghosszabbítsák.¹⁸⁶ Fokozottan kiszolgáltatottak a szabadságuktól megfosztott pszichiátriai betegek, akik még kevésbé képesek megérteni és gyakorolni jogukat, miközben rendkívül súlyos fizikai, kémiai és pszichikai beavatkozásoknak, illetve kezeléseknak lehetnek alávetve.¹⁸⁷

A magyar alkotmány „lehető legrövidebb időn belül” szövegrészének értelmezésekor azt is figyelembe kell venni, hogy a bíró elé állítás határidejének megállapítása mindig *gyakorlati kompromisszum* eredménye.¹⁸⁸ Egyfelől az alkotmánnyal összhangban egyes hatóságoknak jogi felhatalmazásuk van arra, hogy indokolt esetben előzetes bírói döntés nélkül megfosszák az egyént személyi szabadságától. Az alapvető jogok korlátlan érvényesülése esetén a jogalkalmazó szervek nem tudnák ellátni az alkotmányból következő feladataikat (például tettenérés esetén sem lehetne fogva tartani a gyanúsítottat). Másfelől viszont az egyének számára az említett okokból megfelelő védelmet kell nyújtani az alapjogsértő hatósági döntéshozattal szemben. Erre szolgál az előzetes bírói döntés nélküli fogva tartások kötelező és haladéktalan bírói kontrollja. A határidőt ezért úgy kell megállapítani, hogy az ne lehetetlenítse el a jogalkalmazó hatóságok tevékenységét, ugyanakkor csak annyi ideig tartson, amennyi a bírósági eljárás előkészítéséhez feltétlenül szükséges. Ez az idő rendes körülmények között – figyelembe véve a külföldi, illetve nemzetközi megítélést is – *nem lehet több 2 napnál*, és különleges esetekben sem haladhatja meg a 3-4 napot,¹⁸⁹ ám rendkívüli jogrend bevezetése idején (háborúban vagy természeti csapás esetén, amikor az állami intézmények működésében súlyos zavarok keletkeznek) a bíró elé állítás határideje jelentősen megnőhet.

Az alkotmánymódosító törvényjavaslat indokolása „a bíróságok és az ügyészségek jelenlegi teherbírással” indokolta, hogy az őrizetbe vett személy bíró elé állításának pontos határidejét az alkotmány nem határozza meg. Az 1990-es évek elején a büntetőeljárás törvény úgy rendelkezett, hogy az őrizetbe vett személy 5 napig tartható fogva bírói döntés nélkül.¹⁹⁰ A külföldiek magyarországi tartózkodásáról szóló szabályozás szintén 5 napban határozta meg az idegenrendészeti őrizet fenntartására vonatkozó bírói döntés határidejét. A kijelölt helyen (tipikusan zárt közösségi szálláson) való tartózkodás idegenrendészeti ható-

ság általi elrendeléséhez azonban nem kapcsolódott ilyen garancia.¹⁹¹ Az egészségügyi törvény alapján a kórházi felvételt követő 8 héten belül kellett a bíróságnak ellenőriznie az elmeosztályon elhelyezett beteg fogva tartásának jogszerűségét.¹⁹²

A törvényhozás az 1990-es évek közepétől *fokozatosan szűkítette a határidőket*. 1995-ben a büntetőeljárású őrizetbe vétel maximális ideje 72 órára változott, és ugyanennyi ideig tarthat a nemzetközi bűnügyi jogsegély keretei között a kiadatási őrizet. Az úgynevezett sürgős szükség miatt pszichiátriai osztályra szállított beteg kötelező kezeléséről hozandó bírói határozat határideje 1995-től 9 nap, 1998-tól 4 nap.¹⁹³ Ugyanakkor lényegében változatlan az idegenrendészeti szabályozás: az őrizetet 5 napon túl kell bírónak meghosszabbítania,¹⁹⁴ a kijelölt helyen való tartózkodásra kötelezettek csak saját kezdeményezésük nyomán kerülhetnek bíró elé, továbbá a légi úton érkező, de a beutazási feltételeknek meg nem felelő külföldiek kötelesek arra, hogy visszairányításuk érdekében legfeljebb 8 napig a repülőtér meghatározott helyén tartózkodjanak.¹⁹⁵

Összességében elmondható, hogy az alkotmány 55. § (2) bekezdésének a fogvatartottak „lehető leg rövidebb időn belüli” bíró elé állítására vonatkozó követelményét a törvényhozás nem szűkíti a büntetőeljárású szabadságelvonásokra, de nem is érvényesíti maradéktalanul minden, a külvilágtól való tartós elszigeteltséggel járó alapjog-korlátozás esetében. A törvények az európai minimumkövetelmények szerint még elfogadható vagy azokat némileg meghaladó határidőket állapítanak meg. Közös jellemzőjük, hogy nem tesznek különbséget a rendes és a rendkívüli körülmények között, így a hatóságok és a bíróság számára kellő idő áll rendelkezésre, ugyanakkor a fogvatartottak számára nincs jogérvényesítési lehetőség, ha a tág törvényes határidőn belül, de *indokolatlan késedelemmel* kerül sor a bíró elé állításra és a bírói határozathozatalra. A büntetőeljárásban és a kötelező pszichiátriai kezelés esetén törvényes lehetőség van arra, hogy a bíró ne a szabadságtól való megfosztást követően, utólag, hanem előzetesen döntsön a fogva tartásról, de ilyen eljárásra a gyakorlatban csak kivételesen kerül sor.

A „bíró elé állítás” értelemszerűen akkor valósul meg, ha a fogvatartott személyes jelenlétében folyik a bírósági eljárás. Ezért például pusztán az iratok alapján a bíró nem hozhat határozatot. Az alkotmánynak ez a kivételt nem tűrő rendelkezése az eredeti habeas corpus parancsra emlékeztet, amelyben a bíró előírta, hogy vigyék elé a „fogvatartott testét”. (A bíró elé állítás azonban nem a fogvatartott kérelme alapján eljáró bíró, hanem a hatóság kezdeményezé-

sére valósul meg.) Az alkotmány 55. § (2) bekezdése mindehhez azt a követelményt kapcsolja, hogy a bíró köteles az elé állított személyt *meghallgatni*. Az alkotmányszöveg alapján általánosságban kijelenthető, hogy *kontradiktórius jellegű* eljárást kell intézményesíteni, amelyben megjelenhetnek a fogva tartás fenntartását kezdeményező hatóság álláspontjával szembeni érvek is.¹⁹⁶ A bíróság mindkét fél álláspontjának megismerése után hozhat határozatot. Ugyanakkor a szó szoros értelmében vett meghallgatásra nem minden esetben kerülhet sor. Előfordulhat például, hogy a sürgősséggel pszichiátriai kezelésbe vett beteg mentális állapota nem teszi lehetővé a vele való kommunikációt.¹⁹⁷ Az ilyen esetekben – a jogi képviselő aktív részvételén túl – garanciális jelentősége van annak, hogy a bíróság ismerje meg független igazságügyi szakértő véleményét, valamint a beteg kezelésének dokumentációját. Mindazonáltal az alkotmány nem követeli meg egy meghatározott eljárási rend betartását, mindössze azt, hogy az eljárási szabályok együttesen biztosítsák a fogvatartott érdekeinek megjelenítését.

Az 55. § (2) bekezdése alapján a bíró írásbeli indokolással ellátott *határozatban dönt* a fogva tartás fenntartásáról. Az alkotmány itt teljes körű döntési jogkört ad: a bíró nemcsak eljárásjogi, hanem anyagi jogi (érdemi) kérdésekről is határoz.¹⁹⁸ Továbbá ha a fogva tartás fenntartását indítványozó hatóság előterjesztései, illetve nyilatkozatai nem elégségesek, akkor a bírónak a fogva tartás megszüntetéséről kell rendelkeznie. Az alkotmány nem ad módot arra, hogy a jogalkalmazó bíró az eljárási rendelkezések alapján a fogva tartás meghosszabbítása mellett lehetővé tegyen új hatósági kezdeményezést, illetve megismételt eljárást.

A FOGVA TARTÁS BÍRÓI FELÜLVIZSGÁLATA

Az alkotmány 55. §-a hallgat arról, hogy a szabadságtól megfosztott személyeket a fogva tartás időtartama alatt megilleti-e a bírói felülvizsgálathoz való jog, amelyet az egyezmény és az egyezségokmány is elismer. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a jelentős ideig tartó fogva tartások bírói kontrollja nem korlátozódhat a fogva tartás megkezdéséről, illetve fenntartásáról hozott egyetlen bírói határozatra. Az Alkotmánybíróság megállapítása szerint a szabadságelvonásról hozott bírói döntéssel szemben *rendes jogorvoslatot* kell biztosítani, de a büntetőeljárás-jogi értelemben vett felülvizsgálat mint rendkívüli jogorvoslat nem következik az alkotmány 55. §-ából és az 57. § (5) bekezdéséből.¹⁹⁹

A fogva tartás kezdetén megvalósuló bíró elé állítást követően jelentősen megváltozhatnak azok a körülmények, amelyek a szabadságtól való megfosztást elkerülhetetlenné tették. Az alapos gyanú a büntetőeljárás során elenyészhet, a szökés, a bűnismétlés vagy az eljárás megghiúsításának veszélye megszűnhet, a pszichiátriai beteg önmagát vagy másokat veszélyeztető állapota elmúlhat stb. A személyi szabadsághoz való jog korlátozásának egyik általános feltétele, hogy a szabadságelvonás csak olyan mértékű lehet, annyi ideig tarthat, amennyit a legitim alkotmányos cél indokoltta tesz. Ezért az alkotmány 55. § (1) bekezdéséből következően a jogszabályoknak *a bíró elé állítást követő időszakban is* biztosítaniuk kell a fogva tartás bírói felülvizsgálatát. Másfelől előfordulhat, hogy a fogva tartásról hozott eredeti bírói döntésben foglaltaktól a fogva tartást foganatosító hatóság később indokolatlanul eltér, vagy a büntetés-végrehajtás során a személyi szabadsághoz való jogot sértő egyéb hatósági rendelkezésre kerül sor, amellyel szemben egyedül a bírói út minősül hatékony jogvédelemnek. Ezért az alkotmány 55. §-a alapján bírói felülvizsgálatnak van helye a kriminális cselekmény elkövetése miatti *szankcióként megállapított szabadságelvonás végrehajtása körében* hozott jogalkalmazói döntésekkel szemben is.

Mivel az alkotmány kifejezetten nem rendelkezik a nemzetközi emberi jogi egyezményekben elismert bírói felülvizsgálathoz való jogról, a *törvényhozásnak tág mozgástere van* a különböző eljárások szabályainak kialakítására. A bírói felülvizsgálat alapvetően két jogintézmény révén valósulhat meg, amelyek a gyakorlatban sokszor ötvözve jelennek meg. Az egyik esetben az egyén kérelmére indul az eljárás, a másik esetben a törvényben meghatározott időben vagy törvényi feltétel bekövetkeztével – az egyén kezdeményezése nélkül –, hivatalból történik a bírói felülvizsgálat. A szabadságelvonás jellegétől és a törvényhozó által választott formától függ, hogy az eljárás során milyen biztosítékok (határidők, személyes meghallgatás, képviselő stb.) szükségesek a személyi szabadsághoz való jog érvényesüléséhez.

A bírói felülvizsgálat egyik formája úgy kezdődik, hogy *a fogvatartott kérelmet nyújt be* a bírósághoz a szabadságelvonás megszüntetése érdekében, és az eljáró bíró rövid határidőn belül dönt a fogva tartás jogszerűségéről. Ha a kérelmezőt jogalap nélkül tartják fogva, a bíró elrendeli szabadon bocsátását. A fogvatartottnak ebben a – kezdeti angolszász habeas corpus-hoz leginkább hasonlító – konstrukcióban nemcsak a kezdeményezéshez, hanem *a bírói döntéshez is alanyi joga van*. A bírói út a fogva tartás kezdetétől a végéig nyitva áll az érintettek számára (az elítélés után is), továbbá számbeli és időbeli korlátozás nél-

kül igénybe vehető. Ebben a rendszerben az egyén jogosultságainak kiterjesztése megszorításokkal járhat együtt. Mivel a habeas corpus kérelem bármikor előterjeszthető, nincs feltétlenül szükség fellebbezési jog biztosítására a bírói határozattal szemben. Továbbá az igazságszolgáltatás ésszerű működésének érdekében a bírónak felhatalmazása lehet az ismételt, alaptalanul előterjesztett indítványok egyszerűsített elbírálására, és nem érvényesül maradéktalanul a meghallgatáshoz, a kontradiktórius eljáráshoz való jog.²⁰⁰ Ennek az elvi rendszernek az előnye, hogy rugalmas és gyors eljárást tesz lehetővé, ugyanakkor hátránya, hogy jelentős mértékben a tájékoztatáshoz és a képviselőhöz (védelemhez) való jog érvényesíthetőségétől függ, hogy a fogvatartottak miként tudnak élni a habeas corpus jogosultsággal.

A személyi szabadságtól való megfosztás bírói kontrolljának másik formája az *ésszerű időközönkénti kötelező bírói felülvizsgálat*. Ebben az esetben – hasonlóan a szabadságtól való megfosztást követő rövid időn belüli bíró elé állításhoz – nem a fogvatartott döntésén múlik az eljárás megindítása. A fogvatartott nem mondhat le erről az eljárásról. A felülvizsgálat legfontosabb kérdése, hogy milyen időközönként kell megismételni a döntéshozatalt. A törvényben meghatározott határidők előre kiszámíthatóvá teszik az eljárást, ugyanakkor ez a megoldás nem enged teret az egyéni körülmények mérlegelésének: ha túl sok idő telik el két felülvizsgálat között, akkor a személyi szabadsághoz való jogot sértő módon, alkotmányos és törvényes indok nélkül maradhatnak fogságban személyek. Ha viszont túl gyakoriak a felülvizsgálatok, akkor – az egyén és a hatóságok számára egyaránt hátrányosan – felesleges eljárási cselekményekre kerül sor. Az időközök „ésszerűsége” a fogva tartás jogalapjának feltehető megszűnéséhez köthető, ám általános érvénnyel nehézkes rangsorolni a különböző szabadságelvonásokat. Elvileg lehetőség van arra, hogy a bíróság a törvényben meghatározott végső határidőn belül a konkrét körülmények mérlegelése alapján maga rendelkezzen a következő felülvizsgálat időpontjáról. Mivel a törvény, illetve a bíróság előzetesen meghatározza a következő felülvizsgálat idejét, arra – szemben a fogvatartott által kezdeményezett felülvizsgálattal – mindenképpen sort kell keríteni. (Feltéve, hogy a fogva tartás időközben nem szűnt meg.) A meghallgatáshoz való jog, a képviselőhöz (vagy a védelemhez) való jog, valamint a jogorvoslatihoz való jog is értelemszerűen megilleti a fogvatartottat.

Az alkotmány 55. §-ából nem következik, hogy a fogva tartás bírói elrendelését, illetve a bíró elé állítást követően a fogvatartottak számára alanyi jogot kell biztosítani a szabadságelvonás későbbi, ismételt

bírói felülvizsgálatának kezdeményezésére és az alapján a bírói döntéshozatalra.²⁰¹ A magyar jogrendszerben ritkának mondható ennek a jogvédelmi eszköznek a kizárólagos intézményesítése. Ide sorolható az idegenrendészeti szabadságkorlátozások közül a külföldiek kötelező tartózkodási helyének kijelölése, amely azonban sokkal inkább tekinthető közigazgatási határozat bírói felülvizsgálatának, mint habeas corpus eljárásnak.

A különböző fogva tartások bírói kontrollja a leggyakrabban a törvényben meghatározott időszakonkénti kötelező felülvizsgálat révén valósul meg. Az egészségügyi törvény a kötelező intézeti kezelés 30 napos felülvizsgálatát írja elő, ami megegyezik az idegenrendészeti őrizet felülvizsgálatának határidejével, az előzetes letartóztatás esetén pedig valamelyest hosszabbak a határidők (az eljárás szakaszától függően 2, 3 vagy 6 hónap). Viszonylag nagyobb időközök vonatkoznak az ideiglenes kényszergyógykezelésre (6 hónap), valamint a kényszergyógykezelésre (1 év). Ugyanakkor minden jogszabály kimondja, hogy az egyes határidőkön belül is meg kell szüntetni a fogva tartást, ha annak oka már nem áll fenn.

Számos szabályozás a kötelező felülvizsgálat mellett lehetőséget ad a *fogvatartott egyéni kezdeményezésére* is. Az idegenrendészeti célú őrizetbe vétel törvényességének felülvizsgálatához való jog lényege, hogy a fogvatartott kérelme alapján, 5 napon belül bírósági meghallgatáson döntenek az ügyében, ugyanakkor ilyen kérelem nélkül is bíró elé állítják a fogvatartottat, és a szabadságelvonás szükségességét a bíróság később kötelezően felülvizsgálja. A büntetőeljárás törvény az előzetes letartóztatás időszakos felülvizsgálatán túl rendelkezik az előzetes letartóztatás megszüntetése iránt a terhelt, illetve védője által előterjeszhető indítványról, amelyet a bíró köteles érdemben megvizsgálni, kivéve, ha az előzetes letartóztatás elrendelése, illetőleg meghosszabbítása óta három hónap nem telt el, és az indítvány előterjesztője nem hivatkozik új körülményre. A büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló szabályozás alapján a szabadságvesztés fokozatának megváltoztatásáról, valamint a feltételes szabadságra bocsátásról a bíró a büntetés-végrehajtási intézet előterjesztése alapján dönt. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a jogszabály által biztosított általános panaszjog és kérelmezési jog alapján az elítélt és a védő speciális rendelkezés hiányában is jogosult kezdeményezni a bírói döntést, és a bíró köteles érdemben megvizsgálni az előterjesztést. A panaszjog alapján indult eljárás azonban még ilyen kiterjesztett értelemben sem vonható a habeas corpus eljárások körébe.²⁰²

1. „55. § (1) A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a szabadságra és a személyi biztonságra, senkit sem lehet szabadságától másként, mint a törvényben meghatározott okokból és a törvényben meghatározott eljárás alapján megfosztani. (2) A bűncselekmény elkövetésével gyanúsított és őrizetbe vett személyt a lehető legrövidebb időn belül vagy szabadon kell bocsátani, vagy bíró elé kell állítani. A bíró köteles az elé állított személyt meghallgatni és írásbeli indokolással ellátott határozatban szabadlábra helyezéséről vagy letartóztatásáról haldéktalanul dönteni. (3) Az, aki törvénytelen letartóztatás vagy fogva tartás áldozata volt, kártérítésre jogosult.”
2. Zechariah CHAFFEE: *The Most Important Human Right in the Constitution*, 32 Boston University Law Review, 143. Sir Edward Coke-ig vezethető vissza az a felfogás, hogy a személyi szabadsághoz való jog a leglényegesebb egyéni jogosultság. David CLARK–McCoy GERARD: *The Most Fundamental Legal Right. Habeas Corpus in the Commonwealth*, Oxford, Clarendon Press, 2000, 3, n.17, 36–37.
3. A vádirat benyújtásáig. Azt követően a bíróság rendelkezhet el az előzetes letartóztatást.
4. A parlamenti vitát ismerteti TORDAI Csaba: *A Harmadik Köztársaság alkotmányának születése*, in *A rendszerváltás forгатókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben*, VII, Budapest, Új Mandátum, 2003, 499–500.
5. Összehasonlító nézőpontból lásd TIMON Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Budapest, Grill, 1919⁶, 306–307; ECKHART Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Budapest, Osiris, 2000, 32–35.
6. Ezzel szemben az autokratikus jogrend miatt a magyar bíró nem tudta megvédeni a polgár szabadságát. PÉTER László: *Az Elbától keletre*, Budapest, Osiris, 1998, 346.
7. Albert Venn DICEY: *Bevezetés az angol alkotmányjogba*, Budapest, MTA, 1902, 185–186, 201–215; Walter BAGHOTT: *The English Constitution*, London, Kegan Paul, Trench, Trübner and Co., 1905, 280–281.
8. Alkotmány I. cikk 9. § 2. pont.
9. BLUTMAN László: *A fogvatartás felülvizsgálata: a habeas corpus az európai alapjogok között*, Jogtudományi Közlöny, 1993. augusztus–szeptember, 309–310; Manfred NOWAK: *U. N. Covenant on Civil and Political Rights. CCPR Commentary*, Kehl, Strasbourg, Arlington, N. P. Engel, 1993, 164–166.
10. KISS István: *Magyar közjog*, Budapest, Eggenberger, 1888, 223–224; NAGY Ernő: *Magyarország közjoga*, Budapest, Eggenberger, 1891, 97–98; TOMCSÁNYI Móric: *Magyarország közjoga*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1943, 187–188.
11. *Alkotmány a gyakorlatban. Kommentár a gyakorlat számára*, szerk. PETRIK Ferenc, Budapest, HVG-ORAC, 2004 (a továbbiakban *Alkotmány a gyakorlatban*), 437.

12. „A személyi szabadság az egyén olyan autonómiáját jelenti, amely feltételezi a teljes akarati és cselekvési szabadságot a jog keretei között.” 65/2003. (XII. 18.) ABh., ABH 2003, 716.
13. 74/1995. (XII. 15.) ABh., ABH 1995, 372; 36/2000. (X. 27.) ABh., ABH 2000, 271–272. Ez megegyezik a német felfogással. *Grundgesetz. Kommentar*, I, Hg. Horst DREIER, Mohr Siebeck, 1996 (a továbbiakban *Grundgesetz*, Hg. DREIER), 221–222.
14. 36/2000. (X. 27.) ABh., ABH 2000, 271.
15. 35/2002. (VII. 19.) ABh., ABH 2002, 213; 13/2003. (IV. 9.) ABh., ABH 2003, 199.
16. A német alaptörvény 11. cikke biztosítja lex specialisként a mozgás szabadságát. Lásd *Grundgesetz*, Hg. DREIER, 226–227.
17. 36/2000. (X. 27.) ABh., ABH 2000, 272; 13/2003. (IV. 9.) ABh., ABH 2003, 199.
18. 13/2003. (IV. 9.) ABh., Németh János különvéleménye, ABH 2003. I. A strasbourgi gyakorlat alapja: *Engel and Others versus The Netherlands*, Judgment of 8 June 1976, A. 22, p. 25. Hasonlóan foglal állást az egyezségokmány kommentárja, lásd NOWAK: *I. m.*, 160. A specialitás nézőpont kérdése. Lásd a strasbourgi bizottság álláspontját: *Bozano versus France*, Report of 7 December 1984, A. 111, Annex p. 85.
19. 1419/B/1995. ABh., ABH 1996, 593.
20. DEÁK Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek*, I, 1825–1849, Budapest, Osiris, 2001, 58. Lásd még: „Személyes szabadság alatt értjük az egyén személyének biztonságát, s minden – törvényen nem alapuló – korlátozásától való mentességét.” MOLNÁR Kálmán: *Magyar közjog*, h. n., Danubia, 1929, 199.
21. *Bozano versus France*, Judgment of 18 December 1986, A. 111, p. 23.
22. Ez a strasbourgi megközelítés is. *Kamma versus The Netherlands*, Report of 14 July 1974, Yearbook XVIII (1975), p. 300, 316.
23. *William Eduardo Delgado Paéz versus Colombia*, Human Rights Committee, No. 195/1985; 90 Human Rights Law Journal 313. (A panaszos *magánszemélyek* támadásai miatt kényszerült arra, hogy elhagyja országát, s a Bizottság az állam felelősségét a védelem elmulasztása miatt állapította meg.) Lásd ezzel szemben a strasbourgi gyakorlatból *X. versus Ireland*, Yearbook XVI (1973), p. 388, p. 392.
24. Ezzel összhangban lásd *Grundgesetz*, Hg. DREIER, 222.
25. 36/2000. (X. 27.) ABh., ABH 2000, 241.
26. 66/1991. (XII. 21.) ABh., ABH 1991, 347.
27. Implicit módon: 66/1991. (XII. 21.) ABh., ABH 1991, 347; explicit módon: 723/B/1991. ABh., ABH 1991, 637; összefoglalóan: 5/1999. (III. 31.) ABh., ABH 1999, 84–85.
28. E megközelítés hátulütője, hogy az arányosság viszonyfogalom, míg a lényeges tartalom a jog egy jellemző vonása, ezért a kettő nem feleltethető meg egymásnak.
- GYÖRFI Tamás: *Az alkotmánybíráskodás politikai karaktere. Értékelés a magyar Alkotmánybíróság első tíz évéről*, Budapest, INDOK, 2001, 84–85.
29. 36/2000. (X. 27.) ABh., ABH 2000, 273.
30. 23/1990. (X. 31.) ABh., Sólyom László párhuzamos véleménye, ABH 1990, 106.
31. 104. cikk (1) bekezdés.
32. *Grundgesetz. Kommentar*, Hg. Michael SACHS, München, C. H. Beck, 1999 (a továbbiakban *Grundgesetz*, Hg. SACHS), 1861–1862.
33. *Engel and Others versus The Netherlands*, Judgment of 8 June 1976, A. 22. p. 25; *Winterwerp versus The Netherlands*, Judgment of 24 October 1979, A. 33, p. 16.
34. A 104. cikk (1) bekezdése minden szabadságkorlátozás esetén, a (2)–(4) bekezdésben található garanciák kizárólag a szabadságtól való megfosztáskor alkalmazandók.
35. 5/1992. (I. 30.) ABh., ABH 1992, 31; 5/1999. (III. 31.) ABh., ABH 1999, 85; 13/2001. (V. 14.) ABh., ABH 2001, 193.
36. 63/1997. (XII. 11.) ABh., ABH 1997, 370; 71/2002. (XII. 17.) ABh., ABH 2002, 429.
37. 19/1999. (VI. 25.) ABh., ABH 1999, 158; 26/1999. (IX. 8.) ABh., ABH 1999, 276.
38. 821/D/2003. ABh., ABH 2004, 1770.
39. 65/2003. (XII. 18.) ABh., ABH 2003, 724.
40. 723/B/1991. ABh., ABH 1991, 633–634.
41. Az újabb strasbourgi gyakorlatban a házi őrizet egyértelműen szabadságelvonás: *Nikolova versus Bulgaria*, Judgment of 30 September 2004, p. 60.
42. 1/1995. (II. 8.) ABh., ABH 1995, 56.
43. Lásd ezzel szemben 36/2000. (X. 27.) ABh., ABH 2000, 271.
44. *Meachum versus Fano*, Stevens, Brennan és Marshall bíró különvéleménye, 427 U.S. 215, 231–234 (1976).
45. 46/1994. (X. 21.) ABh., ABH 1994, 268.
46. 13/2003. (IV. 9.) ABh., ABH 2003, 203.
47. 65/2003. (XII. 18.) ABh., ABH 2003, 725.
48. 36/2000. (X. 27.) ABh., ABH 2000, 241. Tehát a kötelező intézeti kezelés szabadságtól való megfosztás, míg a kezelés során alkalmazott eszközök és módszerek szabadságtól való megfosztásnak nem minősülő szabadságkorlátozások. Ez az elhatárolás azonban túl merevnek tűnik a legsúlyosabb kényszerítő eszközök (lekötözés stb.) vizsgálatakor.
49. Strasbourghban a katonákkal szemben alkalmazott úgynevezett szigorú elzárás szabadságtól való megfosztásnak minősül: *Engel and Others versus The Netherlands*, Judgment of 8 June 1976, A. 22. p. 25.
50. 65/2003. (XII. 18.) ABh., ABH 2003, 722–723. Lásd ezzel szemben *Quinn versus France*, Judgment of 22 March 1995, A 311 (11 óra jogtalan szabadságtól való megfosztás egyezményesértő); *Murray versus the United Kingdom*, Judgment of 28 October 1994, A 300 (3 óra fogva tartás szabadságelvonásnak minősül az egyezmény alapján).

51. Az 55. §-nak a fogva tartottak további szabadságkorlátozásával szembeni védelme rokonságot mutat a „megmaradó szabadság” (*residual liberty*) védelmének kanadai elvével, amely szerint a bebörtönzött személynek joga van ahhoz, hogy ne fosszák meg alaptalanul viszonylagos szabadságától. Ezért habeas corpus jogorvoslatnak van helye a börtönbeli szankcióként alkalmazott különleges, elkülönített elhelyezéssel szemben: *R. versus Miller*, 2 S. C. R. 613, 641 (1985).
52. A nemzetközi jog számos rendelkezést tartalmaz a személyi szabadsághoz való jog érvényesüléséről háborúk és más katonai akciók idején. Lásd a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött egyezményeket és azok I. és II. kiegészítő jegyzőkönyvét.
53. A polgárháborúban Lincoln elnök élt ezzel a joggal, s azóta a két legfontosabb kérdés, hogy a kongresszus vagy az elnök jogosult-e dönteni, és bíróság felülvizsgálhatja-e a döntést; lásd CLARK–GERARD: *I. m.*, 77–81. Újabbban a háború idején elfogott és az amerikai kormányzat állandó felügyelete alatt álló területen fogva tartott személyek szabadsághoz való joga került előtérbe. A Legfelső Bíróság döntése szerint a guantánamói foglyoknak joguk van a habeas corpushoz: *Rasul versus Bush*, No. 03-334 (U.S.S.C. June 28, 2004). Lásd még Ronald DWORKIN: *Miről döntött valójában a bíróság?*, Fundamentum, 2004/3, 34.
54. 11/1992. (III. 5.) ABh., ABH 1991, 85.
55. A 19/1999. (VI. 25.) ABh. a 8. § (4) bekezdését kizárólag a személyi szabadságtól való megfosztás okainak és eljárásának *törvényi szintű* szabályozásával hozta összefüggésbe, a szabadságkorlátozás tartalmi szempontjai nem merültek fel. Holott a 8. § (4) bekezdése a személyi szabadsághoz való jog gyakorlásának felfüggesztését tiltja és nem csak azt, hogy törvénytől alacsonyabb jogforrási szinten rendelkezzenek a szabadságkorlátozásról (ABH 1999, 157).
56. A német alaptörvény 115/C. cikk (2) bekezdés 2. pontja alapján törvény némileg eltérhet a bíró elé állítás határidejére vonatkozó, a 104. cikkben megfogalmazott követelményektől, ha az úgynevezett védelmi helyzetben „a bíró a normális körülményekre előírt határidőkben nem tudja teljesíteni kötelezettségeit”.
57. A személyi szabadsághoz való jog korlátozásának tesztjét kifejti 65/2003. (XII. 18.) ABh., ABH 2003, 716.
58. Az újabb strasbourgi gyakorlatból: *Kawka versus Poland*, Judgment of 9 January 2001.
59. A szabadságtól való megfosztás szokáson is alapulhat, ha az „kellő stabilitással és jogi erővel rendelkezik”. *Drozď and Janousek versus France and Spain*, Judgment of 26 June 1992, A. 240, p. 33, p. 107. Nowak – vitatott – álláspontja szerint ugyanakkor a közigazgatási szabályozás, különösen parlamenti felhatalmazás nélkül, nem elegendő. NOWAK: *I. m.*, 171–172.
60. 64/1991. (XII. 17.) ABh., ABH 1991, 300.
61. 31/1997. (V. 16.) ABh., ABH 1997, 159.
62. Ez a magyarázata, hogy a nemzetközi intézmények – eltekintve az Alkotmánybíróságtól – általában nem fogalmaznak meg olyan elvárást Magyarországgal szemben, hogy a személyi szabadsághoz való jog hiányolt biztosítékait kizárólag a parlament által elfogadott törvénybe foglalják. Lásd az ezzel ellentétes érvelést: 36/2000. (X. 27.) ABh., Tersztyánszkyé Vasadi Éva különvéleménye, ABH 2000, 291.
63. *Floresmilo Bolaños versus Ecuador*, Human Rights Committee, No. 238/1987, 90 Human Rights Law Journal 151.
64. 5/1992. (I. 30.) ABh., ABH 1992, 31.
65. A portugál alkotmány 27. § (3) bekezdésének a)–e) pontja.
66. A terhelt elmeállapotának elmeorvosintézeteki megfigyelésére „az Egyezmény rendelkezései [...] közvetlenül nem vonatkozathatóak”. A szabályozás alkotmányossági vizsgálatakor a szükségességi-arányossági teszt irányadó. 723/B/1991. ABh., ABH 1991, 634, 637. Lásd még 63/1997. (XII. 12.) ABh., Sólyom László párhuzamos indokolása, ABH 1997, 375.
67. Összefoglalóan lásd 65/2003. (XII. 18.) ABh., ABH 2003, 716.
68. A büntetés és a szabadsághoz való jog ellentmondásosságáról lásd SAJÓ András: *Jogfilozófiai megjegyzések az államnak a büntetőjogi büntetésre formált jogáról*, Jogtudományi Közlöny, 1985/9, 500.
69. Vö. 21/1996. (V. 17.) ABh., ABH 1997, 82.
70. 1214/B/1990. ABh., ABH 1995, 573–575. Az érvelés mindazonáltal egy helyen a *preventív büntetési célok* mellett foglal állást. A halálbüntetés-határozat indokolása „figyelmet érdemlőnek” nevezte a kriminológia és a kriminálstatistika tapasztalatait, de a döntés nem azokon alapult. 23/1990. (X. 31.) ABH határozat, ABH 1990, 93, 108–114. A német szövetségi Alkotmánybíróság is tartózkodó e téren: nem kifogásolta a különböző büntetési célokat vegyítő *Vereinigungstheorie* érvényesülését: BVerfGE 45, 187, 253.
71. 42/1993. (VI. 30.) ABh., ABH 1993, 304.
72. 1214/B/1990. ABh., ABH 1995, 574–575.
73. „A büntetés-végrehajtási szervezet az államnak a társadalommal szembeni alkotmányos kötelezettségét teljesíti a szabadságelvonással járó büntetések és intézkedések [...] ellátásával.” 13/2001. (V. 14.) ABh., ABH 2001, 195.
74. 13/2001. (V. 14.) ABh., ABH 2001, 194.
75. *Engel and Others versus The Netherlands*, Judgment of 23 November 1976, A. 22, p. 68.
76. 30/1992. (V. 26.) ABh., ABH 1992, 176.
77. A testület szerint a jogalkotó nem terjeszkedett túl a „büntetékiszabás rendjére vonatkozó szabályok megál-

- lapítására vonatkozó diszkrecionális jogán.” 71/2002. (XII. 17.) ABh., ABH 2002, 429–430.
78. Az „elítélés előtti fogva tartás” elterjedtebb kifejezés (lásd RÓTH Erika: *Az elítélés előtti fogvatartás dilemmái*, Budapest, Osiris, 2000), de nem pontos, hiszen az elítélés (bűnössé nyilvánítás és megbüntetés) kétesélyes. Az eredeti elnevezés: *pre-trial custody* vagy *custody pending trial*.
79. Az R. (80) 11. számú ajánlás egy kivételt megenged, ha a felsorolt indokok egyike sem áll fenn: a fogva tartás „kivételesen mégis jogszerű lehet, rendkívül súlyos bűncselekmények meghatározott eseteiben”.
80. 19/1999. (VI. 25.) ABh., ABH 1999, 158.
81. 26/1999. (IX. 8.) ABh., ABH 1999, 277.
82. Uo. A testület alkotmányellenesnek minősítette a büntetőeljárás törvénynek azt a rendelkezését, amely szabadlábon hagyás esetén „újabb bűncselekmény” elkövetésének veszélyéről szól. Az Európa Tanács csak „súlyos bűncselekmény” veszélyekor tartja indokolhatónak a letartóztatást, az Alkotmánybíróság a „szabadságvesztéssel fenyegetett” bűncselekmény elkövetésének veszélyét fogadta el legitim célnak. Az Egyesült Államok Legfelső Bírósága 6:3 arányban alkotmányosnak ítélte azt a szabályt, amely szerint a bíróság vizsgálati fogságban tartja a meghatározott súlyos bűncselekmény elkövetésével gyanúsított személyt, ha a *bűnügyi hatóság egyértelmű és meggyőző bizonyítékát adja* annak, hogy a gyanúsított szabadlábra helyezése esetén veszélyt jelentene más személyre vagy a közösségre. Az ártatlanság vélelmére hivatkozó különvélemények szerint ezen az alapon az esetleges *felmentés után is* fogva tarthatnák a veszélyesnek tartott embereket. *United States versus Salerno*, 481 U.S. 739 (1987).
83. Strasbourgan: *Ciulla versus Italy*, Judgment of 22 February 1989, A.148, p. 18. Angliában a futballhuliganizmus elleni törvények – egyebek mellett – bevezették a mérkőzés idején a rendőrségen való megjelenési kötelezettséget és az útlelvébevonást. A szabadságkorlátozások a korábban elkövetett kriminális cselekmény szankciójának minősülnek, egyúttal preventív célokat szolgálnak.
84. Lásd például a Honecker-ügyet: BerlVerfGE NJW 1993, 515.
85. *Imre versus Hungary*, Judgment of 2 December 2003, p. 47. A bíróság elfogadta, hogy a letartóztatást az első időszakban indokoltá tette az összebeszélés veszélye, de az eljárás előrehaladtával ez a veszély elhalványult. Ugyanakkor a másik indokot, az elrejtőzés veszélyét a magyar bíróságok semmilyen sem támasztották alá. Lényeges továbbá, hogy a strasbourgi bíróság szerint a vizsgált fogva tartás az utolsó időszakban ismét jogszerűvé vált, mert ekkor a magyar bíróság a bűnisméltés veszélye miatt hosszabbította meg a letartóztatást. Ennek – Strasbourgan elfogadott – indokál az szolgál, hogy a fogvatartott korábban már követett el bűncselekményt.
- Ezzel szemben a bíróság korábbi gyakorlata szerint a jövőbeli bűnisméltés veszélyének konkrétságát akkor is vizsgálni kell, ha a fogvatartottat ismételt bűnelkövetéssel gyanúsítják.
86. Az előzetes letartóztatás teljes ideje meghaladta a 4 évet. *Maglódi versus Hungary*, Judgment of 9 November 2004, p. 39.
87. A szlovén alkotmánybíróság a több mint 20 év szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények esetén kötelező előzetes fogva tartást alkotmányellenesnek minősítette. U-I-18/93. Ápril 11, 1996.
88. 19/1999. (VI. 25.) ABh., ABH 1999, 158. Az Alkotmánybíróság bírói mérlegelésre vonatkozó tétele általános. A megsemmisített szabályban „szándékos bűncselekmény elkövetése miatt legalább háromévi végrehajtandó szabadságvesztés” szerepelt.
89. *De Jong, Baljet and van den Brink versus the Netherlands*, Judgment of 22 May 1984, A. 77, p. 22, p. 44 (az ésszerű gyanú a fogva tartás *conditio sine qua non*ja); *Fox, Campbell and Hartley versus the United Kingdom*, Judgment of 30 August 1990, A. 182, p. 18, p. 34. (az ésszerű gyanúnak tényeken és információkon kell alapulnia, és magasabb küszöböt jelent, mint az „egyszerű gyanú”). Az ésszerű gyanú és az alapos gyanú összevetésére lásd BLUTMAN László: *A letartóztatás feltételei az európai alapjogokban*, Bírák Lapja, 1993/6 (a továbbiakban BLUTMAN: *A letartóztatás...*), 176–178.
90. 65/2003. (XII. 18.) ABh., ABH 2003, 718–719. A testület aránytalannak nevezte az alapjog-korlátozást. Valójában az alkotmányos indok is hiányzott.
91. Uo.
92. Uo., 725.
93. Uo., Kukorelli István különvéleménye, 732–734. Az Alkotmánybíróság nem érintette azt a problémát, hogy külföldi személy azonosítása kivételes esetekben rendkívüli nehézségeket okozhat, különösen, ha a hatóságok sokáig *nem tudnak kommunikálni a külföldivel*, s így tolmácsot sem tudnak igénybe venni. (Nem sikerül kideríteni, hogy a személy honnan érkezett és milyen nyelven beszél.) Az azerbajdzsáni Alkotmánybíróság állásfoglalása szerint a személyazonosító dokumentumok hiányában akár 3 napig is tarthat az őrizet, de csak bírói döntés alapján. Az adminisztratív célú fogva tartás legfeljebb 24 óráig, a büntetőeljárás 48 óráig tarthat bírói jóváhagyás nélkül. 05/15; 27. 04. 2001. Ismerteti: Bulletin on Constitutional Case-Law, 2001/1, 21–22.
94. Uo., 722-723. Lásd még SZIKINGER István: „*Az hibás!*” *Az Alkotmánybíróság a rendőrségi törvényről*, Fundamentum, 2004/1, 123–126.
95. Robert MILLER: *The ethics of involuntary commitment to mental health treatment*, in *Psychiatric Ethics*, eds. Sidney BLOCH, Paul CHODOFF, Oxford, New York, Melbourne, Oxford University Press, 1991, 284–285. A tradicionális felfogás hazai megjelenésére lásd 36/2000. (X. 27.) ABh.,

- Tersztyánszkykyné Vasadi Éva különvéleménye, ABH 2000, 290.
96. FRIDL JUDIT: *A pszichiátriai betegek jogairól*, Fundamentum, 1997/1, 113. Ezt az álláspontot jeleníti meg a 36/2000. (X. 27.) ABh. többségi indokolása, ABH 2000, 265–276. Az Egyesült Államok Legfelső Bírósága a kötelező pszichiátriai intézeti kezelést a bebörtönzésnél is súlyosabb szabadságkorlátozásnak minősítette, tekintettel a kezelés során alkalmazott tudatbefolyásoló eszközökre és a mentális kór stigmatizáló jellegére. *Vitek versus Jones*, 445 U.S. 480, 491–494 (1980).
97. KOVÁCS JÓZSEF: *A nem önkéntes pszichiátriai kezelés és a véleményszabadság*, Fundamentum, 2004/1, 23.
98. FRIDL JUDIT: *I. m.*, 113–114. Vö 36/2000. (X. 27.) ABh., ABH 2000, 269.
99. Kiemelendő az Alapelvek a pszichiátriai betegek védelméről című ENSZ-ajánlás, valamint az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R. (83) 2. számú ajánlása a pszichiátriai gyógykezelésnek alávetett pszichiátriai betegek jogainak védelméről. A Parlamenti Közgyűlés 1235. (1994) számú ajánlásában új ajánlás megfogalmazására hívta fel a Miniszteri Bizottságot. Lásd David KINGDON: *Draft Recommendation on the Protection of Human Rights and Dignity of People with Mental Disorder*, in *Health Care and Human Rights*, ed. FRIDL JUDIT, Budapest, Hungarian Civil Liberties Union, 2002 (a továbbiakban *Health Care...*), 6.
100. KOVÁCS: *I. m.*, 37.
101. Az újabb joggyakorlatból: *Varbanov versus Bulgaria*, Judgment of 5 October 2000, (31365/96). (A beteg veszélyességét az aktuális mentális állapota és nem múltbeli események határozzák meg.)
102. FRIDL JUDIT: *I. m.*, 117.
103. A strasbourgi gyakorlat általános tétele, hogy az egyén nem veszíti el az 5. cikk védelmét pusztán azért, mert önként vállalta a fogságot. *De Wilde, Ooms and Versyp („Vagrancy Cases”)*, Judgment of 18 June 1971, A. 12, p. 36. Lásd ezzel szemben Tersztyánszkykyné Vasadi Éva álláspontját: „Az együttműködő pszichiátriai betegeknek és a nem pszichiátriai betegeknek a személyi szabadság korlátozása az esetleg ugyanolyan eszközök alkalmazásánál, beleegyezésük folytán, fel sem merülhet.” 36/2000. (X. 27.) ABh., ABH 2000, 291.
104. Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R. (83) 2. számú ajánlásának hatálya – az 1. cikk 3. pontja szerint – kiterjed azokra az esetekre is, „amikor az eredetileg a saját kérésére felvett beteget az elbocsátására irányuló akaratára ellenére tartják az intézetben”.
105. Lásd erről a *Draft Recommendation* 3. cikkét.
106. A beleegyezés speciális problémáját veti fel, amikor „betegek tanácsa” gyakorolja az intézményi szabályok megsértésének szankcionálására szolgáló fegyelmezési és azon belül szabadságkorlátozási jogok egy részét.
- Oliver LEWIS: *Yearning for Freedom – Human Rights within Psychiatric Institutions*, in *Health Care...*, 24.
107. Ma a kényszergyógykezelés végrehajtására kizárólag az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetben kerülhet sor. Az Állampolgár Jogok Országgyűlési Biztosa úgy foglalt állást, hogy az intézetben leginkább a *börtönökre jellemző körülmények* tapasztalhatók, és ilyen feltételek között nem hatékony a gyógykezelés. 3041/1998. és 1042/1999. OBH jelentés.
108. Larry GOSTIN: *Traditional Public Health Strategies*, in *AIDS Law Today*, eds. Scott BURRIS, Harlon L. DALTON, Judith Leonie MILLER and the Yale AIDS LAW Project, New Haven, London, Yale University Press, 1993, 62, 72.
109. 2012/B/1991. ABh., ABH 2001, 1169; 27/2002. (VI. 28.) ABh., ABH 2002, 143.
110. GOSTIN: *I. m.*, 74. Más megfogalmazásban: a döntésképes betegnek joga van eldönteni, hogy aláveti-e magát a kezelésnek, de nincs joga ahhoz, hogy másokat veszélyeztessen. Ronald BAYER–Laurence DUPUIS: *Tuberculosis, Public Health and Civil Liberties*, in *New Ethics for the Public's Health*, eds. Dan E. BEAUCHAMP, Bonnie STEINBOCK, New York, Oxford, Oxford University Press, 1999, 232, 238.
111. 5/1992. (I. 30.) ABh., ABH 1992, 31–32.
112. 71/2002. (XII. 17.) ABh., ABH 2002, 429.
113. Az anyagilag igen rossz helyzetben lévők számára ez csak elvi lehetőség. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (80) 11. számú ajánlása III. fejezete az ítélethozatal megelőző őrizet jóval több alternatíváját tartalmazza, mint a magyar szabályozás.
114. A nem önkéntes ambuláns kezelés mint a legkevésbé korlátozó eszköz az 1980-as évek óta létező alternatíva külföldön, lásd KOVÁCS: *I. m.*, 41.
115. *Pszichiátria és betegjogok*, szerk. FRIDL JUDIT, Budapest, Társaság a Szabadságjogokért, 2002 (a továbbiakban *Pszichiátria és betegjogok*), 17. és köv.
116. 11/1992. (III. 5.) AB határozat, ABH 1992, 77, 85.
117. 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167.
118. 37/2002. (IX. 4.) AB határozat, ABH 1992, 230, 245; 20/1999. (VI. 25.) AB határozat, ABH 1999, 159. Szigorúbb tesztet akkor alkalmazhatott volna az Alkotmánybíróság, ha a magánszférához való alapvető jog tekintetében megvalósuló hátrányos megkülönböztetésnek tekintette volna a büntetőjogi szabályokat, vagy ha figyelembe vette volna a büntetőjogi tilalommal szükségképpen együtt járó alapjog-korlátozásokat.
119. 54/2004. (XII. 13.) ABH, ABH 2004, 736. Ezt tartja a határozat egyetlen pozitívumának GYÓRFI Tamás: *Üzenet az elefántcsonttoronyból. Az Alkotmánybíróság droghatározata*, Fundamentum, 2005/1, 73.
120. BVerfGE 90, 145. A német Alkotmánybíróság a kannabiszügyben az arányosság tekintetében szigorúbb volt az állammal szemben, mint a magyar testü-

- let. A csekély mennyiségű tiltott drogok alkalomszerű, saját célú fogyasztásának büntetendővé nyilvánítása azért nem sérti az aránytalan állami beavatkozás tilalmát, „mert a törvényhozó a bűnüldöző szervek számára lehetővé tette a büntetés kiszabásának vagy a bűncselekmény üldözésének mellőzését. Ezáltal a törvényhozó tekintettel volt a csekély mértékű jogellenességre és az elkövető bűnösségének alacsony fokára.” Teljesen ellentétesen közelít a kérdéshez az Egyesült Államok Legfelső Bírósága, amely csak kivételes esetben, leginkább a kegyetlen és szokatlan büntetések, valamint a diszkrimináció tilalma alapján biztosít alapjogi védelmet a büntetőjogi szankciókkal szemben. A bíróság például nem találta alkotmányellenesnek a szabadulás esélye nélküli életfogytig tartó szabadságvesztést 650 grammot meghaladó kokain birtoklásáért: *Harmelin versus Michigan*, 501 U.S. 957 (1991). Lásd részletesen GYÓRFI Tamás: *Drogfogyasztás és önrendelkezési jog*, Fundamentum, 2001/1, 26–28.
121. RÓTH: *I. m.*, 86–100; NEHÉZ-POSONY Márton: „...nem lehet előrehozott büntetés.” *Az előzetes letartóztatás feltételeinek régi és új szabályozása*, Fundamentum, 2004/1, 112–117.
122. 2255/1996, OBH jelentés; *Human Rights and Mental Health. Hungary*, Washington D.C., Mental Disability Rights International, 1997, 38, 71; *Health Care...*, 19. és köv.
123. Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1245 (1994) számú ajánlása 6. I) e) pont. Az egyezségokmány 10. cikkének 2. pontja a vádlottak és az elítéltek elkülönítésén túl előírja a *fiatalkorú vádlottak* elkülönítését a felnőttektől.
124. A máltai Alkotmánybíróság döntése szerint büntetőeljárás során – az együttműködést megtagadó – *tanú is őrizetbe vehető*, hogy a tárgyaláson bizonyítékot szolgáltatson és feleljen a kérdésekre. A fogva tartás ideje azonban nem haladhatja meg a tárgyaláson történő meghallgatáshoz szükséges időt. (Az ügy érintettjét 7 napig tartották fogva.) 579/97/AJM. Ismerteti Bulletin on Constitutional Case-Law, 2001/2, 313. Ez a cél a magyar szabályozásbeli *elővezetéssel* is elérhető, amely nem jár a szabadságtól való megfosztással.
125. 65/2003. (XII. 18.) ABh., ABH 2003, 717–718.
126. 71/2002. (XII. 17.) ABh., ABH 2002, 429.
127. 723/B/1991. ABh., ABH 1991, 736–737.
128. 65/2003. (XII. 18.) ABh., ABH 2003, 726–727.
129. 1214/B/1990. ABh., ABH 1995, 576–578.
130. A kérdést áttekinti Dirk VAN ZYL SMIT: *Taking Life Imprisonment Seriously*, in *National and International Law*, The Hague, London, New York, Kluwer, 2002.
131. BVerfGE 45, 187, 245. A személyi szabadsághoz való jog összefüggésében *Uo.*, 223.
132. *Grundgesetz*, Hg. SACHS, 1859.
133. BÁN Tamás: *A tényleges életfogytiglani büntetés és a nemzetközi emberi jogi egyezmények*, Fundamentum, 1998/4, 124–125. NAGY Ferenc: *Gondolatok a veszélyes visszaesőkkel szembeni biztonsági őrizetről és az életfogytig tartó szabadságvesztésről*, in *Tanulmányok Vigh József 70. születésnapjára*, szerk. TAUBER István, Budapest, ELTE ÁJK, 2000, 195.
134. A görög alkotmány 6. cikkének 4. pontja súlyos bűncselekmények esetén 1 évben maximalálja a fogva tartás idejét, és „egészen kivételes esetekre” 6 hónapos hosszabbítást enged. Ezzel szemben az olasz alkotmány 13. cikk (5) bekezdése és az azzal e tekintetben megegyező spanyol alkotmány 17. cikk (4) bekezdése csak annyit ír elő, hogy törvény határozza meg az előzetes letartóztatás (ideiglenes őrizetben tartás) leghosszabb lehetséges időtartamát. Persze az sem mellékes, hogy az alkotmány szövegéből kiderül: a fogva tartás nem tarthat korlátlan ideig.
135. RÓTH: *I. m.*, 174–177. BLUTMAN: *A letartóztatás...*, 182–184. Az összehasonlításnál figyelembe kell venni, hogy számos államban nem előzetes fogva tartásnak tekintik a bűnösséget megállapító elsőfokú ítélet után fenntartott szabadságelvonást.
136. A strasbourgi bíróság a Maglódi-ügyben a több mint 4 évig tartó előzetes letartóztatás konkrét indokait vizsgálva úgy ítélte meg, hogy a fogva tartás idejéből 3 év 7 hónap egyezményesért volt, ezért elmarasztalta Magyarországot: *Maglódi versus Hungary*, Judgment of 9 November 2004, p. 39. (30103/02)
137. Egyezségokmány 10. cikkének 1. pontja; a német alaptörvény 104. cikk (1) bekezdés második mondata.
138. *B. versus United Kingdom*, Report of 7 October 1981, D & R 32 (1983) 5. Egy újabb döntés szerint embertelen bánásmódnak minősül, ha *testi fogyatékos elítélt* olyan körülmények között tartanak fogva, hogy az ágyat és a mosdószeközöket nem vagy csak komoly nehézségek árán tudja elérni és használni. *Price versus United Kingdom*, Judgment of 10 July 2001. A német Alkotmánybíróság az emberi méltósággal összeegyeztethetetlennek minősítette, hogy elítéltek celláit számos esetben ürülékkel árasztották el, és ezáltal az *emberhez méltó létezés minimális feltételeit* sem biztosították számukra: BVerfGE NJW 1993, 3190.
139. 36/2000. (X. 27.) ABh., ABH 2000, 274. Lásd ezzel szemben Tersztyánszkykéné Vasadi Éva különvéleményét, amely szerint „a hatályosnál részletesebb, törvényi szintű szabályozás” követelménye „nem fordul elő nemzetközi gyakorlatban”. A magyaréhoz hasonló elvi alapon oldotta meg az izraeli Legfelső Bíróság ennek a problémának a fordítottját, amikor kimondta, hogy a titkosszolgálat *nem kaphat normatív felhatalmazást* arra, hogy kihallgatás során meghatározott fizikai módszereket, illetve eszközöket alkalmazzon mások életének és testi épségének védelmében. „Demokráciában nem

- minden eszköz fogadható el, és a demokrácia ellenségei által használt eszközök nem mindegyike vehető igénybe.” *Public Committee Against Torture in Israel versus The State of Israel*, H.C. 5100/94.
140. Az egyesült államokbeli törvényhozás egyes elemeiről lásd KOVÁCS: *I. m.*, 27–28. A nemzetközi fórumok javaslatai között szerepel: az erőszakos betegekkel szemben alkalmazott *elkülönítés* visszaszorítása és rendkívül szigorú feltételekhez kötése; az *elektrokonvulzív terápia* nem önkéntes alkalmazásának megszüntetése és kiskorúakon való alkalmazásának tiltása; a *pszichosebészeti* beavatkozásoknak a beteg beleegyezéséhez és bizottsági kontrollhoz kötése. KINGDOM: *I. m.*, 8–10; Az Alapelvek a pszichiátriai betegek védelméről című ENSZ-ajánlás 11. elve, *Human Rights and Mental Health, Hungary*, Washington D.C., Mental Disability Rights International, 1997, 96–99.
141. Európai bizottság a kínzás és az embertelen, megalázó bánásmód vagy büntetés megelőzésére: *CPT report on Visit to Hungary*, 1999, ref CPT/Inf (2001) 2, p. 156; *Human Rights and Mental Health, Hungary*, Washington D.C., Mental Disability Rights International, 1997, 26–27. Hálós ágyakat még 2004-ben is használtak elmeszociális otthonokban, ami egy tüzeset alkalmával az egyik „ápol” halálát okozta. Egy másik intézményben szinte megszakítás nélkül 6 évig tartottak hálós ágyban egy fiút, lásd *Pszichiátria és betegjogok*, 24.
142. Laurence H. TRIBE: *Constitutional Choices*, Cambridge, Massachusetts, London, Harvard University Press, 1985, 12–14. A szlovén alkotmánybíróság megközelítésében: „a büntetőeljárás nem csupán az anyagi büntetőjog érvényesítésére szolgáló eszköz. A büntetőeljárás szabályai [...] azt a tartalmi alkotmányossági követelményt juttatják érvényre, hogy az egyénnek alkotmányos joga van a végrehajtó és a bírói hatalom önkényes, sérelmes, diszkrecionális gyakorlásával szembeni védelemre.” U-I-18/93. April 11, 1996. p. 21.
143. Lásd ehhez BÁRD Károly: *Igazság, igazságosság és tisztességes eljárás*, Fundamentum, 2004/1, 48.
144. Egyezségokmány 9. cikk 2. pontja; egyezmény 5. cikk 2. pontja. Mindkét dokumentumban „letartóztatás” szerepel, de a joggyakorlat világossá tette: a követelmény minden szabadságelvonásra vonatkozik. Az egyezményével megegyező rendelkezést tartalmaz a spanyol alkotmány 17. cikk (3) bekezdése.
145. 104. cikk (4) bekezdés. A követelmény a bírói határozatokra vonatkozik.
146. SZIKINGER István: *Miranda-ügy*, Belügyi Szemle, 1990/3; TÓTH Mihály: A „magyar Miranda” első néhány éve, in *Tények és kilátások. Tanulmányok Király Tibor tiszteletére*, szerk. ERDEI Árpád, Budapest, KJK, 1995, 62–78.
147. *Miranda versus Arizona*, 384 U.S. 436 (1966). Lényeges, hogy a Miranda-szabály megengedi a kivételeket (exclusion rule), s a döntést követő évtizedekben számos legfelső bírósági határozat a Miranda-jogok alóli kivételek sorát ismerte el. 2000-ben azonban a testület megerősítette az alaphatározatot: a követelmények figyelmen kívül hagyásáról sem a szövetségi, sem a tagállami törvényhozás nem rendelkezhet, és azok *stare decisis*ként kötik a bíróságot is: *Dickerson versus United States*, 530 U.S. 428 (2000).
148. *Miranda versus Arizona*, 384 U.S. 436, 460 (1966).
149. Egy összegezés szerint legalább 48 állam alkotmánya rendelkezik a hallgatás jogáról és az önvád alóli mentességéről, lásd Norman DORSEN–Michel ROSENFELD–András SAJÓ–Susanne BAER: *Comparative Constitutionalism. Cases and Materials*, Thomson–West, 2003, 1080. A Miranda-jogok alkotmányba foglalására példa a kanadai Jogok és szabadságok kartájának 10. cikke.
150. A büntetőeljárás törvény több rendelkezésének együttes értelmezéséből korábban is kiolvasható lett volna ez a követelmény, de a „nyomozás eredményességét” féltő kihallgatási gyakorlatban egyáltalán nem érvényesült. Ezért volt jelentős, hogy a 1989. évi XXVI. törvény explicitté tette a figyelmeztetési kötelezettséget és annak tartalmát.
151. A strasbourgi alapítélet: *Van der Leer versus The Netherlands*, Judgment of 21 February 1990, A 170-A., p. 31.
152. KOVÁCS József: *A modern orvosi etika alapjai*, Budapest, Medicina, 1997, 128.
153. Német alaptörvény 104. cikk 2. bekezdése; a cseh alkotmány 8. cikk 5. bekezdése.
154. 63/1997. (XII. 12.) ABh., ABH 1997, 365, 370. Az akkori szabályozás szerint a szabálysértési pénzbírságot igazgatási szerv szabta ki, és annak meg nem fizetése esetén ugyancsak igazgatási szerv rendelkezett a szabadságelvonásra történő átváltoztatásról.
155. Vagyis egyéb szabálysértési szankciók esetén az alkotmány nem követeli meg a bírói döntést, csak a közigazgatási döntés bírói felülvizsgálatát. 63/1997. (XII. 12.) ABh., Sólyom László párhuzamos indokolása, ABH 1997, 375.
156. 71/2002. (XII. 17.) ABh., ABH 2002, 429.
157. 5/1999. (III. 31.) ABh., ABH 1999, 75.
158. BALOGH Zsolt–HOLLÓ András–KUKORELLI István–SÁRI János: *Az Alkotmány magyarázata*, Budapest, KJK Kerszöv, 2003, 545; *Alkotmány a gyakorlatban*, 439.
159. MAVI Viktor: *A személyi szabadságot és a személyi integritást védő jogok, illetve biztosítékok alkotmányos szabályozásáról*, Acta Humana, 1995, 18–19, 62–73; PAP Gábor: *A személyes szabadságjogok szabályozása az új alkotmányban*, in *Alapjogok és alkotmányozás. Az emberi jogok szabályozása az új alkotmányban*, szerk. ÁDÁM Antal, Budapest, KJK–MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, 1996, 95.
160. Hilaire BARNETT: *Constitutional and Administrative Law*, London, Sidney, Cavendish, 822. Magyarul lásd DICEY: *I. m.*, 201. és köv.

161. Ez a folyamat 1816-ban, a második Habeas Corpus törvény elfogadásával kezdődött.
162. CLARK–GERARD: *I. m.*, 9. Kanadában a habeas corpus rendkívül széles körű alkalmazására ad módot, hogy ez a jogintézmény a fogva tartási körülmények (például magánzárka) jogszerűségének vitatására is igénybe vehető.
163. Laurence H. TRIBE: *American Constitutional Law*, I, New York, Foundation Press, 2000, 512–515. Ezzel távoli rokonságban áll a spanyol alkotmány 53. cikk (2) bekezdésében intézményesített rendkívüli jogorvoslati panasz (*amparo*). A spanyol alkotmány mindazonáltal szól a habeas corpusról is, amelyet a haladéktalan bíró elé állítás követelményével azonosít [17. cikk (4) bekezdés].
164. CLARK–GERARD: *I. m.*, 30–31.
165. A habeas corpus „soha nem volt és most sem statikus, szűk, formális jogorvoslat; hatókörének kiteljesítés arra irányul, hogy teljesítse nagy célját: az egyének jogtalan korlátozásoktól mentes szabadsághoz való jogának védelmét.” *Jones versus Cunningham*, 371 U.S. 236, 243 (1963). Az alkotmányos demokráciák és a magyarországi egypártrendszer közötti különbséget jelképezi, hogy hazánkban 1989 előtt azt a jogi konvenciót nevezték „habeas corpusnak”, hogy a kommunista párt káderei ellen az ügyész csak akkor emel vádat, ha arra a pártvezetés engedélyt adott, lásd PÉTER: *I. m.*, 183.
166. *Board of Control ex parte Rutty*, 2 QB 109 (1956) (habeas corpus 8 éve fogva tartott, mentálisan sérült személy ügyében). Természetesen a legrosszabb, ha semmiféle garancia nincsen; HAJNÓCZY Péter: *Az elkülönítő*, Valóság, 1975/10, 88. (12 év elmeszociális otthonban töltött év után került sor az ápoltszakorvosi vizsgálatára, melynek során kiderült, hogy az érintettet indokolatlanul tartják intézetben.)
167. Egyezségokmány 9. cikk 3. pont első mondat; egyezmény 5. cikk 3. pont.
168. Uo.
169. NOWAK: *I. m.*, 178; Pieter VAN DIJK–Godefridus J. H. VAN HOOF: *Theory and Practice of the Convention on Human Rights*, The Hague, Kluwer, 1988, 381. Ugyanakkor például a szlovén Alkotmánybíróság a lehető legrövidebb időn belüli bíróság elé állítás követelményét nevezte habeas corpusnak: U-I-18/93. April 11. 1996. p. 44.
170. 19/1999. (VI. 25.) ABh., ABH 1999, 158.
171. 60/1994. (XII. 24.) ABh., ABH 1994, 342, 361.
172. A büntetés-végrehajtási bíró bírói státuszáról implicit módon foglalt állást az Alkotmánybíróság: 5/1992. (I. 30.) ABh., ABH 1992, 27.
173. 36/2000. (X. 27.) ABh., ABH 2000, 271.
174. Az egyezmény 5. cikk 3. pontja kifejezetten visszautal az 1. c) pontra, amely a bűncselekmény elkövetésének alapos gyanúja esetén teszi lehetővé a személyi szabadságtól való megfosztást.
175. Az alkotmány 57. § (1) bekezdéséből vezethető le a bírósági eljárás ésszerű időn belüli lefolytatásának általános (büntető- és polgári eljárásra is irányadó) követelménye.
176. Német alaptörvény 104. cikk; spanyol alkotmány 17. cikk (2) és (4) bekezdés.
177. A cseh Alapvető jogok és szabadságjogok kartájának 8. cikk (5) bekezdése rendelkezik általában a bírói határozathozatalról, a (6) bekezdés pedig a *beleegyezés nélküli intézeti gyógykezelés* legfőbb feltételeit fogalmazza meg.
178. A magyarnál részletesebb alkotmányszöveg alapján, hasonló megközelítést alkalmazott a spanyol Alkotmánybíróság. Idegenrendészeti célú fogva tartással és kitoloncolással összefüggésben a testület megállapította, hogy az alkotmány 17. cikk (2) bekezdésében foglalt eljárási feltételek kizárólag a büntetőeljárás fogva tartásra vonatkoznak, ugyanakkor a habeas corpus az idegenrendészeti okból a határon őrizetbe vett külföldi állampolgárokat is megilleti (179/2000; 26. 06. 2000). Ismertei: Bulletin on Constitutional Case-Law, 2000/2, 366–367.
179. 104. cikk (2) bekezdés harmadik mondat. A (3) bekezdés első mondata alapján a bűncselekmény elkövetésének gyanújával őrizetbe vett személyt „legkésőbb az őrizetbe vételt követő napon bíró elé kell állítani”.
180. Cseh alkotmány 8. cikk (3)–(6) bekezdés; szlovák alkotmány 17. cikk (3)–(4) bekezdés.
181. Orosz alkotmány 22. cikk (2) bekezdés; portugál alkotmány 2. cikk 1) bekezdés; spanyol alkotmány 17. cikk (2) bekezdés.
182. A változó strasbourgi esetjog összefoglalását lásd BLUTMAN László: *A szabadságmegvonás bírói felülvizsgálatának lehetőségei az európai alapjogokban*, Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Tomis XLVI, Fasciculus 1, Szeged, 1995 (a továbbiakban BLUTMAN: *A szabadságmegvonás...*), 13–14.
183. *Gerstein versus Pugh*, 420 U.S. 103 (1975).
184. *County of Riverside versus McLaughlin*, 500 U.S. 44 (1991).
185. SAJÓ András: *Önkorlátozó hatalom*, Budapest, KJK–MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, 1995, 361–362.
186. Uo., 362, 50. jegyzet. Az Egyesült Királyságban az észak-írországi *terrorizmus* miatt hozott törvény a hatálya alá tartozó esetekben 7 napban maximalta a bírói döntés nélküli fogva tartás idejét. A strasbourgi bíróság egy ügyben a 4 nap 6 óráig tartó fogva tartást is egyezményesértőnek minősítette, amire az Egyesült Királyság nem a szabályozás megváltoztatásával reagált, hanem fenntartást jelentett be az 5. cikk 3. pontjával kapcsolatban; *Brogan versus United Kingdom*, Judgment of 29 November, A.145–B. Az orosz Alkotmánybíróság Moldávia tagköztársaság szervezett bűnözés elleni törvényét mi-

- nősítette alkotmány sértőnek, mert a szervezett bűnözői csoportok feltételezett tagjainak 30 napig tartó fogva tartására adott lehetőséget bírói kontroll nélkül; 02. 07. 1997. Ismerteti: Bulletin on Constitutional Case-Law, 1997/2, 244–245.
187. *Winterwerp versus The Netherlands*, Judgment of 24 October 1979, A. 33; a szabadságvesztés-büntetéssel összefüggésben: *Vitek versus Jones*, 445 U.S. 480, 496, 497 (1980); az egészségügyön belül: 36/2000. (X. 27.) ABh., ABH 2000, 265.
188. A gondolatmenet kifejtését lásd *Gerstein versus Pugh*, 420 U.S. 103, 113–114 (1975).
189. A hétfégi napok és az ünnepnapok szinte mindenhol beszámítanak a határidőbe. Az alapvető jog érvényesülése érdekében nem nagy ár a bíróságok és a szabadságelvonásra feljogosított hatóságok hétfégi „ügyeleti” rendszerének kiépítése.
190. A terheltet 72 óra elteltével szabadon kellett bocsátani, ha az ügyész addig nem indítványozta az előzetes tartóztatást.
191. A törvény alapján a külföldi az elsőfokú határozat bírósági felülvizsgálatát kérhette, vagyis nem érvényesült a bíró elé állítás követelménye. A bíróság csak az idegenrendészeti hatóság határozatának törvényességét vizsgálhatta. Bírósági döntés szerint háború elől, személyazonosságot igazoló okmányok nélkül menekülő külföldi határozatlan ideig fogva tartható volt közösségi szálláson. „Nyilvánvalóan nem kívánatos ugyanis, hogy ismeretlen személyazonosságú és esetleg állampolgárságú személyek a közösségi szállásról eltávozva a Magyar Köztársaság területén a hatóság előtt ismeretlen céllal, ellenőrzés nélkül mozogjanak” (BH 2000, 534). A közösségi szálláson történő elhelyezésre vonatkozó szabályozás lényegében változatlan.
192. A bíróság csak a felvételi eljárás törvényességét vizsgálhatta, s eljárási hiba esetén is csak arra volt jogosítványa, hogy új eljárást kezdeményezzen, lásd BÁRD Károly: *Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és a magyar jog. A szabadsághoz és a biztonsághoz való jog*, Acta Humana, 1992/6–7, 54.
193. A pszichiátriai intézet vezetőjének a beszállítástól számított 24 órán belül kell kezdeményeznie a bírói eljárást, és a bíróságnak a kezdeményezéstől számított 72 órán (az 1995-ös szabály szerint 8 napon) belül kell határoznia. A végső határidő azonban nem teljesen egyértelmű, mert a törvény szerint a 72 órás bírósági határidőt az intézetvezető kezdeményezésének „kézhezvételétől” kell számítani.
194. Az idegenrendészeti eljárásban eltérő célokból, de lényegében megegyező eljárási szabályokkal idegenrendészeti, visszautasítási, valamint kiutasítást előkészítő őrizet rendelhető el.
195. A szabályozás kifejezetten csak az államigazgatási jogorvoslatot zárja ki, de különleges eljárási szabályok hiányában a bíróság sem nyújthat jogvédelmet (esetleg ex post facto).
196. Az Egyesült Államokban ez nem következik a szövetségi alkotmányból. A tagállami törvényhozás mérlegelheti, hogy a bírói parancs nélküli szabadságelvonás 48 órán túli fenntartására vonatkozó bírói döntéshozatal során megköveteli-e, illetve lehetővé teszi-e a fogva tartott meghallgatását, vagy azt csak más eljárásban, elsősorban az ottani habeas corpus során írja elő: *Gerstein versus Pugh*, 420 U.S. 103 (1975). Magyarországon azonban nincs az amerikaival egyenértékű habeas corpus.
197. Az sem zárható ki, hogy valakit indokolatlanul vesznek intézeti kezelésbe, és a bírósági eljárás időpontjában indokolatlanul tartanak gyógyszerekkel kommunikációképtelen állapotban.
198. A kötelező pszichiátriai kezelés elrendelése nagyban függ orvostudományi kérdésektől, ezért nélkülözhetetlen orvosszakértő bevonása. A végső döntést azonban a bíró hozza: *Herczegfalvy versus Austria*, Judgment of 24 September 1992, p. 68.
199. 23/1995 (IV. 5.) ABh., ABH 1995, 120.
200. Blauman László felveti, hogy a nyilvánvalóan alaptalan kérelmek kiszűrésére alkalmas megoldás lehet egy *indokolási szabály*, lásd BLUTMAN: *A szabadságmegvonás...*, 51.
201. Ezt a strasbourgi bíróság sem követeli meg, annak ellenére, hogy az egyezmény 5. cikk 4. pontja alanyi jogosultságot ismer el. Az ésszerű időközönkénti, rendszeres és automatikus felülvizsgálat – amely a kontinens országokban gyakori – alkalmas lehet a fogvatartott kérelmére induló eljárás helyettesítésére. Az újabb strasbourgi gyakorlatból lásd *Nikolova versus Bulgaria*, Judgment of 30 September 2004, p. 75.
202. 248/B/1998. ABh., ABH 2003. II., 1035. A határozat alapjául szolgáló indítvány az alkotmány 57. § (1) és (3) bekezdésén alapult, ezért a személyi szabadsághoz való jog biztosítékait a testület nem tekintette át.

„AKKOR LESZ VÁLTOZÁS, HA AZ EMBEREK ÉLNI KEZDENEK A JOGAIKKAL”

DÉNES BALÁZZSAL, A TÁRSASÁG A SZABADSÁGJOGOKÉRT,
FURMANN IMRÉVEL, A NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGI JOGVÉDŐ
IRODA ÉS KŐSZEG FERENCCEL, A MAGYAR HELSINKI BIZOTTSÁG
VEZETŐJÉVEL HALMAI GÁBOR ÉS JAVORNICZKY ISTVÁN BESZÉLGET

Hogyan változott az emberi jogok megítélése a rendszerváltás óta? A felmérések szerint a rendszerváltáskor nagyon magas volt a szabadságjogok presztízse, azóta viszont csökkent.

Kőszeg Ferenc: A mostani állapotot nem lehet a rendszerváltás előtti helyzettel összehasonlítani, hiszen akkor nem volt jogállam, az emberi jogok nem voltak számon kérhetők. Azt mondta az alkotmány, hogy a szabadságjogok a nép érdekében gyakorolhatók. Még nyelvtanilag sem volt világos, hogy mit jelent ez a mondat. A szabadságjogok azért gyakorolhatók, mert ez a nép érdeke, vagy akkor gyakorolhatók, ha ez a nép érdeke? Az alsóbb szintű jogszabályok persze világossá tették, hogy az utóbbi értelmezés a helyes, azt pedig, hogy mi a nép érdeke, a párt állapította meg. Ugyanakkor a helsinki folyamat jegyében az emberi jogokat erős nemzetközi figyelem kísérte, s megtörténhetett, hogy egy jogsértéssel, például amikor Demszky Gábort megverték a magyar rendőrök, az Ovális Teremben foglalkozott az amerikai nemzetbiztonsági főtanácsadó. Ha ma egy cigánytelepen összevernek néhány cigányt, ezzel az égvilágon senki nem foglalkozik; nemhogy a New York Timesba nem fog bekerülni, de még az sem biztos, hogy a magyar sajtóban hír lesz. Ilyen értelemben az emberi jogok biztosítása és az ezért folytatott tevékenység nehezebb helyzetben folyik.

Furmann Imre: Az emberi jogok minden vonatkozásban előtérbe kerültek, de volt egy időszak, amikor a társadalom érzékenysége irántuk gyengülni, kifáradni látszott. Az utóbbi időben újra erősödni látszik az emberi jogok helyzete, gondolok itt azokra az akciókra, amelyeket az újonnan vagy hirtelen alakult civil szerveződések csinálnak mostanában. Rosszabb a helyzet, ami az emberek aktivitását, segítőkészségét vagy szolidaritását illeti, mert inkább beletörődnek egy-egy jelenségbe, mintsem maguk is változtassanak rajta a mindennapokban.

Kőszeg Ferenc: A társadalom 1990 óta egy sor problémával szembesült, amelyeknek a létezéséről korábban nemigen vett tudomást. Olyan politikai és

világnézeti csoportok, amelyek elvben az emberi jogok teljességének hívei, egyszer csak korlátozni akarják az emberi jogokat, ha olyan dolgok jegyében is élnek vele más csoportok, amelyekkel ők nem értenek egyet vagy amelyek kifejezetten jogkorlátozó törekvéseket tartalmaznak. 1989-ben nem gondoltuk azt, hogy bajunk lehet a szólásszabadság mint alkotmányos alapjog biztosításával. A gyülekezési jognak a törvények értelmében semmiféle korlátja nincs, viszont amikor szélsőséges rasszista, nyilas csoportok élnek ezzel a joggal, a liberális közvélemény felháborodik azon, hogy ezt miért nem tiltják be. Ebben a légkörben igazolást nyert a rendőrség gyülekezési jogot korlátozó, jogellenes gyakorlata, amelyet sok esetben nemcsak a szélesebb közvélemény támogat, hanem a szabadságjogok mellett elkötelezett emberek jelentős része is.

Dénes Balázs: A kezdeti eufória után teljesen normális folyamat játszódott le: egyre többen és többféleképpen próbálták és próbálják gyakorolni a jogaikat. A társadalom ehhez nem szokhatott hozzá. A korábban tágan meghúzott határokat a társadalom egyes rétegei szeretnék szűkíteni. A rendszerváltáskor mindenki azt mondta, hogy igen, szükségünk van szólásszabadságra, szükségünk van gyülekezési szabadságra, de most, amikor minden irányból, egészen a szélről is jönnek emberek, akik szeretnének ezekkel a jogokkal élni, ez zavarja a többséget. Ide tartozik annak vizsgálata is, hogy egy fiatal demokráciában a rendpártiság, a law and order iránti igény vajon miért jelent meg sokkal erősebben, mint a jól funkcionáló, régebbi demokráciákban. Arra például, hogy jelentős ugrást tapasztalunk az elkövetett bűncselekmények számában, a lakosság sok esetben egyfajta rendköveteléssel reagál. Évek óta mondjuk, hogy nem elfogadható a rendőrség általános igazoltatási jogosultsága, de az emberek kétharmada egyetért azzal, hogy a rendőr minden ok nélkül megállíthatson és igazoltathasson mindenkit. Mondván, rendes embernek nincs félnivalója.

Az adatvédelemmel hasonló volt a helyzet, az emberek többsége nem értette, miért baj az, ha összekapcsolhatják az adataikat. Látnak-e különbséget az egyes jo-

gok megítélésében? Van-e szerepe például ebben a jogok költségének? Annak idején a kormány a személyi szám ügyében rá tudott játszani erre a közvélekedésre azzal, hogy az alkotmánybírók a határozatukban megfogalmazott túl akkurátus adatvédelemmel a polgároktól vesznek el tízmilliárdokat.

Dénes Balázs: Gazdasági átalakulás idején sem elfogadható, de érthető, hogy emberek, akik rossz körülmények között élnek, azt gondolják, hogy az emberi jogok legyenek az utolsók, amire költeni kell. Ugyanakkor mintha nálunk nem működne az adófizetők pénzével való érvelés, ami a nyugati demokráciákban az egyik leghatásosabb magyarázat. Az emberek megszokták az előző rendszerben, hogy az állam a forrása mindennek, s nem hat, amikor azzal próbálunk érvelni, hogy ez vagy az a rendőri intézkedés nemcsak hogy nem hatékony, hanem még többet is visz el az adófizetők pénzéből, mint amennyit hoz.

Köszeg Ferenc: A költség szempont nagyon gyakran átlátszó, populista demagógia része. Emberi jogi döntésekre időnként a költség növekedést felhánytorogató válasz születik, máskor meg érthetetlen, hisztérikus reakciókat tapasztalunk. A személyi számról szóló alkotmánybírói döntés után akadt rendőrtiszt, aki azt mondta, személyi szám híján nem lehet majd megkülönböztetni az embereket. Az egyik szélsőjobboldali lap azt írta, Mohács és Trianon óta nem érte a magyarságot olyan csapás, mint az AB határozata. Nemrég több önkormányzat alkotott rendeletet a koldusok kitiltásáról és megbírságolásáról. Az általános reakció az volt, hogy bár ezeket a bírságokat úgysem fogják megfizetni, helyes azokat kiróni. Pedig ha a be nem fizetett pénzbírság elzárásá válik, az ugyancsak sokba kerül az adófizetőknek. Egy ember fogva tartása naponta ötezer forint. Ha valakit negyvenezer forint pénzbírságra ítélnék, majd ezt nyolcvan nap elzárásra változtatják, a büntetés négyszázezer forintjába kerül a költségvetésnek. Mégsem szokta senki felvetni, hogy talán nem kellené a költségvetést arra kényszeríteni, hogy minden kéregető után fizessen ki majd félmillió forintot egy abszurd jogszabály miatt.

Dénes Balázs: Ezek a rendeletek komoly alkotmányos alapjogokat próbálnak korlátozni, amit csak akkor lehetne megtenni, ha legalább egy másik alapjog érvényesülése indokolja. Erről itt nincs szó. Bizonytalan tartalmú idegenforgalmi érdekek hangzanak el érvként, az önkormányzatok mégsem érzik aggályosnak, hogy nagyon fontos alkotmányos alapjogokat akarnak korlátozni.

Az adatvédelem mai problémáira rátérve, úgy tűnik, mintha Magyarországon lenne egy erős adatvédelmi

rezsim és ehhez képest egy elég gyenge információszabadság-gyakorlat. Visszaigazolja ezt a jogvédők tapasztalata?

Dénes Balázs: Az adatvédelem fontosságát mostanra talán sikerült megértetni az emberekkel, a közérdekű adatok megismeréséhez való jog fontossága viszont mintha kevésbé tudatosult volna. Miközben ez a demokratikus társadalom és a média működésének egyik legfontosabb feltétele. Szerintem a jogszabályokkal nincs gond, az adatvédelmi törvényt jónak tartom, az is jó megoldás, hogy a két jog védelmét egy törvényben szabályozták. Elvben az sem problematikus, hogy a két jog egy biztosra van bízva. A mostani adatvédelmi biztos esetében viszont adódnak problémák. A gyakorlattal gond van, ezt mutatják azok a perek is, amelyeket a TASZ indított el az elmúlt fél évben. A Fővárosi Bíróságtól megpróbáltuk megtudni, indítanak-e az emberek ilyenfajta pereket. A bíróság ezt külön nem tartja számon, az ilyen perek a személyhez fűződő jogok megsértése néven futó ügyek csoportjába tartoznak, de hogy mennyire kevés ilyen eljárás van, azt feltételezhetjük az alapján, hogy a mi ügyeinkben milyen bírói reakciókkal és ítéletekkel találkozunk. Például amikor az Alkotmánybírókat bepereltük, mert nem adta ki egy országgyűlési képviselő indítványát, akkor az elsőfokú ítélet azt mondta, hogy az indítvány nem adat, a másodfok szerint pedig persze hogy adat, ahhoz kétség sem fér, de nem közérdekű, mert a képviselő úr „érvrendszere és indoklása” az ő személyes adata. De említhető az az eset is, hogy a környezet- és jogvédő szervezetek első fokon nemrég elvesztették a Paksi Atomerőmű újraindításával kapcsolatos dokumentumokat kérő eljárást. A bíró olyan törvényhelyre hivatkozott, ami egész egyszerűen fel sem merülne, ha nagy tömegben volnának ilyen perek és kialakult volna egy kiszámítható ítélkezési gyakorlat. A jogalkalmazás gondjait érzékelteti az, hogy ha négy teljesen azonos indítványt beadunk négy különböző bíróságra, abból hármát megnyertünk, majd az egyik keresetünket idézés kibocsátása nélkül vágják vissza, miközben szó szerint ugyanarról volt szó. Ezek a közterületi térfigyelő kamerákkal kapcsolatos perek. Az önkormányzatoktól és a rendőrkapitányságoktól kértünk közérdekű adatokat arról, hogy ezeknek a kameráknak a felállítása mennyibe került, végeznek-e hatásvizsgálatokat. A nem válaszolók ellen első körben négy pert indítottunk, a székesfehérvári és az újpesti önkormányzat ellen megnyertük a pert, a VI. kerületi önkormányzat visszalépett a pertől és kiadta a kért adatokat. A BRFK elleni perünkben viszont a bíró visszaírt egy levelet, hogy keresetlevelünket megvizsgáltam, abban közérdekű adatot nem találtam, ezért a keresetet idézés kibocsátása nélkül elutasítom. Vagy-

is hozott érdemben egy ítéletet, anélkül, hogy meghallgatott volna minket. A közérdekű információkhoz való hozzájutás ügyében is akkor lesz változás, ha az emberek élni kezdenek ezzel a jogukkal. Igenis kérni kell adatokat, amelyek minket érdekelnek. Rá kell szoktatni az intézményeket arra, hogy a tevékenységüket vagy annak bizonyos részeit a nyilvánosság előtt kell folytatniuk. Az elektronikus információszabadságról szóló törvény tervezete még szélesebb körben teszi kötelezővé és számon kérhetővé a közérdekű információk nyilvánosságra hozatalát. Az alap az kellene legyen, hogy ami a törvény szerint jár, az jár, azt ne kelljen külön kérni.

A Helsinki Bizottságnak tizenöt évvel a rendszerváltozás után kellett szembenéznie egy olyan helyzettel, amelyet az amerikai ACLU valamikor a hatvanas-hetvenes években élt át, hogy fontosnak tartott szabadságjogokért harcolva szembekerül egyébként liberálisan gondolkodó szimpatizánsaival. A Bácsfi Diána- eset erősen emlékeztet arra az amerikai ügyre, melynek következtében az ACLU elvesztette több ezer tagját.

Kószeg Ferenc: Amikor ez a kérdés jogelméleti szinten vetődött fel, akkor is voltak ellenvetések azzal az érveléssel szemben, hogy nem éri meg a szélsőséges nézetek korlátozása az ebből következő szólásszabadság-korlátozást. De ez a vélemény nem váltott ki fölháborodást. Amikor viszont egy jogvédő szervezet vagy egy jogvédő ügyvéd levonja az elméleti érvelésből a konzekvenciát, és elvállalja a szélsőséges nézetek hirdetőjének védelmét, nyomban kitör a botrány. Egyébként amikor az IM véleményt kért a gyűlöletbeszéddel kapcsolatos Btk.-módosítás tervezetéről, a Helsinki Bizottság egyfajta középúti képviselt a gyűlöletbeszéd tilalmának kérdésében.

Maradjunk még az egyes emberi jogok értékelésénél. A betegjogok esetében például nincs áttörés, pedig a hálapénzügyben úgy tűnt, hogy a közvélemény elsősorban az orvosi társadalom merev elzárkózását a probléma megbeszélésétől, de mintha csak néhány ember forradalmiaszkodó mozgalmá lett volna az egész, hamar el is halt.

Dénes Balázs: Sok emberi jogi kérdést csak akkor lehet az emberekkel elfogadtatni, ha megértjük, hogy nem elvont, hanem az életüket napi szinten befolyásoló problémáról van szó. Az adatvédelem tipikusan ilyen dolog. Mi ez az egész adatvédelmi maszlag, csak öncélú problémáztatás, vélik sokan. De abban a pillanatban, amikor megtapasztalja, hogy úgy jut el hozzá a hatóság vagy a direkt marketing cég, ahogy ő már nem helyesli, azonnal fontos lesz az ügy. A be-

tejjogok kivétel a kivételben. A legtöbben megtapasztaltuk már, milyen érzés, amikor ezek a jogaink semmibe vették. 1997 óta vannak hatályban az egészségügyi törvény betegjogi rendelkezései, de nem elég az, ha az emberek ismerik a jogaikat, az is kell, hogy a rendszer másik alkotóeleme is fogadóképz legyen és elismerje, hogy változásra van szükség. A legnagyobb probléma a még mindig rendkívül paternalista és hierarchikus kórházi szemlélet. Az orvosok többsége azt gondolja, hogy egyedül ők tudnak helyes döntést hozni, a betegeket nem tekintik partnernek. Mégis úgy érzem, a betegjogok érvényesülése volna az a terület, ahol viszonylag gyorsan lehetne változásokat elérni. Lassúnak tűnhet ez a folyamat, de itt számítok a legnagyobb változásokra. Fontos volna, hogy a média megjelenítse az egyes ügyek mögött az embereket. Általában is igaz, hogy – tetszik, nem tetszik – akkor érünk el áttörést, ha egyre több emberrel fordulnak elő ilyen jogsértések. Az, hogy a fővárosban nem engednek egy nyilas érzelmű lányt tüntetni, nem sok embert kavart fel. De ha a diszkókban a rendőrök zaklatják a fiatalokat vagy mostantól bármilyen csoportosulásra rá lehet húzni, hogy az be nem jelentett gyülekezés, az inkább elgondolkodtat sokakat.

A betegjogok területén milyennek látják egy jogvédő szervezet egyéni jogvédő és lobbitevékenységének lehetőségeit, mennyire kapcsolódik össze ez az egészségügyi reformmal?

Dénes Balázs: Az egész betegjogi kérdéskörre rányomja a bélyegét az, hogy az egészségügy koncepciózus, nagy átalakítása évek óta várat magára. Ha az ember a betegjogok mellett érvel, azt kapja vissza, hogy miért beszélünk betegjogokról akkor, amikor a nővérek ennyit keresnek, az orvosok ennyit. A másik, ami miatt nehéz a betegjogok mellett érvelni, az az, hogy könnyű rávágni: mit akarnak, ezek törvénybe vannak foglalva... Évek óta mondjuk, hogy kellenének vizsgálatok a betegjogok érvényesüléséről, de ez nem a TASZ ötfős csapatának a lehetősége. A mi szerepünk korlátozott, tudunk egyes pereket vinni és jogi tanácsokat osztogatni a hozzánk fordulóknak. Behatároltak egy szervezet eszközei azért is, mert a betegjogok érvényesülése elsősorban a betegeken és az orvosokon múlik. Jó, hogy van betegjogi képviselő, de ezek az emberek leterheltek, kevés időt tudnak egy kórházban tölteni. Az emberek hozzáállása kell hogy változzék, de ez nehezen megy például egy vidéki városban, ahol egyetlen kórház van. A betegjogi kérdésben, ugyanúgy, mint az egészségüggyel kapcsolatos más kérdésekben, az orvosok részéről olyan elképesztő, bebetonozott szakmai szolidaritással talál-

ja magát szembe az ember, amit más szakmákban sehol nem lel.

Hogyan értékeli az eutanázia és a drogfogyasztás ügyében hozott alkotmánybírósági döntést?

Dénes Balázs: Ennek a két döntésnek a káros következményeit nem lehet alábecsülni, ezek évekre visszavetik a fejlődést. Örökre azért nem temetném el az ügyet, lesz még olyan idő Magyarországon, amikor az ember gyakorolhatja az önrendelkezési jogát, és méltósággal dönthet a saját haláláról, illetve a tudatmódosító szerek használatáról. A jogalkotóknak azért vannak még lehetőségeik, ráadásul az a helyzet, hogy az eutanáziával kapcsolatban külföldön is rendszeresen akkor volt nagy változás, amikor egy-egy nagyobb nyilvánosságot kapott konkrét ügy „beért” – és ez nálunk is bármikor előfordulhat. Ne felejtsük el, hogy a passzív eutanázia Magyarországon létező gyakorlat, az emberek viszont nincsenek tisztában azzal, milyen szabályok vonatkoznak rájuk. Az eutanáziadöntésben egyébként azt érzem a legnagyobb problémának, hogy az AB nem vette komolyan azt a feladatot, hogy körül kellene néznie. Úgy jelentették ki például azt, hogy ma érvényesül a kezelés visszautasításának joga, hogy erről nincsenek statisztikai adatok, vizsgálatok. A droghatározattal is az a legfőbb gond, hogy mindenféle szakmai hivatkozás és alátámasztás nélkül hoztak döntést. Mindkét ügyben elképzelhető, és nagyon szeretném, ha így lenne, hogy egy más összetételű testület akár néhány éven belül más megállapításokra jut. Ami a jogalkotást illeti, eutanáziaügyben most minden áll, a droggal kapcsolatban viszont muszáj jogot alkotni, de nincsenek illúzióim afelől, hogy az AB-döntés után milyen szabályozás születik. A két nagy politikai oldal között a vita – leegyszerűsítve – évek óta arról szól, hogy a drogfogyasztó beteg vagy bűnöző. Egyik kategóriába sem fér bele az a vélemény, amit mi is képviselünk, hogy legtöbbször bizony egyik sem. Miért nem tudjuk elfogadni, hogy az esetek többségében felnőtt emberekről van szó, akik eldönthetik, hogy saját magukkal mit akarnak csinálni? De ha nem a droghasználók többségét kitevő nagykorú polgárokról, hanem kísérletező kamaszokról vagy drogfüggő beteg emberekről beszélünk, akkor sem érthető, miért lenne hatékony akár a büntetés, akár a kényszerű kezelés... Jelenleg személy szerint sajnos nem bízom abban, hogy a drogszabályozásban teret nyerne az önrendelkezési jog. Ezt a jogot még a két alkotmánybírói különvélemény sem ismerte el. Azt is megjegyzem, hogy a mai napig nem tudjuk, mivel nem ismerhetjük meg az AB-indítványokat, hogy például az önrendelkezési jogra alapozott indítvány

mennyire volt részletes, megalapozott. Szeretném azt hinni, hogy ez nem a vita vége, de hogy a jelenlegi jogalkotás egy évvel a választások előtt milyen irányba halad, az sejtethető. Meglepne, ha továbblépnének az AB megszabta határokon, abba pedig valóban nem fér bele az önrendelkezési jog akceptálása.

A diszkrimináció megítélésében érzékelnek-e változásokat? Tapasztalnak-e például etnikai diszkriminációt a büntetőeljárársban?

Dénes Balázs: Pesszimista vagyok, mert a mélyen gyökerező előítéleteket nehéz megváltoztatni. Azokkal a csoportokkal szemben, amelyekkel a TASZ ilyen ügyekben kapcsolatba kerül – melegek, HIV-pozitívák, kábítószer-fogyasztók –, nem nagyon csökkennek az előítéletek. Sokszor az előítéletek egyébként magát a hatékony érdekérvényesítést is gátolják: az érintettek nem akarnak a nyilvánosság elé állni, kevésbé merik ügyeiket vállalni, ez pedig tovább nehezíti a falak lebontását. Talán csak a generációváltás enyhít majd valamit.

Furmann Imre: Azt üdvözölni kell, hogy egyáltalán megszületett a diszkriminációellenes törvény. És azt is, hogy ennek végrehajtására felállt egy hatóság. Hadd legyenek egy kissé szerénytelen: 1996-ban a BM Duna-palotában tartottak egy konferenciát, ahol én vettem fel egy ilyen jellegű törvény megalkotásának és egy ilyen jellegű hatóság létrehozásának a szükségességét. A hatékonyság megítélésével még várnék, bár már most látszik, hogy bizonyos területeken nem tud hatékonyan érvényesülni a törvény. De azt is látnia kell a politikának, hogy sem ezt a törvényt, sem egyáltalán az emberi jogokat, sem az ezek érvényesítésére hivatott hatóságokat vagy civil szervezeteket vagy magukat az állampolgárokat nem lehet félvállról venni, és úgy kezelni ezt az egész ügyet, mint Mátyás király ajándékát, hogy adok is meg nem is, hozok is meg nem is.

Kőszeg Ferenc: A statisztikák alapján nem lehet levonni olyan következtetéseket, hogy a bírósági ítélezésben előítéletesség érvényesül. A visszaesők között nagyobb számban vannak cigány elkövetők, tehát ha esetükben hosszabb ítéleteket szab ki a bíróság, arra van objektív magyarázat. Az viszont egyértelmű, hogy az igazoltatási gyakorlatban a cigányokkal szemben érvényesül a diszkrimináció. A lopással vádoltak között a nem roma elkövetők jóval nagyobb arányban kerültek úgy az eljárásba, hogy tetten érték őket. Magyarán, ha egy nem roma elkövetőt nem fognak el a lopás vagy betörés elkövetésekor, akkor jóval nagyobb esélye van rá, hogy megússza a dolgot. A roma elkövetőknek viszont mintegy a harmada igazoltatás nyomán kerül az eljárásba. Megállítják az ut-

cán a roma fiataalt, felszólítják, hogy rakja ki, ami a zsebében van, s ha olyan dolgot találnak nála, amiről feltételezik, hogy nem jogszerűen került hozzá, bevisszik az őrsre.

Dénes Balázs: A gond az, hogy az igazoltatást a rendőrök és a többségi társadalom természetesnek tartja, és jelenleg a jogszabályok is támogatják a rendőrök általános igazoltatási jogát. A ruhavizsgálatra azonban, ami sokszor rutinszerűen része egy ilyen igazoltatásnak a nagyvárosokban, akkor volna csak mód, ha bűncselekmény vagy szabálysértés gyanúja merül fel az igazoltattal szemben. E nélkül ez az intézkedés csak akkor volna indokolható, ha azt tettelezzük fel, hogy akit a rendőr megállít, az mind gyanús, vagy hogy este az utcán, aki cigány, az mind gyanús.

Kőszeg Ferenc: Ma erre a rendőrség és a közvélemény nagy része azt feleli, hogy igen, tessék mindenkiket igazoltatni, akiről elképzelhető, hogy lopott, mert így több tolvajt lehet elfogni. Azt az álláspontot, hogy inkább kevesebb tolvajt fogjanak el, de ne legyen ekkora hatalma a rendőrségnek, hogy pusztán feltételezések és sztereotípiák alapján megállíthasson bárkit, a társadalom nagy része nem fogadja el.

Ha ez jellemzi a közgondolkodást, mennyire számíthat a társadalom támogatására, rokonszenvére egy jogvédő szervezet?

Dénes Balázs: Egy jogvédő szervezet tevékenysége soha nem vált ki általános tetszést és egyetértést az emberek többségéből. Ez az általunk képviselt témákból is fakad. Aki például a kábítószer-fogyasztók jogait védi, az Közép-Európában sosem lesz népszerű. Ezen nem érdemes megbánni. Azt azért sérelmezzük, hogy mert az emberi jogokat védjük, drogpartinak is tekintenek minket. De például számos olyan tartalmú e-mailt kapunk, hogy sokáig azt gondoltam, az adatvédelem csak a ti marhaságotok, de most, amikor ez meg ez történt velem, belátom, hogy ez igenis fontos. Azt tehát nem tartom gondnak, hogy nem a jogvédő szervezetek a legnépszerűbb civil szervezetek Magyarországon, viszont az alaptalan, tévedésen alapuló támadásokat vissza kell utasítani.

Kőszeg Ferenc: A jogvédelmet többnyire a liberális szemlélethez kapcsolódó dolognak szokták tekinteni, de van egy kifejezetten konfrontatív konzervatív jogvédelem is. Ők azt mondják, hogy a liberális jogvédők jelentéktelen kis csoportoknak a többség által el nem ismert jogait védik, a homoszexuálisok jogát a házasságkötéshez és hasonlókat, de az igazi alapjogokat – például a szólásszabadságot, a gyülekezési jogot – nem. Például a rendőrség ismételt betiltotta a Lelkiismeret '88 tüntetését, bezeg a Ma-

gyar Helsinki Bizottság ez ellen nem tiltakozik. Formálisan valóban nem tiltakoztunk ebben az ügyben, de egyetértettünk a betiltást kifogásoló TASZ-szal. A Magyar Nemzetnek leginkább azért adtam interjút, hogy annak a közönségnek is kifejtsem az ezzel kapcsolatos álláspontunkat. Más kérdés, hogy egy olyan szervezet esetében, amelyik rendszeresen rendezvényekre hív fel, vizsgálni lehetne azt, hogy az egyesületi céloknak megfelelően működik-e, mert a rendezvény nem lehet egyesületi cél.

Arról nem is beszélve, hogy a szervezet nevében szereplő két nyolcas a „Heil Hitler!” Németországban közismert jelölésére szolgál...

Kőszeg Ferenc: Az a rendőrségi indoklás viszont, hogy a felvonulásuk vasárnap este a miniszterelnök villájához aránytalanul akadályozná Budapest közlekedését, valótlan és nevetséges.

Dénes Balázs: Kínosan ügyelünk arra, hogy véletlenül se tűnjön úgy: politikai szempontok alapján válogatunk, hogy kit védünk meg és kit nem. Amellett, hogy Bácsfi Diánát mi is védjük, mindig felemeljük a szavunkat, amikor olyan csoportokat korlátoznak gyülekezési jogaik gyakorlásában, mint akár a Lelkiismeret '88 vagy a Jobbik. A jobboldali típusú jogvédő csoportok Amerikában tudatosan olyan nevet adnak maguknak, amely azt fejezi ki, hogy ők a többségi társadalmat képviselik, mert a többségi társadalom érdekeit is védeni kell – mondjuk a kisebbségekkel szemben. Egy-egy polgármester vagy rendőrkapitány a közérdekű adatot kérő kérelmünkre nemegyszer olyan választ küld, hogy önök mindig csak a radikális kisebbségeket védik meg, mi van a nyugalomban élni akaró, békés többséggel... Azt kell tudni megértetni, hogy a kisebbségek jogainak biztosításával az egész társadalom helyzete lesz jobb.

Vannak-e már tapasztalataik az új Be. rendelkezéseinek hatásáról?

Furmann Imre: Mint ügyvéd, ki merem jelenteni, hogy jóformán egyáltalán nem vagy csak igen csekély mértékben érvényesülnek. Sajnos megsontosodott gyakorlatról van szó. Magyarországon még mindig az a könyörtelen elv érvényesül, hogy aki letartóztatásban van, az maradjon is ott minimum az ítélet kihirdetéséig. Abszolút nem érvényesül az a törvényi előírás, amit a Be. úgy fogalmaz meg, hogy mindenkinek joga van arra, hogy szabadlábban védekezzen.

Kőszeg Ferenc: Egyetérttek Furmann Imrével, a remélt változások nem következtek be. Az óvadékok nagyon ritkán alkalmazzák, csak akkor jöhet szóba, ha egyedül a szökés veszélye szerepel az indokok kö-

zött, de az ügyész indítványa általában mást is említ az előzetes elrendelésének okaként. A házi őrizetet a rendőrség sokszor folyamatos zaklatással kapcsolja össze. Egy emberölési ügyben a gyanúsítottak több mint öt évet töltöttek előzetes letartóztatásban. Az ítéletábra hatályon kívül helyező ítélete után megismételt elsőfokú tárgyalás során előkerültek adatok arról, hogy a rendőrség más lehetséges elkövetők ügyében nem nyomozott. A bíróság végre szabadlábra helyezte a vádlottakat, de ezt az ügyész fellebbezésére a másodfok házi őrizetre változtatta. Azóta naponta többször kimennek a rendőrök a lakásukra, s noha a határozat megengedte számukra, hogy a megye területén dolgozzanak, munkát keressenek, a rendőrség ezt folyamatosan akadályozza. A végrehajtási gyakorlat tehát nehezen fogadja el a házi őrizet intézményét vagy a lakhelyelhagyási tilalmat. A szabadságmegvonás megítélése is erősen különbözik a vádlott vagy az elítélt társadalmi helyzete szerint. Más, ha valaki ellen banki csalás miatt folyik büntetőeljárás, s más, ha két cigány vádlottról van szó, pláne olyanokról, akiket emberöléssel gyanúsítottak.

Dénes Balázs: Az előzetes letartóztatással, illetve a személyi szabadságot korlátozó egyéb kényszerintézkedésekkel kapcsolatban valódi jogalkalmazói mérlegelést kizárólag az eljárás előrehaladt szakaszában tapasztalunk. A bírói döntés mögött akkor van tényleges érvelés, amikor ez vagy az a bíró megismerte már az ügyet és az illetőt. Ma az előzetes az esetek kilencvenkilenc százalékában csak bírói pecsétet igénylő formalitás. Hiába alakultak át a szabályok, a gyakorlatot nem sikerült úgy megváltoztatni, hogy valóban a bíróság döntsön erről az intézkedésről.

Kőszeg Ferenc: Az új Be. hatálybalépése óta néhány dologban romlott a letartóztatottak helyzete, s van olyan szabály, amelyet a rendőrség egészen sajátosan értelmez. Az elsőre példa: az új Be. szerint a nyomozás során az ügy ura már nem a rendőrség, hanem az ügyészség. Ez rendben van, csak hogy így a kapcsolattartás engedélyezése is az ügyészség hatáskörébe került. Korábban ha valakit letartóztatnak, a hozzátartozói elmehettek a beszélőre, csomagot küldhettek, a büntetés-végrehajtási intézetekből általában fel is hívhatta a gyanúsított a hozzátartozóit. Most viszont mindehhez meg kell várni az ügyész engedélyét. A fogvatartottak jelentős része nem is tud arról, hogy az ügyészséghez kell fordulnia; hetek telnek el, a gyanúsított nem érti, miért nem látogatja meg a családját, miért nem kap csomagot. Ha pedig végre felvilágosítják, hogy az ügyészségtől kell engedélyt kérnie a kapcsolattartásra, az ügyész a kérelem elbírálásával kivárja a harmincnapos határidőt. Így nem lehet tiszteletben tartani például azt a rendelkezést, hogy havonta engedélyezni kell a beszélőt.

A jogszabály-értelmezés odáig ment, hogy a csomagküldésre is ez az eljárás vonatkozott. Gondoljuk el, bevisznek valakit az utcáról, és egy hónapig nem kaphat egy váltás ruhát, mert az ügyész még nem döntött a kapcsolattartása ügyében. Egy beadványunk hatására az ügyészség kiadott egy állásfoglalást, hogy a csomagbeadást nem kell tiltani, hiszen a csomagot ügyis átvizsgálják. Egy másik példa: a Be. egyik igen pozitív rendelkezése, hogy a védőt a fogva tartott gyanúsított első kihallgatása előtt ki kell rendelni. A törvény azonban megengedi azt a gyakorlatot, hogy a kirendelésre közvetlenül a kihallgatás megkezdése előtt kerüljön sor, az első kihallgatáson tehát a leglelkiesmeretesebb kirendelt védő sem tud megjelenni, holott köztudomású, hogy az első kihallgatásnak döntő szerepe lehet az egész ügy kimenetelére. Ráadásul a törvényhelyet a rendőrség úgy értelmezte, hogy a védőt csak akkor kell kirendelni, ha a gyanúsítottat őrizetbe vették. Magyarán az előállítás nyolc- vagy tizenkét órás időtartama alatt a gyanúsított nincs őrizetben, hiszen a Be. csak őrizetről és előzetes letartóztatásról szól. Az előállítás nem fogva tartás, az innen való megszökés nem tekintendő bűncselekménynek, tehát az előállítás alatti kihallgatásra nem vonatkozik a védő kirendelésének kötelezettsége, a védőt elég nyolc óra elmúltával kirendelni. Elképzelünk ezen a gyakorlaton. Kezdeményezésünkre az ügyészség úgy foglalt állást, hogy az előállítás is fogva tartás, ezért a védőt ki kell rendelni. De azt is hozzászólta ugyanez az állásfoglalás, hogy csak abban az esetben, ha az előállítást őrizetbe vétel követi. Erre a rendőr joggal mondja, hogy azt honnan tudná: valakit előállítanak, kihallgatják, de az, hogy őrizetbe veszik-e, csak a kihallgatás alapján dől el. Addigra pedig esetleg már azt is beismerte, amit el sem követett. Maga az ügyészség biztosított ezzel a törvényértelmezéssel egy olyan kiskaput, amely lehetővé teszi, hogy a kirendelés meg se történjen.

Dénes Balázs: A TASZ a HIV-pozitívok elkülönített fogva tartása miatt beadvánnyal fordult az Alkotmánybírósághoz. A büntetés-végrehajtás országos parancsnoka is örömmel fogadta ezt a lépésünket, mondván, legalább kiderül, mit is kellene csinálniuk. Egyelőre változatlanul külön körletben vannak; ha az AB határoz, a bv.-nek majd lépnie kell. Hét-tizenkét emberről van szó általában. Bizonyos szempontból jobb körülmények között vannak, higiéné, fürdés, viszont nem járhatnak a könyvtárba, a közös helyiségekbe. Azért tartjuk fontosnak, hogy szülessen megoldás, mert az elkülönítésnek rendkívül káros az üzene a társadalom felé, de a börtönön belül is. Ezeket az embereket állapotuktól függetlenül elzárják a többi fogvatartottól, berakják ebbe a csoportba, mondván, a saját érdekükben védik őket a többiektől.

Eközben viszont a börtönkórház tb-részlegének közvetlen szomszédságában őrzik őket, ez pedig legyen-
gült immunrendszerű emberek esetében nem éppen megnyugtató.

Kőszeg Ferenc: Most készül az új büntetés-végrehajtási kódex. Éppen ideje, mert formálisan még mindig egy pártállami törvény szabályozza a büntetések végrehajtását. Az általam látott változat sok pozitív dolgot tartalmaz, de vannak kétes elemei is. A gyakorlatban sok börtönben jelenleg is alkalmazzák az úgynevezett rezsimszabályzatot. Az elítélteket a magatartásuk alapján különböző rezsimekbe sorolják. Sátoraljaújhelyen minden rezsimeknek több alrezsime is van, ezekben különböző módokon korlátozzák az elítélt börtönbeli szabadságát, a látogatások számát, a telefonhasználat gyakoriságát. A rezsimszabályzat átmettszi a törvényben meghatározott fogház-börtönfegyház rendszert, melyet a büntetés-végrehajtás egyébként elavultnak tart, mert véleményük szerint az elítélt magatartása alapján kellene eldönteni, hogy milyen körülmények között hajtják végre a szabadságvesztés-büntetést. Ma is gyakran előfordul, hogy egy fogvatartott, akit a bíróság börtönbüntetésre ítél, az intézetben azonban a börtönfokozat szigorúbb változatába sorolják, szigorúbb körülmények közé tölti a büntetését, mint egy fegyház, akit a fegyházfokozat enyhébb rezsimszabályzatában helyeztek el. Ez a gyakorlat, amelyet jelenleg legfeljebb az intézet házirendje szabályoz, felülírja a törvényt és a bíróság ítéletét. Nincs leírt szabály viszont arra, hogy miért kerül valaki a szigorúbb vagy az enyhébb rezsimebe. Erről a börtön vezetése dönt, s a döntéssel szemben nincs semmiféle jogorvoslat. Tökölön a különböző rezsimekbe sorolt elítéltek körlete ráccsal van elválasztva egymástól. Így az a szabály, hogy a fogházbüntetésre ítélt büntetés-végrehajtási intézet területén szabadon mozoghatnak, gyakorlatilag csak azt jelenti, hogy az elítélt két cella között mászkálhat, mert a következő folyosószakasz már egy másik rezsimehez tartozik, oda már nem mehet át. Az egyik börtönparancsnok azt mondta, hogy ezzel a következő intézettel tisztában van, de a rezsimszabályzatnak számos előnye van, s ezt nem fogja feláldozni azért, mert a jogszabály mást ír elő. A tervezett büntetés-végrehajtási kódex a Btk.-t nem módosítja, de a rezsimszabályzatot törvényi szintre kívánja emelni. Ez a megoldás azonban csak akkor védhető, csak akkor alkotmányos, ha megfelelő – bírói – jogorvoslati rendszert társítanak hozzá.

Hasonló probléma a biztonsági fokozatba sorolás. Négy biztonsági fokozat van, a büntetés-végrehajtás állapítja meg, hogy ki melyikbe kerül. A besorolást közölni kell az elítélttel, de nincs indoklási kötelezettség, így jogorvoslat sincs. Háromhónaponként felülvizsgálják a besorolást, de ez formális. A döntés a

besorolásról nagyon gyakran rendőrségi információkon alapszik. Egy elítélt például 1999 óta van a legszigorúbb, négyes biztonsági fokozatban, ami azt jelenti, hogy nem dolgozhat, nem vehet részt semmiféle börtönbeli rendezvényen, kulturális programon, azért, mert azt mondták róla a rendőrök, hogy szökést készít elő. Az illető ezt tagadja. A börtönigazgató szerint a rendőrség 2003-ban megerősítette az eredetileg 1999-ből származó információt. De vajon hogyan kell ezt érteni? Négy éve folyamatosan szökést készít elő, csak éppen történni nem történt semmi? A börtönbesúgó hálózatot a rendőrség tartja a kezében, az információk ellenőrzésére, a bizonyítékok megvizsgálására a börtön vezetésének nincsen módja. De nincs olyan börtönparancsnok, aki meg merné kockáztatni, hogy semmibe vegyen egy ilyen információt, mert ha a szökés vagy más rendkívüli esemény mégis bekövetkezik, rajta verik el a port. Holott nagyon jól tudja, hogy a vander esetleg hazudik, például személyes bosszúból meg akarja keseríteni elítélttársa életét. A régi kádári hagyomány él tovább: a belügy fölötté áll az összes többi minisztériumnak, a rendőrség az összes többi rendvédelmi szervnek, operatív információgyűjtése pedig majdnem olyan tabu, mint az állambiztonsági tevékenység.

Hozhatnak-e változást a magyar joggyakorlatban a strasbourgi elmarasztalások? Érezhető-e bármilyen hatásuk?

Furmann Imre: Ami a strasbourgi ítélet hatására történt – elsősorban a legutóbbira, a rendőri bántalmazásos Balogh-ügyre gondolok –, nem hiszem, hogy erőteljesen befolyásolná a hazai igazságszolgáltatás tevékenységét.

Kőszeg Ferenc: Az, hogy az említett roma vádlottakat a bíróság szabadlábra helyezte, szerintem a Maglódi-ügy következménye, amelyben a strasbourgi bíróság elmarasztalta Magyarországot a négy évet meghaladó előzetes letartóztatás miatt. Remélem, hogy hosszabb távon lesz következménye a Kmetty-ügyben hozott strasbourgi ítéletnek is. A Kmetty-ügyben nem azért marasztalta el a bíróság Magyarországot, mert a rendőrök bántalmazták valakit, hanem azért, mert nem vizsgálták ki tisztességesen az esetet. Mindig ez volt a legfőbb kifogásunk, hogy más bűncselekmény ügyében a nyomozó hatóság nem zárta le az eljárást olyan könnyűszerrel, mint a rendőrök által elkövetett efféle bűncselekmények esetén. Ha a látólag úgy szól, hogy a sérülések származhattak bántalmazásból, de ez nem biztos, akkor az ügyészségi nyomozó hivatal azonnal kimondja, hogy nem bizonyítható a visszaélés megtörténte. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a strasbourgi gyakorlatban is van kiszámíthatatlanság.

Néhány évvel korábban megjárta a testületet egy bántalmazási ügyünk, amelynél tisztábbat nehéz elképzelni. Strasbourg mégis úgy döntött, hogy az ügyet egy, a rendőrségtől független hatóság, az ügyészségi nyomozó hivatal kellőképpen kivizsgálta, és megállapította, hogy nem történt jogsértés. Még a magyar kormány képviselője is meglepődött ezen a döntésen: Ők már a megegyezést készítették elő. Ez után a szerintünk egyértelmű ügy után, melyet elbuktunk, azt gondoltam, a Kmetty-ügyben nem is érdemes Strasbourghoz fordulni. Az előbb említett ügyben a sértett a láttelelet szerint tizennyolc sérülést szenvedett el, annyira vérzett, hogy a rendőrségre hívták be hozzá az ügyeletes orvost, ráadásul teljesen ártatlan is volt, csak visszabeszélt, erre bevitték a kapitányságra, összeverték. A Kmetty-ügyet viszont megnyertük, pedig abban a sértett nem engedelmeskedett a rendőri felszólításnak, és „mindössze” néhányszor ütötték meg. Ez is azt mutatja, hogy nem lehet előre kiszámítani az ügyek kimenetelét.

Javítottak-e a jogszabályok a menekültügyi, idegenrendészeti helyzetben?

Kőszeg Ferenc: 2004-ben pozitív fejlemény volt, hogy először a rendszerváltás óta a törvény módosítását nem a Belügyminisztérium, hanem az Igazságügyi Minisztérium terjesztette elő. Több olyan dolog is belekerült a törvénybe, amit a jogvédő szervezetek régóta szorgalmaztak. Eddig a külföldiekkel kapcsolatos minden jogszabályt a BM Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal készítette elő, ahol dominál a rendvédelmi szemlélet, ahol minden külföldit, legyen az menekült vagy munkavállaló, gyanús elemnek tekintenek. Nem minden ment keresztül a parlamenten az IM terveiből, mert az ellenzék az uniós csatlakozásra hivatkozva beterveztett „salátatörvény” kétharmados fejezeteit csupán részben szavazta meg. A törvénynek csak azokat a részeit támogatják – mondták –, amelyek valóban nélkülözhetetlenek az uniós csatlakozáshoz. Szakértői véleményt persze ők is a BM idegenrendészeitől kértek. Így született meg a jelenleg hatályos – az unió család egyesítési irányelveivel ellentétes – szabály, amely magyar állampolgár külföldi állampolgárságú kiskorú gyermekeknek (ilyenek egyébként nem léteznek, mert magyar állampolgár gyermeke születésénél fogva magyar állampolgár) védelmet biztosít a kiutasítással szemben, kiskorú magyar állampolgár külföldi szülőjének ellenben nem biztosít védelmet. Ne gondoljunk holmi arab csábítóra! A törvény magyar nemzetiségű erdélyi nőket sújt. Az egyik ügyfelünknek azt mondták, semmiféle jogcíme nincs arra, hogy Magyarországon maradjon, de újszülött gyermekét az apa beleegye-

zése nélkül nem viheti magával Romániába, hiszen az magyar állampolgár. Távozásra szólítottak fel egy másik, ugyancsak magyar nemzetiségű nőt, holott tizennégy évig élt Magyarországon magyar állampolgárságú férjével, két gyereke van, de mindez nem teremtett jogalapot arra, hogy Magyarországon maradjon. Ez a két ügy – részint a média közbelépésének köszönhetően – szerencsésen rendeződött, de az efféle abszurd helyzetek jogszabályi megoldása még mindig várat magára.

Ami a menekültügyet illeti, a leginkább szembezőkő tény, hogy elképesztő módon lecsökkent a menedékkérők száma. Ez részben egybevág az általános európai tendenciával. De összefügg azzal is, hogy – részben uniós pénzek segítségével – nagyon megerősítették a majdani schengeni külső határok, a déli és a keleti határ őrizetét. Az embercsempész útvonalak északra, Szlovákiába, Lengyelországba tolódtak át. 2002-ben még hatezer volt a Magyarországon menedékkérelmet kérők száma, 2004-re ez a szám ezerhatszázra csökkent. Az úgynevezett „illegális migránsokat” Magyarországon tizenkét hónapig lehet idegenrendészeti őrizetben tartani – európai összehasonlításban ez valószínűtlenül hosszú idő. Ma „csak” mintegy nyolcvan külföldit tartanak fogva a határőrség fogdáiban (1998–99-ben ezerkét-ezeröttszáz embert őriztek a zárt „közösségi szállásokon”), de a hosszú őrizet fenyegetése változatlanul fennáll. Elmondhatjuk, beteljesült az idegenrendészeti hatóságok álma: megteremtették a menekültmentes Magyarországot.

Hogyan ítéli meg a rasszista jelenségekkel kapcsolatos büntető és polgári jogi fellépés hatékonyságát?

Furmann Imre: Nyilván nem véletlen az, hogy kevés azoknak az ügyeknek a száma, amelyekben a hatóságok etnikai csoport tagja elleni erőszak címén indítanak eljárást, hanem más bűncselekmény – garázdaság, súlyos testi sértés – miatt járnak el. A polgári jogi fellépés tágabb teret nyújt a jogérvényesítéshez, de nyilván itt is vannak problémák. Az egyik a fordított bizonyítás törvényi előírása, amely még mindig nem érvényesül a bírósági gyakorlatban, holott a Munka törvénykönyve már néhány éve követelményként írja elő. A személyiségi jogok megsértésében eljáró bíróságoknak pedig a nem vagyoni kár mértékének a meghatározása okoz még mindig problémát. E körben azért az utóbbi két-három évben hangsúlyeltolódás figyelhető meg, mert míg régebben ügyfeleink részére csak a vagyoni kárt voltak hajlandók megítélni (de hát a mi ügyfeleinknél pontosan az a probléma, hogy sokuk abszolút nem rendelkezik jövedelemmel), az utóbbi időben nagyobb mértékű nem vagyoni kártérítést ítélnék meg.

Kőszeg Ferenc: Szerintünk a közösség tagjának, illetve bárkiné, aki azonosul a közösséggel, joga van, hogy a személyét érintő becsületsértésnek tekintse a közösséget sértő gyalázkodást, és eljárást kezdeményezzen az elkövető ellen. A bírói gyakorlat azonban ragaszkodik ahhoz az elvhez, hogy becsületsértést és rágalmozást csak egyértelműen azonosítható személy ellen lehet elkövetni, és nem fogadja el, hogy bárki egy közösség tagjaként képviselje a közösség érdekeit.

Hogyan érzik, változott-e a szerepük az elmúlt évtizedben? Mást kell-e csinálni, mint korábban?

Furmann Imre: A mi szervezetünk feltétlenül erősödött, hiszen összesen ketten voltunk kezdetben, 1993-ban, ma pedig tíz ember dolgozik a szervezetnél, akik közül hat jogász. Míg a megalakuláskor az ország különböző helyein dolgozó ügyvédek csak kis számban csatlakoztak a felhívásomhoz, ma már nincs az országnak egyetlen olyan területe sem, ahol ne lenne olyan ügyvéd, akit adott esetben megbízhatunk egy-egy ügy vitelével. Természetesen változott a szervezet szerepe is. Az első időszakban már a puszta létünk is elég volt ahhoz, hogy annak üzenetértéke legyen, egyrészt a jogsértők felé, de ami fontosabb, a sértettek felé: hogy van olyan szervezet, amelyhez lehet fordulni, és amely adott esetben konkrét jogi segítséget tud nyújtani. A későbbiek során – és ez látszik az ügyeken is – olyan pereket indítottunk, amelyek precedensértékűekké válhattak volna, ha Magyarországon lenne erre fogadókészség. Bár mind a tizenhárom bejegyzett nemzeti és etnikai kisebbség részére meghirdettük tevékenységünket, már a kezdetekben is tudtuk azt, hogy a panaszosok nagy számban a romák közül kerülnek ki. Régebben még eljártunk a román kisebbséghez tartozó egy-két ügyben is, illetve a hazai lengyelek közül is volt panaszosunk, akinek ügyében szintén eredményesen jártunk el, de hosszú idő óta az ügyeink száz százalékában romák a sértettek.

Dénes Balázs: Az általunk vitt ügyfajták többsége ma is aktuális, de jönnek új dolgok is. Mára megtörtént a szervezetek pozicionálódása, hogy ki mivel foglalkozik. Arra is tudunk bőséggel példát hozni, hogy bár különböző területeken dolgozunk, nagyobb ügyekben közösen lépünk fel. Fontos a nyilvánosság előtt megmutatni, hogy vannak alapkérdések, amelyek megsértése minden jogvédőnél és emberi jogokra érzékeny embernél kiveri a biztosítékot.

A TASZ munkájának korábban meghatározó eleme volt a lobbitevékenység, mostanában mintha a nyilvánosságna szánt médiapolitizálás került volna előtérbe.

Dénes Balázs: A lobbitevékenységet – melynek során kifejtjük véleményünket a születő új vagy módosuló jogszabályokkal kapcsolatban – ugyanolyan fontosnak tartjuk ma is, mint korábban. Ennek egy dolog szabgátat, ha az illetékes tárcák nem hajlandók elküldeni nekünk a jogszabálytervezeteiket. Csak az elmúlt hónapban két álláspontot jelentettünk meg, és egyéb módon véleményeztünk két másik jogszabályváltozatot. Az, hogy hangsúlyosabb lett a médián keresztüli kommunikációnk, azzal is összefügg, hogy „piacképesebb” ügyek merültek fel az elmúlt időszakban. Továbbra is jogfejlesztő szervezetnek tartjuk magunkat, és természetesen konkrét ügyeket is viszünk, de emberi jogokat védeni a média minél hatékonyabb bevonása és kiszolgálása nélkül szerintem sokkal hatástalanabb.

Kőszeg Ferenc: Tevékenységünk fontos eleme a kiterjedt jogi tanácsadás, és sok esetben képviseletet is ellátunk. Az esélyegyenlőségről szóló törvény előkészítésében is aktívan részt vettek a munkatársaink. Továbbra is nagy hangsúlyt fektetünk a lobbizásra.

Furmann Imre: Egy szervezet tevékenysége folyamatosan alakul ki. Mi a konkrét ügyek vitelét ezután is elsődleges feladatnak tekintjük, mert úgy általánosságban az emberiséget könnyű szeretni. Ugyanakkor már két éve különböző pályázatok elnyerése alapján, különböző területekről – természetesen saját ügyeinkből – hosszabb-rövidebb tanulmányokat készítünk, és ezt a munkát szeretnénk a jövőben is folytatni. Egy ilyen civil szervezet, mint a miénk, ennyit tehet, de ennyit kötelessége is magas szinten megtenni. Mi is látjuk, hogy nyerhetünk pereket, büntethetünk meg embereket, ha az egész nem változik. A jövőben például nagyobb hangsúlyt fogunk fektetni a peren kívüli megállapodásokra, és a jó értelemben vett PR-munkára is, mert rá kell döbbsentünk mindenkit, hogy közös ügyről van szó.

Hogyan tudnak együttműködni a magyar hatóságokkal a nemzetközi fórumokon?

Kőszeg Ferenc: Sajnos inkább az fordult elő, hogy szembekerültünk a magyar kormányküldöttséggel, amikor a kormányzat beszámolt valamilyen nemzetközi kötelezettsége teljesítéséről. Genfben az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága előtt a bizottság tagjainak átadott kérdéseink némileg zavarba hozták a magyar delegációt. A Polgári és politikai jogok egyezségokmánya érvényesüléséről szóló kormányjelentéshez készítettünk egy árnyékjelentést, amelyben vitattuk és cáfoltuk a kormány egyes állításait. Kínos esetek előfordultak. New Yorkban, az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának meghallgatásán megkérdezték, mikor lép hatályba a Be.-nek az a rendelkezés,

zése, amely összesen hatvan napra szorítja le az előzetesen letartóztatottak rendőrségi fogva tartásának időtartamát. A kérdésre az IM képviselője azt felelte, hogy a következő év, azaz 2002. január 1-jén. Holott a parlament egy héttel korábban halasztotta el – akkor már másodszor – a Be. idevágó szakaszának hatálybalépését, még hozzá 2005. január 1-jére.

Hogy mennyire fogékony a magyar kormány és a törvényhozás a nemzetközi bírálókat, az attól is függ, milyen kormány van hatalmon, de attól is, hogy melyik nemzetközi szervezettől érkezik a bíráló. Nagy megrendülést ezek a kritikák nem szoktak kiváltani. Elég diplomatikusan fogalmazódnak meg a kifogások, bizonyos szervezetektől pedig nem tartanak komolyan a kormányzati szervek. Az egyetlen nemzetközi szervezet, amelytől a csatlakozás előtt tartottak, az az Európai Bizottság volt, amelyik azonban éppen emberi jogi kérdésekben sokkal óvatosabban fogalmazta meg a kifogásait, mint gazdasági kérdésekben.

A külföldi finanszírozók, alapítványok mára kivonultak a civil szférából, marad a hazai kormányzati, illetve az uniós finanszírozás. Milyen elvi kérdéseket és gyakorlati problémákat vet fel ez a helyzet a szervezetek függetlensége szempontjából?

Furmann Imre: Ez kardinális kérdés. A régi finanszírozási formák megszűntek, az újak pedig nem igazán működnek, vagy olyan aránytalan terheket ró egy pályázat beadása egy szervezetre, hogy energiájának nagy részét a működési fenntartás lehetősége viszi el. Az államtól való függőség szerintem csak azokban az országokban érvényesül, ahol nincs demokrácia. Ha demokrácia van, akkor az azt jelenti, hogy az állam az állampolgárok érdekében működő szervezeteket támogatja, de annak szakmai munkájába abszolút nem szólhat bele. Mi is pályázunk állami pénzekre, ugyanakkor pereket is indítunk az állam vagy egyes intézményei ellen. Én ezt így tartom természetesnek. De természetes lenne az is, hogy a függőség gyanújának még az árnyékát is elkerüljük, hogy az ilyen támogatási formák ne csak egy-egy évre, netán egy-egy ciklusra vonatkozzanak, hanem tíz-tizenöt évre...

Kószeg Ferenc: A külföldi magánalapítványok kivonulása érthető, de számunkra igen sajnálatos dolog. Hadd tegyem hozzá: ember jogi tevékenységüket például a közép-ázsiai volt szovjet köztársaságokban nagyon jelentősnek tartom. Az európai uniós pénzek elosztásával kapcsolatban is vannak aggályaink. Az Európai Menekültügyi Alaptól érkező pénzek szétosztását például kormányzati hivatal végzi, miközben a hivatal egyúttal pályázó is. Azt szerencsére nem merik megtenni, hogy a jogvédő szervezeteknek egyáltalán ne adjanak semmit. Kritikus szemléletünk –

úgy érzem – nem mérséklődött, de visszaszám az a helyzet, hogy az ellenérdekű fél egyúttal forráselosztó is. Ha egy társadalmi szervezet állami feladatot lát el, a meghatározott feladatra a civil szervezetet is megilleti a költségvetési támogatás. Régóta szorgalmaztuk, hogy az állam biztosítson jogi segítséget a rászorulóknak, hiszen ennek híján nincs tényleges jogegyenlőség. Ezért ígéretes kezdetnek tartjuk „a nép ügyvédje” programot, és felkérjük a jogi segítséget nyújtó szervezetek közé. Így mind a szervezet, mind a menedékkérőket segítő ügyvédek részesülnek az egyébként igen szerény óradíjból, amit az Igazságügyi Minisztérium fizet a jogi segítségnyújtásért. A menedékkérőnek alanyi joga jár a jogi tanácsadás, ez azonban a fogvatartottakra nem vonatkozik. A büntetés-végrehajtási kódex véleményezése során javasoltuk: a törvény tegye lehetővé, hogy a fogvatartottak a fogva tartással kapcsolatos ügyekben egyszerűsített eljárással juthassanak hozzá a jogi segítséghez. Hadd vessek fel végezetül egy idevágó, de kényesnek minősülő kérdést. Sokszor keresnek fel bennünket a működési körünkbe tartozó jogi problémákkal – például családjegyzési ügyekkel – olyan ügyfelek is, akik meg tudnák fizetni az ügyvédi szolgáltatást. Felmerül a kérdés, indokolt-e, hogy ilyen esetben is ingyen nyújtsunk a hozzánk fordulónak olyan jogi segítséget, amiért a versenyszférában dolgozó ügyvéd több százezer forint honoráriumot kérne. Talán igazságosabb volna, és a szervezet fenntartási gondjain is segítene, ha ilyen esetekben a mi ügyvédünk is díjazásért dolgozna.

Dénes Balázs: Az induláskor elhatároztuk, hogy kormányzati és pártpénzt nem kérünk, ezt azóta is tartjuk. Az EU-s pénzek közül a magyar kormányzati szervek által szétosztottakra nem pályázunk, csak arra, amit Brüsszelből osztanak. A Phare-pénzekre pályázunk, mert itt nincsenek elbírálási szempontok, ha teljesítjük a kiírásban szereplő feltételeket, jó eséllyel megkapod azt a pénzt. Az egy százalékból közhasznú szervezetként kapunk – tavaly több mint hétszázezer forintot –, de arról az emberek rendelkeznek, abban nincs állami szerepvállalás. A TASZ mint gyors reagálású watchdog szervezet, szeretné fenntartani azt a helyzetet, hogy nem kér és nem kap az államtól pénzt. Megértem, hogy emberi jogi szervezetek sok esetben állami feladatként is felfogható munkákat végeznek ma Magyarországon, de szeretnénk megőrizni a TASZ szuverenitását. Próbáljuk megnyerni a magyar magán szférát, kifejezetten egyénekre irányuló adományszerzésbe is kezdtünk a közelmúltban. A legfőbb érveink ebben a kampányban is az, hogy mi nem kérünk az államtól, ezért fordulunk az emberekhez. A következő két-három év megmutatja, hogy ez működőképes-e Magyarországon vagy sem.

BÁNÁTI JÁNOS

1. A jogállamiság alapvető eleme az emberi jogok 1. érvényre juttatásának követelménye. Az emberi jogok érvényesítése kapcsán azonban az államnak nemcsak „tűrnie” kell az állampolgári jogok gyakorlását, hanem mint az igazságszolgáltatás monopóliumának gyakorlója, aktivitásra is köteles, biztosítania kell az egyén számára a joggyakorlás feltételeit. Ennek érdekében jogszabályi és intézményi kereteket kell létrehozni, melyek szükségesek ahhoz, hogy az állampolgár képes legyen érvényesíteni alapjogait.

A büntetőeljárásban ilyen – nemzetközileg is általánosan elismert, befogadott – alapjog a tisztességes eljáráshoz és a védelemhez való jog. Mindkét alapjog érvényre juttatása szükségessé teszi, hogy az eljárásban színre lépjen egy olyan szereplő is, aki jogi felkészültsége folytán képes ellensúlyozni a hatóság tagjainak hasonló szakmai felkészültségét, miközben nincs más kötelessége, mint a terhelt segítése. Ez a szereplő nyilvánvalóan nem más, mint a hivatásos védő, az ügyvéd, aki a feladat bizalmi jellege miatt elsődlegesen a terhelt vagy hozzátartozója választása, megbízása alapján látja el munkáját. A modern jogállamok a kirendelt védő intézményénél természetesen szélesebb körben sietnek az állampolgár jogi segítségére, hiszen az életviszonyok összetettsége eredményeként mind nehezebben átlátható a joganyag, ezért az államnak alapvető kötelessége, hogy polgárai részére biztosítsa a jogi segítségnyújtást.

Írásomban a kirendelt védővel foglalkozom, ezért nem részletezem e jogi segítségnyújtás büntetőeljárásos kívüli formáit, fejlődését és jelenlegi gyakorlatát. Mindössze arra utalok, hogy a polgári jogvitákban, valamint a peren kívüli ügyeknél kizárólag az anyagilag rászorulóknak részére nyújt segítséget az állam, míg mindenki másnak a saját belátására bízta, igénybe vesze jogi képviselőt. A büntetőeljárásban ez a megközelítés nyilvánvalóan nem érvényesülhet, hiszen egyrészt a terhelti részvétel itt „kényszerűségből” fakad, másrészt a jogállamnak magának is az az érdeke, hogy a rendőrségi, ügyészségi apparátusának szakmai túlsúlyából, önmozgásából eredő hibákat megpróbálja kiküszöbölni, előfordulásukat csökkenteni azáltal, hogy igyekszik megakadályozni az egyoldalúságból fakadó tévedéseket, s ennek eszköze egy meghatározott ügykörben a védelmi ellensúly kötelező beépítése, függetlenül a terhelt akaratától. A büntetőeljárásban tehát a rászorultság elve mellett működik a kötelező védelem elve: ha a terhelt nem választ védőt, a hatóság kirendel számára, anyagi helyzetétől függetlenül.

A büntetővédelem kirendelés alapján történő ellátásának részleteit – a történelmi hagyományok, a

büntetőeljárású rendszerek, valamint a gazdasági fejlettség különbözősége folytán – szinte minden európai államban másképp szabályozzák. Magyarországon a kirendelt védő intézményének vannak jó és bizonyos értelemben rossz hagyományai is. Az írás keretei nem teszik lehetővé, hogy áttekintsem az intézmény kialakulásának és történelmi fejlődésének részleteit. Miközben azonban azt vizsgálom, hogy milyen változásokat hozott e téren a két éve hatályba lépett új büntetőeljárású törvény, a szükséges mértékben utalok az előzményekre is, hogy jobban érzékelhető legyen a változás.

2. Az 1973. évi I. törvény rendelkezései szerint, ha a gyanúsítás tárgyát képező bűncselekményt a törvény öt évnél súlyosabb szabadságvesztéssel bünteti, az egész büntetőeljárásban, azaz már a nyomozati szakban is kötelező volt a védelem. Az 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban Be.) 242. § (1) bekezdése szerint önmagában a büntetési tétel (ötévi vagy ennél súlyosabb szabadságvesztéssel való fenyegetettség) csak a tárgyaláson teszi kötelezővé a védelmet. A rendelkezés törvényhozói indoka a jogalkotási folyamatnak abból a szakaszból ered, mikor a kormányhatározatnak megfelelően az volt az elképzelés, hogy az új büntetőeljárású rendszerben a nyomozati eljárás kizárólag a vád előkészítését szolgálja. A bizonyításra a tárgyaláson került volna sor, így a nyomozati cselekményekben – amikor a bizonyítási eszközök összegyűjtése történik – a védő részvétele szükségtelen, indokolatlan. Ezért gondolkodott úgy a jogalkotó, hogy a bűncselekmény súlyossága önmagában nem indokolja, hogy az állam már a nyomozati szakban is védőt rendeljen ki a terhelt részére.

A törvényalkotási folyamat és véleményem szerint az új törvény gyakorlati alkalmazása azonban olyan irányt vett, hogy továbbra is meghatározó (adott esetben ügödöntő) jelentőségű a nyomozati eljárás során felvett bizonyítás. Ezért tartom megfontolandónak, hogy már a nyomozás során kötelező legyen a védelem a súlyosabb megítélés alá eső bűncselekményeknél. A előzetes letartóztatás korábbi gyakorlata mellett még talán felvethető volt, hogy a magasabb büntetési tételű bűncselekményeknél nagy gyakorisággal alkalmazott előzetes letartóztatás önmagában is megalapozza a kötelező védelmet. Az utóbbi időben azonban, párhuzamosan a jogállamiság megerősödésével, csökkenőben van ez a személyi szabadságot a legsúlyosabban korlátozó kényszerítő eszköz. Ezzel együtt mind gyakoribb a nyomozás során a súlyos megítélésű cselekményeknél is az, hogy a hatóság nem rendel ki védőt, ami értelemszerűen fokozza a terhelt kiszolgáltatott helyzetét. A nyomozati szak sokunk szerinti túlsúlya miatt mindenképpen szükségesnek látszik visszatérni ahhoz a törvényi megoldás-

hoz, mely szerint a büntetési tétel súlyossága már a nyomozás során is indokolja a védő kirendelését.

A kötelező védelem esetei – így áttételesen természetesen a kirendeléses esetek köre is – bővültek a pótmagánvádló intézményére tekintettel. Az új törvény ugyanis, helyesen, úgy rendelkezik, hogy pótmagánvádló fellépése esetén – akinek, mint tudjuk, kötelező a jogi képviselése – a terhelt részére is védőt kell kirendelni. A nemzetközileg elfogadott jogelvek szerint ugyanis a törvényhozó abból indul ki, hogy a tisztességes eljárás, a fegyveregyenlőség elve megköveteli, hogy ha a vádat a tárgyaláson jogi felkészültséggel rendelkező személy képviseli, akkor a vádlottat is hasonló kvalitású személy segítse. Ennek a helyes gondolatnak a tükrében kevésbé érthető, miért nem kötelező a védelem, ha az ügyész részt vesz a tárgyaláson. Miért csak akkor köteles ilyenkor a bíróság védőt kirendelni, ha a vádlott kifejezetten kéri? (Azok az esetek, amikor az ügyésznek kötelezően részt kell vennie a tárgyaláson, nagyrészt lefedik a kötelező védelem körét, mindössze az a nem jellemző ügycsoport marad ki, amikor az ügyész részvétele a bíróság kötelezésén vagy egyoldalú részvételi szándékának bejelentésén alapul.) A tiszta jogi helyzet megteremtéséhez szükségesnek tartom, hogy minden olyan esetben kötelező legyen a védő részvétele a tárgyaláson, amikor a vádat ügyész vagy pótmagánvádló képviseli.

3. A védői kötelezettségek törvényben való megjelenítése [Be. 50. § (1) bekezdés] döntően a kirendelt védő munkáját érinti, hiszen a megbízásos ügyekben a meghatalmazás visszavonásának korlátlan lehetőségével eddig is biztosított volt a terhelt érdekének érvényesítése, a meghatalmazott védő ösztönzése kötelezettségeinek teljesítésére. A törvényben megfogalmazott védői kötelezettségek közül a gyakorlatban a legtöbb gondot az előzetes letartóztatásban lévő terhelttel való késedelem nélküli kapcsolatfelvétel és kapcsolattartás követelményének megfogalmazása okozza. Ismert, hogy ebben a témában az állampolgári jogok országgyűlési biztosa,¹ újabban pedig a Magyar Helsinki Bizottság² folytatott alapos, sok megszívlelendő tanulsággal szolgáló vizsgálatot. Véleményem szerint a vizsgálatok tanulságait a kirendelő hatóságoknak, a büntetés-végrehajtási intézeteknek és természetesen maguknak a védői feladatokat ellátó ügyvédeknek is le kell vonniuk. A két vizsgálat legtöbb megállapítása összecseng, ami jól mutatja, hogy a helyzet e téren alig változott. Az utóbbi egy-két évben tapasztalható kismértékű javulás biztató jelei sem tehetnek elégedetté senkit, aki a témával behatóbban foglalkozik. Magam sem lehetek elégedett, de megpróbálom a következőkben a gyakorló védő, a kamarai vezető és a büntetőeljárás jogal elméleti szinten

is foglalkozók nézőpontját elegyíteni annak érdekében, hogy valós képet kapjunk, és minél közelebb kerülhessünk az ideális megoldáshoz, melyhez jogszabályi korrekciókra, jogalkalmazási változásokra és természetesen a védői kar szakmai munkája színvonalának emelésére együttesen van szükség. A kirendelt védő munkáját az előzetes letartóztatásban lévő terhelttel való kapcsolattartás miatt érte a legtöbb kritika, ezért a következőkben e témakörben vetek fel néhány megoldásra váró kérdést, a jelzett komplex megközelítésből merítő megoldási javaslatokkal együtt.

2005. január 1-jétől a Be. 135. § (1) bekezdése szerint az előzetes letartóztatást – a (2) bekezdésben írt kivételektől eltekintve – büntetés-végrehajtási intézetben kell végrehajtani. Ez a helyeselhető jogállami megoldás azonban tovább nehezíti a kirendelt védő és a fogvatartott személyes kapcsolatfelvételét és kapcsolattartását. Közismert a magyar büntetés-végrehajtási intézetek túlzásfoklatsága, az elavult objektumok technikai „alulszereltsége”. Az ismert költségvetési gondok ellenére azonban ismét és ismét emlékeztetni kell az államot az e téren is fennálló „ellátási” kötelezettségére, arra, hogy noha a jogállam fenntartása sok pénzbe kerül, de ahogy adott esetben a munkajogilag felelős vádlott védekezését sem fogadja el a bíróság, ha egy kötelezően előírt, de elmulasztott óvintézkedésnél a pénzhiányra hivatkozik, ugyanúgy mind visszasabb az állam ismétlődő ilyen fajta védekezése saját mulasztásánál. Ebből következően az ügyvédi kar a leghatározottabban igényli a kellő számú ügyvédi beszélő kialakítását a büntetés-végrehajtási intézetekben. Tarthatatlan ugyanis az a helyzet, hogy több megyei börtönben mindössze egy ügyvédi beszélő áll rendelkezésre, emiatt adott esetben több órát is várakozni kell egy-egy beszélő lebonyolítására.

A helyzetet tovább nehezíti, hogy a terheltnek a megyeszékhelyen lévő büntetés-végrehajtási intézetben vannak elhelyezve, miközben a büntetőeljárás ottan akár száz kilométerre (de ha a véletlen úgy hozza, akár több száz kilométerre) is folyhat. A védőt értelemszerűen a büntetőeljárás helyén rendelik ki, és a jogalkotó elvárja a kirendelt védőtől, hogy a sok kilométerre fekvő megyeszékhely börtönében keresse fel a terheltet, miközben órákat kell várakoznia a bejutásra, és az is előfordulhat, hogy az eleve rövidre szabott, ebédszünettel megszakított látogatási időben egyáltalán nem sikerül bejutnia a terhelthez. Véleményem szerint az államnak nemcsak a védelmet ellátó ügyvédi karral, hanem magával szemben is követelményeket kell támasztania, azaz az eddiginél sokkal nagyobb ütemben és mértékben kell javítania a beszélők lebonyolításának objektív feltételeit.

A jelenlegi gyakorlatban a terhelt általában jelentős késéssel értesül a védő kirendeléséről, akkor is oly

módon, hogy csak egy nevet közölnek vele, mely számára semmiféle fogódzót nem nyújt. A kirendelő hatóságok számára kötelezővé kellene tenni, hogy a kirendelt védő nevén túl annak címéről, telefonszámáról stb. is haladéktalanul tájékoztassák a terhelteket, akinek így megadatik az a lehetőség, hogy ő maga is kezdeményezhesse védőjével a kapcsolatfelvételt. Az előzetes letartóztatásban lévő terhelteket és a kirendelt védő kapcsolat tartásában az igazán jelentős előrelépést az jelentené, ha megteremtődne a jogszabályi és technikai feltételrendszere annak, hogy a kirendelt védők a terheltek kezdeményezésére is felvehessék és tarthassák velük a kapcsolatot telefonon. A büntetőeljárás törvénye ugyanis (helyesen) nem a személyes kapcsolatfelvétel kötelezettségét írja elő a védőnek, az tehát mással is helyettesíthető. Az írásbeli kapcsolatfelvétel azonban nehézkes, és manapság a legadekvátabbnak nyilvánvalóan a telefonkapcsolat tűnik, ezért véleményem szerint az állam felelős szerveinek ezen a téren is haladéktalanul valódi megoldást kell találniuk. Szerencsére ma már csak jogtörténeti kuriózumnak számít az az álláspont, amely 1997-ben a Belügyminisztérium hivatalos álláspontjaként jelent meg: „Kiváltképp jogsértő az a gyakorlati megoldás, amely szerint egyes büntetővégrehajtási intézetekben elhelyezett előzetes letartóztatottaknak módjuk nyílik a nyilvános telefonkészülékek használatára. Az ilyen készüléken hívott fél kiléte ti. eleve megállapíthatatlan, az pedig absurdum, hogy a hatóság éppen az eljárással szorongatott fogvatartott »szavahihetőségében«, megbízhatóságában bízva reménykedhet abban, hogy a védőjével beszél, és érvényesítheti így a kényszerintézkedés eredeti célkitűzéseit, nevezetesen azt, hogy a terhelteket fogva tartásával, a mozgásszabadságában való korlátozásával, az összebeszélés fizikai lehetőségeinek kizárásával csökkentheti az eljárás meghúzását, megnehezítését, veszélyeztetését reális kockázatát.

S itt nem csupán arról van szó, hogy a védelemhez fűződő jogot leíró normák kiterjesztő értelmezésének eredményeként szentesített ilyen gyakorlattal esetleg korlátozzuk, sértjük a kényszerintézkedés elrendelését megalapozó és a védelem érdekeivel kétségkívül konkuráló eljárási célkitűzések érvényesíthetőségét, hanem kifejezetten arról, hogy a nyilvános telefonálás igénybevételének engedélyezése – éppen a hívott fél kilétének ellenőrizhetetlensége folytán – eleve jogsértő.

Nem beszélhetünk ugyanis a jogállami alkotmányos értékek, érdekek védelméről akkor, ha a védelem számára olyan jogot biztosítunk, amely éppen más, úgyszintén alkotmányos értékeket óvni hivatott eljárási érdekek érvényesülését lehetetleníti el.”³

Az eltelt nyolc év bizonyos szempontból történelmi távlatba helyezi a fentieket, hiszen ma már sem a jogalkotók, sem a jogalkalmazók nem ellenzik, hogy a letartóztatott telefonon tartsa a kapcsolatot a védőjével, „mindössze” a technikai feltételeit kell megoldani annak, hogy a védő által kezdeményezett beszélgetéseket is gördülékenyen le lehessen bonyolítani.

4. A kirendelt védő intézményével kapcsolatban nem kerülhető meg az ügyvéd részére az állam által fizetendő, illetőleg előlegezendő védői díj összegének sokat vitatott kérdése sem. A piacgazdaság, az ügyvédi hivatás hihetetlen mértékű átalakulása, az adójogszabályok és más állami intézkedések az ügyvédi szolgáltatást „piacosították”, és ez akkor is így van, ha a kar döntő része igyekszik megőrizni a foglalkozás hivatásrendi elemeit. Mindebből egyértelműen következik, hogy az államnak, amely a büntető igazságszolgáltatás monopóliumával rendelkezik, és ezért – nemzetközi egyezmények által is kötelezetten – annak fenntartásáról minden szempontból gondoskodni köteles, e kötelezettség részeként biztosítani kell az általa hatósági rendelkezéssel bevont segítők (tolmács, szakértő, kirendelt védő) munkájának megfelelő ellenértékét is. Ez az írás nem közgazdasági tárgyú szaklapban jelenik meg, magam is csak botcsinálta közgazdász vagyok, ezért megengedem magamnak, hogy részletes kifejtés és számítások közreadása nélkül egyszerűen csak kijelentsem, hogy az ügyvédi munka költségtenyezőinek figyelembevételével ma a bruttó óradíj alsó határa 5000 forintnál húzható meg, azaz az ügyvédi működés ezen összeg alatt kifejezetten ráfizetéses. Ez az összeg semmiképpen sem túlzott, gondoljunk akár a büntetőeljárást más módon segítő tolmácsok ennek többszörösét is elérő óradíjára, illetve arra, hogy a védőnek kizárólag a nyomozati cselekményen, védői beszélőn, illetve a tárgyaláson való tényleges részvétele ellenértékét fizetik meg, míg a felkészülés, irattanulmányozás, a szabaddalban védekező terhelteket folytatott konzultáció idejére nem jár semmiféle díjazás, azaz az óradíjnak tartalmaznia kell az erre az időre jutó munka ellenértékét is, valamint az irodafenntartás általános költségeit.

Indokolatlan és érthetetlen diszkriminációnak tartom, hogy az egyébként is alacsony összegben megállapított védői óradíjnak csak a felét fizetik ki a fogvatartottal lebonyolított beszélő időtartamára. Bármennyire is reméljük, hogy a beszélők lebonyolításának objektív feltételei javulni fognak a jövőben, a még mindig várható nehézségek és az ezzel eltöltött sok, tiszteletdíjjal nem ellentételezett idő (utazás, várakozás stb.) okán indokolt lenne legalább a beszélők idejére biztosítani a kirendelt védő óradíjának száz százalékát.

A pénzről szólva nem hagyhatom említés nélkül, hogy az új Be. rendelkezései folytán az állam most már a rászoruló terhelt részére nemcsak előlegezi, de véglegesen fedezi a kirendelt védő díját. Ezzel sikerült felszámolni azt az Emberi jogok európai egyezményébe is ütköző – korábban okkal kifogásolt – helyzetet, hogy az állam a nincstelen, rászoruló terheltet is kötelezi a bűnösséget kimondó ítéletben a kirendelt védő díjának megfizetésére.

5. Az új büntetőeljárás törvény megszüntette az ügyvédi iroda mint jogi személy kirendelhetőségét, így ma már kizárólag személy szerint rendelhető ki ügyvéd. Ezzel összhangban az 1998. évi XIX. törvény (Üt.) kötelezte a területi kamarákat a hatóság által kirendelhető ügyvédek névjegyzékének összeállítására. Az Üt. – helyesen – nem tartalmaz útmutatást a jegyzék összeállítására, mindössze azt a kötelezettséget rója a kamarára, hogy a névjegyzéknek biztosítania kell a büntetőeljárás zavartalan menetét.

A kamarák élnek is ezzel a „szabadsággal”, és többféle módszert alkalmaznak a jegyzék összeállításánál. A legáltalánosabb módszer, hogy a névjegyzékbe a kamarába bejegyzett összes ügyvédet felveszik. Néhány kamarában az így elkészített névjegyzékben külön megjelölik azoknak a nevét, akik kifejezetten kérik, hogy számukra a hatóság biztosítson kirendeléseket. A nagyobb létszámú kamaráknál és néhány megyeszékhelyen – ahol arányosan a legtöbb ügyvéd van – lehet azt a megoldást választani, hogy önkéntes jelentkezés alapján állítják össze a pártfogó ügyvédi, illetve a büntető kirendelési listát.

A névjegyzék összeállításának tapasztalataiból levonható az a következtetés, hogy míg az ügyvédi kar jelentős része idegenkedik a büntető kirendelések ellátásától, tehernek érzi azt (részben szakmai távolságtartásból, részben az alacsony díjazás miatt), az ügyvédi létszám növekedésével párhuzamosan nő azok száma, akik kirendelések ellátására vállalkoznak, ezért a kirendelések (igazságos) elosztása mind fontosabb kérdéssé válik. A kirendelések elosztása természetesen nemcsak az ügyvédi kar szempontjából fontos, hanem adott esetben garanciális jellegű, mert nyilvánvaló, hogy mindhárom „oldalnak” más-más az érdeke: Minden terhelt minden ügyben a legfelkészültebb, a leglelküimeretesebb védőt szeretné. A nyomozó hatóság igyekszik azt a védőt választani (kirendelni), aki az eljárás menetét a legkevésbé akadályozza, „felesleges indítványokkal” nem húzza az eljárást. A bírák előnyben részesítik azokat az ügyvédeket, akiknek megjelenési fegyelme jó, sőt adott esetben rendelkezésre állnak a mulasztó ügyvéd azonnali helyettesítésére is.⁴

Az ügyvédi kar kétarcú megközelítését már említettem. Most kizárólag azokról szólnék, akik a kiren-

deléseket önként vállalják. Ők a kirendelések igazságos elosztásában érdekeltek. A remélhetően bekövetkező díjemelés ugyanis az akkor még mindig nem magas, de biztos bevételt jelentő ügyeket a kar jelentős része előtt „kívánatosá” teszi, azokat tehát úgy kell elosztani, hogy ne a személyes (esetleg volt munkatársi) kapcsolat legyen a meghatározó. A kirendelő hatóság és az ügyvéd kapcsolatát adott esetben egyébként is megterhelheti a büntetőeljárástól idegen elemekkel az, hogy a védőt személy szerint jelöli ki a hatóság eljáró tagja, ezért kiemelkedően fontos a kirendelések szervezett elosztása.

Látható, hogy a kirendelés intézményének megújulására, a kitűzött cél (a kirendelt védő valódi, hatékony, érdemi védelmet nyújtson a terheltnek) elérésére a kirendelési díj szükségszerű emelésén túl a kirendelések elosztásának új rendszere jelenthet megoldást. Egyetértek mindazokkal, akik szerint el kell különülnie a kirendelés szükségességéről döntő hatóságnak a kirendelt védő személyét kijelölő szervezettől. E vonatkozásban szóba jöhetne az ügyvédi kamara, amelynek szerepétől azonban idegen ez a fajta, részben hatósági tevékenység, másrészt pedig az ügyvédi kamarák ezzel állami feladatot vennének át, melyhez nyilvánvalóan költségvetési forrást kellene átcsoportosítani, ami feleslegesen bonyolítaná az állami szervek és a köztisztület kapcsolatát.

Úgy vélem, sem a kamarát nem kell átalakítani erre a feladatra, sem új szervezetet nem kell létrehozni, hiszen az elmúlt évben megszületett és folyamatosan erősödik az Igazságügyi Minisztérium jogi segítségnyújtó szolgálata. Véleményem szerint ez a szervezet alkalmas az eddigi tevékenységéhez közel álló új feladatra, a védői kirendelések elosztására.

Az elképzelt és általam is javasolt megoldás lényege tehát az, hogy a kirendelési óradíj 5000 forintba való felemelését követően a kamarák által összeállított névjegyzék a jogi segítségnyújtók megyei hivatalához kerülne. Ide futnának be – a mindenkori technikai feltételek szerinti legrövidebb úton – a kirendelő hatóságnak a kirendelés szükségességéről szóló határozatai. A hivatal az arányos elosztás szempontjaira tekintettel választaná ki a kirendelt védőt, mely tényről a védő minden elérhető adatával együtt tájékoztatná a terheltet és a hatóságot. Természetesen mind a kirendelt védő kijelölése, mind a terhelt és a hatóságok értesítése szintén a már elmondottak szerinti rövid úton történne. A központosított kirendelt védői jegyzéket vezető hivatal működtetné a védői ügyeleti rendszert is, és ezzel – kellő jogszabályi pontosítás után – talán a gyanúsított első kihallgatásán való védői jelenlét hosszú ideje megoldatlan problémájára is találnánk gyógyírt.

A hivatal a fentiekén túl a) döntene a terhelt személyes költségmentességre való jogosultságáról, és ezzel a büntető hatóságot tehermentesítené a számára idegen feladatoktól; b) a védő részére megelőlegezné a szükségszerű költségeket, például a védő által választott tolmács díját a letartóztatottal folytatott megbeszélések esetén; c) a terhelt személyes költségmentességre való jogosultságának hiányában is biztosítaná a kirendelt védő részére az iratmásolatot, illetve annak költségét. (A hatékony védelem megkövetelése nyilvánvaló illúzió mindaddig, amíg a fegyveregyenlőség elvét sértve az állam saját költségére nem gondoskodik arról, hogy az általa kirendelt védő rendelkezzen a védelem ellátásához elengedhetlenül szükséges iratok másolatával.)

Nyilvánvaló, hogy a hivatal számtalan igazgatási, technikai jellegű feladata mellett néhány érdemi feladatot is elláthatna, és ezzel talán igenlő választ lehetne adni Kádár András Kristóf 2003-ban feltett költői kérdésére: „Az alapvető kérdés az, hogy lesz-e olyan szervezet, amely egymaga látja el a négy megjelölt funkciót, azaz a hatóság értesítése alapján gondoskodik a védő kirendeléséről, valamilyen formában nyomon követi a védői tevékenységet, felelős a kirendelt védői rendszer költségvetésének megtervezéséért és végrehajtásáért, és végül – adatokat gyűjtve, vizsgálatokat végezve – folyamatosan értékeli a rendszert.”⁵ A válasz tehát adott: az Igazságügyi Minisztérium Pártfogó Felügyelői és Jogi Segítségnyújtó Szolgálatának szervezetét kell ezekre a feladatokra is alkalmazni. A kirendelt védő munkájának szakmai megítélése pedig továbbra is az illető kamara feladata maradna (joga és kötelessége lenne), hiszen a védői munkához elengedhetlenül szükséges függetlenség csak így biztosítható.

Az elmúlt évtizedekben a kirendelt védő munkájának hatékonysága örökzöld téma lett. Jogállamiságunk dicsőségére válna, ha ez az örökzöld mielőbb elhervadna.

JEGYZETEK

1. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának 6564/1996. számú vizsgálati jelentése.
2. KÁDÁR András Kristóf: *A vétkesség vélelme. Sérelmes bánásmód és védői tevékenység az előzetes letartóztatásban lévő terhelték ellen folyó eljárásokban*, Budapest, Magyar Helsinki Bizottság, 2004.
3. BORAI Ákos: *A kirendelt védő, ahogy az Országgyűlési Biztosok Hivatal látja*, Belügyi Szemle, 1997/3.
4. VATHY Ákos: *Néhány gondolat a védő kirendeléséről büntetőügyekben*, Bírák Lapja, 1993/2.

5. KÁDÁR András Kristóf: *A magyar kirendelt védői rendszer strukturális problémái*, Kriminológiai Közlemények, különkiadás, 2003, 298.

KÁDÁR ANDRÁS KRISTÓF

A rászorulóknak kellőképpen hatékony védelmének megteremtése olyan követelmény, amely mind Magyarország nemzetközi jogi kötelezettségeiből,¹ mind közvetlenül az alkotmányból² levezethető. Annak ellenére, hogy a magyar kirendelt védői rendszer problémája lassan egy évtizede, az állampolgári jogok országgyűlési biztosának 1996-os jelentése³ óta tárgya a szakmai közbeszédnek, a jogalkotás érzéketlennek tűnik e gond orvoslására.

A kirendelt védő részére megállapítható díjra és költségekre vonatkozó, teljességgel elavult szabályozást közelítette a kor követelményeihez a 7/2002. (III. 30.) IM-rendelet, és az új Be.⁴ is tartalmaz néhány olyan rendelkezést, amely a kirendelt védők helyzetének javítását szolgálja. Magához az alapvető struktúrához azonban az empirikus vizsgálatok⁵ (és egyáltalán nem mellékesen a terhelték) riasztó tapasztalatai ellenére sem nyúltak a kodifikátorok.⁶ Pedig úgy tűnik, hogy az alapvető problémák nem csupán a sokszor bírált alacsony díjazásban, hanem a rendszer működtetésével kapcsolatos feladatok és felelőségek szerkezetének inkoherenciájában, töredezettségében gyökereznek.

A rászorulóknak nyújtott hatékony védelem biztosításához négy alapvető funkció megfelelő ellátására van szükség: 1) kirendelt védők biztosítása azokban az esetekben, amikor kötelező vagy egyébként szükséges; 2) a kirendelt védői tevékenység minőségének ellenőrzése (egyéni minőségbiztosítás); 3) a rendszer egészének figyelemmel kísérése és értékelése (általános minőségbiztosítás), 4) a rendszer költségvetésének megtervezése és végrehajtása. Ahhoz viszont, hogy e funkciók ellátása valóban kielégítő legyen, arra van szükség, hogy vagy ugyanaz a szervezet legyen felelős valamennyiért, vagy pedig olyan szervezetek osszák meg egymás között a feladatokat, amelyek érdekeltek a rendszer zökkenőmentes működésében.

Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy az egyes funkciók ellátásával kapcsolatban milyen problémák merülnek fel, különös figyelmet fordítva a kirendelési funkció tényleges gyakorlatára, és az ez által felvetett kérdésekre.

1. Mind a konkrét terhelt egyéni szemszögéből, mind pedig a rendszer egészének szempontjából

kulcsfontosságú kérdés, hogy ki kapja egy adott ügyben a kirendelést. A védő kirendelése, azaz a konkrét ügyben eljárni köteles konkrét ügyvéd kiválasztása a rendszer legfontosabb funkciója, minden további funkció alapja és egyben célja is. Ezt az egyébként kézenfekvő igazságot csupán azért hangsúlyozom talán kissé eltúlzott módon, mert ennek fényében válik igazán furcsává, hogy ez a funkció (legalábbis az eljárás szempontjából minden gyakorlati szakember szerint kiemelkedő jelentőségű nyomozás során) a nyomozó hatóság, azaz egy olyan szerv kezében van, amely eljárási helyzeténél fogva nem érdekelt az igazán hatékony ügyvédi munkában. Nyilván lesz, aki vitatja ezt az állítást, de véleményem szerint kétségtelenül könnyebb a vizsgálónak egy olyan védővel, aki nem túl agilis, nem terjeszt elő lépten-nyomon bizonyítási indítványokat, esetleg meg sem jelenik az eljárási cselekményeken.

A tények azt mutatják, hogy ennek a strukturális problémának rendkívül komoly gyakorlati következményei vannak. A Magyar Helsinki Bizottság fogda- és börtönmegfigyelő programjának keretében 500 előzetes letartóztatottal készült kérdőíves kutatás szerint amíg a meghatalmazott védők 40 százaléka kapcsolatba lép védencével legkésőbb az első kihallgatás megkezdéséig, addig a kirendelt védők esetében ez az arány csupán 24 százalék. Mivel ennek a védőn kívül álló okai is lehetnek (lásd alább), beszédesebb az az adat, mely szerint a lekérdezés időpontjáig az első tárgyalás előtt álló, meghatalmazott védővel rendelkező fogvatartottak 5 százaléka nem került kapcsolatba a védőjével, szemben a kirendelt védővel rendelkezők 31 százalékával. Tehát majd minden harmadik rászoruló és fogva tartott személy volt kénytelen nélkülözni a hathatós ügyvédi segítséget az ellene folyó eljárásban.⁷

A megkérdezett fogvatartottak állításait a büntetőeljárás egyéb szereplőinek tapasztalatai is alátámasztják. A kérdőíves kutatás tapasztalatait összegző jelentéshez a Tolna Megyei Főügyészség csoportvezető büntetés-végrehajtási és jogvédelmi ügyésze, Lakatos István a következő észrevételeket fűzte: „A kirendelt védővel való kapcsolatfelvétel leírt problémái a bv. ügyészi vizsgálatok szerint is a védelemhez való jog gyakorlását gyakran nehezítik. Ebben a kérdésben az új Be., illetve a módosult jogszabályi háttér sem hozott kedvező változást. Az előzetesen letartóztatott sokszor azért kér ügyészi meghallgatást, mert a kirendelt védővel való kapcsolatfelvétel érdekében segítő közreműködését kéri, vagy – amely a leggyakoribb – a bv. ügyésztől kér a büntetőeljárási jogaira és azok gyakorlásának módjára vonatkozó olyan tájékoztatást, amelyet elsősorban a kirendelt védőjétől kellene megkapnia, de ezt tőle nem

remélheti. A kirendelt védőt a fogvatartott kérelmére sokszor kell rövid úton megkeresni annak érdekében, hogy a védencét keresse fel a rendőrségi fogdában vagy a bv. intézetben.”

Számos érdekes tapasztalattal szolgált e vonatkozásban a szintén a Magyar Helsinki Bizottság által működtetett büntetőjogi segítségnyújtó program is. A program 2004 szeptembere és 2005 januárja között folyó ügyfelvételi szakaszának lényege az volt, hogy a részt vevő rendőri szervek a kötelező védelem esetében a védőt meghatalmazni nem kívánó gyanúsítottak első kihallgatása előtt értesítették a bizottság éjjel-nappal működő diszpécserszolgálatát, amely a gyanúsított számára másfél órán belül ügyvédet biztosított. A védői tevékenységet figyelemmel kísérte a Budapesti Ügyvédi Kamara, az Igazságügyi Minisztérium és a bizottság képviselőiből, valamint egyetemi tanárokból és gyakorló ügyvédekből álló kuratórium, így biztosítva, hogy a rászorult gyanúsítottak a hatósággal való első találkozásuktól kezdve magas színvonalú védelemben részesüljenek.

A holland külügyminisztérium által finanszírozott program keretében 2005 februárjában a holland segítségnyújtási rendszer szakembereiből álló küldöttség érkezett Budapestre, és találkozott a programban részt vevő öt budapesti rendőri szerv⁸ képviselőivel is, akik elmondták, hogy míg a kirendelt védők az esetek nagy részében (az egyik osztályvezető szerint 90-95 százalékaiban) nem jelennek meg az eljárási cselekményeken, addig a bizottság ügyvédei minden esetben részt vettek az első kihallgatáson. A holland küldöttség kérdésére, hogy ennek fényében jónak tartják-e a kezdeményezést, az egyik rendőri vezető kertelés nélkül azt válaszolta, hogy ezt a gyanúsítottaktól kell megkérdezni, mert az ügyvédi jelenlét elsősorban nekik jó.

A nyomozó hatóság nemcsak egy kevésbé vehemens védő kirendelésével, hanem a kirendelés időzítésével is elérheti, hogy a sokszor sorsdöntő első kihallgatáson ne okvetetlenkedjen az ügyvéd. Az új Be. tartalmaz néhány olyan rendelkezést, amely azt hivatott biztosítani, hogy a kirendelt védő lehetőség szerint megjelenhessen az első kihallgatáson, ezek azonban a gyakorlatban nem mindig érvényesülnek. A gyanúsítottat figyelmeztetni kell arra, hogy védőt választhat, illetőleg kérheti védő kirendelését. Ha az eljárásban védő részvétele kötelező, és a gyanúsított kijelenti, hogy nem kíván védőt megbízni, az ügyész, illetve a nyomozó hatóság nyomban védőt rendel ki.⁹ Ezek a figyelmeztetések gyakorlatilag a kihallgatás megkezdése után hangzanak el, és az nincs előírva, hogy a kihallgatást fel kell függeszteni azért, hogy az akár nyomban kirendelt védő meg is érkezhessen. A kérdőíves felmérés egyik megkérdezettje például elmondta, hogy ami-

kor a figyelmeztetést követően fel akarta hívni az ügyvédjét, az őt kihallgató vizsgáló közölte: nem kötelesek biztosítani a védő jelenlétét, majd a kihallgatást követően telefonálhat az ügyvédnek.¹⁰

A különösen kiszolgáltatott helyzetben lévő fogva tartott terheltekre nézve a Be. többletgaranciákat is tartalmaz, amikor kimondja, hogy esetükben a védőt legkésőbb a terhelt első kihallgatásáig kell kirendelni. E jogszabályi rendelkezésnek nyilvánvalóan az a célja, hogy a kihallgatás lehetőség szerint védői jelenlét mellett történjék. Felmérésünk azt mutatta, hogy a nyomozó hatóság – a szabályt formálisan betartva, ám gyakorlatilag kiüresítve azt – sokszor olyan időben értesíti a védőt, hogy annak már a legnagyobb lelkiismeretesség mellett se lehessen esélye a kihallgatáson részt venni. Arra, hogy ez a gyakorlat valóban létezik, sőt esetenként a nyomozás törvényességéért felelős ügyész sem talál kivétlnivalót az ilyen eljárásban, Hegedűs Lászlónak, a Vas Megyei Főügyészség ügyészének a kérdőíves kutatás jelentéséhez fűzött észrevételei szolgáltattak meghökkentő bizonyítékot.

Bár a jelentésben a válaszadók anonimizálva szerepeltek, az egyik Vas megyei fogvatartottat, aki azt állította, hogy vele szemben a nyomozók lélektani nyomásgyakorlást alkalmaztak, az ügy körülményeiből azonosítani lehetett. E sorok szerzője felháborodott levelet kapott a Vas Megyei Főügyészségtől, amelynek írója sérelmezte, hogy a bizottság egyoldalú és kellően nem ellenőrzött információk alapján kelti rossz híret az ügyben eljáró hivatalos személyeknek. Annak érdekében, hogy cáfolja a lélektani nyomásgyakorlás vádját, Hegedűs László részletesen beszámolt az általa – a kutatási jelentés megismerése után – kivizsgált nyomozás menetéről. Beszámolójából – többek között – a következők derültek ki: a pszichés presszióra panaszkozó terheltet (nevezzük A.-nak) február 5-én 18.40-kor vették őrizetbe, „részére hivatalból védőt rendeltek ki, akit február 6-án 00.10 órakor értesítettek arról, hogy még aznap sor kerül a gyanúsított első kihallgatására. A nyomozó szerv február 6-án 00.23 órakor gyanúsítottként hallgatta ki A.-t, aki a vallomástételt megtagadta. A kihallgatás 01.18-kor befejeződött, az eljárási cselekményen védő nem vett részt.” Ami – tegyük hozzá – nem meglepő.

Amit az ügyész az ügy kapcsán leírt, inkább a terhelt lélektani nyomásgyakorlásra vonatkozó panaszát látszott alátámasztani. A-t 18.40-kor vették őrizetbe, olyan időpontban tehát, amikor még lehetett rá reális esély, hogy amennyiben kirendelt védőjét értesítik a kihallgatás – mégoly késői – időpontjáról, ő meg tudjon jelenni azon. A feljegyzésből azonban az tűnik ki, hogy a védőt a hajnali időpontban megtartott kihallgatás előtt irreálisan rövid idővel, kevesebb mint ne-

gyed órával értesítették. Ez az eljárás (noha a törvényes követelménynek formálisan eleget tesz, hiszen a kirendelésre és az értesítésre még a kihallgatás előtt került sor), kiüresítette, súlyosan megsértette a védelemhez való alapvető jogot. Nyilván elképzelhetőek olyan esetek, amikor nyomozati érdekből a terheltet azonnal ki kell hallgatni, és nem lehet ésszerű időt hagyni a védőnek a megjelenésre, itt azonban az elfogás és a kihallgatás között több mint öt óra telt el, ezért ez a magyarázat nem jöhet szóba. A Be. 179. §-a értelmében a fogva lévő gyanúsítottat huszonnégy órán belül kell kihallgatni, a nyomozóknak tehát még közel tizennyolc órájuk lett volna a kihallgatás foganatosítására. Ha egy másnap délelőtti időpontot határoznak meg, vagy az elfogás után nem sokkal értesítik a védőt, akkor az ügyvédnek lett volna reális esélye a kihallgatáson való részvételre, amely esetben a jogellenes lélektani nyomásgyakorlás lehetősége fel sem merül.

A már említett holland küldöttség látogatása során Frech Ágnes, a Fővárosi Bíróság Büntető Kollégiumának vezetője elmondta, hogy értelmezése szerint ehhez hasonló esetekben, tehát amikor nem telik el kellő hosszúságú idő az értesítés és a kihallgatás megkezdése között, az ott tett vallomást nem szabad figyelembe venni, mivel a bizonyítékot a nyomozó hatóság a Be. 78. § (4) bekezdésébe ütközően, a terhelt eljárási jogainak lényeges korlátozásával szerzi meg. Ha kellő visszacsatolás lenne a bírói döntések és a nyomozó hatóság gyakorlata között, ki lehetne kényszeríteni a törvényes magatartást. Azt már csak én jegyzem meg, hogy ebben a konkrét példában az ügyész, aki ezt a visszacsatolást biztosíthatná, semmi kivétlnivalót nem talált a nyomozó hatóság eljárásában. Az ilyen jellegű anomáliák kiküszöbölése szempontjából fontos fejlemény lehet, hogy a Be. módosításának tervezete szerint a védőválasztással kapcsolatos figyelmeztetést tartalmazó 179. § az alábbi (4) bekezdéssel egészülne ki: „A megalapozott gyanú közléséről és a gyanúsított kihallgatásáról a nyomozó hatóság olyan időben köteles intézkedni, hogy a védelemhez való jog gyakorlását lehetővé tegye.”¹¹

A Helsinki Bizottság büntetőjogi segítségnyújtó programjának köszönhetően derült fény a rendőrség kirendelési gyakorlatával kapcsolatos, a védelemhez való jog szempontjából rendkívül fontos jogértelmezési problémára is. A programban részt vevő ügyvédek néhány nappal az ügyfelvételi időszak megkezdése után jelezték, hogy bár a bizottságnak a BRFK-val kötött együttműködési megállapodása kimondja: a rendőri szerv törekszik arra, hogy a diszpécserszolgálat értesítése az első kihallgatást legalább három órával megelőzően megtörténjen, többször előfordul, hogy a nyomozó hatóság az előállítás

nyolc órája alatt kihallgatja a gyanúsítottat, ezt követően őrizetbe veszi, és csak az őrizetbe vétel után fogyanatosított, folytatólagos gyanúsított kihallgatásról értesíti a diszpécserszolgálatot, amely ezért csak akkor tud a terheltnek védőt biztosítani, amikor a kihallgatás érdemi része már lezajlott.

Azt gondolván, hogy félreértésről van szó, felvettük a kapcsolatot az érintett (VIII. kerületi) kapitányság illetékesével, aki arról tájékoztató, hogy a rendőri szerv értelmezésében az előállított, majd az előállítás ideje alatt meggyanúsított és kihallgatott terhelt nem minősül fogva tartottnak, így esetében a védelem nem kötelező, ezért nem is tartozik a büntetőjogi segítségnyújtó program hatálya alá, csak akkortól kezdve, amikor őrizetbe veszik, amire viszont csak a kihallgatást követően kerül sor.

A probléma lényege a következő: bár a Be. 46. § a) pontja alapján a védelem kötelező, ha a terheltet fogva tartják, a Be. nem definiálja, milyen szabadságkorlátozás tekintendő fogva tartásnak. Az előállítást a Be. nem, csupán a rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény (rendőrségi törvény) szabályozza, amely kimondja, hogy legfeljebb nyolc, kivételes esetben pedig tizenkét órára előállítható, aki bűncselekmény elkövetésével gyanúsítható.¹² Noha a rendőrségi törvény szerint fogvatartott az, akit törvény, illetőleg törvény alapján kiadott hatósági határozat alapján a szabad mozgáshoz és tartózkodási helye szabad megválasztásához való jogában korlátoznak (őrizetbe vett, előzetesen letartóztatott, közbiztonsági őrizetben lévő, elfogott és előállított, elővezetett),¹³ a kötelező védelemmel kapcsolatban a rendőrség álláspontja az volt, hogy a rendőrségi törvény szóhasználata nem alkalmazható a Be.-re, mivel az csak a (bűnügyi) őrizetről rendelkezik, előállítást nem ismer. Következésképpen az előállított nem tekinthető fogva tartottnak, így neki, amíg az őrizetbe vételét el nem rendelik, kirendelt védő sem jár.

A bizottság ezt az értelmezést nem találta kielégítőnek a következő okból. A Be. 126. § (5) bekezdése egyértelművé teszi, hogy az előállítás is fogva tartásnak minősül, amikor kimondja, hogy a terheltnek az őrizetbe vétel elrendelését megelőző hatósági fogva tartását (így az előállítást is) az őrizet tartamába be kell számítani. Ebből következően az előállított személy fogva lévőnek minősül, így amennyiben eljárás indul ellene, esetében kötelező a védő kirendelése.

Ezen túlmenően a rendőrség értelmezése kiüresíti a Be. 48. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezést is, amely kimondja, hogy amennyiben a terheltet fogva tartják, a védőt legkésőbb a terhelt első kihallgatásáig kell kirendelni. Amikor erre a szabályra hivatkoztunk, az érintett kapitányság illetékes úgy reagált, hogy ez a kitétel az őrizetbe vételt követő első kihall-

gatásra vonatkozik. Ez amellet, hogy logikailag nehezen tartható, egyben rendkívül veszélyes értelmezés is, hiszen ha például az előállított személy még az őrizetbe vétele előtt fogyanatosított kihallgatásán feltáró jellegű, beismerő vallomást tesz (és mégis őrizetbe veszik), adott esetben az őrizetbe vételt követően további kihallgatására nincs is szükség, és a nyomozást úgy zárják le, hogy az (őrizetbe vétel után) kirendelt védőnek esélye sincs a terhelt kihallgatásán részt venni, így a 48. §-ban foglalt szabály még elvileg, formálisan sem érvényesülhet.

A fenti gondolatmenet alapján a Legfőbb Ügyészségtől kértünk állásfoglalást a kérdésben. A Legfőbb Ügyészség alapvetően a bizottságnak adott igazat, és egy körlevélben felhívta a megyei főügyészek figyelmét a törvényes gyakorlat szorgalmazására és ellenőrzésére, azonban értelmezése további problémákat vetett fel. A Legfőbb Ügyészség gondolatmenete szerint abban az esetben, ha az előállítást őrizetbe vétel követi, az előállítás időtartamát az őrizet időtartamába be kell számítani, ami viszont azt jelenti, hogy az előállítás időtartama is a Be. szerinti őrizetnek számít, s emiatt a védő részvétele a büntetőeljárásban már ennek időtartama alatt is kötelező. Ezt tartalmazza egyébként a Be. alkalmazásának egyes kérdéseiről már korábban kiadott emlékeztető is,¹⁴ amelynek 43. pontja szerint „amennyiben az Rtv. alapján történt előállítást az őrizetbe vétel nyomban követi – tehát amikor az előállítás ideje része az őrizet időtartamának –, a védelem az előállítás kezdetétől kötelező”.

Ez a megoldás azonban nem rendezi megnyugtatóan a kérdést, hiszen elképzelhető, hogy az első kihallgatást megelőzően a nyomozó még nem tudja biztosan, őrizetbe kell-e majd venni a gyanúsítottat. Amennyiben védő kirendelése nélkül kihallgatja, majd a kihallgatás eredménye alapján őrizetbe veszi, akkor visszamenőleg törvénysértővé teszi a kihallgatást, ezáltal bizonyítékként felhasználhatatlanná teszi a terhelt vallomását. Viszont ha a kihallgatás során szerzett információk alapján őrizetbe vételnek volna helye, akkor e fenti megfontolás alapján nem tekinthet el a szükséges intézkedés megtételétől. Ugyanakkor nyilvánvalóan nem várható el ésszerűen, hogy minden egyes csekély súlyú bűncselekmény miatt előállított, majd a kihallgatás végeztével elengedett elkövető esetében védőt kelljen kirendelni, mert erre nyilvánvalóan nincs meg a védői és nyomozói kapacitás, és igazságszolgáltatási érdek sem fűződik hozzá.

Amikor egy másik ügy kapcsán felhívtuk a Legfőbb Ügyészség figyelmét az értelmezésben rejlő ellentmondásra, a következő választ kaptuk: „a Be. 126. § (5) bekezdésben foglalt rendelkezés folytán az őrizetbe vételt megelőző hatósági fogva tartást az

őrizet tartamába be kell számítani. Ebből a szabályból következtettünk arra, hogy az őrizetet megelőző hatósági fogva tartás része az őrizetnek, ami [...] kötelezővé teszi a védő részvételét az eljárásban. Kétségtelen, hogy az előbbi okfejtésből nem következik szükségszerűen az, hogy ha az előállítást nem követi őrizet, az előállítást ne lehetne fogva tartásnak tekinteni, hiszen – ha rövid időre is – a terhelt a hatékony védekezés jogának érvényesülésében korlátozva van. Az ítélkezési gyakorlatra vár a Be. 46. § a) pontjában foglalt rendelkezés helyes értelmének kialakítása.”

A fenti példák jól illusztrálják, hogy a nyomozó hatóságok kirendelési gyakorlata korántsem zökkenőmentes, és az esetek túlnyomó részében nem a védelemhez való jog maradéktalan gyakorlásának irányába hat. Álláspontom szerint ez – a nyomozó hatóság eljárási helyzeténél és természetesen érvényesülő sajátlagos érdekeinél fogva – nem is várható el. Olyan strukturális problémáról van szó, amelynek megoldása a rendszer radikális reformját, azaz a kirendelési funkció más szerv kezébe helyezését teszi szükségessé, annak érdekében, hogy a nyomozó hatóság (és a vádhatóság) az előtte folyamatban lévő ügyekben csak jelezze a kirendelés szükségességét, de a tényleges kirendelést, azaz a kirendelt védő kiválasztását és értesítését az eljárásban semmilyen formában nem érdekelt szerv hajtsa végre. Ez az Igazságügyi Minisztérium Jogi Segítségnyújtó Szolgálatának bevonásával esetleg megoldható lenne.

Ha ez költségvetési szempontból kivihetetlennek bizonyul, elképzelhető az is, hogy a kirendelés feladata továbbra is a nyomozó hatóságnál marad, de olyan módon, hogy a hatóságnak nincs mérlegelési joga a kirendelendő ügyvéd személyével kapcsolatban. Ez úgy oldható meg, ha a kamarák a kirendelést vállaló ügyvédek napok szerint osztják be, és így a nyomozó hatóság csak az adott napon ügyeletben lévő ügyvédek közül választhat. Tekintettel az ügyvédi kar folyamatosan emelkedő számára, feltételezhető, hogy egy ilyen beosztás az ügyvédek szempontjából méltányos módon megoldható.

2. Egyéni minőségbiztosítás alatt a konkrét ügyekben eljáró ügyvéd konkrét védői tevékenységének vizsgálatát értem. A probléma lényege az, hogy amíg a meghatalmazott védők esetében az ügyfél ellenőrzést gyakorol az ügyvéd tevékenysége felett (ha elégedetlen, felmondja a megbízási szerződést, és keres mást), addig a kirendelt védő esetében ilyesfajta közvetlen kontrollmechanizmus nem létezik. Sajátos háromoldalú jogviszony alakul ki ugyanis, amelyben nem az ügyfél biztosítja a díjazást, az a fél azonban, amelyik fizet az ügyvédnek, egyrészt nem rendelkezik rálátással az ügyvéd munkájára, másrészt pedig –

az ügyvédi függetlenség elvénél fogva – nem is gyakorolhat rá hatást.

Az egyéni minőségbiztosítási funkciót közvetett módon, fegyelmi jogkörén keresztül az ügyvédi kamaráknak kellene ellátniuk. A kamara fegyelmi eljárást folytat azokkal az ügyvédekkel szemben, akik az ügyvédi tevékenység gyakorlásából eredő, jogszabályban, illetve az etikai szabályzatban meghatározott kötelességüket vétkesen megszegik.¹⁵ E kötelességek körébe esnek a Be. vonatkozó rendelkezései (például az, amely szerint a védő köteles a terhelttel a kapcsolatot késedelem nélkül felvenni¹⁶), valamint a kirendelt védőként való eljárás egyéb szakmai szabályai is, különös tekintettel az ügyvédi etikai kódex¹⁷ 8/4. pontjára, mely szerint a kirendelés átvételét követően haladéktalanul jelentkezni kell a kirendelő hatóságnál, tájékoztatást kell kérni, és haladéktalanul kezdeményezni kell az előzetes le tartóztatásban lévő ügyféllel a személyes kapcsolat felvételét.

Amint a fent idézett kutatási eredményekből, a büntetőeljárás résztvevőinek, valamint a Helsinki Bizottság fogda- és börtönmegfigyelőinek tapasztalataiból kitűnik, a kirendelt védők jelentős részét felelősségre lehetne vonni csak a két fenti szabály megsértéséért. Ennek ellenére az ilyen jellegű fegyelmi eljárások igen ritkák, aminek elsősorban ismét strukturális oka van, mégpedig a következő: A nyomozati szakban elsősorban a nyomozó hatóság és a terhelt van abban a helyzetben, hogy az ilyesfajta mulasztásokat a kamarának jelezhetné. Ez azonban – különböző okokból – sem az egyiktől, sem a másiktól nem várható. Amint azt fent jeleztük, a nyomozó hatóság alapvetően nem érdekelt a hatékony ügyvédi munkában, ezért nyilvánvalóan nem fogja jelezni, ha a védő nem látja el megfelelően a munkát.

A terhelt helyzete bonyolultabb. Azok a terhelték, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy védőt hatalmazzanak meg, általában a szegény, iskolázatlan rétegekből kerülnek ki, érdekérvényesítő képességük is alacsony. Ráadásul a terheltnek nincs alanyi joga új védő kirendelésének kérésére. Az ügyvédi törvény szerint a hatóság a kirendelt ügyvédet a kirendelés alól felmentheti, ha a terhelt alapos okkal kéri a felmentését.¹⁸ A Be. gyakorlatilag megismétli ezt a szabályt, amikor kimondja: „a védő kirendelése ellen nincs helye jogorvoslatnak, de a terhelt – indokoltan – más védő kirendelését kérheti. A kérelemről az a bíróság, ügyész, illetőleg nyomozó hatóság dönt, amely előtt az eljárás folyik.”¹⁹ Előállhat tehát az a helyzet, hogy a terhelt új védő kirendelését kéri, azonban a hatóság e kérésnek nem tesz eleget, a terhelt tehát olyan védővel kénytelen folytatni az eljárás-

rást, akit bepanaszolt, akivel szemben fellépett a hatóság előtt. Az is érthető, hogy a terheltek adott esetben elegendő az ellene folyó eljárás, nem kíván újabb „frontot” nyitni. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy azok a terheltek, akik bár tisztában vannak ezzel a jogukkal, nem kockáztatják meg a panasztételt.

Ennek eredményeként a tényleges egyéni minőségbiztosítás hiányzik a magyar rendszerből. Márpedig a nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy ennek a terheltek jogtudatossága növekedésével párhuzamosan a magyar államra nézve hátrányos anyagi következményei lehetnek.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) az Artico kontra Olaszország ügyben²⁰ leszögezte, az állam a pusztán kirendeléssel nem teljesíti azt az Emberi jogok európai egyezménye²¹ 6(3)(c) cikkében²² foglalt kötelezettségét, hogy – a kirendelt védő tevékenységének hatékonynak kell lennie. Noha a Kamasinski kontra Ausztria ügyben²³ az EJEB finomította álláspontját, kimondva, hogy az állam nem tehető felelőssé a kirendelt védői rendszer valamennyi hiányosságáért, egyértelművé tette azt is, hogy amennyiben a kirendelt védő nyilvánvalóan nem látja el feladatát, vagy mulasztását megfelelően a hatóságok tudomására hozzák, akkor megállapítható az állam felelőssége. Arra nézve, hogy milyen költségek várhatók, a Czekalla kontra Portugália ügy²⁴ nyújt iránymutatást. Az ügyben a kirendelt védő nem szabályszerűen nyújtott be fellebbezést a kérelmezőre kiszabott ítélet ellen, ezért a fellebbezést a másodfokú portugál bíróság érdemi vizsgálat nélkül elutasította. Az EJEB megállapította a 6(3)(c) cikk sérelmét, és a portugál államot 3000 euró kártérítés és 11 000 euró költség (azaz összesen 3 500 000 forint) megfizetésére kötelezte.

Szintén az egyéni minőségbiztosítási rendszer mielőbbi megalkotását teszi szükségessé az Európai Bizottság által az egyes büntetőeljárás jogok közösségi szintű biztosításának tárgyában 2004. április 28-án előterjesztett kerethatározat-javaslat.²⁵ A javaslat 4. cikke a „jogi segítségnyújtás hatékonyságának biztosítására való kötelezettség” címet viseli, és kimondja: a tagállamoknak biztosítaniuk kell olyan mechanizmusokat, amelyek lehetővé teszik a kirendelt védő más védővel való felváltását, amennyiben az általa nyújtott segítség nem hatékony. A javaslat indoklása külön felhívja rá a figyelmet, hogy „mivel a terheltek nem minden esetben képesek a védelem hatékonyságának megítélésére, a tagállamok felelőssége, hogy ennek ellenőrzésére megfelelő rendszert hozzanak létre”. A harmadik pilléres kerethatározatok természetükben az irányelveknek felelnek meg, azaz az elérendő célokat illetően minden címzett tagállamra

kötelezők, azonban a forma és az eszközök megválasztását a nemzeti hatóságokra hagyják. Tekintettel arra, hogy jelenleg a védelem hatékonyságának ellenőrzésére nem létezik rendszer, a kerethatározat elfogadása esetén Magyarország lépéskényszerbe kerül e téren.

A feladat nyilván kényes, hiszen olyan megoldást kell választani, amely nem sérti az ügyvédi függetlenség elvét. A Helsinki Bizottság büntetőjogi segítségnyújtó programjának tapasztalatai alapján elképzelhetőnek tűnik, hogy a kirendelt védők munkáját egy, a kamara képviselőiből és esetleg más független szakemberekből álló, a jogi segítségnyújtó szolgálat megyei hivatalai mellett szervezett kuratórium kövesse nyomon a védők meghatározott (például fél éves) rendszerességgel benyújtott összefoglalói alapján. A kuratórium tagjai – törvényben szabályozott titoktartási kötelezettség mellett – jogosultak lennének arra, hogy amennyiben az összefoglaló alapján szükségesnek látják, az adott ügyben keletkezett, a védő munkájának megítélése szempontjából lényeges iratokat megismerjék, és a védővel konzultáljanak. Szükség esetén a kuratórium kezdeményezhetné a kirendelés visszavonását, illetve a kamarai fegyelmi eljárás megindítását.

Az általános minőségbiztosítás a rendszer egészének figyelemmel kísérését, a rendszer működésére vonatkozó adatok szisztematikus gyűjtését és elemzését, a rendszer működésének értékelését jelenti. Noha ez a funkció tenné lehetővé, hogy megítélhető legyen: betölti-e a kirendelt védői rendszer azt a szerepet, amelynek érdekében működtetik (a tisztességes eljáráshoz és a védelemhez való jog biztosítása a valamilyen okból kiszolgáltatott helyzetben lévő terheltek számára), ezt a feladatot Magyarországon jelenleg egyetlen szerv sem látja el. Sem az ügyvédi kamarákban, sem az Igazságügyi Minisztériumban, sem az Országos Igazságszolgáltatási Tanácsban nem állnak rendelkezésre adatok a kirendelt védők által vitt ügyek számát, eredményességét, arányait tekintve. Egyik szervnél sem végeztek vizsgálatokat a rendszer hatékonyságáról, és egyik szervnél sem léteznek olyan intézményszerű mechanizmusok, amelyeknek az a céljuk, hogy a kirendelt védői intézmény működését nyomon kövessék és értékeljék.

A fent említett kerethatározat hatálybalépése ebben az összefüggésben is reformra fogja kényszeríteni Magyarországot. A javaslat 15. cikke szerint a tagállamok kötelessége, hogy elősegítsék a rendszer figyelemmel kíséréséhez és értékeléséhez szükséges információk gyűjtését. Ezt a munkát a cikk második bekezdése szerint az Európai Bizottság fogja felügyelni. A javaslat indoklása lehetőségként felveti, hogy a tagállamok a kirendelt védői rendszer értéke-

lését elősegítő kutatást és elemzést független kutatócsoportra bízják. De a rendszeren belüli nagyobb koherenciát jelentene, ha ugyanaz a szerv látná el az általános minőségbiztosítási feladatokat is, amelyek az egyéni minőségbiztosítást végzi és (esetleg) a kirendelésekről is gondoskodik. Ez utóbbi azért lehet szükséges eleme a „funkciócsomagnak”, mert a javaslat igen részletes adatgyűjtési feladatokat is előír. A 16. cikk szerint annak érdekében, hogy a kerethatározat intézkedéseinek értékelése és figyelemmel kísérése lehetséges legyen, a tagállamok biztosítják statisztikák gyűjtését, megőrzését és hozzáférhetővé tételét többek között arra vonatkozóan, hogy az összes büntetőeljárás hány százalékában került sor teljesen vagy részben ingyenes jogi segítségnyújtásra (kirendelésre).

A fentiekben említett szakmai kuratórium által végzett eseti vizsgálatok és a kirendelést foganatosító szerv (korlátozott diszkréciójú nyomozó hatóság vagy a jogi segítségnyújtó szolgálat) által folytatott módszeres adatgyűjtés eredményei alapján igen egyszerű volna időről időre áttekinteni a rendszer egészének működését. Egy ilyen mechanizmus léte a rendszer költségvetésének megtervezését is nagyban elősegítené.

3. A fentiek után talán nem meglepő, hogy azt állítom: a rendszer költségvetésével kapcsolatos funkciók esetében sem beszélhetünk átgondolt szisztémáról. A kirendelt védők díjazására és költségeik megtérítésére vonatkozó szabályokat az igazságügyi miniszter határozza meg,²⁶ a díj nagyságát pedig az Országgyűlés.²⁷ Azoknak a szervezeteknek tehát, amelyek a rendszer költségvetéséről döntenek, a fentiekből láthatóan nincsenek eszközeik a pénzükért nyújtott szolgáltatás minőségének ellenőrzésére, míg annak a szervnek (a kamarának), amely a rendszer működtetésével kapcsolatban jelenleg a legtöbb funkciót ellátja, csak korlátozott beleszólása van a költségvetési kérdésekbe.²⁸ Ehhez adódik, hogy egyes eljárási szakaszokban a tényleges kifizetéseket is más és más szerv teljesíti.

Nem csoda, hogy a szereplők néha maguk is összezavarodnak a tekintetben, hogy kinek, kitől, mennyi jár. A büntetőjogi segítségnyújtó program keretében 2004 szeptemberében a VI–VII. kerületi kapitányságtól értesítés érkezett a diszpécserszolgálathoz, hogy éjfélkor kihallgatnak egy angol állampolgárságú, magyarul nem beszélő terhelte. Az értesítésre megjelent a programban részt vevő egyik ügyvéd, akit – mivel számottevő jövedelme miatt a terhelte a programba nem volt felvehető – a nyomozó hatóság kirendelt. Az eljárási cselekmény végeztével az ügyvéd kirendelt védői díját a hatóság óránként 1300 forint plusz áfában állapította meg, noha ez az összeg nem felel

meg a hatályos jogszabályok előírásainak, amelyek szerint a védőt megkezdett óránként a rendőrség által megállapított díj több mint duplája, 3000 forint plusz áfa illette volna meg. (Egyébként a korábban hatályban lévő jogszabályok sem tartalmaztak soha ilyen összeget, rejtély tehát, miért pont ennyit állapított meg a hatóság.)

Az ügyvéd figyelmeztette a díjjegyzéket kiállító nyomozót, de az közölte, hogy az óradíj megállapítása kapitányi utasításon alapul. Tekintve, hogy ekkor már hajnalodott, az ügyvéd nem állt le vitatkozni a nyomozóval, de az esetet mint általános jellegű problémát jelezte a bizottságnak, amely 2004 november elején levélben fordult a program illetékes VI–VII. kerületi kapcsolattartójához az egyedi jogsértés és az esetleges jogsértő gyakorlat orvoslása érdekében. Válasz mind a mai napig nem érkezett.

Érdekes jelenség, hogy a rendszer tényleges résztvevői néha saját hatáskörükben korrigálják azokat a költségvetési szabályokat, amelyeket a rendszeren tulajdonképpen kívül álló, de anyagi keretfeltételeit biztosító szervek meghatároznak. A büntetőjogi segítségnyújtó program keretében a részt vevő ügyvédeknek fizetendő óradíjak meghatározása kapcsán hívta fel figyelmünket néhány budapesti ügyvéd, hogy a Budapesti Ügyvédi Kamara és a BRFK megállapodása alapján a kirendelt védők megkezdett óránként valójában nem 3000 forintot kapnak, hanem ennél többet, mivel a díjjegyzék kiállításakor a nyomozó hatóság automatikusan 30 százalék költségátalányt számol el nekik. Így a kirendelt védői óradíj valójában 3900 forint plusz áfa. A költségátalány igen rugalmas, kedvező megoldás, azonban alkalmazhatósága nem következik a pártfogó ügyvéd és a kirendelt védő részére megállapítható díjról és költségekről szóló 7/2002. (III. 30.) IM-rendelet szabályaiból. E szerint ugyanis a kirendelt védőt munkadíj és költségtérítés illeti meg, költségtérítés címen pedig az ügyvéd készkiadásainak megtérítését indítványozhatja. A készkiadások magukban foglalják a postai, távbeszélő, utazási, parkolási, szállás, leírási, másolási és egyéb költségeket is.²⁹ A védő díját és igazolt készkiadásait a bűnügyi költségek előlegezésére vonatkozó szabályok szerint annak felmerülésekor az a hatóság előlegezi, amelynek eljárása során az költségként felmerült.³⁰ Az általános rendelkezések szerint, amelyek a kirendelt védő esetében a nyomozási és ügyészégi szakban is érvényesülnek, az ügyvédnek az eljárásban felmerült készkiadásairól tételes kimutatást kell készítenie, ha azonban ezt az arra megszabott határidőn belül nem teszi meg, akkor készkiadásai a rendelkezésére álló adatok alapján állapítandók meg.³¹ Ez utóbbi rendelkezés nyit némi kiskaput, melyen keresztül a költségá-

talány becsempészhető a rendszerbe, ugyanakkor egyértelmű, hogy a jogalkotó által elképzelt alaphelyzet a költségek tételes kimutatása. Ennek ellenére a rendszer két tényleges szereplője, a kamara és a rendőrség között kötött megállapodás alapján folytatott, a rendeletben előírányzott főszabályt felülíró gyakorlat zökkenőmentesen működik.

És végül hadd térjek ki a díjazás kényes kérdésére. Vitathatatlan, hogy a kirendelt védői óradíjak messze elmaradnak a piaci áraktól, mégsem világos, hogy amikor a jogi egyetemi túlképzés, valamint az egyéb klasszikus jogi pályák nagyban korlátozott felvevőképessége miatt egyre nő az ügyvédek száma, és gyakran hallani panaszokat az ügyvédek megélhetési nehézségeiről, akkor a kirendelt védők miért nem teljesítik lényegesen nagyobb arányban az etikai szabályokból eredő megjelenési kötelezettségüket azokon az eljárási cselekményeken, amelyeknek megkezdett órái után megilletné őket a díjazás, még ha nem is piaci alapon.

Ráadásul nem mindenki szerint nyomasztó azoknak a helyzete, akik elsősorban vagy kizárólag kirendelésekből tartják el magukat. A büntetőjogi segítségnyújtó program ügyfelvételi szakaszának első napján egy igen feldúlt ügyvéd kereste fel a Helsinki Bizottság irodáját. Kiderült, hogy praxisa – néhány kollégájával együtt – azon alapul, hogy a VI–VII. kerületi kapitányság nyomozói rendszeresen őket rendelik ki, amikor erre szükség van, sőt az is előfordul, hogy este bemennek a kapitányságra és ott várnak, mert a kapitányság illetékességi területéből fakadóan szinte mindig szükségessé válik, hogy kirendelt védői feladatokat lássanak el. Azonban a büntetőjogi segítségnyújtó program keretében ha kirendelés szükségessége merül fel, az eljáró rendőrnek a bizottság diszpécierszolgálatát kell értesítenie, ami azt jelenti, hogy az ügyfelvételi időszak alatt a kapitányság és a meghatározott ügyvédi kör jól bevált együttműködését fel kell függeszteni. Amikor felvettem, hogy a bizottság nyílt pályázaton kereste a programban részt venni kívánó ügyvédek, tehát ő is jelentkezhetett volna, legnagyobb csodálkozásomra azt felelte, hogy látta a felhívást a Pesti Ügyvédben, de eszébe sem jutott pályázni, mivel kiválóan megél a kirendelésekből. Ez a strukturális gondok újabb diszfunkcionális következménye, és egyben visszacsatolás a kirendelésről való döntés funkciójának alapkérdéséhez. A jelenlegi rendszerben ugyanis a praxist főleg kirendelésekre alapozó ügyvéd anyagilag függővé válhat a nyomozó hatóság kirendelésekről döntő tagjától, ami újfent nem a hatékony védelem irányába hat.

A fentiek alapján úgy tűnhet, ennyi strukturális probléma mellett valójában meglepő, hogy a rendszer

„mégis mozog”, működik. Nem vagyok róla meggyőződve, hogy ez nem csupán a látszat: a kirendelt védői rendszer célja, hogy a terhelte fokozott kiszolgáltatottságának eseteiben hatékony védői segítség biztosításával garantálja a tisztességes eljáráshoz és ezen belül a védelemhez való jog maradéktalan érvényesülését. A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy ez a cél az esetek nagy részében nem teljesül. És ha a diszfunkció kezd normálissá, általánossá válni, akkor nyilvánvaló, hogy nem elsősorban egyéni mulasztásokról van szó, hanem rendszerszintű problémáról.

Megítélésem szerint amíg a rendszer működtetéséhez szükséges négy alapvető funkció nem kerül egy szerv vagy összehangoltan működő szervek kezébe, amíg a kirendelés a nyomozó hatóság feladata marad, amíg az egyéni minőségbiztosításra nem vezetnek be a kamara közvetett, fegyelmi szerepénél hatékonyabb mechanizmusokat, amíg senki nem kíséri figyelemmel a rendszer egészének működését módszeresen gyűjtött adatok alapján, és amíg a költségvetési tervezésben nem azé lesz a főszerep, aki a funkciókat vagy azok nagy részét ellátja, Magyarországon a kirendelt védői rendszer nem fog megfelelni a vele szemben támasztott alkotmányos követelményeknek.

JEGYZETEK

1. Például az Emberi jogok európai egyezményének 6. cikke és az Emberi Jogok Európai Bíróságának kapcsolódó esetjoga, lásd alább.
2. 57. § (3) bekezdés.
3. *A kirendelt védővel rendelkező fogva tartott személyek védelemhez való jogának érvényesülése a büntetőeljárás nyomozási szakaszában. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosságának jelentése*, 1996.
4. 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról.
5. Lásd például *Előrehozott büntetés: rendőrségi fogdák – fogvatartottak a rendőrségen*, Budapest, Alkotmány- és Jogpolitikai Intézet – Magyar Helsinki Bizottság, 1997; FENYVESI Csaba: *A védőügyvéd: a védő büntetőeljárás szerepéről és jogállásáról*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2002.
6. A jogi segítségnyújtásról szóló 2003. évi LXXX. törvény indokolása annyit mond csak, hogy „mivel a terheltek jogvédelmét szolgáló intézményeket a büntetőeljárásról szóló törvény részletesen szabályozza, e vonatkozásban a törvény nem tartalmaz rendelkezéseket”.
7. KÁDÁR András Kristóf: *A vétkesség vélelme. Sérélmes bánásmód és védői tevékenység az előzetes letartóztatásban lévő terheltek ellen folyó eljárásokban*, Budapest, Magyar Helsinki Bizottság, 2004 (a továbbiakban *A vétkesség vélelme*), 124–127.

8. A VI–VII., a VIII. és a XIII. kerületi rendőrkapitányság, valamint a BRFK Vizsgáló Főosztálya és Nyomozó Főosztálya.
9. Be. 179. § (3) bekezdés.
10. *A vétkesség vélelme*, 122.
11. Lásd <http://www.im.hu/adat/letoltes/TERVEZET%202005%2004%2021%20.pdf>.
12. 33. §.
13. 97. § (1) h) pont.
14. A Legfőbb Ügyészség Ig. 770/2003. számú intézkedése.
15. 1998. évi XI. törvény az ügyvédekről, 37. §.
16. 50. § (1) a) pont.
17. 8/1999. (III. 22.) MÜK (Magyar Ügyvédi Kamara) szabályzata az ügyvédi hivatás etikai szabályairól és elvárásairól.
18. Ügyvédi törvény 34. § (3).
19. Be. 48. § (5).
20. 6694/74, Judgment of 13/05/1980.
21. Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt egyezmény, lásd 1993. évi XXXI. törvény.
22. Minden bűncselekménnyel gyanúsított személynek joga van – legalább – arra, hogy személyesen vagy az általa választott védő segítségével védekezhessen, és ha nem állnak rendelkezésére eszközök védő díjazására, amennyiben az igazságszolgáltatás érdekei ezt követelik meg, hivatalból és ingyenesen rendeljenek ki számára ügyvédet.
23. 9783/82, Judgment of 19/12/1989.
24. 38830/97, Judgment of 10/10/2002.
25. Magyar szövegét lásd <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004PC0328:HU:HTML>.
26. 7/2002. (III. 30.) IM-rendelet.
27. 2004. évi CXXXV. törvény a Magyar Köztársaság 2005. évi költségvetéséről, 58. § (3) bekezdés.
28. A Magyar Ügyvédi Kamara elnöke tagja az Országos Igazságszolgáltatási Tanácsnak, mely előkészíti és benyújtja a kormányhoz a bírósági fejezetre vonatkozó költségvetési javaslatot (ez a fejezet tartalmazza a jogi segítségnyújtásra fordítandó összeg egy részét is).
29. 1. §.
30. 6. § (7) bekezdés.
31. 3. §.

BENCZE MÁTYÁS

A következő írásban a szabadságkorlátozó kényszerintézkedések legsúlyosabb formájának egy gyakorló bírósági – bizonyos fokig szükségképpen szubjektív – perspektívájából végzett elemzését szeretném nyújtani, és amellet kívánok érvelni, hogy a

büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (az „új Be.”) folytán nem változott meg jelentős mértékben az előzetes letartóztatás gyakorlata. Ennek legfontosabb okai egyrészt a törvényen túli szociológiai tényezőkben keresendők, másrészt pedig az új Be. mögötti változatlan jogszemléletből (az *inkvizitórius* eljárás felsőbbrendűségébe vetett hitből) fakadnak.

Úgy vélem, mindenekelőtt érdemes egymástól megkülönböztetnünk a büntetőeljárás során alkalmazható szabadságkorlátozással, illetve elvonással járó kényszerintézkedések elemzésének két szintjét. Elsőként azt kell tisztáznunk, hogy milyen célt, értelmet hordoznak a büntetőeljárás rendszerében. Ezt a célt, illetve értelmet kell minősítenünk, megállapítanunk, hogy mennyiben érdemesek követésre, elfogadásra, vagy éppen milyen tekintetben kell átértékelnünk ezeket. Ezt követően kerülünk abba a helyzetbe, hogy az így meghatározott ideális célokhoz viszonyítsuk az intézmények hétköznapi működését, megvalósulását, azaz kritizáljuk a gyakorlatot.

Mielőtt azonban belevágunk ebbe a vizsgálódásba, nem árt tisztázni, milyen gyakorlati attitűdök állnak egymással szemben e kérdéskörben. Az egyik oldalon, a hatóságok tagjai részéről, olyan beállítódás figyelhető meg, mely szerint a jogalkalmazói tevékenység megítélésében a laikusok teljesen inkompetensek, a hatósági döntések kizárólag szakmai szempontú kontroll alá vonhatók, a nagyközönség véleménye indifferens. Jó okunk van ugyanakkor azt gondolni, hogy e kényszerintézkedések alkalmazása, gyakorlati megvalósulása nem tekinthető szakmai, elsősorban bírói-ügyészi-rendőri belügynek.

A jogalkalmazás egésze ugyanis, és azon belül a büntető anyagi jog érvényesítése is, erőteljesen politikai vonatkozású. A politika ebben a felfogásban a közös ügyekre vonatkozó cselekvéseket jelenti, amelynek egy adott politikai közösség kereteinek fenntartása, változtatása, vagy az együttműködési feltételek javítása a célja – tehát nem kimondottan a politikai hatalom megszerzése vagy megtartása. Ebben a keretben minden jogalkalmazói döntés politikai jellegű. Az is politikai, ha valaki betű szerint követi a jogszabályt (mivel az egy politikai céllal megalkotott szöveg), és annak is politikai lesz a hatása, ha valaki valamilyen érve (például a jog egy alapelvére) hivatkozva teljesen eltér a szövegtől egyértelműen levezethető jogi konzekvenciáktól. Ennek rögzítését igen fontosnak tartom, ily módon ugyanis fel tudjuk hívni a figyelmet arra a körülményre, hogy a jogalkalmazás nem olyan értelemben szakmai jellegű tevékenység, mint például az orvosi hivatás vagy az építészet. A jogalkalmazásban nem másodlagos szerepet játszik a politikai, illetve az etikai dimenzió; minden döntés érinti valamelyest a politikai közösség kereteit, mivel

azok az emberek egymás közti viszonyaira irányulnak. E viszonyok közül is azokra vonatkoznak, amelyek a nyilvánosság előtt zajlanak. Így a jogalkalmazás állandóan ki lehet és ki is van téve a nyilvánosság bírálatának, ezért a jogalkalmazói gyakorlatot megvédeni is a nyilvánosság előtt kell. Nem lehet tehát a közönséget inkompetensnek nyilvánítani, ahogyan más szakmák kérdéseinek esetében.

Ez a hatósági attitűd azonban – amelynek következtében a jogalkalmazók nem törekednek döntéseik indokainak a nyilvánossággal való megértetésére – alkalmas arra, hogy elleplezze a kényszerintézkedések vonatkozásában is azokat az okokat, melyek értelmet adnak ezen intézmények létének, és így talaját képezheti azon hiedelmek kialakulásának is, amelyek átszövik az előzetes letartóztatásra vonatkozó közbeszédet.

Ez a szakmai bezárkózás élteti tehát a másik – a sajtóban időnként felbukkanó és a jogvédő szervezetek által is megerősített – felfogást, amelyben nem mindig a valódi érteleme jelenik meg e kényszerintézkedésnek, hanem inkább a bűnözés elleni harc egyik (emberi jogi szempontú aggályokat felvető) eszközeként szerepel. Az előzetes letartóztatással fenyegetés így egyrészt a hatóságok számára az illegális nyomásgyakorlás egyik módjaként, másrészt maga a letartóztatás mint „előrehozott büntetés” tűnik fel. Nem is az a gond, hogy ezek nem valós problémák, hanem az, hogy – amint a különböző hiedelmek esetében általában lenni szokott – leegyszerűsített magyarázatok sejlenek fel e jelenségek mögött. Fel kell fednünk tehát azokat a mélyben meghúzódó anomáliákat, amelyek a magyar büntetőeljárás struktúrájából fakadnak, és amelyekből valójában a legtöbb, a közbeszédet befolyásoló probléma is ered.

Először tehát azt kell vizsgálódás tárgyává tennünk, hogy milyen értelmet szolgál az előzetes letartóztatás intézménye. A törvényben is nevesítve a szökés és az elrejtőzés, illetve ezek veszélye, a bizonyítás megnehezítésének vagy meghúzásának lehetősége, továbbá a bűnisméltés indíciúi szerepelnek mint előzetes letartóztatási okok. Ez a törvénybeli felsorolás egyúttal az előzetes letartóztatást igazoló érveket (tehát az intézmény értelmét) is világossá teszi, egyedül az első ok igényelhet némi kiegészítést. Az ilyen esetekben az előzetes letartóztatásnak az a célja, hogy a terheltnek az eljárási cselekményeken való jelenlétét biztosítsa. A bírói gyakorlat nem tekinti és soha nem is tekintette az előzetes letartóztatást – szemben a büntetőügyekben eljáró ügyvédek gyakran hangzottatott aggodalmával – előrehozott büntetésnek. A 2004-es Bírószági Határozatokban közzétett 227. számú jogesetben is rögzített érvelés tulajdonképpen erre az aggodalomra reagál: „Az előzetes let-

tartóztatás intézménye az ártatlanság vélelmének alapelveivel nem ellenkezik, és ez előrehozott büntetésnek sem tekinthető. Mindebből következően viszont az előzetes letartóztatással kapcsolatos döntésekre az addig feltárt bizonyítékok bizonyító erejének mérlegelése – amint erre a Legfelsőbb Bíróság már számos határozatában rámutatott – nem tartható.” Hozzátehetjük: sok esetben csak így lehet elérni azt, hogy a terhelt valóban részt vegyen az eljárásban, az alternatív kényszerintézkedések ehhez ugyanis gyakran nem elegendő erejűek (óvadék, lakhelyelhagyási tilalom), vagy éppen túl drágák (házi őrizet). Úgy vélem tehát, hogy az előzetes letartóztatásnak a törvényben is kifejezett és a jogalkalmazásban is elfogadott céljai mindenki előtt igazolhatók.

Ezeket a célokat azonban a bírói gyakorlat – főként a praxison kívüli okok miatt – nem tudja mindig követni, és így sok esetben nem az előbbieken rögzített igazoló érvekkel összhangban történik a döntés a letartóztatás kérdésében. Két olyan fontos tényező van, amelyek – egymással összefüggésben – igen nagy mértékben befolyásolják a szabadságkorlátozó kényszerintézkedések valódi funkciójának érvényesülését. Az egyik meglehetősen prózai: a bírák leterheltsége. Bár országos viszonylatban az utóbbi években csökkent az egy bíróra jutó, folyamatban lévő ügyek száma, de egyrésztől a területi megoszlás rendkívüli aránytalanságokat mutat (Somogy megyében egy helyi bírósági büntetőbíróra átlagban huszonnöve ügy jut, míg Budapesten százhatvanhat), másrésztől pedig az átlag (száz ügy) még mindig elmarad az optimálistól. Ez a helyzet pedig nyilvánvalóan kedvez a döntést megkönnyítő automatizmusok, az indoklási, érvelési sémák elterjedésének, mivel kevesebb idő jut az adott ügy egyedi sajátosságainak, konkrét körülményeinek tisztázására. (Ilyen, a vádlott bűnösségének kimondását „segítő” klisék vagy „indoklási közhelyek” például: a sértett, a vádlottal szemben, a hamis tanúzás terhe alatt vall, így az ő vallomása fogadható el; a tanú következetes, ellentmondásmentes vallomása aggálytalanak minősül; a tárgyalásig eltelt idő hossza magyarázza a tanú vallomásainak ellentmondásait; ha a vádlottak egymásra terhelő vallomást tesznek, akkor abban – és csak abban – a körben hitelesnek fogadják el a vallomásukat; ha később megváltoztatja valaki terhelő vallomását, akkor a bíróságok a korábbi vallomást használják fel, mondván, akkor még jobban emlékezett az illető arra, hogy mi történt; etc.)

Még inkább ez a helyzet az előzetes letartóztatás tárgyában hozott döntések esetében. Ezekben az ügyekben a bírácoknak rendkívül kevés idejük van arra, hogy áttanulmányozzák az ügy iratait, felvilágosí-

tást kérjenek a nyomozó hatóságoktól, ellenőrizték az előzetes letartóztatás általános feltételét képező megalapozott gyanú meglétét. Kénytelenek azokra az információkra támaszkodni, amelyek az iratok gyors elolvasása után a tudomásukra jutnak. Az előzetes meghallgatás általában igen rövid ideig tart (a gyanúsított kihallgatására – az ügy bonyolultságától függően – öt-tíz perc jut). A „nyomozási bíró” intézményének bevezetése, ezt bátran kijelenthetjük, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket (szakszerűbb, a nyomozó hatóság munkájának mélyebb ismeretében folyó, azt erőteljesebben kontrolláló és végső soron megalapozottabb döntést hozó bírói tevékenység). Számos, az új Be. hatálybalépése előtti és utáni személyes meghallgatásról készült jegyzőkönyvet és előzetes letartóztatást elrendelő végzést alaposan áttekintve, továbbá személyes tapasztalatok alapján nyugodtan állíthatom, hogy az indokolások a korábbi „általános” és a mostani nyomozási bírák ügyismeretének, alaposágának, időráfordításának teljesen azonos szintjét tükrözik. Változás pedig azért sem várható, mert sok megyében – talán részben az intézmény bizonyos mérvű diszfunkcionalitását belátva – minden büntető ügyszakos bírót kijelöltek nyomozási bírónak, aki a régebbi ügyeleti rendszernek megfelelően felváltva látja el ezt a feladatot.

Mindezen okok következtében azt láthatjuk, hogy még általánosabb, még sematikusabb érvelési, indokolási panelek bukkannak fel a kényszerintézkedéssel kapcsolatos végzésekben, mint a bűnösségről határozó ítéletekben. A végzések indokolása gyakorlatilag megismétli a törvényszöveg azon fordulatait, amelyek „ráhúzhatók” az adott terheltre, és nem értékelik az ügy sajátosságait, az eljárás alatt álló személyes körülményeit (például aki volt már büntetve, annál fennáll a bűnismétlés veszélye; ha a rokonok, szomszédok közül kerülnek ki a tanúk, akkor a tanúk befolyásolása lehet az indok; és legfőképpen a bűncselekmény „kiemelkedő tárgyi súlya” az, ami gyakorta önmagában megalapozza a szökés, elrejtőzés veszélyét).

Tovább erősíti ezt a negatív tendenciát a Legfelsőbb Bíróságnak az óvadék és az előzetes letartóztatás viszonyának egyik aspektusáról kifejtett álláspontja. A probléma abból fakad, hogy óvadék felajánlásának csak abban az esetben van helye, ha egyedül a szökés, illetve az elrejtőzés veszélye alapozza meg a letartóztatást. Számos esetben előfordul ugyanakkor, hogy az elrendeléskor még több letartóztatási ok is fennáll, és ezekre hivatkozik is a bíróság az elrendelő végzésben. Amennyiben azonban az eljárás előrehaladtával a többi ok esetleg megszűnik (például a bizonyítási eljárás nagyrészt befejeződött, így a tanúk befolyásolásának lehetősége már nem merülhet fel),

akkor nem lehetne elzárni a terheltet, illetve védőt attól, hogy ülés keretében előadhassa, szerinte miért nem áll fenn a szökés, illetve az elrejtőzés veszélye, illetve azt, hogy mivel indokolja az óvadék megfizetése és a szabadlábra helyezési iránti kérelmét. A Legfelsőbb Bíróság azonban ezt a véleményt nem osztja, álláspontja szerint ha a letartóztatás más okokon is alapult, és az eljáró bíró úgy gondolja, hogy ezek az okok még léteznek, akkor nem kell ülést tartani. [EBH 2003, 842: „Az előzetes letartóztatásnak az óvadék letétele mellett történő megszüntetésére azonban kizárólag akkor nyílik lehetőség, ha az előzetes letartóztatás a Be. 129. §-a (2) bekezdésének *b*) pontján alapul. Csak e feltétel fennállta esetén van jelentősége az ülésnek, hiszen az azon történő meghallgatás éppen annak tisztázására hivatott, hogy az óvadék letétele a bűncselekményre és a személyi körülményekre tekintettel valószínűsíti-e az eljárási cselekménynél a terhelt megjelenését, továbbá, hogy a terhelt (illetőleg az óvadékos felajánló) személyi és vagyoni helyzetére figyelemmel az említett cél eléréséhez milyen összegben indokolt meghatározni az óvadékos. (...) Akkor viszont, ha – mint a jelen esetben is – az alkalmazott előzetes letartóztatási ok eleve kizárja az óvadék felajánlását, a 147. § (3) bekezdésében felsorolt eljárási résztvevőknek e körben történő meghallgatása (mivel az általuk szolgáltatandó információk a bíróság döntését értelemszerűen nem befolyásolhatják) szükségtelen. Ezért a bíróságnak ilyen esetben ülést nem kell tartania, hanem az indítványt elutasító döntését tanácsulésen hozhatja meg.”]

Az előzetes letartóztatás diszfunkcionális működésének másik oka abban a tényben kereshető, hogy a bíró – az inkvizitórius eljárás törvényben is manifestálódó és a joggyakorlatban is uralkodó pozíciójának következtében – el van zárva attól, hogy megítélhesse, mennyire zajlott szabályszerűen a nyomozó hatóság előtti eljárás, és mi volt a valódi oka a letartóztatás indítványozásának. A bíróság az elért, hivatalos eljárásban keletkezett iratokkal szemben nyilvánvalóan nem hivatkozhat döntésében megérzéseire, benyomásaira, de még szakmai tapasztalataira sem. (A Legfelsőbb Bíróság BK 122. számú állásfoglalása kifejezetten meg is tiltja a bíró számára, hogy a nyomozati szakaszban az előzetes letartóztatás tárgyában tartott meghallgatáson a bűncselekményre vonatkozó bizonyítékok erejét – tehát a gyanú megalapozottságát – vizsgálja.)

Ezen a ponton nem feledkezhethetünk meg arról, hogy milyen jellegű az a „hozott anyag”, melyből a bíróság dolgozik. A nyomozati irat közokirat, ezzel szemben az ellenbizonyítás rendkívül nehéz, legtöbbször gyakorlatilag bűncselekmény elkövetését kellene rábizonyítani a rendőrről ahhoz, hogy a fel-

vett jegyzőkönyvbe foglalt állítások vagy az egyéb bizonyítékok valótlanágát megállapíthassa a bíróság. Mondani sem kell, hogy milyen ritkán vezet sikerre az olyan típusú érvelés, amely a nyomozás során történt jogtalanságokra alapoz. Így tehát a rendőrségi szakasz papíron kívüli részei „fekete dobozt” jelentenek a bíróság számára, esetleg feltevései, sejtései lehetnek azzal kapcsolatban, hogy valójában mi volt egy-egy ügy háttere, de azt csupán nagyon ritkán lehet tényekre alapozva megindokolni, miért ad helyt az erre alapított védekezésnek. (Az egyik saját ügyemben arra hivatkozott a vádlott, hogy azért tett a nyomozás során beismerő vallomást, mert a rendőr pisztollyal fenyegette, hogy „vigye el a balhét”, különben „élve eltemeti”. A bíróság „természetesen” elvetette ezt a védekezést, azonban – már a jogerő beállta után – kiderült, hogy a vádlott a bűncselekmény megtörténtekor éppen börtönben volt. Ha azonban nincs ilyen „szerencsés”, akkor soha nem bizonyosodott volna be, hogy felvett vallomása valótlan.)

Léteznek azért olyan adatok, amelyekből következtethetünk az előzetes letartóztatás „törvényen kívüli” indokaira. Pár évvel ezelőtt zajlott egy széles körű, alapos kutatás Hajdú-Bihar megyében az előzetes letartóztatás gyakorlatáról, ami azt az eredményt hozta, hogy csak mintegy negyedrészen lett végrehajtható szabadságvesztés a büntetés azokban ügyekben, amelyekben a terhelt valamelyik eljárási szakaszban előzetes letartóztatásban volt. Ez a felmérés utalhat arra, hogy már az előzetes letartóztatás elrendelése sem volt kellően megalapozott, és az indítványt egyéb bűnüldözési, krimináltaktikai megfontolások motiválhatták. (A vizsgálat idején még nem szerepelt a letartóztatási okok között az eljárás elhúzódsának megakadályozása, tehát ez a cél nem magyarázhatja a letartóztatás és a végrehajtható szabadságvesztések közötti korreláció gyengeségét. Az indokot a legtöbb esetben a cselekmény „kiemelkedő tárgyi súlya”, és erre alapozva önmagában a szökés és az elrejtőzés veszélye szolgáltatta.)

Véleményem szerint e két említett ok szoros összefüggésben áll egymással: a nagy ügymennység kezelésében a bírókon segít annak az attitűdnek az internalizálása, mely szerint a nyomozó hatóság és az ügyészség nyilván „tudja, hogy mit csinál”, nekik csupán hitelesíteniük kell a tevékeny-

ségüket az elrendelés kimondásával. Az előbb említett kutatás is kiemeli, hogy a letartóztatásokat meghosszabbító végzések automatikusan átveszik az ügyész már eredetileg is „blankettaszerű” indokolását.

Alátámasztják ezt az általános megállapítást azok az esetek, amelyekben nem a „szokványos”, „halmozottan hátrányos helyzetű” terheltnek előzetesének elrendeléséről van szó, hanem a társadalmi ranglétra magas(abb) fokára ért gyanúsítottak ügyeiről. Elég, ha a közelmúltban pedofil bűncselekmény elkövetésével gyanúsított, közmegebecsülésnek örvendő úszóedző letartóztatására gondolunk, de említhetném saját megvémet is, ahol a múlt évben több ügyvéddel és magas rangú rendőri vezetővel szemben indult eljárás. Ezekben az esetekben az a közös, hogy a letartóztatás rendkívül rövid ideig (pár napig) tartott, ezután vagy maga az elrendelő bíróság vagy a másodfok felülbírálta a korábbi döntést és szabadlábra helyezte a gyanúsítottakat. A magam részéről teljesen biztos vagyok benne, hogy egyik ügyben sem nehezedett direkt nyomás a bírákra, csak éppen a helyi vagy országos nyilvánosság fokozott érdeklődése miatt a szokásosnál jóval alaposabban, körültekintőbben vizsgálták az előzetes letartóztatás feltételeinek fennállását, és így jutottak arra a következtetésre, hogy mellőzhető a kényszerintézkedések eme változata. Az idő pedig őket igazolta, egyik ügyben sem lehetett azt hallani, hogy a terhelt megszökött, elrejtőzött volna vagy más módon akadályozná a vizsgálat sikerét.

Ezen ügyek tanulsága abban áll, hogy ha a többi eljárásban is legalább ennyi időt és energiát tudnának a bíróságok a megalapozottság vizsgálatára fordítani, akkor nagy valószínűséggel ritkábban élnének a sematizáció és a jogalkalmazói automatizmus által is támogatott lehetőségekkel, amely néhány indokolási panellel „rutinügyé”, de sok esetben megalapozatlanná is teszi a letartóztatás elrendelését. A fentiek ugyanakkor talán azt is mutatják, hogy a bírák képesek ebben a kérdésben is megfontolt, minden szempontból védhető döntéseket hozni; a problémák léte sokkal inkább egy szociológiai tényezővel (az ügyek mennyisége) és az e kihívásra adott – távolról sem szerencsés – jogalkalmazói válasszal (tartózkodás az ügyész és a nyomozó hatóság szakmai munkájának megítélésétől) függ össze.

KÉT PER ÉS EGY TÖRVÉNYMÓDOSÍTÁS

Nyolc társadalmi szervezet – az Energia Klub, a Greenpeace, a Habeas Corpus Munkacsoport, az Emisszió, a Reflex, a Társaság a Szabadságjogokért (TASZ), a Védegylet és a Zöld Fiatalok – 2004. szeptember 29-én keresetet terjesztett elő a Fővárosi Bíróságon az Országos Atomenergia Hivatal Nukleáris Biztonsági Igazgatóságával szemben. Nem mellesleg: a rendszerváltás óta első ízben léptek fel közösen országos ügyben ökolitikai és jogvédő szervezetek. A felperesek azt kérték a bíróságtól, kötelezze az alperest a Paksi Atomerőmű kettes számú blokkja újraindítására vonatkozó engedélykérelem mellékleteinek közlésére. Ez a dokumentáció tartalmazza az újraindítással összefüggő elemzéseket, értékeléseket, számításokat és szakvéleményeket.

A kettes számú blokkot még a 2003. áprilisi üzemzavart követően állították le. Az atomenergiáról szóló 1996. évi CXVI. törvény és a végrehajtására kiadott 114/2003. (VII. 29.) számú kormányrendelet nyomán az újraindítás hatósági engedélyeztetése első fokon az OAH-n belül megszervezett igazgatóság hatásköre: határozata fellebbezés híján jogerőre emelkedett. A vonatkozó jogszabályok előírják, hogy az atomerőmű már az engedélykérelemhez csatolja az engedélykiadást megalapozó szakvéleményeket.

Az alperes hatóság a per tárgyát képező dokumentáció alapján hozta meg határozatát s adta ki a hatósági engedélyt. A felperesek 2004. augusztus 11-én – az 1992. évi LXIII. törvény (Avtv.) 19–20. §-a alapján – fordultak a dokumentáció mint közérdekű adat megismerése iránti kérelemmel az eljáró hatósághoz. Az alperes a kérelmet augusztus 16-án vette át, a felperesek a kérelem megtagadásáról szóló választ szeptember 3-án vették kézhez. Az adatkezelő szerv tehát megszegte az Avtv. 20. § (2) bekezdésében írott szabályt, mely szerint a kérelem megtagadásáról – annak indokaival együtt – nyolc napon belül értesíteni kell a kérelmezőt. Az alperes a kérelem megtagadását saját maga érdemben nem indokolta, hanem ügyfele, a Paksi Atomerőmű Rt. (PA Rt.) álláspontjára hivatkozott, miszerint a kért dokumentáció üzleti titkot tartalmaz és szerzői jogvédelem alatt áll.

Az egyik felperes, a TASZ november 10-én újabb pert indított a Fővárosi Bíróság előtt, ezúttal a Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága ellen. Történt, hogy 2004 márciusában Hende Csaba országgyűlési képviselő – másokkal együtt – a Büntető törvénykönyv úgynevezett drogliberalizációs módosítása alkot-

mányellenességének utólagos vizsgálata iránt indítványt nyújtott be az alpereshez. A felperes jogvédő szervezet a 2004. szeptember 14-én kelt és az alperesnél másnap érkeztetett kérelmében azt kérte, hogy az indítványt az alperes az Avtv. 19. §-a alapján bocsássa rendelkezésére. Megtagadó választ az Alkotmánybíróság október 13-án postázta, így az Avtv. 20. § (2) bekezdésének szabálya ebben az esetben is sérült. „Tájékoztatom, hogy az Alkotmánybíróság erre vonatkozó állandó gyakorlatának megfelelően az indítványozó kifejezett akarata nélkül valamely indítványt nem áll módunkban megküldeni” – szól a megtagadás indokolása.

Az Avtv. 21. § (6) bekezdésének értelmében a közérdekű adat közlésére kötelezés iránt indított perekben a bíróság soron kívül jár el. A Polgári perrendtartás 125. § (3) bekezdés első mondata arról rendelkezik, hogy az első tárgyalást a keresetlevél bírósághoz érkezését követő négy hónapon belül kell megtartani. A soronkívüliség tehát a négyhónapos szabályhoz képest nyer értelmet. Az Alkotmánybíróság ellen indított perben a november 10-én benyújtott keresetre november 29-én érkezett idézés a december 20-i első tárgyalási napra. Az „atomperben” ugyanakkor a szeptemberi keresetindítást követően csak november 30-án jött meg az idézés egy hat(!) hónappal későbbi időpontra, 2005. március 30-ra. A felperesek ekkor levélben javasolták az Országos Igazságszolgáltatási Tanács elnökének, hogy az OIT adjon ki iránymutatást az Avtv. 21. § (6) bekezdésének helyes alkalmazására. Az eredmény: az első tárgyalást végül egy hónappal előbbre hozták...

*

Hende Csaba ellenzéki országgyűlési képviselő 2004 nyarán nyilatkozott a sajtónak arról, hogy harmadmagával indítványt nyújtott be az Alkotmánybírósághoz, melyben a kábítószer-fogyasztók büntetőjogi felelősségét enyhítő Btk.-módosítás alkotmányellenességének megállapítását javasolta. A képviselő egyúttal keményen bírálta a jelenlegi kormány – a korábban liberálisabb – drogpolitikáját. Az ártalomcsökkentő drogpolitikát hirdető TASZ a deliberatív demokrácia játékszabályai szerint szeretne volna ütköztetni a különböző drogpolitikai alternatívákat, a mellettük és ellenük felhozott alkotmányossági érve-

ket. Nem utolsósorban: a TASZ össze kívánta vetni az indítványban található argumentációt az Alkotmánybíróság majdani okfejtésével.

Azzal, hogy az indítvány kiadását az adatkezelő megtagadta, lehetetlenné vált az érdemi diskurzus az eltérő álláspontok között, és szűkültek a későbbi határozati indoklás kritikájának dimenziói is. Amikor a TASZ az indítvány megismerése iránti kérelmét benyújtotta, még nem lehetett tudni, hogy az adatkezelő Alkotmánybíróság az indítványt viszonylag rövid idő alatt, már 2004 decemberében elbírálja.

Az elsőfokú eljárás során az alperes egyszerre több, egymást amúgy logikailag kizáró indokkal kérte a kereset elutasítását: az indítvány nem adat, az indítvány nem közérdekű adat (mivel az indítványozókra nézve következtetés vonható le belőle), az Alkotmánybíróság nem tartozik az Avtv. hatálya alá, nem adatkezelő stb. A per második tárgyalásán felmerült, hogy az indítványra mint „belső, döntés-előkészítő anyagra” az automatikus nyilvánosságkorlátozás szabályai irányadók.

A Fővárosi Bíróság ítéletében arra a következtetésre jutott, hogy az alkotmánybírósági indítvány nem adat. Határozatát a Magyar Értelmező Kéziszótárra hivatkozva hozta meg: „...adat: valakinek, vagy valaminek a megismeréséhez, jellemzéséhez hozzásegítő (nyilvánított) tény, részlet. [...] Az Alkotmánybírósághoz benyújtott indítvány, amely valakinek egy adott jogszabállyal, jogesettel kapcsolatos véleményét, álláspontját tükrözi, ennek a meghatározásnak nem felel meg.” Az alperes Alkotmánybíróságnak az elsőfokú ítéletben viszontlátott adatfogalma szöges ellentétben áll az alkotmányértelmező Alkotmánybíróság tizennégy éve töretlen fogalomhasználatával. A felperes fellebbezése az „adat” fogalmának elbírálásához hét, a Magyar Értelmező Kéziszótárt megelőző forrást ajánlott a másodfokú bíróság figyelmébe: a tárgybeli szabályozás jogpolitikai célját; az Avtv. egyes rendelkezéseinek és indoklásának elemzését; más, a közérdekű adat fogalmát használó törvényeket; európai normákat és gyakorlatot; továbbá az alkotmánybírósági, az adatvédelmi biztosi és a bírói gyakorlat fogalomhasználatát.

A másodfokon eljáró Fővárosi Ítéltábla eltérő indokolással hagyta helyben az elsőfokú döntést. A felperesi érvelést elfogadva megállapította, hogy az indítvány adat. Sőt, személyes adat: a benne található okfejtésből az indítványozó magánszemélyekre nézve lehet következtetéseket levonni. Az egyik indítványozó, Hende Csaba az Avtv. 2. § 4. pontja alapján képviselőként állami feladatot ellátó személy, aki ráadásul maga hozta nyilvánosságra az indítványozás tényét.

A Fővárosi Ítéltábla a 2005. május 5-én szóban kihirdetett ítélet indoklásában érdemben nem reflek-

tált a felperes másodlagos – az elsőfokú eljárás első tárgyalási napján előterjesztett – kereseti kérelmére, melyben a többi indítványozó nevének – és más esetleges személyes adatának – leválasztásával kérte az indítvány szövegének kiadását.¹ A hatályos törvényi szöveg ezt a megoldást nem zárta ki, alapjogi kollíziók esetére pedig az Alkotmánybíróság alapjogvédelmi tesztjéből pontosan ez az eljárás következne. Kétségtelen azonban, hogy született egy precedens a Legfelsőbb Bíróságon (BH 1996/581), amely kétségessé teszi az ilyen jellegű másodlagos kérelmek érvényesíthetőségét: „Következésképpen a személyes adatokat is tartalmazó jegyzőkönyv egészéről másolatot nem lehetett kiadni. [...] az Avtv. 20. § (1) bekezdésében foglaltakból következően az alperes a képviselőtestület üléséről készült jegyzőkönyv egyes részéről csak akkor köteles másolatot készíteni, ha a kérelmező határozott és konkrét igényt terjeszt elő.”

Nem kerülhető meg az a kérdés sem, hogy titokban tartható-e egyáltalán annak kiléte, aki indítványt terjeszt elő az Alkotmánybíróságnál. Álláspontom szerint az indítványozó egészen más pozícióban van, mint a peres vagy a hatósági eljárások alanyai. Aki normakontrollt kér, nem magánügyében jár el (ebből a szempontból némileg sajátos az alkotmányjogi panasz esete), hanem a mindannyiunkra érvényes jogrendszeren kíván változtatni. Az indítványozó magánszemély vagy magánszervezet tehát az alkotmánybírósági eljárás erejéig hasonló szerepbe kerül, mint az állami, illetve közfeladatot ellátó szervek és személyek, akik túrni kötelesek, hogy információs önrendelkezési jogukat az információs szabadság korlátozza. Sajnos ezt az elvet az Avtv.-nek sem a hatályos, sem a módosított szövege nem mondta, illetve mondja ki. Nem is biztos, hogy az Avtv. feladata lenne, hogy a „közszerleplő” fogalmát a polgári jog egészére nézve, kellően differenciáltan meghatározza.

*

Amikor 2004 júliusában az Energia Klub és a Greenpeace először kérte el a kettes blokk újraindításával kapcsolatos dokumentációt, valójában már a 2003. áprilisi üzemzavar során megsérült fűtőelemek másfél éven belül esedékes kiemelésére gondoltak. Az eljárás ugyanis némiképp egyedülálló a világon, s ezért a nyilvánosság fokozott kontrollját igényli.

Az adatvédelmi biztos 935/K/1998. számú ajánlása – az Európai Unió 90/131. számú direktívájára hivatkozva – kifejti: „A környezetet veszélyeztető tevékenységgel kapcsolatos információk [...] »minősítetten közérdekű« adatok, mert az ilyen tevékenység hatásai országhatárokon túl nélkül mindenkit

sújthatnak, a még meg sem született generációkat is.” Emberi méltóságunkat is sérti, ha nem rendelkezünk teljes körű és ellenőrizhető információval az utódaink életfeltételeit is befolyásoló környezeti kockázatokról.

A perindításnak volt egy további motivációja is. A per tárgyát képező dokumentáció választ adhat arra, milyen ráfordítások szükségesek a kockázatok minimalizálásához. Aligha képzelhető el érdemi diskurzus a magyar energiapolitika jövőjét illetően, ha nem vagyunk tisztában azzal, milyen erőfeszítéseket igényel az atomenergia felhasználásával járó környezetterhelés és környezeti kockázat leszorítása.

Az „atomperben” a felperesek kereseti kérelmükben az Avtv. mellett a 2001. évi LXXXI. törvénnyel kihirdetett, a környezeti információkhoz való hozzáféréstől szóló aarhusi egyezményre is hivatkoztak. A jogvédő szervezetek az egyezmény két rendelkezésének közvetlen alkalmazásától különösen sokat vártak. A 4. cikk 6. pontja értelmében, ha a nyilvánosságra hozatal alól mentesülő információ bizalmas jellegének megsértése nélkül különválasztható, a hatóságok a kért környezeti információ további, nem bizalmas részét az igénylő rendelkezésére bocsátják. A 6. cikk 6. pontja feltétlen betekintési jogokat enged azokba a főbb jelentésekbe és állásfoglalásokba, amelyeket a nemzeti jogrendszer alapján az ügydöntő hatóság hoz eljuttatnak.

Az alperes nem tudta pontosan megjelölni, hogy a megtagadásban említett szellemi tulajdonok a dokumentáció mely részére és mennyiben terjednek ki. A Fővárosi Bíróság végül az Avtv. 19. § (5) bekezdése alapján utasította el a keresetet, mondván: a kiadni kért adatok belső használatra, döntés-előkészítéssel összefüggésben keletkeztek. Az elsőfokú bíróság az aarhusi egyezmény közvetlen alkalmazását azzal hátrította el, hogy az egyezmény 4. cikk 1. pontja is a nemzeti szabályozásnak biztosít elsőbbséget.

A per tárgyát képező dokumentáció olyan szakvéleményeket tartalmaz, amelyeket a kérelmező PA Rt. rendelt meg harmadik személyektől, kifejezetten a hatósági eljárás céljára. Az adatkezelő alperes ügydöntő határozatát a kérelmező által benyújtott anyagokra építette. A 34/1994. (VI. 24.) és a 12/2004. (IV. 7.) AB határozat világosan tisztázta, mi az alkotmányosan elfogadható indoka az automatikus nyilvánosságkorlátozásnak: a köztisztviselői munka befolyásmentessége. „A belső használatra szánt munkaanyagok [...], amelyek nyilvánosságra hozatala jelentősen hátráltatja a köztisztviselőket feladataik teljesítésében,

rendszerint mentesek a nyilvánosság alól.”² Az adatkezelő szervezetrendszerén kívül készült dokumentációk tekintetében ezek az érvek nehezen védhetők.

Az Európai Bíróság C-321/96. számon hozott ítélete kimondta, hogy a szakhatósági állásfoglalás – amely környezeti elemet tartalmaz – önmagában is nyilvános. A környezetvédelmi engedély kérelméhez benyújtott különféle tanulmányok megismerhetősége mellett szól az adatvédelmi biztos 562/A/2002. számú állásfoglalása. Az adatvédelmi biztos 227/A/2001. számú állásfoglalásában nem fogadta el a nyilvánosság korlátozását a döntés-előkészítéshez készült mérési adatokra, szakvéleményekre: az ilyen dokumentumok nem belső eljárás során keletkezett döntés-előkészítő adatok, hanem a döntéshozatalhoz igénybevett adatok (ilyen értelmű jogerős ítéletet hozott 4.Pf./22.149/2001/2. számon a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bíróság is).

*

Az Avtv. módosítását az indokolta, hogy a 12/2004. (IV. 7.) AB határozat mulasztásos alkotmányvétséget állapított meg a belső használatra készült, illetve a döntés-előkészítéssel összefüggő adatok fogalmi tisztázatlansága és differenciálatlansága miatt, és a jogalkotót 2004. december 31-i határidővel hívta fel a mulasztás pótlására. A módosításra végül a 2005. évi XIX. törvényben került sor.

Az „atomperben” a törvénymódosítás elfogadása előtt született elsőfokú ítélet. Az Alkotmánybíróság ellen indított perben a jogerős ítéletet úgy hozták meg, hogy a törvénymódosítást már kihirdették, de az új normaszöveg még nem lépett hatályba. A másodfokú tárgyaláson a felperes hivatkozott is a „jogfejlődés irányára” mint releváns jogforrásra. Az Avtv. novellája három – a két perben kulcsszerepet játszó – intézményen is változtatást, pontosítást eszközölt: 1) újradefiniálta a közérdekű adat fogalmát, 2) az Alkotmánybíróság intencióinak megfelelően újraszabályozta az automatikus nyilvánosságkorlátozást, 3) iránymutatást adott az információs szabadság és a konkuráló jogok kollíziója során követendő eljárásra.

1. Az új törvényszöveg szakít az eddigi tautologikus definícióval: „közérdekű adat: [...] bármilyen módon vagy formában rögzített információ vagy ismeret, függetlenül kezelésének módjától, önálló vagy gyűjteményes jellegétől.”

A JOGALKOTÓ EZZEL PÓTOLJA A KÖZÉRDEKŰ ADAT FOGALMÁBÓL EDDIG HÍVÁNYZÓ ADATDEFINÍCIÓT, ÉS KIFEJEZI, HOGY KÖZÉRDEKŰ ADATON NEM CSAK SZÁMADATOT KELL ÉRTENI, HANEM BÁRMILYEN RÖGZÍTETT INFORMÁCIÓT VAGY ISMERETET.

A törvényjavaslat indokolása szerint a jogalkotó ezzel pótolja a közérdekű adat fogalmából eddig hiányzó adatdefiníciót, és kifejezi, hogy közérdekű adaton nemcsak számadatot kell érteni, hanem bármilyen rögzített információt vagy ismeretet.³ A törvényi pontosítás folytán a továbbiakban kizárt, hogy indítványok, beadványok, szerződések és tanulmányok adatjellegét bármely fórum elvitassa.

2. Az Avtv. eddigi 19. § (5) bekezdése helyébe egy új 19/A. § lép. Ennek (2) bekezdése rendezi, hogy a döntéshozatalt követően mely esetekben lehet elutasítani a megismerésre irányuló igényt, egyszersmind beemeli a törvényszövegbe az automatikus nyilvánosságkorlátozás alkotmányos indokait: „...ha az adat megismerése a szerv törvényes működési rendjét vagy feladat- és hatáskörének illetéktelen befolyástól mentes ellátását, így különösen az adatot keletkeztető álláspontjának a döntés előkészítése során történő szabad kifejtését veszélyeztetné.”

A TASZ ugyanakkor két vonatkozásban is bírálta a 19/A. § szabályozását.⁴ „A szerv törvényes működési rendjét vagy feladat- és hatáskörének illetéktelen külső befolyástól mentes ellátását” az államtitokról és a szolgálati titokról szóló 1995. évi LXV. törvénynek a szolgálati titokra vonatkozó rendelkezései amúgy is biztosítják. A törvénymódosítás nem tesz különbséget a döntés-előkészítési folyamat végeredménye és a döntéshozatali folyamat végeredménye között, holott az Alkotmánybíróság egyedül a döntés-előkészí-

tési folyamatot kívánta az illetéktelen befolyásolástól védeni.

3. Az Avtv. új 20. § (4) bekezdése így szól: „Ha a közérdekű adatot tartalmazó dokumentum az igénylő által meg nem ismerhető adatot is tartalmaz, a másolaton a meg nem ismerhető adatot felismerhetetlenné kell tenni.” Az új rendelkezéshez fűzött miniszteri indokolás a következő: „A javaslat egyértelműsíti, hogy a másolat kiadása nem tagadható meg azon az alapon, hogy az adathordozó nem közérdekű adatot vagy jogszerűen nem megismerhető közérdekű adatot is tartalmaz; ezekben az esetekben a meg nem ismerhető adatot a másolaton felismerhetetlenné kell tenni.” A változás tehát valójában csak „egyértelműsít”. Úgy tűnik, az ettől eltérő – az információszabadságot aránytalanul korlátozó – joggyakorlatnak eddig sem volt törvényi alapja.

JEGYZETEK

1. A kézirat lezárásáig az ítélet írásos indokolása nem állt rendelkezésre.
2. A 12/2004. (IV. 7.) AB határozat indokolásának IV/3. pontja a 34/1994. (VI. 24.) AB határozat indokolását idézi.
3. T/14709. számú törvényjavaslat.
4. TASZ-Álláspont, 24. szám. Az adatvédelmi törvény módosításáról.

MELEGHÁZASSÁGON INNEN ÉS TÚL

A MELEG PÁROK ESETE A KÖZTÁRSASÁGGAL

Az Európai Unióhoz 2004. május 1-jén csatlakozott tíz új tagállamé közül pillanatnyilag a magyar jogrend biztosítja a legszélesebb körű védelmet a melegeknek.¹ Az új tagállamok közül egyedül Magyarország ismeri el a melegek élettársi viszonyát.² Az tény, hogy a magyar jogban ez nem jelent regisztrált élettársi viszonyt, mint például a dán, a francia a német, a portugál vagy a svéd megoldás, és végképp nem beszélhetünk melegházasságról olyan értelemben, ahogyan a holland jogban szerepel. Ezen a helyzeten kíván változtatni a kisebbik kormánypárt: az SZDSZ 2005. április végi bejelentése szerint a párt a közeljövőben törvényjavaslatot kíván benyújtani a regisztrált élettársi kapcsolatról.³

Az alábbiakban nem tekintem át részletesen a meleg házasságkötésére vagy regisztrált élettársi kapcsolatra vonatkozó egyes külföldi szabályozásai megoldásokat. Ehelyett egyrészt azt vizsgálom, mennyiben illik bele a melegek regisztrált élettársi kapcsolatának jogi elismerésére irányuló javaslat a melegjogok védelmének magyar karriertörténetébe. Ezt követően áttekintem, hogy a meleg párok státuszának jogi elismerése során milyen külföldi vagy nemzetközi bírói és emberi jogi fórumokat megjárt érvek és megfontolások hangolhatók össze leginkább a magyar alkotmány rendelkezéseivel. Bár a külföldi példák némelyike erősen kontextusfüggő, a jelen írás keretei és korlátai nem adnak lehetőséget az egyes nemzeti összefüggések és háttértörténetek részletes ismertetésére.

MAGYAR JOGI FEJLEMÉNYEK

Amikor a meleg jogaira terelődik a szó, a büszke magyar EU-polgár hajlamos elégedetten körülnézni a köztársaság háza táján. 1995-ben az Alkotmánybíróság elutasította ugyan azt az indítványt, amely a házasság férfi és nő életközösségére utaló törvényi meghatározását támadta, de ezzel egy időben az AB kimondta, hogy „két személy tartós életközössége megvalósíthat olyan értékeket, hogy az érintettek személyi méltóságának egyenlő figyelembevételére alapján az együtt élő személyek nemétől függetlenül igényt tarthat jogi elismerésre”.⁴ E határozat nyomán 1996-ban az

Országgyűlés ezt az értéket végül azzal ismerte el, hogy a Polgári törvénykönyv (Ptk.) élettársi kapcsolatról szóló értelmező rendelkezését módosította.⁵

Az AB újabb határozataiban Németh János elnöklése alatt először kivette a természet elleni fajtalanságot mint elkövetési magatartást a vérfertőzés bűncselekményi tényállása köréből,⁶ majd 2002-ben megsemmisítette a Büntető törvénykönyv (Btk.) természet elleni fajtalanságra és természet elleni erőszakos fajtalanságra vonatkozó rendelkezéseit, ezzel egységesítve a hetero- és homoszexuális kapcsolatokra megállapított beleegyezési korhatárt.⁷ Mintha versenyt futna az EU-csatlakozást megelőzően felgyorsult idővel, 2003-ban széles körű szakmai és társadalmi egyeztetést követően az Országgyűlés elfogadta az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvényt,⁸ ezzel kifejezetten megtiltva a szexuális irányultságon, valamint a nemi identitáson alapuló megkülönböztetést.⁹

E sikertörténetben szinte kezd elhalványulni az AB Súlyom éveiben született „Szivárvány”-határozatának jelentősége.¹⁰ Az említett megállapítások és fejlemények tükrében újabban talán mégsem tűnik annyira jelentősnek, hogy az AB a fiatalkorúak egyesülési szabadságának korlátozását indokoltan találta, figyelemmel a gyermekek szexuális fejlődésének sajátosságaira és korlátozott belátási képességére, különösen ami a homoszexualitás nyílt vállalása esetén a társadalmi következményei felmérését és az erről való felelős döntést illeti.¹¹ S valóban, a közelmúlt magyar melegjogi fejleményeinek ismeretében majd-hogynem meglepő, hogy az új Polgári törvénykönyv kilátásba helyezett családjogi könyvének koncepciója – a nemüket megváltoztató személyek házasságáról szólva – kifejezetten hangsúlyozza, hogy a házasság férfi és nő közössége. Az élettársi viszonyról szólva a koncepció megemlíti, hogy külföldön szembetűnően terjed a regisztrált élettársi kapcsolat intézménye (egyes országokban kifejezetten azonos nemű pároknak fenntartva), majd leszögezi: „A Koncepció nem javasolja regisztrált élettársi kapcsolatok bevezetését. (Nem lehet elzárni természetesen az együtt élőket attól, hogy közokiratban egymást élettársként elismerő nyilatkozatot tegyenek, vagy e kapcsolatukról a jegyzőtől kérjenek »tanúsítványt«.)”¹²

Az új polgári törvénykönyv koncepciójának sorai között olvasva elsöre látásra is kitűnik, hogy az alkotók nem voltak elragadtatva a melegházasság vagy épp a meleg regisztrált párkapcsolatának gondolatától. A koncepció központi kérdései között megtalálható viszont az egyházi házasságkötések érvényességének problémája, illetve egy sor gyermekvédelmi és házassági vagyoni jogi újítás. Ebből a jóindulatú olvasó számára csupán az következik, hogy a koncepció szerzői a meleg regisztrált párkapcsolatának bevezetésével járó fejtörést szívesebben bíznák másra. A büszkélkedést egy időre félretéve a magyar EU-polgár e ponton tehát elgondolkozhat, az új Polgári törvénykönyv koncepciójának határain túl milyen utak vezethetnek a meleg párok státuszának jogi elismerése felé.

AZ EURÓPAI KÖVETELMÉNYEK BIZONYTALANSÁGAI

Az utóbbi időben divat az EU-csatlakozásra fogni a magyar jogalkotás apróbb és nagyobb, kellemes vagy éppen kényelmetlen fordulatait. Ezért nem is okoz különösebb megütközést a kijelentést: az AB-nak a természet elleni fajtalanságról szóló 2002-es határozata, valamint az egyenlő bánásmódról szóló törvény az EU-csatlakozás gyümölcse. A csatlakozási tárgyalások során az Európai Parlament egyértelművé tette, hogy a hetero- és homoszexuális kapcsolatok azonos beleegyezési korhatára a magyar csatlakozás egyik feltétele, amire az Európai Parlament határozataiban többször is nyomatékosan felhívta a csatlakozó államok, köztük Magyarország figyelmét.¹³ Mivel a természet elleni fajtalanságról szóló döntésében – más külföldi és nemzetközi források mellett – az AB említést is tett ezekről az európai parlamenti határozatokról, az EU-csatlakozás hatása nem elhanyagolható az AB döntésének értékelésekor. Az egyenlő bánásmódról szóló törvény több helyen is említi, illetve feltünteti az Európai Közösségek azon jogszabályait, amelyeknek az új magyar szabályozás méltó megfelelőjévé kíván válni.¹⁴

A valóságban tehát nem túlzás talán azt állítani, hogy az AB döntése, illetve az egyenlő bánásmódról szóló törvény megalkotása egyaránt jó példája az EU kibővítésével foglalkozó szakirodalomban a „csatlakozást megelőző feltételeességnek” (*pre accession conditionality*) nevezett jelenségnek, ami ösztönzőleg hat az EU-hoz csatlakozni kívánó államok együttműködési hajlandóságára, már ami az *acquis* elfogadását illeti. A frissen csatlakozott tagállamok együttműködési hajlandósága a csatlakozást követően várhatóan jelentősen csökken. Ezt a veszélyt kívánta – az EU ki-

bővítésének történetében először – valamelyest kiküszöbölni a csatlakozási okmány 38. cikke, amely lehetővé teszi az Európai Bizottság számára, hogy a csatlakozást követő három évig „megfelelő lépéseket” tegyen az új tagállam kötelezettségeinek teljesítése érdekében.¹⁵

Bár ez a rendelkezés első ránézésre ijesztőnek tűnhet, érdemes megjegyezni, hogy a csatlakozási okmány 38. cikke nem jelöli meg közelebbről a „megfelelő lépéseket”. A meleg párkapcsolatok tagállami elismerésének problémakörében a 38. cikk alkalmazásának másik kétes pontja, hogy e tárgyban az Európai Közösségek, valamint az unió joganyaga igen kevés iránymutatást, és ha lehet, még ennél is kevesebb szabályt tartalmaz. Az amszterdami szerződés 13. cikke külön is nevesíti ugyan a nemi irányultságon alapuló megkülönböztetést a diszkrimináció esetei között, ennek a rendelkezésnek azonban nincsen közvetlen hatálya. Koen Leanerts szerint a 13. cikk olyan további alapot jelent, amely lehetővé teszi a Tanács számára, hogy fellépjen a diszkrimináció ellen a közösségi jog határain belül.¹⁶ Itt érdemes megjegyezni, hogy a nizzai karta 21. cikke nevesíti ugyan a nemi irányultságon alapuló megkülönböztetést, egyéb rendelkezései azonban különös hangsúlyt fektetnek a nemek közötti egyenlőségre (23. cikk), valamint a házasság és a család védelmére (különösen a 9. és a 33. cikk).¹⁷

Az Európai Bíróság (EB) hozott azonban néhány ítéletet a melegekkel szembeni foglalkoztatási diszkrimináció tárgyában, amelyek egyértelműen azt jelzik, bár a meleg párkapcsolatának szabályozása nem tartozik közvetlenül az EU hatáskörébe, a munkaügyi jogviták egy részében a meleg párok tagállami jogi státusza kihatással van munkapiaci helyzetükre, s mint ilyen, az EB figyelmét sem kerülheti el. Az EB ilyen tárgyú döntéseit azonban nagymértékű – gyakran formalizmussal alátámasztott – óvatosság jellemzi.¹⁸ A sokat kritizált Grant kontra South-West Trains ügyben¹⁹ az EB megállapította, hogy nem tartalmaz hátrányos megkülönböztetést az a munkáltatói előírás, amely a házastársaknak biztosított, jövedelemnek minősülő utazási támogatást nem biztosítja az azonos nemű élettárs számára is. Az EB szerint mivel az azonos nemű élettársak kizárása férfiakra és nőkre egyaránt vonatkozik, nem történt nemi alapú diszkrimináció.²⁰ Hangsúlyozandó, hogy a Grant-ügyben az EB az EK-szerződés 119. (új 141.) cikkére, illetve a Tanács 75/117/EG²¹ és 76/207/EGK²² irányelveire alapozta döntését, vagyis olyan rendelkezésekre, amelyek kifejezetten a férfiak és nők egyenlőségét mondják ki. A Tanács 2000/78/EK irányelve a foglalkoztatási és munkaügyi bánásmód általános kereteinek létrehozásáról

ugyan kifejezetten nevesíti a nemi irányultság szerinti megkülönböztetés tilalmát,²³ az EB-nek azonban még nem nyílt alkalma az irányelv e rendelkezésének alkalmazására.²⁴

Az EB újabb ügyekben jóval közelebb sodródott a tagállamoknak az élettársi kapcsolatra, illetve házasságra vonatkozó szabályaihoz. A D. kontra Svédország²⁵ ügyben az EB kimondta, hogy a meleg pár svéd jog szerint regisztrált élettársi kapcsolata nem minősül „házasságnak” a Közösségek saját személyzeti szabályzata alkalmazásában.²⁶ Ez a döntés nemcsak az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) joggyakorlatával ellentétes, de eltér az EB-nek a transzszexuális és transznemű személyek jogaira nézve kialakított saját álláspontjától is.²⁷ A Európai Bíróság legutóbb a K. B. kontra NHS Pensions Agency²⁸ ügyben kimondta, hogy az Egyesült Királyságnak azok a jogszabályai, amelyek nem teszik lehetővé a transzneműek számára az új nemüknek megfelelő (heteroszexuális) házasságkötést, és ezáltal kizárják őket például az özvegyi nyugdíjra jogosultak köréből, nem egyeztethetők össze az EK-szerződés 141. (régi 119.) cikkével.²⁹ Ez az álláspont az EB által is bevallottan³⁰ megfelel az EJEB korábbi, a Goodwin-ügyben³¹ hozott döntésének. Az ügyben az EJEB az Emberi jogok európai egyezménye 8. cikkének sérelmét megállapítva elmarasztalta az Egyesült Királyságot, amiért megtagadta a transznemű személyek új nemének megfelelő születési anyakönyvi kivonat kiállítását, megakadályozva ezzel, hogy új nemüknek megfelelően (heteroszexuális) házasságot kössenek.

Megállapítható tehát, hogy bár az Európai Közösségek joganyaga gazdag a foglalkoztatási diszkrimináció tilalmára vonatkozó szabályokban, ezek a szabályok a meleg jogvédelmi, illetve a meleg élettársak vagyoni viszonyait érintő rendelkezéseken túl nem nyújtanak iránymutatást, és különösen nem kötelezik a csatlakozó vagy az új tagállamokat az azonos nemű párok élettársi viszonyainak elismerésére. A gyakorlatban mindez annyit jelent, hogy miközben a magyar politikai és jogi elitek számára is egyre egyértelműbbé válnak a közösségi szabályozás bizonytalanságai, továbbá immár teljes pompájában megmutatkozott az EB meglepően gyenge önálló beavatkozási hajlandósága, a csatlakozást követően előreláthatólag az EU felől érkező (vélt vagy valós) politikai nyomás csökken majd az azonos nemű párok együttélésének legalizálása tekintetében. Nem csoda tehát, hogy a magyar politikai elit kissé kényszeredett 2003. augusztusi felbuzdulása óta³² kevés szó esett kormánykörökben a meleg párkapcsolatának intenzívebb jogi elismeréséről. Ebbe a komfortos hallgatásba csobbant bele az SZDSZ áprilisi végi felvetése.

A CSALÁD INTÉZMÉNYE ÉS A MELEGEK

E hír hallatán érdemes tehát alaposabban szemügyre venni a magyar alkotmány rendelkezéseit és az alkotmánybírói gyakorlat iránymutatását, külföldi tapasztalatokat és példák tükrében.

Az alkotmány 70/A. szakasza tiltja ugyan a hátrányos megkülönböztetést, bár kifejezetten nem nevesíti a nemi identitást vagy irányultságot a diszkrimináció alkotmányosan tilalmazott formái között. A nemi identitáson vagy irányultságon alapuló megkülönböztetés mint „egyéb helyzet” szerinti különbségtétel kerülhet be az alkotmányjogi köztudatba. E tekintetben a magyar alkotmány egyébként nem tér el a legtöbb nyugati alkotmánytól. A nemi irányultság szerinti megkülönböztetés kifejezett tilalmát kimondó dél-afrikai alkotmány [9(3) cikk] üdítő kivételnek számít a sorban. A külföldi bíróságok azonban kifejezett alkotmányi rendelkezés vagy tiltás hiányában is kimondták a nemi irányultság szerinti diszkrimináció tilalmát.³³

A magyar alkotmány továbbá kifejezetten védi a „család és a házasság intézményét”, de nem biztosít alapjogot a házasságkötéshez.³⁴ Az AB 1995-ben kifejtett álláspontja szerint „a házasság intézménye kultúránkban és jogunkban is hagyományosan férfi és nő életközössége. Ez az életközösség tipikusan közös gyermekek születését és a családban való felnevelését célozza, amellet, hogy a házastársak kölcsönös gondoskodásban és támogatásban élésének is kerete. A gyermekek nemzésére és szülésére való képesség nem fogalmi eleme és nem feltétele a házasságnak, de a házasság eredeti és tipikus rendeltetéséből folyóan a házastársak különműködése igen. A házasság intézményét az állam arra tekintettel is részesíti alkotmányos védelemben, hogy elősegítse a házastársak számára a közös gyermekkel is rendelkező család alapítását.”³⁵ Az állam AB által említett kötelezettsége mint intézményvédelmi kötelezettség jelenik meg, esetenként szembekerülve a diszkrimináció tilalmával, illetve mások alapjogaival.

Bár az AB által használt házasságfogalom meglehetősen hagyománytisztelő (konzervatív), a magyar AB távolról sincs egyedül azzal a felfogással, amely a házasságot a gyermekáldás és gyermeknevelés fórumaként azonosítja. A házasság e meghatározását követte La Forest bíró az Egan-ügyben. La Forest szerint „a házasság emberemlékezet óta a jogi hagyományaink olyan biztos alapját képezi, amely önmagában is nagy múltú filozófiai és vallási hagyományokat tükröz. De [a házasság] végső *raison d'être*-e mindezeket meghaladva abban a biológiai és társadalmi valóságban gyökerezik, hogy a heteroszexuális párok egyedülálló ké-

pessége a szaporodás, hogy a legtöbb gyermek ilyen kapcsolatok eredménye, és hogy [a gyermekekről] általában ilyen kapcsolatokban élők gondoskodnak. Ebben az értelemben a házasság természeténél fogva heteroszexuális.”³⁶ Könnyen belátható, hogy a nyugati kultúrkörben elterjedt hagyományos család-fogalom alkotmányjogi szempontú vizsgálata (a kérdésfeltevés természeténél fogva) alkalmatlan a nem heteroszexuális családmódel kezelésére. Ezt a közel sem forradalmi megállapítást a Massachusetts állambeli Legfelsőbb Bíróság tette a Goodridge kontra Department of Health ügyben.³⁷

Nyilvánvaló, hogy a meleg emberpárok élettársi közösségének jogi elismeréséről szólva a házasságfogalom komoly buktatókat hordoz, amelyeket végső soron azzal az egyszerű és elegáns megoldással lehet kikerülni, hogy „hívjuk az új jogintézményt bármi másnak, csak ne házasságnak”. A francia Alkotmánytanács regisztrált párkapcsolatokra vonatkozó döntése is igazolja: az új elnevezéssel egyszerűen megszűnhet a házasság és a melegek regisztrált párkapcsolatának összehasonlítása.³⁸ A legtöbb törvényhozás tehát egy huszárvágással megszabadíthatja a melegeket (és végső soron a politikai közösséget) a házasság mint olyan természetéről és végső értelméről folytatott filozófiai, vallási és erkölcsi meggyőződésekkkel, és leginkább ki nem mondott, de mélyen gyökerező félelmekkel sűrűn átszőtt érzelm- és előítéletdús, megalázó csörtéktől sem mentes pengevéltásoktól. Ez utóbbi megállapítással nem kívánom azt sugallni, hogy a magyar politikai közösség vagy a közbeszéd nem elég érett a házasságról szóló eszmecsere, és végképp nem kívánom azt implikálni, hogy az AB által 1995-ben felvázolt házasságfogalom nem érett meg az újragondolásra.

A közbeszéd jelenlegi állapotára figyelemmel azonban nehezen elképzelhető, hogy a meleg párok jogi státuszának apropóján a házasságról mint olyanról olyan közös gondolkodás folytatható, amely legalább kiindulásképp elfogadja, hogy – a kanadai L’Heureux-Dubé bírő szavaival élve – „a család különböző embereknek mást jelent, és a hagyományos családi formák el nem fogadását nagyon sok megfontolás indokolhatja – olyan megfontolások, amelyek egyaránt érvényesek és egyaránt méltók a figyelemre, a tiszteletre, a megfontolásra és a jogi védelemre”.³⁹ Kétségtelen, hogy a házasság fogalmáról folytatott legfelvilágosultabb eszmecsere is vezethet arra az eredményre, hogy amit a meleg párok szeretnének, az egy másik, kevésbé terhelt fogalommal jobban leírható. Érdemes azonban szem előtt tartani, hogy egy ilyen önálló nyelvi jelleg akkor is eljuthatunk, ha a házasságról folytatott gondolkodástól függetlenül indulunk a keresésére. A továbbiakban olyan tapasztalato-

kat kísérlek meg röviden összegezni, amelyek a melegjogok külföldi bíróságok előtti érvényesítésére irányuló kísérletekből a magyar érintettek számára hasznosak lehetnek.

Az új elnevezésig a bíróságok tárgyalótermein keresztül vezető út olyan jogvitákkal van szegélyezve, amelyekben meleg párok vagy élettársak a diszkrimináció alkotmányos tilalmára hivatkozva kísérlik meg megszerezni, ami a házastársaknak a jog szerint jár. A házasságfogalom közvetve vagy közvetlenül elemévé válik mindazon bírói és alkotmányjogi érveléseknek, amelyek a melegeket érő megkülönböztető bánásmód vizsgálata során a megfelelő összehasonlítási alapot keresve heteroszexuális és homoszexuális párok helyzetét hasonlítják össze.

Ha a meleg párok viszonyát és helyzetét vagy a házaspárokéval, vagy a heteroszexuális élettársi kapcsolatban élőkével vetik össze, a melegek egyik összehasonlításból sem kerülhetnek ki jól. A melegek biológiai alapon eleve nem felelnek meg a házasság hagyományos definíciójának. Ahogy azt az alábbi példák jól szemléltetik, a meleg párok a heteroszexuálisok élettársi viszonyával való összehasonlítás során is csak átmenetileg maradnak versenyben.

A kanadai La Forest bírónak az Egan-ügyben kifejtett álláspontja egybeesik a kanadai Gonthier bírónak a Miron- ügyhöz⁴⁰ fűzött különvéleményében a házasságról kifejtett nézeteivel. A Miron- és az Egan-ügy közötti, nem elhanyagolható különbség jól mutatja a diszkriminációs ügyekben végzett összeméréskelés gyenge pontját. A Miron-ügyben a kanadai Legfelsőbb Bíróságnak arról kellett döntenie, megilleti-e az együtt élő heteroszexuális élettársat az a balesetbiztosítás, amely a biztosítási szerződés szövege szerint a házastársnak jár. Az Egan-ügyben pedig az volt a kérdés, jár-e az együtt élő azonos nemű élettársnak a házastársakat megillető házastársi öregségi nyugdíj. A Miron-ügy tényeinek ismeretében nem igazán kifogásolható, ha az eljáró bírő nem sorolja a házastársakat és az élettársakat egy csoportba, mondván, aki úgy dönt, nem köt házasságot, viselje emelt fővel döntése következményeit, így igazolva a házastársak előnyösebb jogi helyzetét.⁴¹ Ezt a gondolatmenetet követte az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága is. A testületnek a szociális juttatások tekintetében kialakított gyakorlata szerint nem sérti a 26. cikket a házastársak és az élettársak közötti különbségtétel, ha az élettársaknak lehetőségük lett volna összeházasodni, de ezt nem tették, mivel nem kívánták vállalni a házasságból fakadó kötelezettségeket.⁴²

Ez a gondolatmenet viszont nehezen tartható az Egan-ügy tényeinek figyelmes szemrevételezésekor. Egan úr ugyanis nem egyszerűen élettárs, hanem

olyan élettárs, aki a jog biztosította lehetőség hiányában soha nem dönthetett úgy, hogy üsse kő, elveszem John Nesbittet. A heteroszexuális és homoszexuális élettársi kapcsolatok illetén összehasonlíthatatlanságára legszemléletesebben a dél-afrikai Alkotmánybíróság világított rá a Satchwell-ügyben, amelyben Madala bíró kijelentette, hogy az egyenlő bánásmód megítélése szempontjából a meleg párokat nem lehet azonosan kezelni a házasságon kívül élő heteroszexuálisokkal, mivel a melegek ha akarnak sem tudnak összeházasodni Dél-Afrikában.⁴³ Madala bíró egyúttal emlékeztetett, hogy az az érv, mely szerint a melegek is házasodhatnak, egyszerűen értelmetlen mindaddig, amíg ellentétes nemű párt választanak.⁴⁴ (Ez utóbbi döntések fényében nem meglepő, hogy 2004 végén a dél-afrikai Fellebbviteli Bíróság lehetővé tette, hogy a melegek a common law szerint elismert élettársi kapcsolatot létesítsenek.⁴⁵)

A nemi irányultság miatti diszkrimináción alapuló érvelés a nemzeti bíróságok előtt különösen azokban az ügyekben volt sikeres, amelyekben a meleg párok vagy élettársak olyan vagyoni jogokat kívántak érvényesíteni, amelyeket jogszabály vagy egyéb szolgáltató házastársaknak juttatott. A Danilowitz-ügyben⁴⁶ az izraeli Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a munkavállaló házastársát munkáltatói juttatásként megillető repülőjegy a munkavállaló meleg élettársát is megilleti. Újabbban az M. kontra H. ügyben⁴⁷ mondta ki a kanadai Legfelsőbb Bíróság, hogy a házastársakat és heteroszexuális élettársakat törvény szerint megillető tartásból nem lehet kizárni a meleg élettársakat. Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága a Young kontra Ausztrália ügyben⁴⁸ szintén úgy találta, hogy a veteránok házastársainak nyújtott özvegyi nyugdíjból ésszerű és objektív indokolás hiányában nem lehet kizárni a meleg élettársat.

A bíróságok azonban jóval visszafogottabbak, amikor meleg indítványozók vagy párok gyermekfelügyelettel vagy örökbefogadással kapcsolatban fordulnak bírósághoz. Ezekben az ügyekben a meleg egyének vagy párok jogain túl a bíróságok ugyanis – igen helyesen – mérlegelik a gyermekek jogait. A mérlegelés során azonban gyakran szinte észrevétlenül engedik át magukat előítéleteiknek és a gyermekáldást és a megfelelő nevelést egyedül biztosítani képes heteroszexuális családmódellet (avagy, valamivel élesebben fogalmazva, a korábban már említett fajfenntartási retorika) álomképének.

A magyar Alkotmánybíróság Szivárvány-határozata a gyermekek, illetve fiatakorúak egyesülési jogának körében fejtette ki az állam gyermekvédelmi kötelezettségeire vonatkozó alapvetését a homoszexuális közegbe (egyesületbe) kerülő gyermekekkel összefüggésben.⁴⁹ Ennek kapcsán Halmi Gábor

megjegyezte, hogy „ha egyébként elfogadnánk az Alkotmánybíróságnak azt az érvelését, mely szerint a »homoszexualitással kapcsolatos« fiatalkori befolyások kockázatával szemben a gyermeket jogai korlátozása árán is meg kell védeni, akkor minden további nélkül megszüntethető lenne a homoszexuális szülő felügyeleti joga, vagy minden homoszexuális tanár elbocsátható lenne állásából. Hiszen az ő hatásuk nyilván lényegesen nagyobb a gyermekek személyiségfejlődésére, mint bármilyen érdekképviselői szervezeté lehet.”⁵⁰ E tekintetben említésre méltó, hogy az 1996. évi Ptk.-módosítást egyebekben üdvözlő ombudsmani vélemény például külön hangsúlyozta, hogy az élettársi kapcsolat kiterjesztett meghatározása sértheti a gyermekek jogait.⁵¹

A meleg szülő gyermekfelügyeleti jogaira nézve az EJEB egyértelmű iránymutatást adott, amelyet a magyar családjogi kodifikáció sem hagyhat figyelmen kívül. Az EJEB szerint az Emberi jogok európai egyezménye 8. és 14. cikkének megszegését jelenti, ha a házasság felbontása során a nemzeti bíróság pusztán azért ítéli a gyermekfelügyeleti jogot az anyának, mert az apa homoszexuális kapcsolatban él. Az ügyben az EJEB külön figyelmet szentelt a portugál másodfokú bíróság azon kijelentéseinek, mely szerint „a gyermeknek hagyományos portugál családban kell felnőnie”, illetve „nem a bíróság feladata annak megítélése, hogy a homoszexualitás betegség-e, illetve hogy ez azonos nemű személyekhez való nemi vonzódást jelent-e. Mindkét eset abnormális, és a gyermekek nem nőhetnek fel abnormális helyzetek árnyékában.” Az EJEB szerint – a kormány álláspontjától eltérően – ezek nem tekinthetők szerencsétlenül vagy rosszul megfogalmazott, az ügy szempontjából jelentéktelen megállapításoknak. Az EJEB úgy találta, ezek a megállapítások központi szerepet játszottak a másodfokú bíróság döntésében. Ezt az is alátámasztja, hogy a másodfokú bíróság ítéletében kifejezetten figyelmeztette az apát, a láthatás során ne utaljon rá, hogy egy másik férfival él olyan körülmények között, amelyek „férj és feleség körülményeire emlékeztetnek”.⁵²

Az EJEB álláspontja sokkal nagyobb döntési szabadságot enged a tagállamoknak az egyedülálló meleg személyekre vonatkozó örökbefogadási szabályok kialakítása során. Az EJEB szerint a 8. és 14. cikk széles mérlegelési jogosultságot (*margin of appreciation*) biztosít az államoknak az egyedülálló homoszexuális személyek örökbefogadási jogosultságának meghatározására, mivel erre nézve nem alakult ki konszenzus.⁵³ Bár úgy tűnik, e tekintetben az európai minimum megállapítása még várat magára, itt is érdemes emlékeztetni az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának azon megállapítására, mely szerint az állam széles

AZ EMBERI MÉLTÓSÁGON ALAPULÓ MEGKÖZELÍTÉSEK

mérlegelési jogköre nem tekinthető korlátlanak pusztán azon az alapon, hogy az állam a melegek magánszférájához való jogát erkölcsi alapon korlátozza.⁵⁴ Az erkölcsi alapú jogkorlátozás, különösen a meleg jogai esetében, nehezen egyeztethető össze az állam semlegességének alapvető követelményével.

Tekintettel a nemzetközi konszenzus hiányára, a meleg párok örökbefogadási jogának kapcsán a dél-afrikai Alkotmánybíróság Du Toit-döntése⁵⁵ érdemel figyelmet. A döntés során a testület alkalmazta többek között az alkotmány azon rendelkezéseit, amelyek biztosítják a gyermekek jogát a családhoz [28(1)(b)], valamint a 28(2) bekezdést, mely szerint a gyermeket érintő döntésekben a gyermek mindenek felett álló érdekét kell érvényre juttatni. A dél-afrikai alkotmány e rendelkezései lényegében azokat a jogokat biztosítják, amelyeket a gyermekek jogairól szóló New York-i egyezmény is rögzít.⁵⁶ Az Alkotmánybíróság szerint a dél-afrikai alkotmányban rögzített családfogalom meghatározásakor számot kell vetni azzal a ténnyel, hogy a család fogalma a társadalmi gyakorlattal együtt változik, továbbá a társas együttélés számos formája alkalmas „családi életként” való elismerésre.⁵⁷ Az örökbefogadás célja, hogy a gyermek fejlődéséhez szükséges stabil, elkötelezett, szeretetteljes és támogató közeget biztosítson, amely a gyermek fejlődésének záloga. A dél-afrikai Alkotmánybíróság kimondta, hogy a meleg párok kizárása az örökbefogadásból nem egyeztethető össze az örökbefogadás céljával, és ellentétes a gyermek mindenek felett álló érdekével, mivel mechanikusan kizárhatja a legalkalmasabb személyeket az örökbefogadásból.⁵⁸ Az Alkotmánybíróság végezetül megjegyezte, hogy léteznek olyan jogi megoldások, amelyek a gyermek mindenek felett álló érdekét abban az esetben is meg tudják védeni, ha az örökbefogadó meleg pár kapcsolata felbomlik.⁵⁹

A Du Toit-döntés idézett megállapításai azért figyelemre méltók, mert jól példázzák, hogy az Alkotmánybíróság mindaddig az alkotmányszöveg foglya marad, amíg nem képes eltávolodni az egyes fogalmak már-már mágikus „hagyományos” értelmezésétől. Látható, hogy a családfogalom értelmezése központi szerephez jutott a határozatban. A családfogalom aktualizálását a bíróság ugyanazon elvek mentén végezte, mint a gyermek mindenek felett álló érdekének felmérését. A kontraszt a magyar AB családfogalma és gyermekvédelmi víziója, vagy a portugál másodfokú bíróság álláspontja és a dél-afrikai Alkotmánybíróság megközelítése között tökéletesen illusztrálja a családi együttélést körülbástyázó hagyományos fogalmakkal folytatott bírói szójáték minden veszélyét és erényét.

Az eddig említett ügyek többségében az indítványozók és az indítványnak helyt adó bíróság a homoszexuális és heteroszexuális párok közötti indokolatlan különbségtételre hivatkozva közelítette meg a meleg élettársak jogi helyzetét.⁶⁰ A bírói döntésekben azonban tetten érhető egy olyan, a magyar alkotmánnyal is összeegyeztethető érvrendszer, amely a diszkrimináció tilalmán túl hangsúlyt helyez a melegek szabadságára és emberi méltóságára. Megjegyzendő, hogy a természet elleni fajtalanságot érintő AB-határozatok gyengesége, hogy nem teszik egyértelművé, pontosan milyen alapon tekintette alkotmányellenesnek az AB a magasabb beleegyezési korhatárt. Ez a hiányosság különösen fájó, hiszen nem világos a jogkorlátozás alkotmányosságának megállapításánál alkalmazandó mérce. Az AB hallgatása akár üdvözlendő is lehetne, hiszen utat enged a kérelmező és az elemző gondolati szárnyalásának. A társadalmi eszmecsere kevésbé kreatív résztvevőit azonban könnyen (és érthetően) elbizonytalaníthatja az egyértelmű alkotmányos mérce hiánya. Erre az aggasztó hiányérzetre nem nyújt orvoslást a meleg élettársi kapcsolatáról szóló 1995. évi AB-határozat, ezért érdemes a külföldi példák berkeiben tájékozódni.

A kanadai Cory bíró az M. kontra H. ügyben egyértelműen úgy találta, hogy a meleg élettársak kizárása a házastársak számára elérhető tartási jogosultságok köréből sérti az emberi méltóságot, mivel hozzájárul a szabályozást megelőzően már fennálló hátrányok fenntartásához.⁶¹ Álláspontja szerint a törvényi szabályozás azzal, hogy a meleg partnereket kizárja a házastársi tartás köréből, azt juttatja kifejezésre, hogy „a meleg párkapcsolatban élő emberek kevésbé érdemesek az elismerésre és a védelemre. A szabályozás arra enged következtetni, hogy, eltérően a heteroszexuális egyénektől, a meleg személyek kevésbé képesek anyagi függőséggel járó kapcsolatokat létesíteni, függetlenül a valós viszonyaiktól. [... a törvényben foglalt] kizárás fokozza a meleg párkapcsolatokban élő egyének hátrányos helyzetét és hozzájárul létezésük kitörődéséhez.”⁶²

Ez a méltóságvédelemből merítő álláspont egy szokatlanul erős alapjogi megközelítés lehetőségét csillantja fel, amely messze meghaladja az egyenlő méltóságú személyként kezelés elvének az AB által még 1995-ben kitűzött mércéjét. Emlékeztetőül idézzük fel, hogy vélekedett az AB 1995-ben: „A hagyományos és a jelenleg kivételes életközösségek számára az állam különböző jogi lehetőségeket kínálhat, amellyel elismeri és a különböző életviszonyokba integrálja őket. Eközben nem kell az egyes

életközösségek önértelmezését követnie, hanem fenntarthat és támogathat hagyományos intézményeket, mint ahogy az új jelenségek elismerésére létrehozhat új jogi formákat is, s ezzel egyszerre mind a közfelfogás számára a »normalitás« határait tágíthatja. [...] Ezen jogintézmények kialakításánál az érintetteknek nem arra van joguk, hogy ugyanazon intézményt vehesse mindenki igénybe, hanem az az alkotmányos követelmény, hogy az érintetteket egyenlőként, azonos méltóságú személyként kezeljék, azaz *mindegyikük szempontjait hasonló körülményekkel, figyelemmel, elfogulatlansággal és méltányossággal értékeljék.*⁶³

A kanadai Cory bíró által alkalmazott méltóság kritérium az emberi méltóság tartalmi sérelmére érzékeny, míg az AB-határozatban felállított egyenlő méltóságú személykénti kezelés elve a fenti formában leginkább egy eljárási felfogást tükröző minimumprogramot ír elő. A két megközelítés közül a Cory bíró által ismertetett álláspont áll közelebb a EJEJ gyakorlatában kirajzolódó méltóságkoncepcióhoz. A Pretty-ügyben⁶⁴ az EJEJ ugyanis egyrészt kimondta, hogy a magánélet 8. cikk szerinti védelme kiterjed a nemi irányultságnak megfelelő nemi élet védelmére, másrészt egyértelműen kijelentette, hogy az „egyezmény lényege az emberi méltóság és szabadság tisztelete”.⁶⁵ További döntések hiányában egyelőre nem állapítható meg, hogy az EJEJ szerint az egyezmény alkalmazásában mi következik a meleg jogainak a méltóságsérelemre érzékeny védelméből.

Annyi azonban már a jelenleg rendelkezésre álló jelzésekből is megállapítható, hogy a fenti méltóság-alapú megközelítéseket az a felismerés köti össze, hogy a melegeket érő diszkriminációt olyan évszázados előítéletek mozgatják, amelyek megakadályozzák, hogy a köztársaság homoszexuális polgárai a politikai közösség teljes jogú tagjaként gyakorolják jogukat és vegyenek részt a közügyek intézésében. Ez a felfogás kényelmesen összeegyeztethető azokkal az alkotmányjogi szempontból is releváns *queer* (homos, homoszexuális) elméleti megközelítésekkel, amelyek a meleg párkapcsolatának jogi elismerését mint a meleg alkotmányjogi védelemre méltó identitásának zálogát tételezik.⁶⁶ Érdekes, de korántsem véletlen, hogy ezen a ponton a *queer* elmélet összeér az alkotmányos demokrácia működésének számos olyan elméleti modelljével, amelyek az állam működésének megértése során nem számítottak a közügyek intézésében részt vállaló embert.

DÖNTSÖN A BÍRÓSÁG?

Érdemes kiemelni, hogy a fenti esetek legtöbbször (általában alkotmányos normakontrollt végző) bíróság-

ok jeleskedtek a meleg párkapcsolatának jogi elismerésében. 1967-ben az Egyesült Államok szövetségi Legfelső Bírósága elismerte a házasságkötéshez való jogot.⁶⁷ Az ügyben támadott tagállami rendelkezés azonban nem a meleg házasságkötését, hanem a fajok közötti házasságkötést tiltotta. Warren főbíró ítélete a 14. alkotmánykiegészítés alapján alkotmányellenesnek találta a faji különbségtételt, majd kijelentette: „a házasságkötés szabadsága hosszú ideje elismerten az egyik legalapvetőbb személyes jog, amely alapvető a szabad emberek boldogságkereséséhez.”⁶⁸

A bíróságok forradalmi újításai azonban könnyen kiválthatják a politikai elitek ellenszenvét, ami aztán soha nem látott lavinát indíthat el, ahogy ez az Egyesült Államokban is történt. Ott jelenleg Vermont⁶⁹ és Connecticut⁷⁰ törvényei teszik lehetővé a meleg párkapcsolatának formális regisztrációját, míg egy sor más tagállamban már korábban is bíróságok tették lehetővé a meleg élettársi kapcsolatainak formális elismerését.⁷¹ A connecticuti az első olyan, a meleg párkapcsolatok regisztrációjáról rendelkező tagállami törvény az Egyesült Államokban, amelyet nem előzött meg ilyen irányú bírósági döntés.

Válaszul a tagállami bíróságok legelső megmozdulásaira, az elmúlt években a házasságvédelem bekerült az Egyesült Államok szövetségi kormányzatának eszköztárába. (Ez csupán azért meglepő fejlemény, mert a német–magyar értelemben vett objektív jogvédelem vagy intézményvédelem e formája korábban majdhogynem ismeretlen volt.) 1996-ban, Bill Clinton elnöksége alatt fogadta el a kongresszus a házasság védelméről szóló törvényt (*Defence of Marriage Act*, népszerű rövidítése: DOMA), amelyet aztán egy sor tagállam állami törvényként is elfogadott.⁷² A DOMA szerint a házasság férfi és nő szövetsége (s. 3), és a házastárs fogalma ebben az értelemben alkalmazandó a szövetségi jogszabályokban.⁷³ Politikai értelemben a DOMA nem más, mint a Clinton-kormányzat válasza a meleg regisztrált párkapcsolatának ötletével játszó, illetve azt elfogadó tagállami bíróságoknak és törvényhozásoknak. 2003-ban pedig Bush elnöksége a „házasság védelmének hetét” hozta egy olyan állami ünnep formájában, amely „férfi és nő közösségét” hivatott méltatni. 2004-ben az újraválasztásáért kampányoló Bush elnök a házasság hagyományos fogalmát védő szövetségi alkotmánymódosítást sürgett.⁷⁴ Csak a 2004. évi elnökválasztás napján egy tucat tagállamban döntöttek népszavazással a meglegházasság legalizálása ellen.⁷⁵ Jelenleg tizenhét tagállamban tiltja alkotmánymódosítás a meleg házasságát. A DOMA, a tagállami törvények és alkotmánymódosítások, valamint a bírói ítéletek nemritkán keresztezik egymást, átláthatatlanná téve a jogi helyzetet.

Ezen fejlemények és fejetlenség fényében nem meglepő, hogy a kanadai Legfelsőbb Bíróság rövid úton, érdemi döntés nélkül szabadult meg a szövetségi kormánynak a melegházasság alkotmányosságát firtató absztrakt alkotmányértelmezésre irányuló indítványától (*same-sex marriage reference*).⁷⁶ A kormány egy olyan törvénytervezetet küldött meg előzetes véleményezésre, amely így rendelkezett: „(1) A házasság polgári jogi értelemben két személy jogi egyesülése mindenki kizárásával. (2) A jelen törvény nem gátolja meg a vallási tisztviselőket abban, hogy a hitükkel össze nem egyeztethető házasságkötéseket megtagadják.” Válaszában a Legfelsőbb Bíróság elutasította azt a felvetést, hogy a házasság fogalmát a kanadai alkotmány megalkotásának idején (1867) dívó házasságfogalomhoz ragaszkodva kellene megítélnie.⁷⁷ A bíróság kifejtette, hogy megalapítása óta Kanada olyan plurális társadalommá vált, amelyben a házasság egyértelműen szekuláris és nem egyházi vagy vallási intézmény. Az alapításkor megfagyott fogalmakhoz való visszatérés pedig ellentétes a kanadai alkotmány értelmezésének alapelvével, mely szerint az alkotmány egy elő fához hasonlatos. A kanadai bírák egyértelművé tették továbbá, hogy sem a házasság fogalmának központi magját, sem a fogalom határait nem hajlandók kijelölni.⁷⁸

A Legfelsőbb Bíróság visszautasította a kormány azon kérdését, amely a benyújtott törvénytervezet alapjogi ellenőrzésére irányult. Mivel a kormány kijelentette, hogy mindenképp törvényhozási úton kívánja eltávolítani a házasság heteroszexuális jellegére utaló jogi feltételt, a bíróság nem látta értelmét a kormány által benyújtott törvényjavaslat érdemi vizsgálatának.⁷⁹ Kanada három tartományában (British Columbia, Ontario és Quebec) a bíróságok lehetővé tették a meleg párok házasságkötését, míg további négy tartományban (Yukon, Manitoba, Nova Scotia és Saskatchewan) a Legfelsőbb Bíróság előtt folyó eljárás idején semmisítették meg a bíróságok a házasság heteroszexuális jellegének követelményét. Ezen ügyek egyikében sem fellebbeztek a bíróságok döntése ellen a Legfelsőbb Bírósághoz, bár egyes esetekben ez a lehetőség eljárásjogilag nyitva állt volna. A kanadai legfelső bírák szerint a tanácsadó vélemény nem helyettesítheti a fellebbezést, így ebben az ügyben a Legfelsőbb Bíróság döntésének nincs helye.⁸⁰

Ebből a rövid áttekintésből is világos, hogy – talán részben az Egyesült Államokban kialakult káoszról okulva – a kanadai Legfelsőbb Bíróság jobbnak látta, ha nem avatkozik bele a melegházasság ügyébe, esetleg megzavarva a politikai hatalmi ágak és a korábban már döntést hozó alsóbb fokú bíróságok kényes viszonyát. A fenti esetek tanulságai azt sugallják, hogy a döntést nem célszerű a bíróságok nyakába varrni, tekintettel a

meleg párkapcsolatok jogi elismerésének kényes voltára. Politikai konszenzus híján ugyanis a bírósági beavatkozás olyan támadási felületet nyithat a melegjogok ürügyén, amely komolyan megrendítheti az alkotmányos rend működtetésével megbízott hatalmi ágak legitimitását, minden egyéb hátránya mellett könnyedén (túl)mozgásba hozva a közvetlen demokráciát és mellékhatásait. Egy ilyen, önsúlyától is hosszan működő, előítéletekkel és populizmussal gazdagon olajozott mechanizmus beindulása kevéssé kedvez az egyébként is népszerűtlen kisebbségek jogainak.

ÖSSZEZÉS

Levezetésképp fontos kiemelni: álszent és értelmetlen dolog a meleg jogainak védelméről, és különösen a meleg párok státuszának jogi elismeréséről nyilvános eszmecsere-t folytatni vagy tettetni az érintettek valós részvétele nélkül.⁸¹ A meleg párkapcsolatok és családi viszonyok jogi elismerése és alkotmányos védelme nem pusztán divatos csecsebecse, melyet minden menő posztmodern alkotmányos demokrácia köteles kitenni a kirakatba. Ezért mielőtt a magyar politikai elit hozzálát saját emberi jogi eredményességi indexének javításához, örvendetes lenne, ha a jól kifundált szabályozás tényleges érintettjei is meghallgattatnának: mit is látnának szívesen a készülő szabályozásban és miért. A meleg párkapcsolatok legalizálásának igényét a meleg közösségeket figyelő szerzők ugyanis sokféle okra és motivációra vezetik vissza.

A hetvenes évekig például az Egyesült Államokban élő melegek közül többen fennen hangoztatták, hogy a család heteroszexuális intézmény, a melegek magánviszonyai alapvetően nem család jellegűek, hanem választáson alapuló nagyobb közösségek; a család mint intézményi forma elfogadását az asszimiláció eszközének tekintették. Az Egyesült Államokban a meleg fokozatosan fordultak a meleg párkapcsolatok állami elismerése felé. Kath Weston szerint ebben a fordulatban meghatározó volt a meleg párok gyermeknevelés iránti igénye.⁸² A Satchwell-ügyben a dél-afrikai Alkotmánybíróság megjegyezte, hogy „egyes tradicionális afrikai közösségekben nem ismeretlen a nőnek nővel kötött házassága, különösen a gyermektelen családokban [...] vagy ahol a nő a közösségben magas hivatalt visel, például királynő vagy főnök, vagy nagyon tehetős”.⁸³ Izraelről írva Lee Walzer kimutatta, hogy egy olyan társadalomban, ahol a fiatalokkal szemben a házasságkötés hagyományos elvárás, a melegek sem menetesek a hagyományok súlyától. Egyik meleg beszélgetőpartnere így fogalmazott: „Mindig fontos volt számomra, hogy legyen barátom. Különben miért legyek meleg?”⁸⁴ Bár

Walzer szerint Izraelben jelenleg elképzelhetetlen a meleg élettársi kapcsolatainak törvényes megerősítése, a bíróságok és egyéb hatóságok elismerik a meleg párok élettársi viszonytal összefüggésben keletkező jogait. Walzer ezt a hajlandóságot részben azzal magyarázza, hogy a zsidó házassági jog szerint a Kohen papi nemzetség leszármazottai nem köthetnek házasságot elvált személlyel. Ez a szabály a gyakorlatban sokakat, köztük bírákat, kényszerített házasságon kívüli élettársi viszonyba.⁸⁵

A fenti példák is jól mutatják, hogy a meleg párok jogi státuszának rendezése olyan összetett feladat, amelyben a külföldi receptek elsősorban ötletforrásként szolgálhatnak, bár a jogalkotási feladat – mint már annyiszor – most is megoldható lehet szabadon választott külföldi jogszabálysövegek mechanikus lefordításával. A másik alternatíva sokkal munkaidényesebb, és sok veszélyt hordoz. Elméletileg elképzelhető ugyanis, hogy a szabályozás elkészítése során a magyar politikai hatalom és a politikai elit nyilvános párbeszédbe bonyolódik a tervezett szabályozás érintettjeivel, magukkal a melegekkel, akiknek a legbizalmasabb magánviszonyait kívánja jogi szabályozás tárgyává tenni. Egy újra és újra homofóbnak bizonyuló alkotmányos demokráciában a nemzet választott képviselőinek felelőssége ugyanis nem merül ki a törvények legyártásában. Ugyanez a politikai elit felelős a közügyekről folytatott eszmecsere és a közbeszéd minőségéért, és azért, hogy a köztársaság polgárai egyenlő méltóságú személyekként vehessenek részt a közügyek megvitatásában. Naiv gondolatok a választási kampány kitörése előtti utolsó csendes órákban. Anélkül, hogy a legutóbbi javaslat őszinteségét kétségbe vonnám, érdemesnek tartom megjegyezni: melegjogokkal a legjobb helyeken is nehéz kampányolni, hát még választásokat nyerni.

JEGYZETEK

1. A továbbiakban a meleg szó egyaránt jelöl homoszexuális férfiakat és nőket.
2. Lela M. AMES: *Beyond Gay Paree. What Does the Enlargement of the European Union Mean for Same-sex Partners?*, Emory Law Journal, 2004, 503, 510.
3. http://www.szdsz.hu/index.phtml?op=hirek_reszletes&id=2315.
4. 14/1995. (III. 15.) AB határozat.
5. A Magyar Köztársaság Polgári törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény, 685/A.
6. 20/1999. (VI. 25.) AB határozat. Az indítvány 1994-ben érkezett az AB-hoz.
7. 37/2002. (IX. 4.) AB határozat. Az első indítvány 1993-ban érkezett az AB-hoz.
8. 2003. évi XCCV. törvény.
9. 2003. évi XCCV. törvény, 8. m–n pontok.
10. 21/1996 (V. 17.) AB határozat. Megjegyzendő, hogy a „Szivárvány”-döntés idején az AB már megkapta a Btk. vérfertőzésről, illetve természet elleni fajtalanságról, valamint természet elleni erőszakos fajtalanságról szóló rendelkezéseinek alkotmányosságát vitató első indítványokat.
11. A Szivárvány-határozatról részletesen lásd HALMAI Gábor: *Egy alkotmánybíróági (elő)ítélet nyomában*, Világosság, 1996/7, 34–41.
12. Az új Polgári törvénykönyv koncepciójának családjogi könyve elérhető a <http://www.im.hu/adat/letoltes/2Csadlajog.doc> címen.
13. European Parliament’s resolution of 5 September 2001 (Resolution on Hungary’s application for membership of the European Union and the state of negotiations [COM (2000) 705–C5-0605/2000-1997/2175 (COS)], para 14. Lásd továbbá az Európa Tanács háza tájáról: European Parliament’s Resolution of 17 September 1998 on equal rights for gays and lesbians in the EC [B4-0824 and 0852/98], para. D és 2.
14. Lásd a törvény 67. szakaszát. Az Európai Bizottság eljárást indított a bíróság előtt Luxemburg (Case C-70/05), Németország (Case C-43/05) és Finnország (Case C-99/05) ellen, mivel nem tették meg az egyenlő bánásmódról szóló tanácsi irányelv alkalmazásához szükséges lépéseket. A tagállamok egységesen azzal védekeztek, hogy a transzpozícióra nyitva álló határidő még nem járt le.
15. Csatlakozási okmány, 38. cikk: „Ha egy új tagállam nem teljesíti a csatlakozási tárgyalások keretében vállalt kötelezettségeit, beleértve valamennyi, határokon átnyúló hatással rendelkező gazdasági tevékenységre vonatkozó ágazati politikával kapcsolatban tett kötelezettségvállalást, és ez a belső piac működését súlyosan sérti vagy ilyen sérelem közvetlen veszélye áll fenn, az ezen okmány hatálybalépését követő harmadik év végéig a Bizottság, valamely tagállam indokolt kérelmére vagy saját kezdeményezésére, megteheti a megfelelő intézkedéseket.”
16. Koen LENAERTS: *Fundamental Rights in the European Union*, European Law Review, 2000, 575, 578–579. Figyelemre méltó apróság, hogy a Közösségek, illetve az unió kompetencialistáján nehéz lenne olyan tételt találni, amely szoros összefüggésbe hozható a természet elleni fajtalanság beleegyezési korhatárának korrigálásával. A lépés ugyan könnyen összeegyeztethető a csatlakozási feltételeket keretező kopenhágai kritériumokkal, a csatlakozó államok azonban méltán érezhették úgy, hogy az EU a saját tagállamaival nem feltétlenül tudná ezt a csatlakozókkal szemben megfogalmazott elvárását érvényesíteni.
17. Lásd Clare MCGLYNN: *Families and the European Union Charter of Fundamental Rights. Progressive Change or Entrenching the Status Quo*, European Law Review, 2001, 582.

18. Lásd például JENEY Petra: *Poor Laws, Poor Judgment. Gay Rights and Sex Equality before the European Court of Justice*, 03 April 2002, <http://www.eumap.org/journal/features/2002/april02/gayrightsseucourt>; újabban lásd Oreste POLLICINO: *Legal Reasoning of the Court of Justice in the Context of the Principle of Equality Between Judicial Activism and Self-restraint* German Law Journal, 1 March 2004. Lásd még erről KOVÁCS Kriszta: *A hátrányos megkülönböztetés tilalmának speciális esetei*, in *Emberi jogok*, szerk. HALMAI Gábor, TÓTH Gábor Attila, Budapest, Osiris, 2003, 407–411.
19. Case C-249/96, *Grant versus South-West Trains*, judgment of 17 February 1998.
20. Uo., para 28.
21. 75/117/EGK irányelv a férfiak és a nők egyenlő díjazása elvének alkalmazására vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről.
22. 76/207/EGK irányelv a férfiak és a nők közötti egyenlő bánásmód elvének a munkavállalás, a szakképzés, az előmenetel és a munkakörülmények terén történő végrehajtásáról. Ezt az irányelvet a Grant-ügy óta a 2002/73/EK irányelv módosította.
23. Lásd 2000/78/EK 1.2.b. Ezt a tanácsi irányelvet a magyar jogalkotó még 2003-ban befogadta az egyenlő bánásmódról szóló törvény rendelkezései közé. Lásd 65. g. pont.
24. A jelenleg függő ügyek tagállami bíróságok előzetes kérdései, amelyek a határozott idejű munkaszerződésre vonatkozó életkori alapú megkülönböztetéssel (Case C-144/04, Mangold; Case C-261/04, Schmidt), valamint betegség miatti elbocsátással (Case C-13/05, Chacón Navas) összefüggésben érkeztek az EB-hez.
25. Cases C-122/99, *P* and C-125/99 *P. D. versus Kingdom of Sweden*, judgment of 31 May 2001.
26. Uo., paras 30–31.
27. Lásd Case C-13/94, *P. versus S. and Cornwall City Council*.
28. Case C-117/01.
29. Uo., para 34.
30. Uo., para 35.
31. *Goodwin versus the United Kingdom*, Application no. 28957/95, judgment of 11 July 2002. Az ügy rövid ismertetését lásd *Fundamentum*, 2002/3–4, 165–169.
32. *Regisztrált párkapcsolat melegeknek is*, Népszabadság, 2003. augusztus 13.; *Közbülső lehetőség a regisztrált partnerkapcsolat intézménye, amely az élettársi kapcsolathoz képest többletjogokat biztosítana*, Magyar Távíratí Iroda (MTI), 2003. augusztus 14.
33. Az Egyesült Államokban lásd *Romer versus Evans*, 517 U.S. 620 (1996). Megjegyzendő, hogy az Egyesült Államok szövetségi Legfelső Bíróságának gyakorlatában a nemi irányultságon alapuló megkülönböztetés nem esik olyan szigorú megítélés alá, mint a faji vagy a nemi alapon történő megkülönböztetés. Kanadában lásd *Egan versus Canada*, [1995] 2 SCR 513. Megjegyzendő, hogy ezen ügyek egyike sem érintette közvetlenül a meleg házasságkötéshez vagy regisztrált párkapcsolathoz való jogát.
34. Lásd alkotmány, 15. A család védelméről az alkotmányban lásd továbbá 67. és 70/J.
35. 14/1995. (III. 15.) AB határozat.
36. *Egan versus Canada*, [1995] 2 SCR 513, 536.
37. 440 Mass. 309, 798 NE2d 941. November 18. 2003. Az ügyben a bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a házasság modern fogalma kiterjed a meleg párokra.
38. 99-419 DC, 1999. november 9. Lásd *Considérant que, si les députés auteurs de la première saisine soutiennent que la loi méconnaît les règles du »mariage civil et républicain« en »instituant une nouvelle communauté de vie«, les dispositions relatives au pacte civil de solidarité ne mettent en cause aucune des règles relatives au mariage; qu'en conséquence, le moyen tiré de la violation de ces règles manque en fait.*
39. *Miron versus Trudel*, [1995] 2 SCR 418, 474.
40. Uo., 418.
41. L'Heureux-Dubé bírónő a Miron-ügyben megjegyezte, hogy a házasság és az élettársi viszony közötti választás a heteroszexuális emberpárok viszonyaiban sem minden esetben ízlésbeli kérdés. Ennek az érvelésnek a részletes elemzésére terjedelmi korlátok miatt nem térek ki.
42. Lásd *Young versus Australia*, 2003, para 10.4. Eredetileg házasság és heteroszexuális élettársi viszony tekintetében mondta ki az elvet az Emberi Jogi Bizottság a *L. G. Danning versus The Netherlands* ügyben (Communication No. 180/1984, U.N. Doc. CCPR/C/OP/2 at 205, 1990), para 14). Lásd még *Hoofdman versus the Netherlands*, Communication No. 602/1994, U.N. Doc. CCPR/C/64/D/602/1994 (25 November 1998).
43. *Satchwell versus President of the Republic of South Africa & Another*, 2002(9) BCLR 986; [2002]13 BHRC 108; (2003) 4 CHRLD 18, para 16. A Satchwell-ügyben az volt a kérdés, a bíró halála esetén jogosult-e a homoszexuális élettárs a házastársnak járó juttatásokra.
44. *National Coalition For Gay and Lesbian Equality & Ors versus The Minister of Home Affairs & Ors*, 2000 (1) BCLR 39 (CC), para 38. Az ügyben a bíróság azt vizsgálta, hogy a bevándorlási jogszabályok házastársakra vonatkozó rendelkezései alkalmazhatók-e a meleg élettársakra. A dél-afrikai joggyakorlat áttekintésére lásd például Adrien Katherine WING: *Fifth Anniversary of the South African Constitution: a Role Model on Sexual Orientation*, Vermont Law Review, 2002, 821.
45. *Fourie and Another versus Minister of Home Affairs and Others*, Case number 232/2003; Judgment date: 30 November 2004.
46. *El-Al, The Israel Airlines Ltd. versus Jonathan Danilowitz*, 30 November 1994.
47. *M versus H.*, [1999] 2 S.C.R.3.
48. CCPR/C/78/D/941/2000.
49. 21/1996. (V. 17.) AB határozat.
50. HALMAI: *I. m.*

51. Lásd az állampolgári jogok országgyűlési biztosának 1995–96. évi beszámolójához fűzött 3. számú mellékletét az állampolgári jogok országgyűlési biztosa és általános helyettese jogszabály-véleményezési tevékenységéről, <http://www.obh.hu/allam/3mell96.htm>.
52. *Salgueiro da Silva Mouta versus Portugal*, Application no. 33290/96, 21 March 2000, para 35–36. Az ügy rövid ismertetését lásd *Fundamentum*, 2002/3–4, 164–165.
53. *Fretté versus France*, Application no. 36515/97, 26 May 2002, különösen para 37. Az ügy rövid ismertetését lásd *Fundamentum*, 2002/3–4, 163–164, illetve Thomas Willoughby STONE: *A mérlegelési hatáskör fonáksága*, *Fundamentum*, 2005/1, 109–116.
54. *Toonen versus Australia*, Communication No. 488/1992, U.N. Doc CCPR/C/50/D/488/1992 (1994), para 8.6.
55. *Du Toit & Another versus The Minister for Welfare and Population Development & Others*, 2002 (10) BCLR 1006; [2002] 13 BHR 187; (2003) 4 CHRLD 21.
56. Az egyezmény kihirdetéséről lásd a 1991. évi LXIV. törvényt.
57. *Du Toit*, para 19.
58. Uo., paras 21–22.
59. Uo., para 34.
60. Az SZDSZ javaslatának retorikája is a melegeket érő hátrányos megkülönböztetés felszámolására épül.
61. *M. versus H.*, lásd különösen paras 65–73.
62. Uo., para 73.
63. 14/1995. (III. 13.) AB határozat. Kiemelés – U. R.
64. *Pretty versus United Kingdom*, 2346/02, Judgment of 29 April 2002. Az ügy rövid ismertetését lásd *Fundamentum*, 2002/2, 108.
65. *Pretty*, para 54.
66. Lásd legújabban például Amy L. BRANDZEL: *Queering Citizenship? Same-sex Marriage and the State*, *Gay and Lesbian Quarterly*, 2005, 171–204. Ez a dolgozat nem vizsgálja az identitásfogalmak azon elemeit, amelyek alkotmányjogi védelem szempontjából közömbösek lehetnek.
67. *Loving versus Virginia*, 388 U.S. 1 (1967).
68. „The freedom to marry has long been recognized as one of the vital personal rights essential to the orderly pursuit of happiness by free men.” *Loving versus Virginia*, 388 U.S. 1, 12 (1967).
69. An Act Relating To Civil Unions. A törvény 2000. július 1-jétől hatályos.
70. An Act Concerning Marriage Equality. A kormányzó 2005. április 25-én hirdette ki a törvényt.
71. Lásd például Hawaii, Massachusetts, Új-Mexikó, San Fransisco (Kalifornia) Vermont és Washington.
72. Lásd például Alabama, Colorado, Delaware, Dél-Karolina, Észak-Karolina, Florida, Hawaii, Idaho, Illinois, Indiana, Iowa, Kansas, Louisiana, Maine, Minnesota, Missouri (alkotmánymódosítással), Nebraska, Nevada, Nyugat-Virginia, Pennsylvania, Tennessee, Texas, Virginia (2004. novemberi adatok). Néhány tagállamban a törvényhozás már a DOMA előtt elfogadott hasonló értelmű tagállami törvényt.
73. A DOMA alkotmányosságát pillanatnyilag számtalan ügyben támadják különböző bíróságok előtt. Mivel a DOMA-val elfogadott házasság-, illetve házastársfogalom az összes szövetségi jogszabályra alkalmazandó, házastársakat érintő szinte bármilyen jogvitában – legyen az csődjogi, biztosítási vagy éppen tartási ügy – megtámadható a DOMA alkotmányossága. Vonatkozik mindez természetesen mindazon tagállami jogszabályokra is, ahol a tagállami törvényhozás elfogadta a DOMA-t. Figyelembe véve, hogy a DOMA-hoz hasonló értelmű jogszabályt vagy alkotmánymódosítást egy sor más tagállam is elfogadott, nem túlzás azt állítani, hogy a házasság fogalmát érintő szövetségi fellebbviteli vagy legfelsőbb bírósági döntés jogviszonyok millióit érintheti.
74. <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/02/20040224-2.html>.
75. Arkansas, Észak-Dakota, Georgia, Kentucky, Michigan, Montana, Mississippi, Ohio, Oklahoma, Oregon és Utah. <http://edition.cnn.com/ELECTION/2004/pages/results/ballot.measures/>. Kaliforniában már korábban, 2001-ben népszavazással erősítették meg a házasság heteroszexuális definícióját.
76. Reference re Same-sex Marriage, [2004] 3 S.C.R. 698. A Legfelsőbb Bíróság korábban már a M. kontra H. ügyben is megkönnyebbüléssel jelezte, hogy nem kell döntenie a meglegházasság alkotmányosságáról. Lásd para 55.
77. Reference re Same-sex Marriage, para 21 és köv.
78. Uo., para 28.
79. Uo., para 65.
80. Uo., para 68.
81. Lásd például VARRÓ Szilvia: *A teljes egyenjogúság még várat magára*, *Népszabadság*, 2003. július 4., továbbá a Háttér és a Labrisz egyesület által készített összefoglalót a leszbikusok, melegek és biszexuálisok diszkriminációjáról Magyarországon (2001), <http://www.hatter.hu/pdf/osszefoglalo.pdf>.
82. Kath WESTON: *The Politics of Gay Families*, in *Rethinking the Family, Some Feminist Questions*, eds. Barrie THORNE, Marilyn YALOM, Boston, Northeastern University Press, 1992.
83. *Satchwell*, para 12.
84. Lee WALZER: *Between Sodom and Eden, A Gay Journey Through Today's Changing Israel*, New York, Columbia University Press, 2000, 179.
85. Az izraeli családi jogban a házasságkötés tekintetében érvényesülő egyéb megkülönböztetésre lásd Yuval MERIN: *The Right to Family Life and Civil Marriage Under International Law and Its Implementation in the State of Israel*, Boston College International & Comparative Law Review, 2005, 79, 131 és köv.

A REGISZTRÁLT ÉLETTÁRSI KAPCSOLAT AZ ÚJ PTK. KONCEPCIÓJÁBAN

1998 óta folyik az új Polgári törvénykönyv kodifikációja.¹ A tervezett koncepció (a továbbiakban koncepció) újabb és újabb változatait az Igazságügyi Minisztérium nyilvánosságra hozza. Az új jogszabály sok tervezett módosítása közül az egyik az élettársi viszony újraszabályozása lesz.

AZ ÉLETTÁRSI VISZONY SZABÁLYOZÁSÁNAK VÁLTOZÁSAI

A házasság intézménye mellett a második világháború után egyre nagyobb igény mutatkozott a házasságkötés nélkül közös háztartásban együtt élő személyek vagyoni és személyi viszonyai szabályozására. Az 1959-ben megalkotott Polgári törvénykönyv még nem tartalmazott rendelkezést az élettársi viszonyról, de a társadalmi viszonyok átalakulása, a családi kötelékek megváltozása és bizonyos tekintetben fellazulása oda vezetett, hogy a közös háztartásban, érzelmi és gazdasági közösségben együtt élő személyek (először egymással szembeni) jogainak a megóvása elengedhetetlenné vált. A Legfelsőbb Bíróság 369. kollégiumi állásfoglalásával módosított 94. számú kollégiumi állásfoglalása gyakorlatilag előkészítette az 1977-es Ptk.-novella² idevonatkozó szövegét. Az élettársi viszonyt a Legfelsőbb Bíróság korabeli jogformáló munkája nem a családjog körébe helyezte, hanem a polgári jogi társaság egy atípusos eseteként határozta meg: olyan különleges társaságként, melyben az együtt élő, különmemű személyek ráutaló magatartással szerződnek ez életközösségre. Az élettársi viszony – házasságkötés nélkül, érzelmi és gazdasági közösségben együtt élő nő és férfi jogviszonya – elsődleges következménye az együttélés alatt szerzett vagyonon a szerzés arányának megfelelő közös tulajdon keletkezése. A magyar jog rendszerében az élettársi viszony úgynevezett faktuális jogviszony: az érzelmi és gazdasági közösség megkezdésének tényével létrejön, és annak megszakadásával megszűnik, mindenféle külön hatósági aktus nélkül.

Az először tisztán polgári jogi intézményként meghonosodott élettársi közösség azonban – alkalmazkodva a változó világhoz – joghatásait tekintve közelíteni kezdett a családjoghoz. Folyamatosan bővült azoknak a törvényhelyeknek a köre, melyek arról rendelke-

tek, hogy az élettárs ilyen minőségében valamilyen jog vagy kötelezettség címzettje. Jelenleg több mint háromszáz jogszabály (ide nem értve az önkormányzati rendeleteket) szabályoz élettársakat érintő különböző jogviszonyokat. A vonatkozó szabályok túlnyomó része garanciális és összeférhetetlenségi szabály: valamely döntésből vagy tisztség viseléséből zárja ki a partnert. A szabályok túlnyomó részében az élettárs közeli hozzátartozóként szerepel, máshol hozzátartozóként; ebből is nyilvánvaló, hogy az élettársi viszony régen túlmutat az egyszerű polgári jogi viszony keretein. Csak néhány példa: özvegyi nyugdíjat a házastárs, az elvált házastárs és az élettárs kaphat³ (az egyéb törvényes feltételek fennállása esetén). A bíró a vele közös háztartásban élő házastársára, élettársára és gyermekére vonatkozóan is külön-külön vagyonyilatkozatot köteles tenni.⁴ Emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásra a házastárs, illetve a különmemű élettárs ivarsejtjeivel van lehetőség.⁵

Az élettársi viszonyban együtt élő személyek nincsenek elzárva attól, hogy az egymás közötti vagyoni jogi és egyes személyi viszonyait magánjogi megállapodással akár a Polgári törvénykönyv szabályaitól eltérő módon rendezzék. Ez a megoldás megkönnyíti a későbbiekben az esetleges bizonyítási problémákat, és a házassághoz hasonló elsődleges vagyoni jogi hatásokat adhat az együttélésnek (kiköthetik ugyanis a felek azt is, hogy az együttélés alatt fele-fele arányban szereznek közös tulajdont). A magyar jog szerint az élettárs nem törvényes örökös, viszont az együtt élő személyek végrendelkezhetnek egymás javára; ha valamelyik félnek gyermeke van, és annak másik szülője nem él, az élettárs párját halála esetére akár gyámmá is nevezheti. Azonban a magánjogi megállapodásokkal és egyéb jognyilatkozatokkal sem hozhatják egymást olyan jogi helyzetbe az élettársak, mint ha házasságban élnének: a családjog rendelkezéseit nem írhatják felül, és azokban az esetekben, amikor a törvény kifejezetten házaspároknak ad valamely jogot vagy kedvezményt, ezek a kedvezmények a házasságkötés nélkül együtt élő párokat nem fogják megilletni.

A rendes hatáskörű bíróságok mellett az Alkotmánybíróságnak is szerepe volt az élettársi viszony jogintézményének alakításában. Az Alkotmánybíróság egyik döntése megállapította: „ellentétes az Alkot-

mánnal, hogy azok a jogszabályi rendelkezések, amelyek az érzelmi, szexuális és gazdasági közösségben házasságon kívül együtt élő, és kapcsolatukat nyilvánosan vállaló személyekre nézve jogokat és köteleességeket állapítanak meg, csakis a Polgári Törvénykönyv fogalm meghatározása szerinti élettársi viszonyhoz fűznek jogkövetkezményeket.”⁶ Az Alkotmánybíróság határozatában nem pusztán az élettársi viszony polgári jogi hatásait tette vizsgálat tárgyává, hanem áttekintette azokat az egyéb jogágak által szabályozott életviszonyokat is, melyekben jelentősége lehet annak, hogy valamely jog vagy kötelezettség címzettje más személlyel élettársi viszonyban él-e:

„Az Alkotmánybíróság megvizsgálta a hatályos jogszabályokat, amelyek az élettársra nézve jogot vagy kötelezettséget állapítanak meg, s úgy találta, hogy ezekben az életviszonyokban általában nincs jelentősége annak, hogy az élettársi viszony különböző nemű személyek között áll-e fenn. Amikor ugyanis a jog az élettársi viszonyról a hozzátartozókkal egy sorban rendelkezik, a szabályozás indoka általában a formális családjogi kapcsolat alapján megdönthetetlenül vélelmezett, vagy ilyen formális kapcsolat híján – mint a jegyesek és élettársak esetén – a ténylegesen fennálló érzelmi és/vagy gazdasági kapcsolat. A hozzátartozók és élettársak nemének akkor lehet jelentősége, ha közös gyermekre vagy – ritkábban – egy másik személlyel kötött házasságra tekintettel történik a szabályozás. Ha ezek a kivételes esetek nem állnak fenn, az élettársat és a hozzátartozókat tágabb körét felölelő szabályozásban önkényes, s ezért az emberi méltóság sérelme miatt az Alkotmány 70/A. §-ába ütköző megkülönböztetés az, ha a közös háztartásban érzelmi és gazdasági közösségben együtt élő személyek közül az azonos neműekre a jogszabály nem vonatkozik.”⁷

Az Országgyűlés az AB-határozat után, annak felhívására alkotta meg a Polgári törvénykönyv élettársakra vonatkozó szabályainak a módosítását,⁸ megnyitva az élettársi viszony létesítésének lehetőségét az azonos neműek előtt is a hatálybalépés napjától, 1996. június 19. óta. A Polgári törvénykönyvet, illetve az 1977-es módosítást hatályba léptető jogszabályok⁹ egyértelműen rendezték, hogy a hatálybalépést megelőzően keletkezett jogviszonyokra is az új szabályokat kell alkalmazni; az ilyen jellegű, körültekintő hatályba léptetés jelen módosítás kapcsán elmaradt.

Az élettársak teljes jogegyenlőségére 2004-ig várni kellett: a hatályba léptető rendelkezés fogyatékosága okán egy 2003-as egyedi ügy kapcsán a Nyugdíjfolyósító Igazgatóság arra hivatkozva tagadta meg egy meleg férfi által a párja halála után igényelt özvegyi nyugellátást, hogy a jogszabályváltozás hatálybalépésének időpontjából következően az özvegyi nyugdíj

feltételül szabott tíz év folyamatos együttélés csak 2006-ban következhet be, így csak az ezt követően igényelt nyugellátások vonatkoznak az azonos nemű élettársakra. A nyilvánvalóan alkotmányellenes jogértelmezés korrekciójához a társadalombiztosítási jogszabályok megváltoztatására¹⁰ és – a visszamenőleges igényérvényesítés tekintetében – egyedi bírói döntésre¹¹ volt szükség, így az azonos neműeknek ugyanolyan feltételekkel jár a nyugdíj, mint a külön-nemű élettársaknak.

2005-ben évben tehát a jogi helyzet így fest: létezik a magyar jogban a jórészt bírói jogértelmezés iránymutatásával kialakult, faktuális élettársi viszony, mely alapvetően a polgári jog rendszerébe illeszthető, de vagyonjogi hatásain túl olyan jogok és kötelezettségek rendszerét hordozza, mely közelíti az együtt élők helyzetét a családjogi viszonyhoz. Az élettársi viszonyhoz a jelenben nem kapcsolódnak öröklési jogi hatások, az együttélés megszűnését követően tartásra vagy lakáshasználatra az élettárs nem jogosult, a lakásbérleti jogot nem folytathatja. Kettős örökbefogadásra csak házastársak jogosultak, még külön-nemű élettársak sem.

A KONCEPCIÓ ÚJÍTÁSAI

A kötelmi jogi kereteket kinövő élettársi viszonytal kapcsolatban a koncepció legszembetűnőbb újítása az, hogy azt a családjogi rendszerében helyezné el. Az élettársi viszony pusztán magánjogi, vagy még inkább társasági jogi megközelítése sem a jogviszony tényleges jelentőségének, sem társadalmi megítélésének nem felel már meg.

A Polgári törvénykönyv koncepciójának a Magyar Közlönyben megjelent változata még a regisztrált élettársi kapcsolat bevezetését célozta,¹² habár igen nagy vonalakban; a 2004. június 21-i dátummal az Igazságügyi Minisztérium által a világhálón közzétett legutóbbi koncepció¹³ azonban már nem számol ezzel a lehetőséggel, noha Európa több országában meghonosodott jogintézményről van szó.¹⁴ A két hozzáférhető tervezet közötti nyilvánvaló ellentmondás még feloldásra vár, már csak azért is, mert a tárcaközi egyeztetés kapcsán létezik egy munkaanyag, amely egyfajta abortált formában mégis bevezetné a regisztráció lehetőségét az együtt élő párok részére.

Az Igazságügyi Minisztérium által 2005 januárjában készített normaszöveg-tervezet szerint – összhangban a jelenlegi szabályozással – az élettársi viszony az összeköltözés (az érzelmi és gazdasági közösség) megkezdésével jönne létre, és annak megszakadásával szűnne meg. Az élettársak azonban – valószínűleg a jogbiztonság, bizonyíthatóság érdekében –

közösen kérhetnék élettársi kapcsolatuk tényének bejegyzését a helyi önkormányzat jegyzőjénél. Az élettársi viszony fennállásának további feltételeként a normaszövegbe kerülne az az eddigiekben is követett gyakorlat, mely szerint a házassági életközösség fennállása vagy egy másik élettársi közösség fennállása kizárja az újabb élettársi közösség létesítését.

A jegyző által vezetett nyilvántartás az ellenkező bizonyításáig közhitelesen tanúsítaná az élettársi viszony fennállását, időtartamát, illetve megszűnését. A rendelkezésre álló anyag szerint az élettársi viszonyt nem a nyilvántartásba vétel keletkeztetné, annak pusztán deklaratív funkciói lennének. Ez valamivel hangsúlyosabb a jelenlegi modellnél, de gyengébb annál, mintha a házasság és az élettársi viszony közötti valós jogintézményt alkotnának.

A családjog körében elhelyezett intézménnyel kapcsolatosan a törvény előírja a társak kölcsönös támogatási és együttműködési kötelezettségét. A közösség vagyoni hatása eltérne az eddigi megoldástól: a felek önálló vagyonszerzők lennének, és a megszűnés után csak a vagyonszaporulat megosztását követelhetnék egymástól. A vagyonszaporulat megosztásának aránya a szerzésben való közreműködés arányát tükrözné. A tervezet szerint az élettársak egymás közötti vagyoni viszonyait az élettársi együttélés idejére közokiratban foglalt szerződéssel rendezhetnék, ebben akár a házassággal megegyező vagyoni jogi rendelkezéseket is tehetnének. (Ettől egyébként a felek a jelenben sincsenek elzárva, sőt a hatályos jog szerint jognyilatkozataikat egyszerű okiratba is foglalhatják.)

A jogalkotó elképzelése szerint az élettársi életközösség megszűnése esetén volt élettársától tartást követelhetne az, aki magát önhibáján kívül nem képes eltartani, feltéve, hogy az élettársi kapcsolat legalább tíz évig fennállt, vagy legalább öt évig fennállt és a kapcsolatból gyermek született. A bíróság azonban indokolt esetben rövidebb tartamú viszony esetén is megállapíthatná a tartási kötelezettséget. A tervezet taglalja az érdemtelenység kérdéseit, valamint azt, hogy saját maga, valamint kiskorú gyermeke eltartása rovására senki nem köteles volt élettársát eltartani. Első ránézésre nem különösebben érdekes változtatásról lenne szó: még házastársak esetén is rendkívül ritka a tartási kötelezettség tényleges érvényesülése, és ha a bíróság egy bontóperben meg is ítélt tartásdíjat a volt házastárs javára, összege esetenként elenyésző. Amiért mégis jelentős lehetne egy ilyen irányú újítás, az annak a szimbolikus elismerése, hogy jogi értelemben is egy szorosabb családi közösségről van szó, aminek kihatása lehetne – persze megfelelő módosítások után – például az idegenrendészeti szabályokra is. A hatályos idegen-

rendészeti jogszabályok szerint az élettárs nem családtag,¹⁵ nem minősül tartásra kötelezhető hozzátartozónak sem, így külföldi állampolgárságú párja tartózkodási vagy letelepedési engedély iránti kérelmének elbírálásakor nem adhat olyan tartalmú nyilatkozatot, amelynek értelmében vállalja eltartását.¹⁶ Ez a fajta megoldás az azonos nemű személyek együttélése esetén – közvetett módon – súlyos diszkriminációt eredményez: együttélésüket nem tekintik családnak, házasságot egymással nem köthetnek, így összehasonlítható helyzetben lévő más személyekhez képest a kérelmek elbírálása során lényegesen hátrányosabb helyzetbe kerülnek.

A másik lényeges újítás az élettársak lakáshasználati jogának rendezése lenne. A tervezet szerint megállapodás hiányában az életközösség megszűnése esetén bármelyik élettárs kérheti a bíróságtól az élettársak által közösen használt lakás további használatának rendezését. Az utolsó közös lakás használatának rendezéséről a bíróság a házastársak közös jogcíme alapján használt lakás rendezésére vonatkozó szabályok megfelelő alkalmazásával döntene. Egyes esetekben a bíróság feljogosíthatná az élettársat a másik élettárs kizárólagos jogcíme alapján közösen használt lakás további használatára is. Ennek feltételei lényegében megegyeznek a tartásdíj megítélhetőségének elvi feltételeivel. (Ez a megoldás a családjogban jelenleg is létezik, habár szinte kizárólag a közös kiskorú gyermek érdekében alkalmazza a bíróság.) Hiányossága ugyanakkor a tervezetnek, hogy az élettársat továbbra sem tekintené törvényes örökösnek.

A jelenlegi faktuális rendszer előnye, hogy mindenféle adminisztráció nélkül létrejön az élettársi viszony, és fűződnek hozzá a törvényben meghatározott joghatások. Komoly hátránya viszont, hogy vita esetén – akár az életközösség megszakadása után a felek közt, akár valamelyik partner halála után a törvényes örökösök és a túlélő özvegy közt – megoldhatatlan bizonyítási problémák merülhetnek fel. Nem ritka az, hogy több évtizedig együtt élő párok esetén valamelyikük halála és a szerződéssel nem rendezett jogi helyzet a túlélő özvegy teljes kisemmizéséhez vezet. Ugyanakkor a meglévő élettársi viszonyhoz köthető jogok és kötelezettségek rendszerének igénybevétele is bizonytalanra válik: az esetek jelentős részében a hatóságok bemondásra elfogadják az élettársi viszony fennállását, máskor különböző, felesleges formásokhoz kötik annak igazolását.

Az élettársi viszonyhoz kapcsolódó jogok hatályos rendszerének fogyatékosága főként azokat a személyeket érinti diszkriminatív módon, akik nincsenek abban a helyzetben, hogy házasságot köthessenek, hiszen ők a házasság fennállásához fűződő széles körű kedvezményeket nem vehetik igénybe.

A jogalkotó legújabb, hozzáférhetővé vált normaszöveg-tervezete előrelépést jelent az eddigi rendszerhez képest, de nem vezeti be a valós, igazi jogi garanciákkal körülbástyázott, az élettársi kapcsolat és a házasság intézménye közé illeszthető, bejegyzett életpartnerség intézményét. A kapcsolat bejelentéséhez csak deklaratív joghatásokat fűz, amelyek lényegében eddig is volt jogi lehetőség: az együttélés tényét akár hatósági bizonyítvánnyal is lehetett igazolni, legfeljebb annyi a változás, hogy az ügyfélnek külön nem kell valószínűsítene, hogy a bizonyítvány kiadására szüksége van, a jogszabály erejénél fogva nem lehet mérlegelni abban a kérdésben, kiadja-e a hatóság a bizonyítványt.¹⁷ A regisztráció lehetősége a tudatosan élő pároknak megkönnyíti a bizonyítás lehetőségét. (Ismerve a magyarországi közigazgatási és közszolgáltatási gyakorlatot, valószínű, hogy a regisztráció jelentősége a mindennapok szintjén fokozatosan nőni fog: számos életviszony során, közigazgatási, hatósági jogviszonyokban a jogalkalmazó el fogja várni a regisztráció tényét, ha az ügyfél a kapcsolatra alapítva kíván valamely kedvezményt igénybe venni vagy kötelezettség alól mentesülni. A regisztráció deklaratív hatása – megítélésem szerint – a mindennapok során valójában komoly tartalommal fog bírni.)

A javasoltnál lényegesen jobb megoldás lehetne egy olyan életpartnerségi intézmény bevezetése, amely a hatósági bejegyzéssel jönne létre és a nyilvántartásból való törléssel szűnne meg. Az ilyen kapcsolatokat a jog egyértelműen családnak tekinthetné, joghatásait lépésről lépésre közelíthetné a házasság joghatásaihoz. Egy ilyen jogintézmény megalkotása, legalábbis ideiglenesen, választ adhatna a meleg, leszbikus, biszexuális és transznemű személyek polgári jogi mozgalmainak felvetéseire is, anélkül, hogy társadalmi vitát kellene nyitni az alkotmánynak a házasság védelméről rendelkező passzusairól. A tényleges bejegyzett életpartnerség bevezetése érdemi lépés lehetne a házasság intézményének az azonos neműek számára való megnyitása felé is.

JEGYZETEK

1. Lásd 1050/1998. (IV. 24.) kormányhatározat a polgári jogi kodifikációról.
2. Az 1977. évi IV. törvényt hatályba léptető 1978. évi 2. törvény.
3. A társadalombiztosítási nyugellátásokról szóló 1997. évi LXXXI. törvény 45. §-a.
4. A bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 1997. évi LXVII. törvény.
5. Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 166–167. §-ai.

6. 14/1995 (III. 13.) AB határozat 82, 84.
7. Uo., 86.
8. 1996. évi XLII. törvény a Polgári törvénykönyv módosításáról.
9. A Polgári törvénykönyvet hatályba léptető két jogszabály – az 1960. évi 11. törvény (Ptk.) 75. § (1) bekezdése és a Ptk.-t módosító 1977. évi IV. törvényt hatályba léptető 1978. évi 2. törvény (Ptk. 2.) 9. §-a egyértelmű eligazítást nyújtanak arra nézve, hogy a jogszabály hatálybalépésekor már fennálló polgári jogi jogviszonyokra a Ptk. rendelkezéseit kell alkalmazni.
10. 248/2003. (XII. 23.) kormányrendelet 13. §-a, hatályos 2004. január 1. napjától. Csak az ezt követően benyújtott igények esetén alkalmazható.
11. Lásd Fővárosi Munkaügyi Bíróság 30. M. 623/2004/6. számú ítélete. Az ítélet indokolása e vonatkozásban meglehetősen lakonikus, nem alkotmányossági szempontokra épül. Rendelkezésre bocsátotta a Háttér Társaság a Melegekért egyesület.
12. Közzétéve: Magyar Közlöny, 2002. 15/II.
13. Második könyv: családjog. Letölthető: <http://www.im.hu/fooldal/cikk/cikk.html>.
14. Lásd például Franciaországban: LOI no 99-944 du 15 novembre 1999 relative au pacte civil de solidarité (99-944. számú, 1999. november 15-i törvény a Polgári szolidaritási paktumról, népszerű nevén: PACS).
15. A külföldiek beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2001. évi XXXIX. törvény (Idtv.) 2. § (1) bekezdés e) pontja szerint családtag: ha e törvény másként nem rendelkezik, a külföldi házastársa, eltartott leszármazottja, az örökbe fogadott gyermeke, nevelt gyermeke, a házastárs gyermeke, kiskorú esetén a szülő, továbbá a külföldi és a házastárs eltartott felmenője.
16. Az Idtv. 22. § (1) bekezdése értelmében a külföldi megélhetése akkor tekinthető biztosítottnak, ha önmaga és tartására jogosult, rászoruló családtagjai eltartásához megfelelő jövedelemmel vagy vagyonnal rendelkezik, illetőleg Magyarországon – a magyar jog alapján – eltartására kötelezhető hozzátartozója él. A külföldiek beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2001. évi XXXIX. törvény végrehajtásáról szóló 170/2001. (IX. 26.) kormányrendelet 30. § (1) bekezdés f) pontja szerint a külföldi magyarországi megélhetése különösen igazolható: a Magyarországon élő családtag által tett, közjegyzői okiratba foglalt, a kérelmező eltartását és ellátását biztosító nyilatkozattal, valamint a tartást vállaló személy tartási képességét igazoló okirattal. A Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal gyakorlata szerint az élettárs ilyen tartalmú nyilatkozatot annak dacára sem adhat, hogy a végrehajtási rendeletben a különösen szó beiktatása miatt a szabad bizonyítási rendszer okán elvileg más bizonyíték is elfogadható lenne a megélhetés bizonyítására.
17. Lásd Áe. 50–51. § a hatósági bizonyítványról.

JOG A REMÉNYHEZ

A TÉNYLEGES ÉLETFOGYTIG TARTÓ SZABADSÁGVESZTÉS-BÜNTETÉSRŐL

Az Országgyűlés az 1998. évi LXXXVII. törvénnyel több ponton, jelentősen módosította a Büntető törvénykönyvet. A novella megreformálta az életfogytig tartó szabadságvesztésre vonatkozó rendelkezéseket is, ennek keretében pedig meghonosította a magyar büntető anyagi jogban eddig ismeretlen jogintézményt: a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetést.¹ Hatályos jogunk szerint az életfogytig tartó szabadságvesztés a legsúlyosabb büntetés, amely alapjogi szempontból rendkívüli beavatkozást jelent az elítélre nézve. Egyes állam elleni, emberiség elleni és katonai bűncselekmények mellett a jelenleg hatályos Btk. tizenkét bűncselekmény esetében ad lehetőséget életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés kiszabására.

Egy alkotmányos jogállamban az államnak nincs és nem is lehet korlátlan büntető hatalma: az alapvető jogok és alkotmányos védelmet élvező szabadságok miatt a közhatalom csak megfelelő felhatalmazással és indokkal avatkozhat be az egyén jogaiba és szabadságába. Az alkotmány 8. §-ában meghatározott követelmények a büntetőjogi szankciókkal kapcsolatban is irányadók, vagyis alapvető jog csak törvénnyel, csak más alapjog vagy alkotmányos érték védelme érdekében, csak elkerülhetetlen esetben és csak a szükséges mértékben és arányos módon korlátozható.² Mindennek a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabására lehetőséget adó törvényi rendelkezések ellentmondani látszanak. Álláspontom szerint a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségének bírósági mérlegelés alapján vagy a törvény erejénél fogva történő kizárása ellentétes a jogállamisággal, nem elégíti ki a személyi szabadsághoz való jog alkotmányos korlátozásának követelményeit, valamint alkotmányellenesen korlátozza az emberi méltósághoz való jogot.

A SZEMÉLYI SZABADSÁGHOZ VALÓ JOG LÉNYEGES TARTALMA

Az alkotmány 55. § (1) bekezdésében elismert személyi szabadsághoz való jogot az Alkotmánybíróság

eddig működése során túlnyomórészt a büntetőeljárás, illetve az ezzel összefüggő állami, hatósági kényszer alkalmazása tekintetében értelmezte.³ A 66/1991. (XII. 21.) AB határozatban az Alkotmánybíróság a személyi szabadsághoz való jogot és az alapvető jogok lényeges tartalma korlátozásának tilalmát egymásra vonatkoztatva állapította meg, hogy a személyi szabadsághoz való jogot törvény – adott esetben büntető jogszabály – az alkotmány megengedő rendelkezése folytán korlátozhatja, ugyanakkor ezek a korlátozó rendelkezések csak akkor fogadhatók el alkotmányosnak, ha az általuk elérni kívánt és alkotmányosan elismert célhoz képest a korlátozás szükségszerű és arányos. Ez a felfogás megfelel az Emberi jogok európai egyezménye 5. cikk 1. a) pontjával kapcsolatos strasbourgi ítélkezési gyakorlatnak is, ugyanakkor túl is megy azon, mivel e követelményeket érvényesítőnek tartja a jogerős elítélést követő szabadságelvonásra is.

Kétségtelen tény, hogy a szabadságvesztés-büntetés már önmagában is számos alapjog sérelmével jár az elítélre nézve. Ezek az alapjogsérelmek azonban megfelelnek az alkotmányos büntetőjog azon elvének, hogy legitim cél érdekében történjenek, valamint eleget tesznek a szükségességi-arányossági tesztből származó követelményeknek, mivel a személyi szabadság korlátozása a jogerős, határozott idejű szabadságvesztés-büntetést kiszabó bírósági ítélet alapján arányban áll az elérni kívánt cél fontosságával és az ennek érdekében okozott alapjogsérelmekkel.⁴ Alkotmányossági követelmény ugyanakkor az alapvető jog korlátozásával szemben az is, hogy nem érintheti az alapjog lényeges tartalmát, hiszen ez már az alapvető jog kiüresedéséhez vezetne. Egy alapjog lényeges tartalmát olyan állami beavatkozás korlátozza, amelynek folytán az már nem képes betölteni voltaképpeni védelmi funkcióját, nem tudja kifejtteni céljának megfelelő hatását. A lényeges tartalmat érintő alapjog-korlátozás eleve alkotmányellenes, és más alapjogok, intézmények, célok és értékek érvényre juttatására hivatkozó alkotmányos indokkal nem menthető ki.⁵

A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés nemcsak egyszerűen korlátozza az elítélt személyes szabadságát, hanem teljes mértékben megszünteti azt, ezért megalapozottan állítható, hogy alapvető jog lényeges tartalmát érinti. Ebből a szempontból voltaképpen lényegtelen, hogy a korlátozás arányban áll-e az elérni kívánt céllal, így a társadalom védelmével vagy az általános és speciális prevencióval; bár álláspontom szerint még e célok elérése sem követeli meg kényszerítően egy alapvető jog ilyen radikális korlátozását, márpedig a törvényhozó a jogkorlátozás során köteles az adott cél elérésére alkalmas legenyhébb eszközt alkalmazni.⁶

AZ EMBERI MÉLTÓSÁG ÉS A NÉMET ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG

A német szövetségi Alkotmánybíróság 1977. június 21. napján kelt, az emberölés miatt kiszabható életfogytig tartó szabadságvesztés alkotmányosságát elemző határozata⁷ ezen büntetés alkotmányosságának megítélése során különös jelentőséget tulajdonított a jogállamiság elvének, amely megköveteli, hogy az elítéltnak konkrét és alapvetően realizálható esélye legyen arra, hogy egy későbbi időpontban visszanyerhesse szabadságát. A német Alkotmánybíróság álláspontja szerint, ha erre nincs lehetőség, akkor az életfogytig tartó szabadságvesztés az emberi méltóság lényeges tartalmát sérti, mert az elítéltnak fel kell adnia azon reményét, hogy szabadságát valaha is visszanyerheti. Az emberi méltóság szempontjából az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésből való szabadulás vonatkozásában a kegyelem intézménye az alkotmányos követelmények teljesítéséhez önmagában nem elegendő. A német alkotmánybírákival lényegét tekintve azonos alapjogi jogértelmezést fogadott el az olasz alkotmány 27. cikke (3) bekezdésének értelmezésével az olasz Alkotmánybíróság az 1974. november 22. napján meghozott döntésében.

A német Alkotmánybíróság érvelése minden bizonnyal megállja a helyét a magyar alaptörvény alkalmazása során is. A magyar Alkotmánybíróság szerint a köztársasági elnök az egyéni kegyelem gyakorlásakor az állami büntető igényről mond le.⁸ Jóllehet ez a jogkör korlátlan, azonban teljes egészében diszkrecionális, vagyis kizárólag az államfő – és a kegyelmi határozatot ellenjegyző igazságügy-miniszter – döntésén múlik, mely esetekben él e hatáskörével. Álláspontom szerint az államfői kegyelem halvány esélye sem változtat azon a tényen, hogy a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés tárgyáá degradálja az elítéltet, ez viszont a

64/1991. (XII. 17.) AB határozat szerint az emberi méltósághoz való jog lényeges tartalmának korlátozását jelenti.

A hatályos jogszabályok a közvélemény által támogatott büntetőpolitika termékei, amely a növekvő és jellegében jelentősen átalakuló bűnözés elleni harc fő eszközének a büntetési tételek szigorítását tekinti. Ennek tükrében eleve nem tűnik valós lehetőségnek az, hogy amit a törvény alapján az ítélező bíróság – a közvélemény által messzemenően támogatva – megvon, azt a köztársasági elnök visszaadja. A kegyelem vagy az elvileg lehetséges büntetés-félbeszakítás nem minősülhet olyan jelentőségű lehetőségnek, amely alkotmányosan kellőképp ellensúlyozná a tényleges életfogytiglani büntetés alkalmazásával járó teljes reményvesztést az ilyen büntetésre ítélték valamikori szabadulását illetően.

CÉLTALAN VÉGREHAJTÁS

A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés álláspontom szerint már önmagában azzal is sérti az alkotmány 2. § (1) bekezdésében elismert jogállamiságot, hogy megbontotta a büntető anyagi és a büntetés-végrehajtási jog közötti összhangot. A büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvény 19. §-a szerint a szabadságvesztés célja, „hogy e törvényben meghatározott joghátrány érvényesítése során elősegítse az elítéltnak a szabadulása után a társadalomba történő beilleszkedését és azt, hogy tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől”. A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés a büntetés-végrehajtási rendszer alapvető célját kérdőjelezi meg, mivel a büntetés reszocializációs célja ebben az esetben teljes mértékben hiányzik.

Az elítéltnak a társadalomtól való teljes és végleges izolációja feleslegessé teszi a büntetés-végrehajtási rendszernek a törvény 38. § (1) bekezdésében meghatározott feladatait is, mely szerint „a szabadságvesztés végrehajtásának feladata, hogy fenntartsa az elítélt önbecsülését, fejlessze felelősségérzetét, és ezzel elősegítse, hogy felkészüljön a szabadulása utáni, a társadalom elvárásának megfelelő önálló életre”, valamint értelmetlenül válik a törvénynek az elítélt munkáltatásával kapcsolatban kitűzött célja, vagyis hogy „elősegítse az elítélt testi és szellemi erejének fenntartását, lehetőséget adjon a szakmai gyakorlottság megszerzésére és fejlesztésére, és ezáltal megkönnyítse, hogy a szabadulása után a társadalomba beilleszkedjék”.

2004. március 4. óta az Alkotmánybíróság előtt fekszik a tényleges életfogytiglani büntetés tárgyában utólagos normakontroll iránt benyújtott indítvány.⁹ Az indítvány létének nyilvánosságra hozatala óta számos kétely fogalmazódott meg, melyek többsége a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésre lehetőséget biztosító büntető anyagi jogi normák megsemmisítése esetére a társadalom büntetőjog általi védettségeinek jelentős csökkenésétől tart. Kétségtelen, hogy a tényleges életfogytig tartó büntetés (hasonlóan a halálbüntetéshez) kizárja a büntetés-végrehajtási intézeten kívüli bűnismétlés veszélyét.

A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztéssel kapcsolatos – eddig nyolc jogerősen lezárt büntetőeljárásban testet öltő – ítélezési gyakorlat a Legfelsőbb Bíróság Bf. V. 93/2000. számú ítéletétől kezdve a társadalom védelme érdekében hivatkozik az elítélt végleges elszigetelésének alkalmazására. A Fővárosi Ítéltábla 1. Bf. 159/2003. számú ítélete szerint¹⁰ ez a büntetés kellően kifejezésre juttatja a büntetéssel szembeni egyik legfontosabb követelményt, az arányosság elvét, és megfelel a társadalom igazságérzetének.

A Btk. 37. §-a szerint a büntetés célja a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el, míg a 83. § (1) bekezdése szerint a büntetést – céljának szem előtt tartásával – a törvényben meghatározott keretek között úgy kell kiszabni, hogy igazodjék a bűncselekmény és az elkövető társadalomra való veszélyességéhez, a bűnösség fokához, továbbá az egyéb súlyosbító és enyhítő körülményekhez. Álláspontom szerint az esetleges megsemmisítő döntéssel szemben megfogalmazódott aggályok, melyek többsége nem jogi érveken nyugszik, megalapozatlanok. A Btk. jogalkalmazási gyakorlata és a büntetés-végrehajtás tapasztalatai kellő alapot nyújtanak azon állításhoz, hogy a büntetőjog oly módon is megfelelően be tudja tölteni társadalmi rendeltetését, hogy mellőzi a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés intézményét.

Mindenképpen hangsúlyozandó, hogy a feltételes szabadságra bocsátásra életfogytig tartó szabadságvesztés esetén a Btk. szerint legkorábban húsz év után kerülhet sor, ha pedig az életfogytig tartó szabadságvesztést olyan bűncselekmény miatt szabta ki a bíróság, amelynek büntethetősége nem évül el, az elítéltnak legalább harminc évet kell a börtönben töltenie. A bíróság ítéletében meghatározott legkorábbi időpontban az elítélt nem nyeri vissza

automatikusan szabadságát, erről a büntetés-végrehajtási bíró dönt. Természetesen elképzelhető, hogy az elítélt a feltételes szabadságra bocsátásnak az ítélettel meghatározott legkorábbi időpontját akár évtizedekkel meghaladóan, akár haláláig is ténylegesen a fegyházban tölti az életét. Ez azonban alkotmányos szempontból egy merőben más jogi helyzet, mint az előre kimondottan ténylegesen életfogytig tartó szabadságvesztés. Ha az ítélet vagy a jogszabály nem zárja ki a szabadulás lehetőségét, akkor az elítéltnak megmarad a reménye arra, hogy egy későbbi időpontban feltételes szabadságra bocsátják; az egyén szintjén csak a szabadulás reményének fenntartásával válhat értelmessé a szabadságvesztés-büntetés.

Alkotmányos jogállamban a büntetőjog nem pusztán eszköz, hanem értéket véd és maga is értéket hordoz: a jogállami büntetőjogi elveket és garanciákat. A büntetőjog a büntetőhatalom gyakorlásának törvényes alapja és egyúttal az egyéni jogok védelmének szabadságlevele is. A büntetőjog tilalmi és előírásai, különösen pedig a büntetések mind alapjogot vagy alkotmányosan védett jogot és értéket érintenek. A törvénnyel történő elkerülhetetlen, szükséges és arányos korlátozás az alapja és alkotmányos értelme a büntetőjogi büntetés olyan magyarázatának, hogy az végső eszköz a jogkövetkezmények között.¹¹ Arányos, céljának megfelelő büntetést a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségének kizárása nélkül is ki lehet szabni, ennek ellenkezője a büntető anyagi jog – alapvetően Beccaria klasszikus büntetési rendszert megalapozó gondolataiban gyökerező – alkotmányos elveivel nem támasztható alá.

A meghozandó határozat újabb mérföldköve lehet a hazai büntetőjoggal kapcsolatos alkotmánybírósági gyakorlatnak, és az új Btk. kodifikációja során is irányt mutathat a halálbüntetés megszüntetésével lefejezett büntetéskiszabási rendszer eszköztárának reformjához, hosszú távon pedig akár a „luzitán életfogytiglan” felé történő első lépés is lehet.

Az Alkotmánybíróság eddigi büntetőjogi tárgyú határozataiban egyértelművé tette, hogy soha nem enged a közvélemény nyomásának: kizárólag az alkotmány alapján dönt. Nyilvánvalóan a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés kérdésében sem lesz könnyű határozni, de mivel az Alkotmánybíróság nem a társadalom előtt keresi a népszerűséget, hanem szigorúan a jogrendszer összhangját és alkotmányosságát hivatott biztosítani, a határozat kizárólag alkotmányjogi érveken nyugodhat, ezért reményeim szerint mindenki számára meggyőző lesz.

JEGYZETEK

1. Már az 1993. évi XVII. törvény lehetőséget teremtett a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabására, de csak az ismételten életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték esetében.
2. 11/1992. (III. 5.) AB határozat, ABH 1992, 77, 86–87.
3. 723/B/1991/6. AB határozat, ABH 1991, 632; 31/1997. (V. 16.) AB határozat, ABH 1997, 154; 63/1997. (XII. 11.) AB határozat, ABH 1997, 365; 5/1999. (III. 31.) AB határozat, ABH 1999, 75, 85–86; 41/2003. (VII. 2.) AB határozat, ABH 2003, 430.
4. 26/1999. (IX. 8.) AB határozat, ABH 1999, 265.
5. Vörös Imre alkotmánybíró párhuzamos indokolása a 56/1995. (IX. 15.) AB határozathoz.
6. 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167.
7. BVerfGE 45, 187.
8. 39/1991. (VII. 3.) AB határozat, ABH 1991, 164.
9. Az indítvány és annak 2004. október 29. napján kelt kiegészítése a szoros tartalmi összefüggés és az Alkotmánybíróság állandó gyakorlata alapján kiterjed a Btk. 47/A. § (1) bekezdés II. fordulata és a Btk. 47/C. § (2) bekezdés első mondata megsemmisítésére irányuló kérelemre és a már jogerősen tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés büntetés alkalmazásával lezárt büntetőeljárások felülvizsgálatának elrendelésére irányuló kérelemre túl a Be. 355. § „illetőleg a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségének kizárását” szövegrészének, valamint a Bv. 28/A. § (2) bekezdés c) pontjának „vagy a bíróság határozata folytán” szövegrésze, illetve a szabadságvesztés kezdő és utolsó napjának megállapításáról szóló 17/1997. (V. 9.) IM-rendelet 7/C. § (2) bekezdésének mint alkotmányellenesség miatt funkciójukat veszített jogszabályok megsemmisítésére is.
10. BH 2004. 265.
11. 11/1992. (III. 5.) AB határozat, ABH 1992, 77.
12. Például a 18/2004. (V. 25.) AB határozatban.

A LENGYEL ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG HATÁROZATA AZ EURÓPAI ELFOGATÓPARANCSRÓL

SAJTÓKÖZLEMÉNY, 2005. ÁPRILIS 27.

2005. április 27-én a lengyel Alkotmánybíróság teljes ülése a gdanski regionális bíróság (IV. büntető osztálya) által az Alkotmánybírósághoz utalt jogkérdésben határozott az 1997-es büntetőeljárás-jogi törvény 607t § (1) bekezdésével kapcsolatban. Az említett rendelkezés a lengyel állampolgárok más EU-tagállamnak való átadását teszi lehetővé az Európai Unió Tanácsának az európai elfogatóparancsról és a tagállamok közötti átadási eljárásokról szóló kerethatározata szerint. A felülvizsgálat alapját a lengyel alkotmány 55. § (1) bekezdése jelenti, amely szerint „lengyel állampolgár kiadatása tilos”.

Az Alkotmánybíróság határozata szerint a büntetőeljárás-jogi törvény 607t § (1) bekezdése nem egyeztethető össze az alkotmány 55. § (1) bekezdésével, amennyiben az engedélyezi az európai elfogatóparancs alapján lengyel állampolgár átadását más EU-tagállamnak. Ezzel egyidejűleg az Alkotmánybíróság úgy határozott, hogy 18 hónappal elhalasztja a vitatott rendelkezés hatályon kívül helyezését.

A vitatott 607t § (1) bekezdés a büntetőeljárás-jogi törvény 2004. március 16-i módosításával vált a jogszabály részévé. A módosítás célja az volt, hogy összhangba hozza a lengyel jogot a Tanács 2002. június 13-i, az európai elfogatóparancsról és a tagállamok közötti átadási eljárásokról szóló (2002/584/IB) kerethatározatával. Az Alkotmánybíróság hangsúlyozta, hogy hatáskörrel rendelkezik a normatív előírások alkotmánnyal való összhangjának vizsgálatára. Ez a hatáskör kiterjed azokra a jogi rendelkezésekre is, amelyek az Európai Unió jogának végrehajtását célozzák.

A Tanács 2002. június 13-i kerethatározata a tagállamok azon óhaja alapján jött létre, hogy egy új jogintézményt hívjanak életre, amely helyettesíti a kiadást és amely a bírósági határozatok kölcsönös elismerésén, valamint az emberi jogok tagállami tiszteletben tartásába vetett kölcsönös bizalmon alapszik. Az Európai Unióról szóló szerződés 34. § (2) bekezdésének (b) pontja szerint kerethatározat a tagállamok törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezéseinek közelítése céljából fogadható el. A kerethatározatok

az elérendő célokat illetően kötelezők a tagállamokra, azonban a forma és az eszközök megválasztását a nemzeti hatóságokra hagyják. A kerethatározatok végrehajtásának kötelezettsége a lengyel alkotmány 9. cikkéből vezethető le, amely szerint „a Lengyel Köztársaság tiszteletben tartja a vállalt nemzetközi jogi kötelezettségeket”.

Az Alkotmánybíróság vizsgálatának tárgya, hogy van-e különbség az alkotmány 55. § (1) bekezdése értelmében vett kiadatás és az európai elfogatóparancs végrehajtása között. Annak a kérdésnek a megválaszolása kapcsán, hogy az európai elfogatóparancs alapján egy lengyel állampolgárságú terhelt másik tagállamba való átadása a kiadatás egy formája-e, az Alkotmánybíróság hangsúlyozta, hogy az alkotmányos normák határozzák meg az alsóbb szintű jogszabályokban lefektetett jogi rendelkezések értelmezésének mikéntjét és irányát. Az alsóbb szintű jogszabályokban rögzített definíciók ezért nem lehetnek irányadók az alkotmány fogalmainak értelmezésekor, mivel az utóbbiak autonóm módon értelmezendők.

Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint különbség van az európai elfogatóparancs és a hagyományos kiadatási eljárás között. Az európai elfogatóparancs (a kiadatással ellentétben) alkalmazható egy cselekmény kettős kriminalizációjának hiányában is (azaz akkor is, ha a cselekmény nem bűncselekmény Lengyelországban vagy az elkövetés országában). A gyanúsított személy lengyel állampolgársága és a bűncselekmény politikai természete két olyan elem, amely kizárja a kiadást. Ezeket a szempontokat azonban az európai elfogatóparancs a végrehajtás kötelező és mérlegelhető megtagadásának okai között nem sorolja fel. A kiadatás és az európai elfogatóparancs szervezeti-hatásköri szempontból is különböző: kiadatás esetén a végső döntés a végrehajtó hatalom egy szervének a hatáskörébe tartozik, míg az európai elfogatóparancs esetében bíróság dönt. Az európai elfogatóparancs alkalmazási eljárása jelentősen leegyszerűsödött és felgyorsult. Az Alkotmánybíróság hangsúlyozta, hogy az alkotmány nem határozza meg azokat a szempontokat, amelyek alapján különbséget lehet-

ne tenni az átadás és a kiadatás között. Következésképpen csak akkor lehetne az európai elfogatóparancs alapján való átadás intézményét az alkotmány 55. § (1) bekezdésében lefektetett kiadatástól megkülönböztetni, ha a két intézmény lényeges elemeiben térne el egymástól. A vizsgált ügyben azonban nincs ilyen lényegi eltérés. Az Alkotmánybíróság kifejtette, hogy a kiadatás a gyanúsított vagy elítélt áthelyezése annak érdekében, hogy a büntetőeljárást a másik tagállamban folytassák le vagy a büntetést ott hajtsák végre. A terhelt európai elfogatóparancs szerinti átadásának ugyanez a lényege, s ebből adódóan az átadást a kiadatás egy speciális fajtájának kell tekinteni. Az Alkotmánybíróság megjegyezte továbbá, hogy a gyanúsított személy szempontjából az európai elfogatóparancs szerinti átadás terheesebb eljárás, mint a büntetőeljárás törvényben szabályozott kiadatás. Ezért az *a minori ad maius* érv alapján azt a következtetést lehet levonni, hogy a kiadatás alkotmányos tilalmát fokozottan érvényesíteni kell az európai elfogatóparancs szerinti átadásnál, mivel ugyanaz a célja, mint a kiadatásnak, az eljárás viszont az átadandó személyre nézve terheesebb.

Az Alkotmánybíróság hangsúlyozza, hogy a Lengyel Köztársaság alkotmánya bizonyos jogokkal és kötelezettségekkel ruházza fel a lengyel állampolgárokat. Tehát az állampolgárság az egyén jogi helyzetének értékelésénél lényegi ismérv. Az EK-szerződés 17. cikke alapján „az uniós polgárság kiegészíti és nem helyettesíti a nemzeti állampolgárságot”. Az uniós polgárság ezért a nemzeti állampolgárság függvénye. Azaz indokolatlan azt feltételezni, hogy Lengyelország uniós csatlakozásának pillanatától fogva – azaz akkortól, amikor a lengyel állampolgárok megszerezték az uniós polgárságot – az állampolgár kiadására vonatkozó tilalom érvénytelenné vált a többi tagállam viszonylatában. Az uniós polgárság jogok szerzéséhez kapcsolódik, és nem eredményezheti az egyén jogaival és szabadságaival kapcsolatos alkotmányos rendelkezések garanciális szerepének csökkenését.

Főszabály szerint a támadott rendelkezés kötőerege megszűnik, amint az Alkotmánybíróságnak a rendelkezés alkotmányellenessé nyilvánításáról szóló ha-

tározata a Jogszabályok Közlönyében megjelenik. Az Alkotmánybíróság azonban jelen ügyben úgy határozott, kihasználva az alkotmány 109. § (3) bekezdése adta lehetőséget, hogy a rendelkezés 18 hónap múlva veszti érvényét. Ennek megfelelően az Alkotmánybíróság határozata pro futuro semmisítette meg a támadott jogszabályt, az alkotmányellenes rendelkezés tehát továbbra is kötelező, és e határozat alapján bírói döntések az Alkotmánybíróság előtt nem támadhatók meg. A halasztási időszak alatt a lengyel jogalkotó eleget tehet azon kötelezettségének, hogy a kerethatározatot végrehajtsa. Jelen esetben e határozat közvetlen következménye – a jogszabály megsemmisítése – nem elegendő az alkotmánnyal összhangban lévő jogi helyzet megteremtésére.

Ez a cél csak jogalkotás útján érhető el. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint módosítani kell a jelenleg hatályos törvényt, hogy a Tanács 2002. június 13-i kerethatározatát az alkotmánnyal összhangban végre lehessen hajtani. E cél elérése érdekében az alkotmány 55. § (1) bekezdése módosításának lehetőségét sem lehet kizárni. Alkotmánymódosítás esetén, miután a nemzeti jog összhangba került az uniós elvárásokkal, a jogalkotó köteles lehet újra elfogadni azokat az európai elfogatóparancsokkal kapcsolatos rendelkezéseket, amelyeket az Alkotmánybíróság – alkotmányellenesség miatt – jelen határozatával eltávolított a hatályos jogból.

Az Alkotmánybíróság hangsúlyozta, hogy az európai elfogatóparancs mint intézmény döntő jelentőségű az igazságszolgáltatás megfelelő működése szempontjából. Az európai elfogatóparancs a tagállamok közötti növekvő együttműködés egy formája, amely hozzájárul a bűnözés elleni küzdelemhez és a biztonság növeléséhez. Ennek megfelelően az európai elfogatóparancs folyamatos működésének biztosítása a lengyel jogalkotó elsődleges célja kell hogy legyen.

A meghallgatásokon az Alkotmánybíróság elnöke, Marek Safian elnökölt, az előadó bíró pedig Miroslaw Wyrzykowski volt.

A határozat jogerős, és a Jogszabályok Közlönyében közzétételre kerül.

(Fordította Bárd Petra)

AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGÁNAK ÍTÉLETEIBŐL

AZ EGYEZMÉNY 2. CIKKE AZ ÉLETHEZ VALÓ JOG

*Makaratzis kontra Görögország*¹

Az ügy körülményei. A kérelmező görög állampolgár, aki Athén városközpontjában áthajtott a piros lámpán. Több rendőrautó és motorkerékpár üldözőbe vette. A kérelmező nem állt meg, és az üldözés során autója parkoló járművekkel ütközött. Két járművezető megsérült. A kérelmező azt állította, hogy miután egy rendőrségi útakadálynak ütközött, a hivatalos személyek tüzelni kezdtek a kocsijára. Ő ezt követően megállt egy benzinkútnál, de nem szállt ki az autójából. A rendőrök ekkor is folytatták a tüzelést. A kérelmező szerint az egyik rendőr célba vette őt és eltalálta. A görög kormány állítása szerint a lövéseket leadó személy a levegőbe célzott. A kérelmezőt végül egy rendőrtiszt tartóztatta le. Azonnal kórházba szállították, ahol kilenc napig vizsgálat alatt tartották. Megállapították, hogy a jobb karja, a lába és a mellkasa megsérült. Egy golyót vettek ki a lábából, egy másikat a derekából. A kérelmező mentális állapota, amely már korábban is labilis volt, az incidens után rosszabbodott. A rendőrség eljárását közigazgatási eljárás keretében vizsgálták. Huszonkilenc rendőrt hallgattak meg, akik részt vettek az akcióban. Emellett tesztvizsgálatokat folytattak és lőfegyverszakértők bevonását is szükségesnek tartották. A vizsgálat eredményeként az ügyész büntetőeljárást kezdeményezett hét rendőr ellen súlyos testi sértés okozása és jogosulatlan fegyverhasználat miatt. Az eljárás végén valamennyiüket felmentették, mivel nem lehetett kétséget kizáróan bizonyítani, hogy a vádlottak valamelyike okozta a kérelmező sérülését. Az elsőfokú büntetőbíró megállapította, hogy a rendőrök csak azért használták fegyverüket, hogy megállítsák az autót, amelynek vezetője veszélyes bűnöző volt. A kérelmező ezt követően nem kapott jogorvoslati lehetőséget az ítélet ellen. Beadványában az egyezmény 2. cikkében biztosított élethez való jogának megsértését kifogásolta.

A *határozat*.² A bíróság döntésében rámutatott, hogy a rendőrök cselekménye, bár nem okozott halált, a 2. cikk (az élethez való jog) hatálya alá tartozik. Az iratokból megállapítható, hogy a rendőr, aki az üldözés során többször rálőtt a kérelmezőre, nem akarta őt megölni, viszont az is tény, hogy az üldözött

életben maradása csak a szerencsének köszönhető. A rendőrök magatartása súlyosan veszélyeztette a panaszos élethez való jogát. Az állam életvédelmi garanciális kötelezettségével kapcsolatban a bíróság utalt arra, hogy az események idején a rendőrök fegyverhasználati jogát szabályozó, 1943-as keltezésű törvény volt hatályban, amely hosszan részletezi azokat az eseteket, amikor a rendőrök „felelőség nélkül” fegyvert használhatnak. A törvényt később kiegészítették néhány rendelkezéssel, amely utalt arra, hogy csak akkor lehet lőfegyvert használni, ha az feltétlenül szükséges, és kevésbé veszélyes módszerekkel nem lehet sikert elérni. A konkrét esetben a helyzet elfajulásának oka az volt, hogy a rendőrök nem kaptak egyértelmű eligazítást a fegyverhasználattal kapcsolatban. Összességében a bíróság arra a következtetésre jutott, hogy az egyezmény 2. cikkében foglaltakat megsértették. Rögzítette azt is, hogy a vizsgálat nem volt megfelelő, különösen azért, mert a hatóságok nem voltak képesek meghatározni mindazokat a felelős tisztségviselőket, akik érintettek voltak a lövöldözéssel végződő üldözésben, és az sem volt egyértelműen megállapítható, hogy ki adta le a súlyos sérülést okozó lövéseket. Ebben a tekintetben tehát a 2. cikkben foglaltak eljárási szempontból sérültek.

*Bubbins kontra Egyesült Királyság*³

Az ügy körülményei. A kérelmező, Theresa Bubbins, az elhunyt Michael Fitzgerald brit állampolgár nevében nyújtotta be kérelmét. Fitzgerald urat egy rendőri támadás során lőtték agyon 1998. február 26-án. Melanie Joy, az áldozat barátnője ezen a napon autójával érkezett háza elé, és amikor be akart lépni, egy férfi lábait látta meg. Betörésre gyanakodott, ezért értesítette a rendőrséget, majd a helyszínre érkezett rendőrök azonnal körülvették az épületet, és több óráig tartó ostrom vette kezdetét. Csak a lövöldözés elfajulását követően vették észre az intézkedő rendőrök, hogy a behatolónak vélt személy a hazatérő Fitzgerald úr, aki ittas állapotban volt, és meglehetősen zavarodottan viselkedett. Michael Fitzgeraldot, aki viszonozta a rendőrök tüzelését, felszólították, hogy dobja el fegyverét. Mikor nem reagált a kérésre, az egyik rendőr lelőtte. Az ügy a rendőrségi vizsgálati osztályra került, amely a jelentést a főügyészségre továbbította. A főügyészség megállapítása szerint nem volt bizonyíték semmilyen rendőri túlka-

pásra. A rendőri panasz hatósági vizsgálata szintén arra a következtetésre jutott, hogy a rendőrök a tőlük várható figyelmet tanúsították az eljárás során. A halottszemlélt követően megállapították, hogy jogszerű fegyverhasználatról volt szó. A kérelmező jogorvoslati indítványát pedig a felettes szervek mint elkesztet, elutasították. Theresa Bubbins az egyezmény 2. és 13. cikkeiben foglalt előírások megsértését kifogásolta.

*A határozat.*⁴ A 2. cikk vonatkozásában a bíróság elsőként az ügy érdemével kapcsolatos álláspontját fejtette ki. Mivel a rendőri intézkedés halálos lövéssel végződött, a bíróság minden kétséget kizáróan bizonyítottan látta, hogy Michael Fitzgerald tüzet nyitott a rendőrökre, akik a saját és kollégáik védelmében használtak fegyvert. Az elkövető nem engedelmeskedett a felszólításnak, hogy dobja el a fegyvert és adja meg magát, ezért a rendőrök joggal érezhettek magukat veszélyben. A végső, halálos lövés eldördülése előtt a tiszt ismét figyelmeztette az áldozatot, aki ezt sem vette figyelembe.

A bíróság megállapítása szerint a halálos lövés – bármilyen sajnálatos félreértés következtében dördült el – nem volt aránytalan és szükségtelen sem annak érdekében, hogy az élet és testi épség ellen irányuló támadást elhárítsa. A bíróság arra a megállapításra jutott, hogy az akció végig a vezető tisztségviselők irányítása alatt folyt, és a fegyverhasználat az irányadó szabályok előírásainak megfelelően történt. Mindezek alapján nem volt megállapítható olyan hiányosság a rendőri eljárás kapcsán, amely Michael Fitzgerald élethez való jogát szükségtelenül korlátozta volna. Erre figyelemmel a bíróság a 2. cikkben foglaltak megsértését tartalmi vonatkozásban elvetette.

A kérelmező azonban az ügy nem megfelelő kivizsgálását is kifogásolta. Az eljárásjogok megsértésével kapcsolatban a bíróság utalt arra, hogy a halottszemlével foglalkozó angol és walesi szabályok minden tekintetben kimerítik a 2. cikk hatékony kivizsgálással kapcsolatos követelményrendszerét. A hivatalos szervek négynapos vizsgálatot folytattak le, több tanút hallgattak meg, az esküdtek a helyszínen is megvizsgálták az esemény körülményeit, és bár a kérelmező jogsegélykérelmét elutasították, a család jelen lehetett az egyes eljárási cselekményeknél. Mivel a végleges döntést egy független bírói szerv hozta meg nyilvános eljárás során, úgy, hogy valamennyi szereplő által elmondottakat figyelembe vette, nem volt megállapítható az eljárás hatékonyságának megsértése, ezért a bíróság ebben a vonatkozásban is elutasította a kérelmet.

A bíróság ugyanakkor azt is vizsgálta, hogy a brit hatóságok nem foglalkoztak a rendőrség által okozott vagyoni és nem vagyoni kár kérdéskörével. Ilyen tí-

pusú jogorvoslati lehetőség a kérelmező számára nem állt rendelkezésre. Erre figyelemmel a bíróság az egyezmény 13. cikkében foglaltak megsértését állapította meg.

*Gezici kontra Törökország*⁵

Az ügy körülményei. A kérelmező, Besir Gezici török állampolgár, isztambuli lakos. Állítása szerint testvérét a török biztonsági erők letartóztatása során megkínózták, és később behalt sérüléseibe. A török hatóságok ezzel szemben azt állították, hogy a kérelmező testvérét jogszerű rendőrségi intézkedés során ölték meg, akkor, amikor a Kurd Kommunista Párt feltételezett tagjait szerették volna elfogni.

1996. augusztus 12-én a kérelmező testvérét, Semsettin Gezicit előzetes letartóztatásba helyezték. Ugyanaznap megvizsgálta egy orvos, aki azt állapította meg, hogy semmilyen sérülés nem található a testen. Szabadlábra kerülését követően Semsettin Gezici állítása szerint rendőri intézkedést foganatosítottak a PKK feltételezett tagjainak előkerítése érdekében, amikor tűzpárbaj tört ki, amelyben a kérelmező testvérét megölték. Az eseményeket követően két jelentés készült, és a főügyész is vizsgálatot rendelt el az ügyben. Egy külső szakértői vizsgálat, amelyet a kérelmező végeztetett, arra az eredményre jutott, hogy hat golyó ütötte seb okozta testvére halálát. Az orvosszakértő arra a megállapításra jutott, hogy légzőszervi és keringési hiányosságok következtében állt be a halál, amelyet az agyban bekövetkezett sérülések okoztak, s egyidejűleg azt is megállapította, hogy nincs szükség teljes körű boncolás elvégzésére. 1996 novemberében a kérelmező büntetőpért indított azon hivatalos szervek ellen, melyek részt vettek az akcióban, valamint Dargecit város rendőrpáncsnoka ellen is. 1998 januárjában a főügyész löfölggyvizsgálatot rendelt el, és egy 2001 szeptemberéig tartó eljárás során bizonyítékokat gyűjtöttek be a rendőröktől és a halott rokonaitól. A kérelmező állítása szerint testvérét a biztonsági erők az egyezmény 2. cikkében foglaltak megsértésével ölték meg. Azt is állította, hogy a rendőri fogva tartás során kínózták, és hogy a hatóságok eljárása a 3. cikkben foglaltakat megsértette. Emellett az 5. cikk megsértését is állította, figyelemmel arra, hogy testvére letartóztatása jogellenesen történt. Mivel pedig az eljáró hatóságok a garanciális szabályok figyelembevétele nélkül jártak el, hatékony jogorvoslat híján az egyezmény 6. és 13. cikkeinek sérelmét is kifogásolta.

*A határozat.*⁶ Az egyezmény 2. cikkével kapcsolatban a bíróság megállapította: a kérelmező azon állítását, hogy testvére jogellenes emberölés áldozata, sem a tanúk, sem más bizonyítékok nem erősítették meg.

Erre figyelemmel spekulációnak és feltételezésnek tekintette a kérelmező által előadottakat. Utalt viszont arra, hogy amikor a kérelmező szembetalálkozhatott azzal a hivatalos személlyel, akit feljelentett, és akit ő fegyverhasználatával vádolt, a török hatóságok veszélyes helyzetet teremtettek, veszélyeztetve az élethez való jogát. Ebben a tekintetben a bíróság a 2. cikkben foglaltak megsértését állapította meg.

A vizsgálattal kapcsolatban rögzítette, hogy a török hatóságok lefolytatták a szükséges eljárásokat a kérelmező panaszának kézhezvételét követően, viszont azt is megállapította, hogy a főügyész nem tartotta szükségesnek a boncolás elvégzését, és engedélyt adott a temetés mielőbbi végrehajtására. A vizsgálat majdnem két éven keresztül elhúzódott úgy, hogy érdemi intézkedés nem történt. A ballisztikus vizsgálat következtetéseit nem ismertették meg az eljárásban részt vevőkkel, és nem vették figyelembe a kérelmező és más szemtanúk által előadottakat. Erre figyelemmel az ügyben Törökország elmulasztotta az adekvát és hatékony eljárás lefolytatását a halál bekövetkeztével kapcsolatban, így ebben a vonatkozásban is megsértette az egyezmény 2. cikkében foglaltakat.

Az áldozattal kapcsolatos megalázó bánásmóddal összefüggésben a bíróság arra a következtetésre jutott, hogy az orvosszakértői jelentés nem jelzett semmilyen olyan sérülést, amely ilyen jellegű bánásmódra utalt volna, és csak a golyó okozta sérüléseket említette a külső szakértői vizsgálat is. A kérelmező nem tudott semmilyen bizonyítékot felmutatni a kínzással kapcsolatban. Ilyen körülmények között a 3. cikkben foglaltak megsértése nem volt megállapítható.

Az egyezmény 5. cikkében foglaltak kivizsgálása külön elbírálást nem tett szükségessé. Ami pedig a 6. és 13. cikk által érintett kérdéseket illeti, a bíróság végül is csak a hatékony jogorvoslat kérdéskörével foglalkozott, és a 2. cikkkel kapcsolatban említett magyarázattal arra a következtetésre jutott, hogy a török hatóságoknak kötelességük lett volna megfelelő vizsgálatokat lefolytatni, azonban a bírói felülvizsgálat nem megfelelő keretek között történt meg. Így nem mondható el, hogy hatékony bírói lehetőségek álltak a kérelmező rendelkezésére. Minderre figyelemmel a testület a 13. cikkben foglaltak megsértését is megállapította.

*Iszajeva, Juszipova és Bazajeva
kontra Oroszország⁷*

Az ügy körülményei. A három kérelmező 1999 októberében, amikor nagyon intenzív volt a harci tevékenység Csecsenföldön, egy nehéz járművekből álló konvoj egyik gépkocsijának utasaként megpróbált Groznij városából Ingusföldre utazni. Az orosz had-

sereg alakulatai Csecsenföld és Ingusföld között lezárták az utat. Néhány órás várakozás után jelezték, hogy nem lehet átmenni a határon, ezért a konvoj visszafordult Groznij irányába. A forgalomirányító tiszt azt is közölte, hogy az út biztonságos, az ott közlekedőknek nem kell támadástól tartaniuk. Nem sokkal ezt követően két orosz katonai légi jármű bombákat dobott a járművekre. Az első kérelmezőt és a rokonait szállító jármű megállt, az autóban utazó kérelmező két gyermeke és menyje az elsők között vesztették életüket a bombatámadás következtében. Az első kérelmező megsebesült és öntudatát veszítette. A helyi kórházban kezelték, majd hazaengedték. A második kérelmező szintén megsérült a támadásban, és tanúja volt az első kérelmező rokonai halálának. A harmadik kérelmező egy másik járművel közlekedett. A támadást követően látta, hogy sok halott és súlyos sebesült van a helyszínen. Férjével és egy barátjával segített a sebesültek kórházba szállításában. Fontos körülmény, hogy a kérelmezők videofelvételket készítettek a helyszínről, melyek tanúsága szerint csak civilek voltak az áldozatok között.

A kormány állítása szerint a konvoj egyik Kamaz típusú járművéről két repülőgépet támadtak meg nagy tűzerejű ütegek, ezt követően a pilóták parancsot kaptak a támadásra, rakétákat lőttek ki, megsemmisítve a teherautót és más járműveket is. Az egyik ilyen járművön a Vörös kereszt jele volt látható, a kormány állítása szerint azonban az nem volt megfelelően felismerhető. Az orosz kormány két vörös kereszt tisztségviselő halála mellett nyolc másik polgári lakos, köztük az első kérelmező három rokona haláláról számolt be. A Nemzetközi Vörös kereszt szerint járművükön egyértelműen felismerhető volt a nemzetközi jelzés. A támadásnak huszonöt halálos áldozata és hetven sebesültje volt. 2000 májusában bírósági eljárás indult, melynek során helyszíni vizsgálatot is folytattak, illetve orvosi dokumentumokat és tanúvallomásokot szereztek be. A kormány állítása szerint azonban a legközelebbi hozzátartozók tiltakozása akadályozta az áldozatok maradványainak törvényszéki boncolását. 2001 szeptemberében lezárták a két pilóta cselekményének vizsgálatát, miután arra a megállapításra jutottak, hogy jogszerű parancsot kaptak a támadásra, és nem láthatták előre, hogy ez polgári áldozatokkal jár. A kérelmezők állítása szerint viszont minden erőfeszítésük ellenére sem tudták elérni, hogy az állami szervek alaposan kivizsgálják az eseményeket.

*A határozat.*⁸ A 2. cikk vonatkozásában a bíróság elsőként az ezen a jogterületen kidolgozott esetjogára hivatkozott, és a következő megállapításokat tette: Elsőként azt, hogy a bizonyítékok begyűjtése során fontos követelmény a minden kétséget kizáró tartal-

mű bizonyítási eszközök beszerzése. A bíróság azt is rögzítette, hogy amennyiben halált okozó katonai erőt alkalmaznak, a cselekménynek arányosnak és törvényes célt szolgálónak kell lennie. Az olyan eljárások során, amelyek a halálos kimenetelű katonai csapás lehetőségét hordozzák magukban, a hatósági cselekményeknek tervezettnek és ellenőrizettnek kell lenniük, így minimalizálva az élet kioltásának lehetőségét. A hatóságoknak minden szükséges intézkedést meg kell tenniük az elővigyázatosság legmagasabb fokát tanúsítva, mind az eszközök megválasztásában, mind a módszerek kidolgozása során, így is csökkentve az esetleges civil áldozatok számát. Az ítélet a későbbiekben utal arra, hogy a kérelmezők egy légitámadás áldozatai voltak, amelyben az első számú kérelmező két gyermekét megölték, Iszajeva és Juszipova asszonyt pedig megebesítették.

A bíróság a támadás törvényességét vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy az akció tervezésével és végrehajtásával kapcsolatban nem volt lehetősége megfelelő információkat szerezni. Megakadályozta ezt a teljes vizsgálati anyag rendelkezésre bocsátásának elmaradása. A felek által a bíróságnak benyújtott iratok, így a vizsgálati dokumentumok sem voltak teljes körűek, azokból nem lehetett egyértelműen megállapítani, hogy az orosz katonai szervek intézkedése mennyiben volt tervezett és mennyire minimalizálta civilek áldozatul esésének veszélyét. Az orosz kormány állítása szerint a fegyveres erők védekező cselekményeket hajtottak végre, amelyeket a katonai szervekkel szemben alkalmazott jogellenes erőszak eredményeként alkalmaztak. A bíróság azonban ezt a magyarázatot nem tartotta meggyőzőnek, és nem találta úgy, hogy minden kétséget kizáróan jogellenes erőszak elhárítását eredményező légi csapásokat hajtott végre az orosz hadsereg. Mindezek ellenére leszögezte, hogy az akkori idők csecsen közállapotai joggal arra a következtetésre vezethették az orosz hatóságokat, hogy támadás érte őket, vagy egy támadás veszélyével kell számolniuk, amikor fegyverropogást hallanak, és hogy a légitámadás jogos válasz lehet egy ilyen akció kivédésére. A kérelmezők ugyanakkor azt is állították, hogy egy humanitárius folyosón közlekedtek Ingusföldről Groznij irányába, és hogy több polgári autó és több ezer menekült volt az úton. Utaltak egy magas rangú katonatiszt rendelkezésére, aki az egyik ellenőrző pontnál arra utasította őket, hogy térjenek vissza Groznijba, szavatolta testi épségüket és biztonságukat. Ezen intézkedést követően alakult ki olyan közlekedési dugó az úton, amelynek következtében nagyon sok áldozatot követelt az orosz hadseregnek az úton haladóakra irányított légi csapása. Ismert volt, hogy a hatóságok katonai tevékenységet végeznek a Rosztov–Baku autóúton, és hogy ennek

során rendkívül körütekintően kellett eljárniuk, a nagyszámú civil jelenléte miatt. Ugyanakkor nem volt megállapítható, hogy a katonai akcióban részt vevők, így a repülőgépek vezetői is ezen ismeretek birtokában lettek volna. Így következhetett be az a helyzet, hogy az úton haladó menekülők, így a kérelmezők is, potenciális célpontokká váltak egy katonai cselekmény végrehajtása során. Ráadásul rendkívül nagy hatású fegyvereket használtak az orosz csapatok. 12 S-24 levegő-föld rakétákat, amelyek 300 méteres körzetben több ezer repeszt szórnak a környéken tartózkodókra. A becsapódástól ilyen távolságban lévő személyek mindegyike halálos sebesülést szenvedett.

A bíróság azt is megállapította, hogy az orosz kormány elmulasztotta azon hazai jogszabályok rendelkezéseinek ismertetését, amelyek a fegyverhasználatot kapcsolatosak, és melyek megalapozzák az arányos és szükséges fegyverhasználat tényállását. A bíróság arra is utalt, hogy annak ellenére, hogy a katonai cselekmények törvényes célt szolgáltak, a körülményekből mégis arra lehetett következtetni, hogy az orosz hadsereg akciója nem volt megfelelően tervezett, és annak végrehajtása során a polgári személyek – ráadásul a Nemzetközi Vöröskereszt jelzésével ellátott járművön tartózkodók – életét és testi épségét szükségtelen és indokolatlan veszélynek tették ki. Erre figyelemmel a 2. cikk megsértését állapította meg.

A bíróság utalt arra is, hogy az orosz hatóságok magatartása a vizsgálat hatékonysága kapcsán ugyancsak kívánnivalót hagyott maga után. Bár a büntetőjogi eljárást lefolytatták, ezt jelentős késedelemmel tették. Az orosz szervek nem készítettek hivatalos jelentést, és a katonai cselekményeket végrehajtók beszámolóit sem kerültek nyilvánosságra. Nem is tettek kísérletet annak megállapítására, hogy ki volt az a katonai vezető, aki a műúton elhelyezett ellenőrző pontnál arra utasította a menekülteket, hogy térjenek vissza Groznijba, biztonságot és bántatlanságot ígérve számukra az úton. Az orosz hatóságok semmilyen erőfeszítést nem tettek arra, hogy információt gyűjtsenek a biztonságos átjáró kérdéskörével összefüggésben, vagy hogy meghatározzák azokat a katonai vagy polgári hatóságokat, amelyek felelősek voltak az úton közlekedők élet- és vagyónbiztonságáért. Az orosz hatóságok azt sem vizsgálták meg, milyen más áldozatok voltak és milyen esetleges szemtanúk kutathatók fel. A kérelmezők kihallgatásával is késlekedtek, és csak hosszabb idő után biztosították számukra az áldozatok megillető jogokat. Mindezekre a hiányságokra figyelemmel a bíróság megállapította, hogy nem volt lehetősége a kérelmezőknek az ügy hatékony kivizsgálására, ezért a 2. cikkben foglaltakat eljárásjogi vonatkozásban is megsértették. Egyidejű-

leg a 13. cikkben foglalt hatékony jogorvoslat lehetőségét sem biztosították a kérelmezők számára.

Kommentár. A strasbourgi bíróság három hasonló ügyben hozott döntést egy napon. Itt ismertetett, úttörő jelentőségű ítéletében elmarasztalta a csecsen háborúban tanúsított magatartása miatt Oroszországot, ismét megerősítve az élethez való jog kiemelt jelentőségét. A bíróság szerint konfliktushelyzetben, harci övezetekben sem lehet az élet kioltására alkalmas eszközöket szabálytalan formában használni. Külön kiemelte a civilek speciális szerepét és az állam felelősségét a katonai cselekmények olyan megszerzéséért, amely megfelelő kereteket teremt a fegyverhasználathoz annak érdekében, hogy a polgári áldozatok száma a lehető legkevesebb legyen. A bíróság az orosz hatóságok eljárását gyakorlatilag minden ponton egyezményesértőnek találta.

AZ EGYEZMÉNY 3. CIKKE A KÍNZÁS TILALMA

*Müslim kontra Törökország*⁹

Az ügy körülményei. A kérelmező, Ahmad Hassan Müslim türkmén nemzetiségű iraki állampolgár, aki 1973-ban Bilecik városában, Törökországban született. 1998 augusztusában a kérelmező és unokatestvére egy családi vitába keveredett, amelynek során a Bath párt helyi szervezetének nagy hatalmú vezetőjét, Jasim-al Tikritit, Szaddam Husszein munkatársát, puskalövésekkel megsebesítették. A kérelmezőt mint feltételezett tettetést az iraki nemzetbiztonsági szervek munkatársai üldözőbe vették, ezért 1998 szeptemberében elhagyta Irak területét. Az ENSZ menekültügyi főbiztosához és a török emigrációs hatóságokhoz folyamodott menekültstátuszért. Úgy érvelt, hogy unokatestvére és ő maga is életveszélyben volna, ha vissza kellene térnie Irakba. Mindezek ellenére a kérelmező és rokona nem kapott menekült jogállást. A főbiztos és Bilecik tartomány kormányzója is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kérelmező nem bizonyította, hogy a genfi konvenció valamely rendelkezésének hatálya alá tartozik. Később ismételen előadott kérelmére 2000 februárjában átmeneti menekültstátuszt kapott.

Szaddam Husszein rendszerének bukását követően beadványának újbóli elbírálását kérte arra utalva, hogy a türkmének a korábbiánál is rosszabb helyzetbe kerültek, miután a biztonságos jogrendszer és az erős kormányzati kontroll hiánya miatt folyamatosak az összecsapások Észak-Irakban az arabok, a kurdok és a türkmének között. A török hatóságok állítása szerint viszont a kérelmező helyzete biztonságos, 2005 máju-

ság tartózkodási engedéllyel rendelkezik, ezért ügye újabb intézkedést nem igényel.

A kérelmező állítása szerint az Irakba történő kiutasítás halálos veszélyt jelentene számára, ezért az élethez és a kínzás, valamint az embertelen és megalázó bánásmód tilalmához való jogát sértik meg (2., 3. cikk), amikor nem biztosítják számára a menekültstátuszt. Azt is állította, hogy nincs lehetősége hatékony jogorvoslat igénybevételére a menekültügyi eljárás kapcsán, ami viszont az egyezmény 13. cikkének megsértését jelenti. Kifogásolta továbbá, hogy a rendelkezésére álló napi élelmiszeradag csekély voltára figyelemmel a magánélethez és családi élethez való jogát is megsértették a török hatóságok.

*A határozat.*¹⁰ A bíróság megítélése szerint a dokumentumok és a nem kormányzati, valamint nemzetközi szervezetek jelentései szerint az iraki biztonsági helyzet az ország északi területén meglehetősen ingatag. Moszulban és a kirkuki területen különösen a civil lakosság van kitéve a kurd, arab és türkmén közösségek közötti harcok negatív következményeinek. Viszont azok a bizonyítékok, amelyeket a kérelmező múltbeli cselekedeteivel és az iraki helyzettel kapcsolatban megfogalmazott, nem alapozzák meg azt az állítást, hogy helyzete a rezsimváltás utáni Irakban rosszabb volna, mint bármely más, a türkmén kisebbséghez tartozó vagy Észak-Irakban tartózkodó személy helyzete. Egyébként az ország középső és déli részéhez képest az erőszakos cselekmények aránya az elmúlt időszakban csökkent a török határhoz közeli területeken. A bíróság megerősítette, hogy a nem megfelelő bánásmód pusztán lehetősége és veszélye önmagában nem jelenti a 3. cikkben foglaltak megsértését. Ez különösen igaz a kérelmező ügyére, miután a rendszerváltást követően demokratikus folyamatok indultak meg Irakban, és hosszabb távon a helyzet javulásával lehet számolni. Az ítélet utalt arra, hogy tervek készültek az iraki menekültek önkéntes repatriálására, és ez nemzetközi összefogással, az ENSZ irányítása és az Európa Tanács támogatása mellett hajtható végre. A bíróság arra is utalt, hogy Törökország nem utasított ki országára területéről iraki menedékkjogot kérőket. Az iratokból az is megállapítható volt, hogy az ENSZ főbiztosa előtti eljárás függőben van, annak befejeződése a közeljövőben várható. A kérelmezőt ráadásul formális kiutasító határozat nélkül nem lehet Törökország területéről eltávolítani, egy ilyen határozat ellen viszont jogorvoslati joggal lehet élni a közigazgatási bíróság előtt. Ilyen körülmények között a bíróság úgy látta, hogy nem sérültek a kérelmező 3. cikkben foglalt jogai, és abban az esetben sem sérülnének, ha adott esetben kiutasítanák Irak területére. Ennek fényében a bíróság úgy döntött, hogy nem szükséges külön vizsgálni a 2.

cikkben foglaltak megsértését. S mivel formális kiutasítási rendeletet nem hoztak, a 13. cikkben foglaltak megsértését sem szükséges megvizsgálnia.

Végezetül a bíróság utalt a 8. cikkkel való kapcsolatra is. Megállapította, hogy ez a rendelkezés nem jelent olyan általános kötelezettséget az államok számára, hogy a menekültek részére anyagi támogatást kell nyújtaniuk, lehetővé téve számukra egy meghatározott életszínvonalat. A török hatóságok ráadásul a konkrét ügyben lehetővé tették Müslim számára, hogy az életszínvonalának biztosítása érdekében szükséges intézkedéseket tegye. Egyébként a bíróság a kérelmező személyes viszonyainak tanulmányozása során arra a következtetésre jutott, hogy anyagi helyzete nem olyan rossz, ahogy azt beadványában állította. Az ország területén élő más török állampolgárok életkörülményei sem voltak jobbak a kérelmezőnél, ezért a bíróság e vonatkozásban is elutasította a keresetet.

Kommentár. A határozat az iraki helyzetre történő sajátos reakcióként is felfogható. A menekültek visszatéréseinek körülményei nem azonosak a változások előttiekkel. A döntés arra is utal, hogy a nem megfelelő bánásmód veszélye önmagában nem alapozza meg a 3. cikk sérelmét. Különösen igaz ez egy talán idővel biztonságosabbá váló, demokratizálódó társadalom esetében, ahol nem kell a rezsimváltás után a hatalom „kontroll nélküli” szankcióitól tartani.

*Farbuhs kontra Lettország*¹¹

Az ügy körülményei. A kérelmező egy 93 éves lett állampolgár, akit emberiség elleni bűncselekmények elkövetése és népirtásban való részvétel miatt ítélték el. Orvosszakértők megállapították, hogy testi fogyatékos, aki azonban képes a szabadságvesztést büntetés-végrehajtási intézetben letölteni, amennyiben megfelelő orvosi ellátást kap az őt legyengítő betegségek tüneteinek csökkentésére. A kérelmező állapota rendszeres odafigyelést és speciális felszerelésekhez való hozzájutást igényel. A büntetés-végrehajtási szervek megállapították, hogy felszereltségük nem megfelelő, nem rendelkeznek olyan eszközökkel, amelyek a súlyosan beteg fogoly minden követelménynek megfelelő fogva tartását lehetővé tennék. A kérelmező, aki büntetését egy börtön gyengélkedő osztályán töltötte, több esetben sikertelenül kísérelt meg kérelmet benyújtani szabadon bocsátásával kapcsolatban. Egészségi okokra hivatkozva kérte szabadlábra helyezését, eredménytelenül. Egy orvosbizottság, miután megvizsgálta állapotát, javaslatot tett a szabadlábra bocsátásra. E dokumentum alapján és egy lett jogszabály előírásai szerint a börtönparancsnok határozat kibocsátását kérte a bíróságtól a

szabadon bocsátásról. A lett bíróság döntésében utalt arra, hogy a fogva tartási körülmények nem felelnek meg a kérelmező speciális egészségügyi igényének, ennek ellenére elutasította a beadványt. Az orvosi és a börtönhatóságok azonban ismét ilyen tartalmú javaslatot tettek, figyelemmel arra, hogy sem a börtön felszereltsége, sem a személyzet képzettsége nem felel meg a kérelmező által támasztott speciális követelményeknek. Ennek következtében állapota tovább romlott, újabb betegségei lettek. A bíróság azonban ismét elutasította szabadlábra bocsátási kérelmét, utalva arra, hogy a dokumentumokból nem állapítható meg kétséget kizáróan az a gyógyíthatatlan betegség, amely alapján a szabadlábra helyezést kérelmezik, és az sem, hogy a börtönben uralkodó körülmények nem felelnek meg a kérelmező szükségleteinek. Ez utóbbi határozat ellen Farbuhs jogorvoslatot nyújtott be, és egy év egy hónapot követően szabadlábra helyezték. Beadványában az egyezmény 3. cikkében szereplő embertelen és megalázó bánásmód megsértését állította. A kérelmező a börtön gyengélkedőjén tapasztalható körülményeket kifogásolta. Utalt arra, hogy amikor 84 évesen elítélték, testi fogyatékosága miatt mozgása korlátozott volt, és a legegyszerűbb napi feladatait sem tudta segítség nélkül elvégezni, képtelen volt felülni, felállni, mozogni, öltözni vagy megmosakodni. Továbbá azt állította, hogy mikor letartóztatták, már több olyan krónikus és gyógyíthatatlan betegségben szenvedett, amelyről a hatóságoknak tudomásuk volt.

*A határozat.*¹² A bíróság megállapítása szerint amikor a lett szervek úgy döntöttek, hogy a büntetést végrehajtják, tisztában kellett lenniük azzal, hogy milyen feltételeket kell biztosítaniuk az elítélt számára. A lett hatóságok nem hivatkozhattak arra, hogy nem tudták felmérni a fogva tartás következményeit. Különösen mivel bebörtönzését követően a kérelmező egészségügyi állapota egyre rosszabb lett, ami szintén bizonyította, hogy a fogva tartás körülményei nem megfelelőek. A hatóságok erőfeszítéseket tettek a helyzet javítására, ezért nem vádolhatók azzal, hogy megalázó, embertelen körülményeket akartak volna kialakítani a kérelmező számára. De a bíróság azt is rögzítette, hogy a 3. cikk megsértése akkor is megállapítható, ha a hatóságok nem kellően aktívak vagy nem megfelelően járnak el annak érdekében, hogy a bánásmód megfelelőnek legyen minősíthető. Annak ellenére, hogy a börtönhatóságok jelezték, nem rendelkeznek a megfelelő feltételekkel az elítélt fogva tartásával kapcsolatban, az eljáró bíróság több mint egy éven keresztül nem rendelte el a kérelmező idő előtti szabadlábra bocsátását. A bíróság arra a körülményre is felhívta a figyelmet, hogy abban az esetben, ha azonnali egészségügyi beavatkozás válik

szükségessé, a lett börtön gyengélkedőjének körülményei között nem lehetett volna a szükséges életmentő beavatkozásokat megtenni. A fogva tartás körülményei tehát minden szempontból alkalmatlannak bizonyultak a kérelmező egészségügyi állapotára figyelemmel. Így ő joggal érezhetett folyamatos aggodalmat ellátásának körülményeivel kapcsolatban, és hogy a vele való bánásmód során méltatlan helyzetbe hozták. Ez megalapozottan alsóbbrendűségi érzést keltett benne, ami esetében a megalázó bánásmód szintjét érte el. Azzal, hogy a hatóságok késedelemmel határoztak szabadon bocsátásáról, már megvalósították az egyezmény 3. cikkében szereplő követelmények megsértését.

Kommentár. Az ítélet az állami „nemtörődömség” sajátos példája. Mutatja, hogy a szabadságtól való megfosztás önmagában nem jogosít fel megalázó helyzetek kialakítására, még egy olyan személy esetében sem, akit rendkívül súlyos bűncselekmény kapcsán fosztanak meg szabadságától. Ráírányítja a figyelmet arra, hogy az állam különös gondossággal kell hogy eljárjon a fogyatékos helyzetben lévők fogva tartása során. Az érintett testi és lelki állapota tekintetében is eleget kell tenni a gondosság követelményének. A mégoly igazságos szankciót sem lehet garanciák biztosítása nélkül kiszabni.

*Martinez Sala és társai kontra Spanyolország*¹³

Az ügy körülményei. A tizenöt kérelmező spanyol állampolgár, akiket a barcelonai olimpiai játékok megnyitóját megelőzően tartóztattak le egy rendőrségi intézkedésorozat során, melynek keretében a katalán függetlenségi mozgalom feltételezett szimpatizánsait vették őrizetbe. Állításuk szerint nem megfelelően bántak velük a rendőrségen, és addig, amíg bíróság elé állították őket. A spanyol kormány vitatta a rossz bánásmód megvalósulását. Nem készült ugyanis olyan orvosszakértői jelentés, amely az erőszak bármilyen nyomára utalt volna. A szakértői anyagok azt állították, hogy a bilincs okozta kisebb sérüléseken kívül néhány véraláfutás, bőrkivetés és gyulladás található a kérelmezők testén. A katalánok több esetben megkíséreltek eljárást kezdeményezni a rendőrségi bánásmód felülvizsgálatával kapcsolatban. A vizsgálóbíró egy orvosszakértőt rendelt ki, aki megvizsgálta az áldozatok által előadottakat. E dokumentum alapján a bíróság arra a következtetésre jutott, hogy nincs bizonyíték a rossz bánásmód megvalósulására, és arra is utalt határozatában, hogy meglehetősen nehéz meghatározni az esetleges elkövetők kilétét. A kérelmezők az egyezmény 3. cikkében szabályozott kínzás, megalázó és embertelen bánásmód tilmának megsértését kifogásolták.

*A határozat.*¹⁴ Az Emberi Jogok Európai Bírósága megvizsgálta minden benyújtott bizonyítékot. Arra a következtetésre jutott, hogy az orvosszakértői jelentések nem utalnak jelentős sérülésnyomokra vagy a nem megfelelő bánásmód körülményeire. Ráadásul ezeket a jelentéseket olyan orvosok készítették, akiket hat kérelmező jelölt meg szakértőként. A határozat arra is utal, hogy a spanyol hatóságok által végzett vizsgálatok alapján nem állapítható meg egyértelműen és hitelt érdemlően a rendőri bántalmazás ténye.

Ugyanakkor a kérelmezők panaszuk nem megfelelő módon történő hivatalos kivizsgálását is kifogásolták. A bíróság ítéletében utalt arra, hogy a spanyol hatóságok döntésük során csak egy kirendelt orvosszakértő álláspontja alapján hozták meg döntésüket. A bíróság véleménye szerint a kivizsgálás ilyen formában történő lefolytatása nem volt elég gondos és hatékony. Annak ellenére, hogy a kérelmezők panaszukkal a rendőrség vezető szerveihez fordultak, amelyek ki is vizsgálták a problémákat, a spanyol bíróságok döntésük meghozatala során nem fektettek kellő hangsúlyt annak megismerésére, hogy milyen körülmények között tartották a foglyokat és ennek kapcsán megvalósulhattak-e a kérelemben megjelölt körülmények. A kérelmezőket nem vonták be az eljárás lefolytatásába, továbbá a bírói szervek elutasították azon kéréseiket, amelyek megkérdőjelezték a rendőrségi jelentést. További hibát követett el a hatóság, amikor a kérelmezők által rendelkezésre bocsátott bizonyítékokat figyelmen kívül hagyta. Végül a bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a hatóságok – miután elutasították a kérelmezők bizonyítékok beszerzésével kapcsolatos kérését – nem tették lehetővé, hogy ésszerű magyarázatot adhassanak a kérelemben foglaltak alátámasztására. Ebben a tekintetben a bíróság az egyezmény megsértését állapította meg.

AZ EGYEZMÉNY 5. CIKKE A SZABADSÁGHOZ ÉS A BIZTONSÁGHOZ VALÓ JOG

*H. L. kontra Egyesült Királyság*¹⁵

Az ügy körülményei. A kérelmező autista beteg, akinek hiányzott az orvosi kezeléshez való hozzájáruláshoz szükséges belátási képessége. 1997 júliusában sérüléseket okozott önmagának, ekkor kórházba szállították. Itt az intézményben való benntartásáról határoztak. Egy pszichiátriai vizsgálat úgy döntött, hogy a tárgykört szabályozó 1983. évi törvényben foglalt szabályok alkalmazása H. L. esetében nem szükséges, miután nem tiltakozott a beszállítása ellen, és őt mint

„informálisan” az intézménybe szállított beteget tartották számon. A kérelmezőt egy rokona képviselte az eljárásban, aki a döntés bírói felülvizsgálatát kérte, és a tévesen elrendelt szabadságvesztéssel kapcsolatban kártérítést követelt. A felülvizsgálati bíróság az érintett szabadon bocsátását elutasította, azzal az indokkal, hogy a kérelmezőt nem tartották vissza az intézet elhagyásától. A Legfelsőbb Bíróság azonban megállapította, hogy a kérelmezőt megfosztották szabadságától, miután nem engedték meg számára az épület elhagyását. Arra is utalt döntésében, hogy a jogszabályok az intézetben való informális elhelyezést csak az ebbe beleegyező betegek esetében teszik lehetővé, amelyre figyelemmel a kérelmező benntartása nem volt jogszerű. Egyidejűleg a Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy az orvosi döntések a kérelmező érdekében történtek, és a pszichiátriai betegségekkel foglalkozó törvény rendelkezései szerint jártak el. Végül 1997 decemberében a kérelmezőt elbocsátották két pszichiátriai orvos szakvéleményével összhangban egy, az egészségügyi intézményekben való elhelyezést vizsgáló bírói döntés alapján.

*A határozat.*¹⁶ Az, hogy a kérelmezőt szabadságától megfosztották, nem képezte vita tárgyát. A kulcskérdés az volt, hogy az eljárásban részt vevő szakemberek teljes és hatékony kontrollt gyakoroltak-e a kérelmező állapotának vizsgálatával kapcsolatban. Az adatokból egyértelműen megállapítható volt, hogy az intézményt el szeretne volna hagyni, erre azonban nem adtak számára lehetőséget. Folyamatos felügyelet alatt tartották, azaz szabadságától megfosztották. A vizsgálat megállapította, hogy a beteg mentális problémákkal küzd, kezelése szükséges, és azt is leszögezte, hogy a szakmai álláspont megváltozása (mely szerint állapota javulását követően nem szükséges személyes szabadságának korlátozása) nem jelenti azt, hogy a korábbi orvosi álláspont nem felelt meg a valóságnak. Az egyezmény 5. cikkének rendelkezései szerint a személyes szabadság megfosztását csak törvényben előírt eljárás keretében, a megfelelő jogi biztosítékok mellett, tisztességes eljárásban lehet végrehajtani. Ebben az esetben a brit előírások a belátási képességgel korlátozottan rendelkezők intézményben tartásával kapcsolatos common law szabályokon alapultak. A brit jog azonban az eljárási garanciákat nem teljesítette maradéktalanul. Nem voltak rögzített eljárási szabályok azzal kapcsolatban, hogy a szabadságtól való megfosztással összefüggésben milyen kifogást és hogyan terjeszthet elő az érintett. Ilyen eljárási garanciák hiányában az orvosok teljes ellenőrzést gyakoroltak az érintett szabadsága felett, és annak sérülékeny mentális állapotát figyelembe véve, bírói kontroll nélkül, teljhatalmat kaptak a ma-

gánszemély elhelyezésével kapcsolatban. Annak ellenére, hogy a bíróság nem kérdőjelezte meg a szakemberek jóhiszemű eljárását, önmagában az, hogy a jogszabályi feltételek nem tették lehetővé az esetleges téves döntés felülvizsgálatát, az 5. cikk 1. bekezdésének megsértését jelentette. Az 5. cikk 4. bekezdésével kapcsolatban a bíróság arra a megállapításra jutott, hogy az eljárás nem volt kellően hatékony abban a tekintetben, hogy nem tette lehetővé annak megvizsgálását, tartalmát tekintve helyes-e az orvosok döntése, ezért az annak alapjául szolgáló kérdésben nem volt lehetőség a szakértői álláspont felülvizsgálására. A felülvizsgálati döntés során újabb szakértők meghallgatására nem került sor, a Legfelsőbb Bíróság döntését pedig úgy hozta, hogy nem hivatkozott hasonló tárgyban született korábbi esetekre. Erre figyelemmel a bíróság álláspontja szerint megállapítható volt, hogy a kérelmező nem rendelkezett az eljárás során a szabadságtól való megfosztás esetén megkövetelt eljárásjogi eszközökkel. Erre figyelemmel a brit államot ebben a vonatkozásban is elmarasztalta a testület.

AZ EGYEZMÉNY 10. CIKKE A VÉLEMÉNYNYILVÁNÍTÁS SZABADSÁGA

*Karhuvaara és Iltalehti kontra Finnország*¹⁷

Az ügy körülményei. Az első számú kérelmező egy újság főszerkesztője, a második számú kérelmező az a vállalat, amely az újságot kiadja. 1996-ban a kérdéses sajtótermék három cikket közölt A. asszony férjének peréről és elítéléséről. Az asszony parlamenti képviselő volt, férjét pedig rendzavarás, ittas állapotban történő rongálás és egy rendőr bántalmazása miatt ítélték el. Az elítélt személy neve és képe az újságok címlapjára került. A hírek azonban úgy jelentek meg, hogy címükben utaltak az elkövető családi állapotára és a parlamenti képviselő személyére is. 1997-ben A. asszony eljárást indított a kérelmezők ellen, azt állítva, hogy megsértették a családi élethez való jogát, és azzal érvelt, a cikkek jelentős érdeksérelmet okoztak számára azzal, hogy egy bűncselekménnyel hozták összefüggésbe a nevét, holott annak semmi köze nem volt az ő parlamenti képviselői minőségéhez. 1998-ban a kerületi bíróság a kérelmezőket a parlamenti törvény egy rendelkezésére figyelemmel, magánélet megsértése címén elítélte. Súlyos pénzbüntetést kellett fizetniük, és kártérítést az asszony számára. A finn bíróság úgy találta, hogy a cikkeket azzal a szándékkal közzétették, hogy felhívják az olvasók figyelmét az elkövetőnek a parlamenti kép-

viselő asszonnyal való kapcsolatára, és valójában nem az események leírása volt a sajtó célja. A másodfokú bíróság az első fok határozatát hatályában fenntartotta, a kérelmezőknek a Legfelsőbb Bírósághoz történő fellebbezését pedig elutasították. Strasbourgi beadványukban az egyezmény 10. cikkében szereplő véleménynyilvánítás szabadságának megsértését kifogásolták.

A *határozat*.¹⁸ A bíróság határozatában utalt arra, hogy a kérelmezők kétségtelenül jogellenes cselekményt követtek el, és joggal ítélték őket egy meghatározott kártérítési összeg kifizetésére. Ez a döntés azonban ellentétes volt a véleménynyilvánítás szabadságához fűződő jogokkal. A korlátozás törvényen alapult, és jogszerű célt: mások személyhez fűződő jogainak védelmét szolgálta. Viszont a beavatkozás szükségessége vonatkozásában a bíróság két következtetést vont le. Egyrészt megállapította, hogy nem volt semmi olyan bizonyíték, amely arra utalt volna, hogy a kérelmezők nem jóhiszeműen jártak el a cikkek közzétevése során, másrészt arra sem, hogy bármely módon túllépték volna az újságírói szabadság törvényben meghatározott kereteit. Bár a vitatott cikkek nem kifejezetten politikai vonatkozásúak voltak, nagy közérdeklődésre tartottak számot. A strasbourgi szerv el tudta fogadni a finn bíróság döntésének azt az érvelését, hogy bizonyos mértékben közérdeklődésre számot tartó eseményekről számolt be a sajtó, amely a választók egy meghatározott politikushoz való viszonyulását is befolyásolta. A bíróság azt is elfogadta, hogy a vizsgált cikkel az ügy kontextusából kiemelték az elkövető házastársi kapcsolatát, és hogy ezzel megsértették az utóbbi magánélethez fűződő jogát. Viszont ezek nem bizonyultak elegendő oknak ahhoz, hogy megalapozzák a kérelmezők súlyos megbüntetését. Továbbá mivel a kérdéses cselekmények nem voltak kapcsolatban A. asszony hivatali feladatainak ellátásával, a parlamenti törvény alkalmazása

sem volt indokolt. Ez a jogszabály-értelmezés nem tette lehetővé a véleménynyilvánítás szabadsága érdekének megfelelő figyelembevételét. A kiszabott büntetés súlyára figyelemmel a bíróság arra is utalt, hogy ezek a joghátrányok aránytalanok minősíthetők. Bár a magánélet védelme adott esetben megalapozhatta a sajtószabadság korlátozását, a finn bíróság ítéletében foglalt megoldás aránytalan beavatkozást jelentett. Összességében a finn szervek által megállapítottak relevánsnak voltak mondhatók, a bíróság azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ügyben kiszabott súlyos szankció szükségtelen egy demokratikus társadalomban más magánélethez fűződő jogának védelmében. Ezért Finnországot a 10. cikk megsértésében elmarasztalta.

Tallódi Zoltán

JEGYZETEK

1. 50385/99. számú kérelem.
2. 2004. december 20-i ítélet.
3. 50196/99. számú kérelem.
4. 2005. március 17-i ítélet.
5. 34594/97. számú kérelem.
6. 2005. március 17-i ítélet.
7. 57947/00, 57948/00. és 57949/00. számú kérelem.
8. 2005. február 24-i ítélet.
9. 53566/99. számú kérelem.
10. 2005. áprilisi ítélet.
11. 4672/02. számú kérelem.
12. 2004. december 2-i ítélet.
13. 58438/00. számú kérelem.
14. 2004. november 2-i ítélet.
15. 45508/99. számú kérelem.
16. 2004. október 5-i ítélet.
17. 53678/00. számú kérelem.
18. 2004. november 16-i ítélet.

AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG LEGUTÓBBI DÖNTÉSEIBŐL

15/2005. (IV. 28.)
AB HATÁROZAT

A PRIVATIZÁCIÓS NÉPSZAVAZÁS ÜGYE

Alkotmány 28/C. § (5) bekezdés a) pont – országos népszavazás köréből kizárt tárgy
51/2001. (XI. 29.) AB határozat
59/2004. (XII. 4.) AB határozat

A Fidelitas képviselője aláírásgyűjtő ív mintapéldányát nyújtotta be az Országos Választási Bizottsághoz (a továbbiakban OVB). A kérelmezők országos népszavazást kívántak kezdeményezni abban a kérdésben: „Egyetért-e Ön azzal, hogy az Országgyűlés azonnali hatállyal állítsa le a gazdasági társaságokban és a közhasznú társaságokban meglévő állami tulajdon privatizációját?” Az OVB megállapította, hogy az aláírásgyűjtő ív megfelel a törvényben meghatározott, valamint a feltett kérdésre vonatkozó tartalmi követelményeknek, ezért 131/2004. (X. 28.) OVB határozatával az aláírásgyűjtő ív mintapéldányát hitelesítette.

Az OVB határozata elleni kifogások előterjesztői arra hivatkoztak, hogy az alkotmány 28/C. § (5) bekezdésének a) pontja szerint nem lehet országos népszavazást tartani a költségvetésről. Az aláírásgyűjtő íven szereplő kérdés pedig a költségvetésről szóló törvényben kifejezetten megjelölt elemekre vonatkozik, és sérti az államháztartásról szóló törvénynek a költségvetésről szóló szabályait is. Az ügy előadója Harmathy Attila alkotmánybíró volt.

Az Alkotmánybíróság a kérdés kapcsán felidézte korábbi határozatait, melyekben szintén a költségvetést érintő kérdések és a népszavazás összefüggéseit vizsgálta. Az 51/2001. (XI. 29.) AB határozat indokolása rámutatott arra, hogy az Országgyűlés hatáskörébe tartozó kérdéseknél többnyire megtalálható valamilyen összefüggés a költségvetéssel. Nem minősül azonban tiltottnak az alkotmány 28/C. § (5) bekezdés a) pontja alapján az aláírásgyűjtő íven szereplő kérdés pusztán azon az alapon, hogy a népszavazás eredménye esetlegesen érinti az Országgyűlés döntési lehetőségét a következő költségvetési törvény megalkotásakor. Az 59/2004. (XII. 4.) AB határozat is abból indult ki, hogy az alkotmány 28. § (5) bekezdésének a) pontjában szereplő költségvetésről

szóló törvény fogalmába nem tartozhat bele az összes olyan jogszabály, amelynek valamilyen költségvetési vonzata van. Annak megítélésénél tehát, hogy az aláírásgyűjtő íven szereplő kérdés, illetve a megtartandó népszavazás a költségvetési törvényben szereplő egyes bevételi vagy kiadási tételekkel közvetlen és jelentős kapcsolatban áll-e, az Alkotmánybíróság – az alkotmány szabályai és a testület gyakorlatában kialakult elvek alapján – esetenkénti mérlegelés alapján dönt. A vizsgálatnál az Alkotmánybíróság az alkotmányjogi szempontokat veszi alapul, nem a költségvetéssel kapcsolatos pénzügyi jogi megfontolásokat.

A most vizsgált ügyben az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a törvényi rendelkezések folytán az éves költségvetésről szóló törvényekben nevesítve szerepel az ÁPV Rt., egyrészt a bevételek, másrészt a kiadások tekintetében. Például az ÁPV Rt. az állami vagyon utáni részesedésként osztalékbevételeinek megfelelő összegű befizetést teljesít a központi költségvetésbe. Ezek alapján az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az aláírásgyűjtő íven megfogalmazott kérdéssel tartott eredményes népszavazás a privatizáció azonnali hatályú leállítással az ország éves költségvetéséről szóló törvényt közvetlenül és jelentős módon érintené. Erre tekintettel az Alkotmánybíróság az OVB 131/2004. (X. 28.) számú határozatát a Ve. 130. §-ának (3) bekezdése alapján megsemmisítette, és a testületet új eljárás lefolytatására utasította.

17/2005. (IV. 28.)
AB HATÁROZAT

IRATMÁSOLATOK ILLETÉKMENTESSÉGE A BÜNTETŐELJÁRÁSBAN

Alkotmány 57. § (3) bekezdés – védelemhez való jog
Alkotmány 57. § (1) bekezdés – tisztességes eljáráshoz való jog
Alkotmány 70/I. § – igazságos köztelherviselés
61/1992. (XI. 20.) AB határozat
6/1998. (III. 11.) AB határozat

Az indítványozók a büntetőeljárásról szóló törvény (Be.) és az illetéktörvény (Itv.) rendelkezéseit támadták, mert azok alapján a büntetőeljárásban az iratok

másolatának illetéke a büntügyi költség viseléséről való döntésig mindenképpen terheli a i) terheltet, ha nem részesül személyes költségmentességben, ii) a meghatalmazott védőt (ekképpen tehát a terheltet), függetlenül attól, hogy az eljárásban kötelező-e a védelem vagy sem, iii) a fiatakorú terhelt törvényes képviselőjét, akinek jogai az eljárásban egyébként a kötelezően részt vevő védőével azonosak. Az indítványozók álláspontja szerint ez a szabályozás ellentétes az alkotmány több, a védelemhez és a tisztességes eljáráshoz való jogot garantáló rendelkezésével [alkotmány 57. § (1) és (3) bekezdés], az Alkotmánybíróság ezekkel a jogokkal kapcsolatos gyakorlatával, valamint az egyezségokmánnyal és az egyezménnyel is. Az ügy előadója Erdei Árpád alkotmánybíró volt.

Az Alkotmánybíróság határozata indokolásának elején több kérdésben összefoglalta korábbi gyakorlatát. Így egyrészt áttekintette az illetékfizetési kötelezettség, valamint a büntügyi költség szabályozásának alkotmányosságával összefüggő korábbi megállapításait. A védelem funkcióját ellátó eljárási szereplők helyzetének megítélésénél figyelembe vette a tisztességes eljáráshoz és a védelemhez való jogról kialakított gyakorlatát, valamint az Emberi Jogok Európai Bírósága esetjogából levonható, a vizsgálat szempontjából releváns következtetéseket. Az illetékfizetési kötelezettség az egyén számára a közteher viselés része, amely közjóvedelmet, az állami funkciók teljesítésének anyagi fedezeteként állami bevételt biztosít. Az Alkotmánybíróság több határozatában megállapította: az alkotmány 70/I. §-a nem rendelkezik arról, hogy az állam milyen jogcímen írhat elő fizetési kötelezettséget; ezért a törvényalkotó nagy szabadsággal rendelkezik a tekintetben, hogy a közteher viselési kötelezettség kiindulópontjaként milyen gazdasági forrást választ és ennek alapján mit jelöl ki a közteher tárgyának. A 70/I. §-ból csak az következik, hogy a közterhekhez való hozzájárulást arányosan, a jövedelem és a vagyon mértékéhez viszonyítva lehet megállapítani [61/1992. (XI. 20.) AB határozat, ABH 1992, 280, 281 stb.].

Az alkotmány 57. § (1) bekezdése és az eljárási illetékek összefüggését az Alkotmánybíróság több – a polgári eljárást érintő – határozatában vizsgálta. E határozatokban rögzítette: az 57. § (1) bekezdéséből nem következik, hogy az igazságszolgáltatással kapcsolatos működési költségek és a felek oldalán felmerülő kiadások nem háríthatók a felekre. Ugyanakkor az alkotmány 8. § (1) bekezdéséből levezetett intézményvédelem [64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297, 302] következményeként az alkotmány 57. § (1) bekezdéséből az államnak nemcsak az a kötelezettsége folyik, hogy bírói utat biztosítson a személyek jogvitái esetére, hanem az is, hogy a bírósághoz for-

dulást valóságosan lehetővé tegye. A perköltség szabályozása akkor hozható kapcsolatba az alkotmány 57. § (1) bekezdésével, ha valamelyik személyi kör számára a bírói út igénybevétele a költségviselési szabályok miatt lehetetlenné válik (181/B/1993. AB határozat, ABH 1994, 588, 589 stb.).

Az Alkotmánybíróság a büntügyi költség előlegezésével, illetve viselésével összefüggő eljárási szabályok alkotmányosságának vizsgálata kapcsán a 401/B/1992. AB határozatban kifejtette: nem sérti a bíróság előtti egyenlőség elvét és nem jelent alkotmányellenes megkülönböztetést, hogy a kirendelt védő költségeit az állam előlegezi, a meghatalmazott védő költségeit azonban a terhelt. Sőt, a kirendelt védő munkadíjának és készkiadásának állam általi előlegezése nyújt anyagi alapot éppen a jogegyenlőség megteremtéséhez, az esélyegyenlőtlenségek kiküszöböléséhez, így a védelem jogának érvényesüléséhez.

A 6/1998. (III. 11.) AB határozatban (a továbbiakban Abh.) kialakított elvi álláspont szerint a tisztességes eljárás követelménye olyan minőség, amelyet az eljárás egészének és körülményeinek figyelembevételével lehet megítélni. Az Alkotmánybíróság eljárásában azonban csupán a tisztességes eljárás megkövetelte általános ismérvek megállapítására van lehetőség. Az Alkotmánybíróság az Abh.-ban fejtette ki először, hogy a tisztességes eljárásnak az egyezmény- és alkotmányszövegekben nem nevesített, de általánosan és nem vitatottan elismert eleme a „fegyverek egyenlősége”. Az elv a büntetőeljárásban azt biztosítja, hogy a vádnak és a védelemnek egyenlő esélye és alkalma legyen arra, hogy a tény- és jogkérdésekben véleményt formálhasson. Az Alkotmánybíróság a fegyverek egyenlősége elv kapcsán hivatkozott az Emberi Jogok Európai Bíróságának több határozatára is.

A büntetőeljárási iratok másolatának illetékhez költése a büntető hatalom konkrét működési költségei egy részének áthárítása a terheltre és a védőre. Mint minden eljárási illetéknek, ennek is az a rendeltetése, hogy az állam ellentételezze a hatóságok eljárásával keletkező kiadások egy részét, továbbá hogy racionális keretek közé szorítsa a magánszemélyek joggyakorlását.

Az illeték előírása azonban, függetlenül egyrészt a védelem funkcióját ellátó személyek tényleges vagyoni és jövedelmi viszonyaitól, másrészt az illeték nagyságától, mindenképpen hátrányos a védelem szempontjából. Önmagában az illetékfizetési kötelezettség szükségképpen pénzbeli, anyagi korlátot jelent a védelem számára abban, hogy a felkészülés hatékony és megfelelő eszközeként az iratokat megszerze, birtokolja és használja. A korlátozás, illetve a potenciális hátrány adott esetben – a megfizetendő il-

leték összegének nagyságától és a védelem anyagi lehetőségeitől függően – el is lehetetlenítheti a hatékony felkészülést.

Az Alkotmánybíróság megállapította: az alkotmány 70/I. §-án alapuló arányos közteherviselés kötelezettsége nem tekinthető olyan kényszerítő oknak, ami indokolja, hogy az állam büntető hatalmával szemben az egyént védő eljárási alapjogok érvényesülését az állam illetékfizetési kötelezettség teljesítésétől tegye függővé. A büntető hatalom gyakorlása a konkrét ügyekben, a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás működtetésének kötelezettsége a társadalmat terheli. A működési költségek egy részének áthárítása a büntető felelősség jogerős eldöntése után a bünyügyi költség viselésének szabályai alapján lehetséges. A büntetőeljárás folyamatában a védelmet megillető alkotmányos alapjogok gyakorlásának illetékhez kötése azonban olyan korlátozás, amelyet sem más alapjog védelme, sem pedig az arányos közteherviselés, a közjövédelmekhez való hozzájárulás alkotmányos kötelezettsége nem tesz szükségessé. A másolati illeték előírása tehát a védelemhez való jog alkotmányos cél által nem indokolt, így szükségtelen korlátozása.

A másolatok illetékkel terhelésének egyenes következménye a fegyverek egyenlőségének sérelme is, mert egyrészt a közvádloi funkciót ellátó ügyészség mint személyes költségmentességet élvező költségvetési szervezet „ingyen” birtokolja az eljárás iratát, másrészt azért, mert a másolat megszerzésének ellenértékhez kötése oda vezethet, hogy a védelem az iratmásolatok nélkül alkotmányos cél által egyálta-

lán nem indokolható okból, a vádnál lényegesen kedvezőtlenebb feltételek mellett tudja csak betölteni funkcióját.

Az Alkotmánybíróság, értékelve azt a szabályrendszert, amely együttes hatásában vezet a védelemhez való jog alkotmányellenes korlátozásához és a fegyverek egyenlőségének sérelméhez, megállapította, hogy – figyelembe véve az alkotmány 70/I. §-ából következő széles körű jogalkotói szabadságot, és annak következményeit az illetékjog részleteinek alakítására – önmagában egyik rendelkezés sem tekinthető alkotmányellenesnek. Az Alkotmánybíróság következetes felfogása szerint azonban az állam kötelessége az alapvető jogok tiszteletben tartására és védelmére a szubjektív alapjogokkal kapcsolatban nem merül ki abban, hogy tartózkodnia kell megsértésüktől, hanem magában foglalja azt is, hogy gondoskodnia kell az érvényesülésükhöz szükséges feltételekről. Ennek érdekében a jogalkotó köteles olyan szabályozást alkotni, amely a lehető legnagyobb mértékben biztosítja az alapjogok érvényesülését. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a törvényalkotó ezt az intézményvédelmi kötelezettségét nem teljesítette, így alkotmányellenes helyzetet idézett elő akkor, amikor az illetékkedvezmények körében nem tette lehetővé sem a Be.-ben, sem az Itv.-ben, hogy a terhelt, a védő, valamint a fiatalokú terhelt törvényes képviselője illeték fizetése nélkül jusson az iratok másolatához. Az Alkotmánybíróság ezért felhívta az Országgyűlést, hogy a mulasztást pótolja, és jogalkotói feladatának 2005. december 31. napjáig tegyen eleget.

ÖNRENDELKEZÉS – HOL HÚZÓDNAK A HATÁROK HATÁRAI?

NÉHÁNY AKTUÁLIS GONDOLAT A BETEGJOGOKRÓL

Immár hét éve, hogy hatályba lépett új egészségügyi törvényünk,¹ amely kiemelt helyen, a törvény II. fejezetében tárgyalja a betegek jogait és kötelezettségeit. Az egészségügyi ellátáshoz való jog, az emberi méltósághoz való jog, a kapcsolattartás joga, a gyógyintézet elhagyásának joga, a tájékoztatáshoz való jog, az önrendelkezéshez való jog, az ellátás visszautasításának joga, az egészségügyi dokumentáció megismerésének joga, az orvosi titoktartáshoz való jog és az ezek érvényesítését szolgáló panaszjog mára már a laikusok egy jelentős részének is ismerősen cseng. Egyre inkább tudják az emberek, hogy van beleszólásuk az egészségüket, életüket befolyásoló döntések meghozatalába, és ha a megvalósítás során gondjaik támadnak, egyre kevésbé hagyják szó nélkül a történeteket. Erről tanúskodnak a médiában egyre gyakoribbá váló, műhibaperekőről szóló tudósítások, de ezt jelzi az a 7367 (részben anonim, többségében utólag, a kezelés befejeztét követően megfogalmazott) panasz is, amelynek kivizsgálásával töltötte a 2003-as évet a mintegy ötven hazai betegjogi képviselő.

Ha ilyen mértékben terjed az információ, nő a tudatosság és a jogtudatosság, akkor miért is szükséges ismét foglalkozni a témával, miért nem lehet egyszerűen hagyni, hogy az emberek igényeik szerint érvényesítsék betegjogaikat, és különösen önrendelkezési jogukat? A Társaság a Szabadságjogokért betegjogi programjához, valamint jogsegélyszolgálatához beérkező kérdések-kérések arra engednek következtetni, hogy általánosságban ugyan ismertebbé váltak a betegjogok, azonban azok értelmezése, tartalmuk mibenléte, korlátai, illetve konkrét esetben való alkalmazásuk számtalan fejtörést okoz az érintetteknek.

A betegjogok révén az „általános”, az alkotmányban és nemzetközi szerződésekből megfogalmazott emberi jogok egészségügyi viszonyaink között is értelmezhetővé válnak. Az egészségügyi törvényben nevesített és az imént felsorolt betegjogok lényegében azonban mind az egészségügyi önrendelkezési jog köré csoportosíthatók, mint e „központi” jog érvényesülésének különböző vetületei (például a gyógyintézet elhagyásának a joga), illetve érvényesülésének előfeltételei (például a tájékoztatáshoz való

jog), a továbbiakban tehát az önrendelkezési jog hazai korlátait fogom vizsgálni.

Alapjogról lévén szó, az egészségügyi önrendelkezési jog korlátozása is csak meghatározott, szigorú szabályok szerint történhet – azaz legitim cél érdekében, továbbá szükséges és arányos mértékben –, lényeges tartalma azonban törvényben sem korlátozható. Az önrendelkezési joghoz kapcsolódó tanulmányok jelentős része foglalkozik az abortusz vagy az eutanázia kérdéskörével, illetve a cselekvőképességükben korlátozottak vagy a pszichiátriai betegek jogaival. Jelen tanulmány a szakirodalomban ritkábban vizsgált kérdések elemzésére kíván koncentrálni.

Az egyén egészségügyi önrendelkezési jogának maradéktalan érvényesülése ellen különböző megfontolások szólhatnak, és a megfogalmazott célok elérésére különböző eszközök alkalmazhatók, azonban az átgondolt szabályozás is szembesülhet később azal, hogy a lefektetett szabályok a gyakorlatban mégsem érvényesülnek, vagy nem úgy, ahogyan érvényesülniük kellene. A tanulmányban tárgyalt aktuális esetek kapcsán – melyek csupán kiragadott példák a sok közül – azt kívánom vizsgálni, hogy az önrendelkezési jog korlátozásakor milyen indokok merülhetnek föl, illetve hogy mennyire következetes és kiszámítható ma hazánkban e jog gyakorolhatósága.

*

Az egészségügyi törvény (a továbbiakban Eütv.) az önrendelkezéshez való jogot és az ellátás visszautasításának jogát szabályozza (15–19. és 20–23. §). Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) az önrendelkezési jog helyes értelmezése érdekében újabban már azt javasolja, hogy a passzívabb „beleegyezés” kifejezés helyett a jogalkotók inkább a „döntéshozatal” vagy a „választás” kifejezést részesítsék előnyben, ezzel is érzékeltetve, hogy az egészségünket érintő döntések meghozatalakor nem csupán az ellátást nyújtó kezdeményezhet, azaz jogunk nem egyszerűen a felkínált ellátás, lehetőség elfogadására vagy elutasítására irányul, hanem valóban játszhatunk aktív

szerepet a számunkra legmegfelelőbb ellátás kiválasztásában.² A magyar jog azonban a továbbra is a beleegyezés/visszautasítás párosa mentén mozog. Főszabály szerint tehát a cselekvőképes beteg³ csak akkor kezelhető, ha a felkínált ellátás alkalmazásához hozzájárult, beleegyezését adta. Amennyiben azonban a beteg az ellátás visszautasítása mellett dönt, szükséges vizsgálni, hogy döntése hogyan hat másokra; az Eütv. 20. § (1) bekezdése alapján ugyanis „a cselekvőképes beteget – a (2)–(3) bekezdésekben foglaltakra tekintettel, illetőleg a (6) bekezdésben foglalt eset kivételével – megilleti az ellátás visszautasításának a joga, kivéve, ha annak elmaradása mások életét vagy testi épségét veszélyeztetné”. A 15. § tartalmazza továbbá, hogy a beteget megillető önrendelkezéshez való jog „kizárólag törvényben meghatározott esetekben és módon korlátozható”.

Vizsgáljuk meg, hogy az előzőekből következően milyen helyzetekkel találkozhatunk a gyakorlatban, milyen szempontok írhatják felül önrendelkezési, illetve ellátás-visszautasítási jogunkat.

A TÜDŐSZŰRÉS MEGTAGADÁSA

Az elmúlt években több alkalommal is előfordult, hogy tüdőszűrésre kötelezett emberek nem jelentek meg az előírt vizsgálaton, és egy részük felszólításra sem volt hajlandó alávetni magát a szűrésnek. Tüdőszűrés elrendelésére az egészségügyi hatóságnak az Eütv. 56. § (1) bekezdése és a (2) bekezdés a) pont aa) pontja, valamint az 59. § (2) bekezdése alapján van lehetősége: a fertőző betegségek, illetve a járványok megelőzése és leküzdése érdekében „az egészségügyi hatóság az egyén személyes szabadsághoz való jogainak gyakorlását az e törvényben foglaltak szerint korlátozhatja...” E korlátozás megnyilvánulhat járványügyi érdekből végzett szűrővizsgálat formájában, melynek célja a fertőző megbetegedések – jelen esetben a gümőkór (tuberkulózis) – korai felismerése, azok forrásainak felkutatása, valamint a fertőzés veszélyének elhárítása. Az illetékes miniszter rendeletben határozza meg azokat a fertőző betegségeket, „amelyek megelőzése érdekében az egészségügyi hatóság a) a lakosság egészének, b) a lakosság egyes csoportjainak, c) egy meghatározott terület lakosságának, d) munkahelyi, családi vagy más közösség tagjainak, e) külföldről érkező személyeknek, f) fertőző beteggel vagy fertőzöttel érintkezett személyeknek kötelező szűrővizsgálatát rendelheti el...” A vonatkozó rendelet⁴ értelmében ha egy adott területen a fertőzöttek száma százezer lakosra vetítve meghaladja a 25 főt, az ÁNTSZ feladata, hogy

az adott területen minden olyan 30 év feletti lakost szűrővizsgálatnak vessen alá, aki huzamosabb ideje tartózkodik az adott területen. A vizsgálaton való részvétel megtagadása okán a szűrésre kötelezettre akár 100 000 forint összegű bírság is kiszabható,⁵ a szűrővizsgálaton való részvétellel pedig a hatóság határozattal is kötelezheti az érintettet, mely határozat azonnal végrehajtható.⁶ Ahol azonban az előző évben regisztrált megbetegedések aránya nem haladta meg a 25 ezreléket, ott az illetékes ÁNTSZ feloldja az évenkénti kötelező tüdőszűrést, és adott esetben csak bizonyos rizikócsoportok esetében ír elő továbbra is kötelező szűrést (például a 40 év feletti dohányzó férfiak számára⁷).

A tüdőszűrésen való részvétel megtagadása kapcsán hozzá beérkezett panaszbeadványok vizsgálódásra ösztönözték az állampolgári jogok országgyűlési biztosát. 2004. július 8-án kelt állásfoglalásában a biztos hangsúlyozta, hogy „hazánkban a tuberkulózis megbetegedések száma relatív értelemben magas, a szűrések megtagadásának társadalmi veszélye is egyre nagyobb”.⁸ Álláspontja szerint a tüdőszűrés hatályos jogi szabályozása megfelel az alapjogok korlátozására vonatkozó kritériumoknak, a korlátozásra ugyanis nemzetközi egyezmények és a magyar alkotmány által is elismert érdek, a közegészség védelme érdekében került sor, a szükségesség-arányosság követelményének betartása mellett. A biztos szerint „minden alkotmányos alapjog és a törvényekben biztosított alanyi jogok gyakorlásának legfőbb korlátja a másik ember alapvető jogainak sérthetlensége és ennek feltétlen tiszteletben tartása. Ezért a »köz egészsége« érdekében kötelezővé tett szűrővizsgálat megtagadásával sem sérthető és nem veszélyeztethető más ember élete, egészsége.” Amennyiben a szűrésre kötelezett személy kifogásolja a vonatkozó jogszabály rendelkezéseit vagy az e szabályok alapján eljáró hatóság magatartását, két lehetőség közül választhat: panasszal fordulhat az állampolgári jogok országgyűlési biztosához, aki „a panasz kivizsgálását a minisztertől – vagy akár a probléma soron kívüli megtárgyalását az országgyűléstől is – kérheti”; vagy az Alkotmánybírósághoz fordulhat, hogy utólagos normakontroll keretében semmisítse meg az általa kifogásolt rendelkezéseket. Mivel a kötelező tüdőszűrés, illetve annak megtagadása kérdésében a biztos nem fordult sem az illetékes miniszterhez, sem az Országgyűléshez, egyértelmű, hogy az önrendelkezési jog e korlátozásában nem lát alkotmányos visszásságot: „Mindezek után a személyes érdekérvényesítés alkotmányos és jogállami lehetősége egyúttal azt a kötelezettséget rója a demokratikus jogállam minden polgárára, hogy egyéni véleményétől függetlenül tiszteletben tartsa a törvényeket

és mindenki más alapjogait. Az ezzel ellentétes magatartás, a mindenkire egyenlő mértékben kötelező törvények egyéni »hatályon kívül helyezése« a törvényes rend és a demokratikus jogállam bomlásának veszélyét idézné elő.”

Az egészségügyi önrendelkezési jog korlátozásának indoka tehát jelen esetben a közegészség szükséges és arányos védelme.

A VÉDŐOLTÁSOK MEGTAGADÁSA

Az előző kérdéshez hasonló eset, ha egy szülő úgy dönt, nem adja be gyermekének az egyébként mindenki számára kötelezően előírt védőoltásokat vagy azok egy részét. Ha az állampolgári jogok országgyűlési biztosának idevágó állásfoglalását tanulmányozzuk, a tüdőszűrés megtagadása kapcsán kifejtett érveléshez hasonló levezetést találunk.⁹ A biztos kifejti, hogy az egészségügyi törvény a magyar alkotmányos követelményekkel összhangban rendelkezik a kérdésről: a fertőző megbetegedések, illetve a járványok megelőzése és leküzdése, valamint az emberi szervezet fertőző betegségekkel szembeni ellenállóképességének fokozása érdekében, és különösen a fertőző betegséggel szembeni aktív, illetve passzív védettség kialakítása céljából „a) életkorhoz kötötten, b) megbetegedési veszély esetén, illetve c) külföldre történő kiutazás esetén a kiutazó költségén kötelező védőoltás elrendelésének van helye”.¹⁰ Mások egészségének, életének védelmén, illetve a közegészség védelmén túl a védőoltás megtagadása kapcsán fölmerül az állam gyermekvédelmi kötelezettsége is: „A szülők egyéni (szubjektív) meggyőződése miatt nem tehetők félre a gyermekük (és minden más gyermek, összességében az egész társadalom) egészségét védő objektív (mindenkire kötelező) törvényi normák. A szülői mivoltból fakadó törvényi kötelezettségek és a felelősség hangsúlyosabb, mint az ugyancsak törvényes, ám esetünkben a törvény által korlátozott szülői jogok. Ilyen módon tehát az a szülő, aki az orvosi javallat és a törvényi kötelezettség ellenére nem engedi gyermekének beadni a kötelező védőoltásokat, ad absurdum megfosztja őt az egészségügyi ellátásban megtestesülő, és az Alkotmányban deklarált lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jogától, ráadásul a közösség többi tagjának ugyanezt a jogát veszélyezteti.”

A médián keresztül elhíresült esetben a megtagadott védőoltások az Eütv. 57. § (2) bekezdés a) pontja alatti, az úgynevezett életkorhoz kötődően kötelező oltások körébe tartoztak. Szemben az

ÁNTSZ, a gyámhatóság és az országgyűlési biztos álláspontjával, a szülők azt állították, hogy az oltásokat nem felelőtlen ségből, hanem éppenséggel gyermekeik egészségének megóvása érdekében utasították el. Meggyőződésüket olyan tudományos eredményekre alapozták, amelyek a védőoltások előnyei mellett a kis százalékban ugyan, de előforduló káros következményekről, akár maradandó egészségkárosodásban megnyilvánuló hátrányokról is szólnak. Ennek ellenére az illetékes gyámhatóság kiskorú veszélyeztetése címén¹¹ büntetőpert indított a szülők ellen. A per során a szülők felvonultattak tanúként olyan családokat is, amelyek gyermekei az oltások következtében sérültek, a bíróság azonban megállapította az oltást elutasító szülők büntetőjogi felelősségét. A szülőkre első fokon két évre felfüggesztett hathavi szabadságvesztést szabtak ki; ezt az ítéletet később a másodfokú bíróság pénzbüntetésre változtatta.¹² Büntetőbíróság nem rendelheti el az oltások beadatását, az ügy pedig ítélt dolog lévén, a szülők jogi képviselője¹³ szerint az elmaradt oltások már nem lesznek beadhatók.

Az eset kapcsán szakértők nyilatkoztak arról, hogy az egyes európai államok hogyan rendezik a kötelező oltások kérdéskörét. Az összehasonlításból kiderül, hogy több olyan ország van az Európai Unión belül is, amely egyáltalán semmilyen oltást sem tesz kötelezővé (például Németország, Svédország, Egyesült Királyság), ahol pedig létezik kötelező oltás, ott is változó, hogy mely betegségek ellen és hány éves korban tartják szükségesnek beoltani a gyerekeket.¹⁴ Vitatható továbbá az az érvelés, hogy a be nem oltott gyerekek közegészségügyi veszélyt jelentenek a többi lakosra, illetve a társadalomra, hiszen ha a többi gyerek megkapta a szóban forgó oltást, a betegség elleni immunizáltsága okán nem fog megfertőződni. Tanúi lehetünk tehát egy olyan folyamatnak, amelyben az érintettek egy része nem azt kezdte el vitatni, hogy a gyermekek egészségének védelme olyan legitim cél-e, amely adott esetben indokolhatja az egyének önrendelkezési jogának korlátozását, hanem azt, hogy mit is kell érteni a gyermek egészségének védelme alatt.

A HIV-TESTRE KÖTELEZÉS ÉS A HIV-STÁTUSZ SZEREPE

Annak ellenére, hogy az egészségügyi törvény 2002 őszén lezajlott módosítása során több tekintetben sikerült racionálisabb alapokra helyezni a HIV-vel/AIDS-szel kapcsolatos hazai jogi szabályozást,¹⁵ még mindig számtalan korlátozás sújtja a HIV-pozitív embereket, és a HIV-tesztre kötelezendő személyek

köre még mindig indokolatlanul tág.¹⁶ A HIV-pozitívok számos területen nem élhetnek egészségügyi – illetve egészségügyi állapotukból kifolyólag egyéb területeket érintő – önrendelkezési jogokkal: nem dönthetnek arról, hogy HIV-pozitivitásukkal kapcsolatosan járnak-e rendszeres orvosi ellenőrzésre, illetve részt vesznek-e kezelésen;¹⁷ nem akadályozhatják meg egészségügyi adataik névvel történő továbbítását és nyilvántartását;¹⁸ a HIV-pozitív fogvatartottak „fokozott védelmükre, a közösség védelmére, és sajátos egészségi állapotukra figyelemmel”¹⁹ nem látogathatják azokat a közös használatú helyiségeket, amelyek a nem HIV-pozitív fogvatartottak előtt nyitva állnak; tartózkodási engedélyt nem feltétlenül kaphatnak, letelepedési engedélyüket pedig a hatóságoknak mérlegelési lehetőség nélkül el kell utasítaniuk.²⁰

A korlátozások és kötelezések indokaként a döntéshozók és hatóságok rendre a közegészség védelmét hozzák föl. A HIV-et/AIDS-t övező félelmek és tévhitek közepette azonban a legitim cél beazonosításán túl az illetékesek a mai napig nem fordítanak megfelelő figyelmet a HIV által jelentett valódi veszély mibenlétére, és ezzel kapcsolatosan a szükségesség-arányosság követelményére, amikor az érintettek alapvető jogainak korlátozásáról rendelkeznek. Az alkalmazható jogkorlátozások tekintetében a jelenlegi magyar szabályozás szinte semmilyen különbséget nem tesz a HIV és más fertőző betegségek között, a HIV-re/AIDS-re is ugyanúgy az Eütv. járványügyi fejezete vonatkozik, holott terjedési módját és az ebből fakadó veszélyeket illetően jelentős eltérések tapasztalhatók. A kezelésre kötelezés járványügyi indoka például egyrészt az érintettek meggyógyítása, másrészt – és ez magyarázza, hogy a fertőzötteket kötelezni is lehet a kezelésre – a fertőzés továbbadásának megakadályozása, hiszen aki meggyógyult, az már nem veszélyezteti embertársait. A HIV esetében azonban egyelőre sajnos nem létezik gyógy mód, a továbbadás veszélyével szemben pedig – lévén a vírus köznapi érintkezés útján nem terjed – más eszközöket lenne érdemes igénybe venni.²¹

AZ OTTHON SZÜLÉS

Mint már említettük, az Eütv. szerint az egészségügyi önrendelkezési jog korlátozható, ha ezt más életének, egészségének védelme szükségessé teszi. Az állam magzatvédelmi kötelezettségéből kiindulva „más” alatt nem csupán más természetes személy,

hanem a még meg nem született magzat is értendő. Az állam ilyen irányú kötelezettsége a terhesség előrehaladtával egyre erősebbé válik: a hangsúly az anya önrendelkezési jogáról – mely adott esetben a terhesség megszakításához is vezethet – egyre inkább a magzat, illetve a leendő gyermek élethez való joga felé tolódik el. A terhességmegszakítás lehetséges időszaka alatt sem korlátlan azonban a nő önrendelkezési joga, „életfenntartó vagy életmentő beavatkozást ugyanis nem utasíthat vissza, ha várandós és előre láthatóan képes a gyermek kihordására,”²² de „beleegyezésére sincs szükség abban az esetben, ha az adott beavatkozás vagy intézkedés elmaradása mások – ideértve a 24. hetet betöltött magzatot is – egészségét vagy testi épségét súlyosan veszélyezteti”²³

Az Eütv. 86. §-a alapján a magzat egészséges fejlődésének ellenőrzése és a várandós anya egészségi állapotának védelme („a veszélyeztetettség és a szövődmények megelőzése, illetve időben történő felismerése, továbbá a szülésre, szoptatásra és csecsemőgondozásra való felkészítés”) állami feladat, melynek teljesítése a család- és nővédelmi gondozás keretein belül valósul meg, és melynek során „el kell végezni az anya és a magzat egészségi állapotát

figyelemmel kísérő, külön jogszabályban meghatározott vizsgálatokat”. Arról, hogy a terhesség során milyen vizsgálatokra kell hogy sor kerüljön, illetve hogy a vizsgálatok eredményétől függően milyen ellátásban kell részesíteni a kismamát, a terhesgondozásról szóló 33/1992. (XII. 23.) NM-rendelet szól. A terhesgondozás és a szülés során az érintett egészségügyi dolgozók-

nak a törvényben-rendeletben ugyan nem részletezett, de a különféle szakmai irányelvekben, módszertani útmutatókban és a széles körben elfogadott szakirodalomban közzétett szakmai követelményekben megfogalmazott előírásokra is tekintettel kell lenniük.²⁴

A Magyar Orvosi Kamara Szülészeti és Nőgyógyászati Szakmai Kollégiumának állásfoglalásai ellenzik a tervezett otthon szülést, meggyőződésük ugyanis, hogy ez az alternatív szülési mód nem elég biztonságos. „A terhesség élettani jelenség ugyan, de magában hordozza a legsúlyosabb szövődmények, akár az élet elvesztésének a kockázatát is”, áll állásfoglalásukban.²⁵ Meglátásuk szerint tehát az otthoni szülésben segédkező orvos nincs tekintettel kötelezettségeire, amiért szakmai tevékenységétől eltiltandó.²⁶ Az otthon szülés pártolói ezzel szemben szintén jelentős szakmai érveket és felmérési eredményeket vonultatnak föl annak bizonyítására, hogy a mód-

szer nem kevésbé biztonságos, mint a kórházi szülés.²⁷

Ismét hasonló tehát a helyzet, mint a védőoltás megtagadása esetében: a védendő érdeket, a korlátozás legitim célját egyik fél sem vitatja, meglátásuk szerint azonban a magzat érdeke mást és mást kívánna. Az otthon szülést választó nő számára bonyolítja a kérdést, hogy ahhoz, hogy önrendelkezési jogát meggyőződésének megfelelően gyakorolhassa, nem elég, ha egy adott ellátást visszautasít – amit egyszerűen megoldhatna azzal, ha nem jelenik meg a kórházban –, hanem módot kell találnia arra, hogy a választásának megfelelő ellátást viszont megkapja. A gyakorlat azt mutatja, hogy sokan így is az otthon szülést választják.

A NEM KONVENCIONÁLIS ELJÁRÁSOK

Az egészségügyi törvény lehetőséget nyújt úgynevezett nem konvencionális eljárások, gyógy módok igénybevételére is, ám ezeket minden esetben orvosi kontrollhoz köti: „A nem-konvencionális eljárások az egészség és betegség eltérő szemléletén, a konvencionális, természettudományosan megalapozott eljárásoktól eltérő megközelítésből eredő módszereken alapulnak, amelyek – a külön jogszabályban foglaltak szerint – a konvencionális gyógyítási módszereket kiegészítő, meghatározott esetekben helyettesítő eljárások. Nem-konvencionális eljárás helyettesítő eljárásaként csak orvosi ellenőrzés mellett alkalmazható.”²⁸ Természetgyógyászhoz vagy egyéb alternatív gyógy módot ajánló szakemberhez tehát elvileg csak akkor fordulhatnánk, ha előtte orvossal konzultáltunk, és az orvos nem ellenzi a tervezett gyógy módot – erre utalnak az orvos vizsgálati és terápiás módszerek megválasztásával kapcsolatos jogai is²⁹ –, továbbá ha a nem konvencionális kezelés időtartama alatt orvosunkat rendszeresen tájékoztatjuk.

Természetesen a betegek egészségének, életének védelme indokolja, hogy az állam igyekezzen a lehetőségek szerint megvédeni polgárait a kuruzslóktól,³⁰ azonban ha a beteg egészségügyi önrendelkezési jogát gyakorolva még azt is megteheti, hogy problémájára egyáltalán nem vesz igénybe kezelést, akkor elgondolkodtató, arra miért ne lehetne lehetősége, hogy a belátása szerinti alternatív gyógy módokhoz folyamodjon – a gyakorlat egyébként arra utal, hogy az emberek többsége nem kér orvosi hozzájárulást, ha természetgyógyász, akupunktőr vagy más, alternatív gyógy módot kínáló szakember segítségét kívánja igénybe venni.

A VALLÁSI MEGGYŐZŐDÉS

Az egészségügyi önrendelkezés kapcsán a leggyakrabban felelgetett vallási meggyőződésből fakadó beteg-orvos ellentét a Jehova Tanúi felekezethez tartozó betegeknek a vérátömlesztéshez, illetve a vérkészítmények igénybevételéhez való hozzáállásából fakad. A Jehova Tanúi hitükből fakadóan elfogadhatatlannak tartják mind a vérátömlesztést, mind az emberi vérkészítmények gyógyításra történő igénybevételét, még abban az esetben is, ha ezzel egészségi állapotuk romlását kockáztatnák vagy életüket veszélyeztetnék.

Jelenlegi egészségügyi törvényünk hatálybalépése előtt, 1996-ban az állampolgári jogok biztosa egy fővárosi kórház kérdése kapcsán vizsgálta, hogy a felekezet tagjainak magatartása sérti-e az alkotmányban biztosított élethez, illetve egészséghez való jogot, továbbá hogy e jogok és a vallásszabadságot garantáló passzus ütközése esetén milyen választ diktál az emberi jogok tisztelete.³¹ Mivel korábbi egészségügyi törvényünk³² szerint vérvétel, illetve vérátömlesztés esetén csupán a közvetlen életveszélyben nem lévő, cselekvőképes felnőtt korú beteg esetében volt szükség hozzájárulásra (feltéve, hogy a gyógykezelést nem jogszabály alapján, kötelező jelleggel kellett elvégezni), a biztos nem látott indokot további intézkedés megtételére. A vizsgálat lefolytatásakor már zajlott az új egészségügyi törvény vitája, a biztos tehát az előzetesen megismerhető tervezetszöveg alapján is mérlegelte a kérdést, és arra jutott, hogy – ha az új törvénynek az ellátás visszautasítására vonatkozó rendelkezései az általa ismert megfogalmazásban kerülnek elfogadásra – nem tapasztalható alkotmányos visszásság.

1993. június 23-i határozatában az Emberi Jogok Európai Bírósága is foglalkozott közvetve az ellátás vallási alapon történő visszautasításának kérdésével, amikor úgy rendelkezett, hogy nem tagadhatók meg a szülői jogok egy anyától pusztán arra való hivatkozással, hogy a Jehova Tanúi felekezet tagjaként adott esetben nem járulna hozzá ahhoz, hogy gyermeke vért kapjon.³³ A Hoffman-ügyben hozott döntése ellenére a bíróság megjegyezte: bizonyos körülmények között elképzelhetőnek tartja, hogy a vérátömlesztés megtagadása adott esetben elbillentheti a mérleget az egyik szülő javára.

Hangsúlyozandó, hogy amikor egészségügyi törvényünk az ellátás visszautasításának lehetőségéről rendelkezik, nem tesz különbséget a visszautasítás motivációjának alapján. Így ugyanazok a szabályok vonatkoznak az ellátást vallási alapon visszautasítókra, mint a többi betegre. Ha tehát az érintett azt szeret-

né, hogy döntésképtelen állapota esetén se részesüljön olyan ellátásban – például vérátömlesztéssel járó kezelésben –, amely hitbéli meggyőződésével ellentétes, érdemes a kérdéstről a megfelelő formában előre rendelkeznie.

AZ ELŐZETES JOGNYILATKOZAT

Egyes ellátások döntésképtelen állapotunk esetén is megvalósuló visszautasítása érdekében előzetes jognyilatkozat tehető. Egyes beavatkozások csak akkor végezhetőek el, ha az érintett írásban vagy két tanú jelenlétében szóban beleegyezését adja,³⁴ bizonyos beavatkozások visszautasítása pedig csak szigorú alakiságok betartása esetén érvényes.³⁵ Rendelkezik a törvény a helyettes döntéshozó kijelöléséhez szükséges formai követelmények is,³⁶ azonban egy adott ellátás előzetes visszautasításának lehetőségéről kifejezetten csak arra az esetre nézve szól, ha a beteg életmentő vagy életfenntartó kezelést óhajt visszautasítani, feltéve, ha a visszautasítás időszerűvé válásakor az érintett „gyógyíthatatlan betegségben szenved és betegsége következtében önmagát fizikailag ellátni képtelen, illetve fájdalmai megfelelő gyógykezeléssel sem enyhíthetők”.³⁷ Az ilyen nyilatkozat esetén – mint a passzív eutanáziánál is – szükséges, hogy pszichiáter szakorvos a megadott határidőn belül igazolja, hogy döntését az érintett annak lehetséges következményei tudatában hozta meg. A nyilatkozatot két évente meg kell újítani, a gyakorlatban azonban igen nehéz a szöveget olyan módon megfogalmazni, hogy garantálni lehessen, hogy a beteg akarata valóban érvényesüljön majd.

A törvényből álláspontunk szerint levezethető az, hogy az érintett rendelkezhet előre az általa igénybe venni nem óhajtott ellátások visszautasításáról is, kívánatos lenne azonban, ha ennek alakí követelményeit, illetve a megújítás szükségességének gyakoriságát is tartalmazná a hatályos jog. Súlyos hiánnyosságnak tartjuk azonban, hogy a jogalkotó nem intézkedett egy olyan rendszer felállításáról, melynek segítségével gyorsan és megbízható módon ellenőrizhető, hogy egy adott beteg tett-e előzetes jognyilatkozatot vagy sem. Szükség lenne egy országos adatbázisra, amely akkor is garantálná az előzetes jognyilatkozatot tett betegek akaratának érvényesülését, ha az érintett történetesen nem a lakóhelye közelében szenved balesetet, ahol – feltéve, hogy balesetéről időben értesülnek – a nyilatkozatáról egyébként tudó kezelőorvosa vagy háziorvosa révén figyelembe fogják venni óhajait.

Előzetes jognyilatkozat megtételére tehát elvileg van lehetőségünk, a gyakorlatban azonban olyan korlátokkal

szembesülhetünk, amelyek következtében a törvény adta jogokkal igen nehéz, ha nem lehetetlen élni.

A REPRODUKCIÓS ELJÁRÁSOK

Az Eütv. IX. fejezete taglalja az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásokat, azaz a gyermekvállalás elősegítését célzó egészségügyi ellátásokat. Van azonban olyan létező eljárás, amelynek igénybevételére a törvény nem ad lehetőséget – ilyen a dajkaterhesség³⁸ –, továbbá a meddőségi kezelések mindegyikénél előfeltétel, hogy az azt igénybe venni kívánó nő házastársi vagy élettársi kapcsolatban éljen.³⁹ A törvény indoklása szerint „...tekintettel arra, hogy egyrészt a reprodukciós eljárás a meddőséget mint betegséget kívánja a maga eszközeivel kezelni, másrészt az alkalmazásának nem lehet célja csonka családok kialakulásának elősegítése, ezért reprodukciós eljárást kizárólag heteroszexuális kapcsolatban állók vehetnek igénybe, illetőleg egyedülálló személyek kérelmére – a törvényben meghatározott szűk kör kivételével – az eljárás nem alkalmazható”. A törvény által említett szűk kör lényegében arra az esetre vonatkozik, ha a reprodukciós eljárásban részt vevő nő házastársa vagy élettársa időközben elhalálozott.

Jelenleg tehát a törvény nem csupán az egészségügyi indikációt – a meddőség valamely formáját – írja elő mint a reprodukciós eljárások igénybevételének feltételét, hanem olyan szempontok alapján is szelektál, amelyek semmilyen – sem az egyént, sem a közösséget illető – egészségvédelmi célkitűzést nem valósítanak meg. A gyakorlatban az érintettek nemegyszer törvénytelen eszközök alkalmazására kényszerülnek, hogy a méltánytalan tiltás ellenére saját gyermekhez juthassanak.⁴⁰ Az egyedülálló nők itt sem az állam családvédelmi kötelezettségét vitatják, hanem úgy gondolják, hogy a családfogalom az utóbbi években jelentős átalakuláson ment át, és indokoltnak gondolnák, ha a jogalkotók is lépést tartanának e változásokkal.

*

Az eddigiekből megállapíthatjuk, hogy az egészségügyi önrendelkezési jog érvényesülése, gyakorolhatósága enyhe kifejezéssel élve is hagy némi kívánnivalót maga után. A létező korlátozások között találunk olyat, amely más, mások egészsége, illetve a közegészség védelme érdekében korlátozza a beteg önrendelkezési jogát, olyat, amely az érintett saját védelme érdekében szűkíti az önrendelkezés ke-

reteit, és olyat is, amely sem más/mások, sem az érintett egészségének védelmével nem indokolható. Tapasztalhatunk továbbá több olyan korlátozást is, amely véleménykülönbségből fakad: az érintettek, valamint az őket támogató szakemberek és az orvostársadalom többsége közötti szakmai véleménykülönbségből, vagy az érintettek és a társadalom egy része családfelfogásának különbözőségéből, és olyan korlátozást is, amely tévhiteken, félelmeken és téves szerepfelfogáson alapul. Végül szembeüthetünk azzal, hogy a hiányos szabályozás a gyakorlatban még annak a jognak az érvényesülését is ellehetetlenítheti, amelyet a törvény egyértelműen garantál számunkra.

Fokozott figyelmet kellene fordítani az egészségügyi önrendelkezési jog életszerű, következetes és alkotmányos – legitim cél érdekében történő, szükséges és arányos – korlátozására, hogy elkerülhessük a kettős mérce és az *ad hoc* alkalmazás buktatóit, továbbá nagyobb teret kellene engedni a szakmai és társadalmi érvek és felfogások alakulása, fejlődése körüli párbeszédnek. Végül pedig szem előtt kellene tartani, hogy egészségügyi döntései esetleges következményeit végső soron minden esetben az érintett fogja viselni, elvárható tehát, hogy legintimebb, adott esetben életére, egészségére és családi életére is kiható döntéseit meggyőződéseinek és a teljes, „helyes” életéről alkotott felfogásának megfelelően hozhassa meg. A reális és csupán feltétlenül szükséges és alkalmas korlátozások igényére nem adható statikus válasz – e kérdések mind tudományos, mind társadalmi megítélésük szempontjából folyamatosan változnak, és az államnak kötelessége az általa biztosított jogi lehetőségeket e változásokhoz igazítani.

JEGYZETEK

1. Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény, mely 1998. július 1-jén lépett hatályba.
2. Rebecca J. COOK, Bernard M. DICKENS: *Considerations for formulating reproductive health laws*, WHO Publications, 20002, http://www.who.int/reproductive-health/publications/rhr_00_1/index.html.
3. A tanulmányban beteg alatt a cselekvőképes beteget fogom érteni.
4. 18/1998. (VI. 3.) NM-rendelet, 19. § (1)–(2).
5. Az ÁNTSZ-ek azonban tüdőszűrés megtagadása miatt általában nem alkalmaznak bírságot.
6. Eütv. 60. § (2) bekezdés.
7. DANÓ Anna: „Több megyében nem lesz kötelező a tüdőszűrés”, Népszabadság, 2003. február 24., <http://www.nol.hu/cikk/99762/>.
8. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának állásfoglalása a kötelezően elrendelt tüdőszűrés megtagadásával kapcsolatban, 2004. július 8., http://www.obh.hu/allam/aktual_ajob.htm#tudo.
9. OBH 4902/2003. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának állásfoglalása a kötelező védőoltás megtagadásával kapcsolatban, 2003. szeptember 18. (2003. évi beszámoló, 1.29. Egyes kiemelt jelentőségű ügyek), <http://www.obh.hu/allam/beszma.htm>.
10. Eütv. 56. § (1)–(2) bekezdés, 57. §.
11. Btk. 195. §.
12. *Pénzbüntetés a védőoltás elutasítása miatt*, Origo, 2004. november 18., <http://www.origo.hu/print/itt-hon/20041118penzbuntetes.html>.
13. Kárpáti József ügyvéd, aki a házaspárt a Magyar Helsinki Bizottsággal együtt képviselte.
14. „Jók-e a használatos oltóanyagok?” *Beszélgetés Hajdú Ráfi Gáborral, a Nyitott Kapu Közhasznú Alapítvány (http://web.axelero.hu/nyitottk/) elnökével*; http://www.zoldujsg.hu/1_07/01.htm.
15. CSERNUS Eszter: *Kényszer(es) intézkedések? A HIV-szűrésre, valamint a HIV-pozitívok gondozásba vételére és gyógykezelésére vonatkozó legfrissebb fejleményekről*, Fundamentum, 2003/1, 109–115.
16. A kérdésről bővebben lásd *HIV/AIDS és emberi jogok Magyarországon*, szerk. CSERNUS Eszter, Budapest, Társaság a Szabadságjogokért (TASZ), 2003. július.
17. Eütv. 62. §.
18. Az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok védelméről szóló 1997. évi XLVII. törvény, 15. § (2) bekezdés.
19. A fogvatartottak egészségügyi ellátásáról szóló 5/1998. (III. 6.) IM-rendelet, 43. §.
20. Az országgyűlés előtt fekszik jelenleg az az egyes idegenrendészeti szabályokat is érintő törvényjavaslat, amely a tartózkodási engedély kiadásának viszonylatában talán enyhít a korlátozáson. A kérdésről bővebben: *Csak az egészséges külföldi a jó külföldi* címmel a TASZ honlapján, http://www.tasz.hu/index.php?op=contentlist2&catalog_id=1866.
21. A HIV vér útján, szexuális úton, valamint anyáról gyermekre való átadás során terjed, kézfogással, egy légtérben tartózkodással, közös fürdőzéssel, étkezéshez használatos eszközök megosztásával stb. nem.
22. Eütv. 20. § (6) bekezdés.
23. Eütv. 17. § (2) bekezdés a) pont.
24. Eütv. 119. § (3) bekezdés b) pont.
25. Dr. PAPP Zoltán: *2002. január 18-i állásfoglalás az otthon-szülésről*, Szülészeti és Nőgyógyászati Szakmai Kollégium, <http://www.szuleteshete.hu/cikk.php?id=69&cid=359>.
26. *1999. február 26-i állásfoglalás a „tervezett otthon-szüléssel” kapcsolatban*, Szülészeti és Nőgyógyászati Szakmai Kollégium, *Magyar Nőorvosok Lapja*, 1999, 233.

27. Prof. Marsden WAGNER: *A 2002. január 18-i állásfoglalás kritikája*, <http://www.szuleshete.hu/cikk.php?id=69&cid=363>; Dr. SZEBIK Imre: *Megjegyzések az állásfoglaláshoz*, <http://www.szuleshete.hu/cikk.php?id=69&cid=360>.
28. Eütv. 104. § (2) bekezdés.
29. Eütv. 129. §.
30. Btk. 285. §, kuruzslás: „285. § (1) Aki jogosulatlanul, ellenszolgáltatásért vagy rendszeresen az orvosi gyakorlat körébe tartozó tevékenységet fejt ki, vétséget követ el és egy évig terjedő szabadságvesztéssel, közérdekű munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő.”
31. OBH 8619/1996. számú jelentés.
32. Az egészségügyről szóló 1972. évi II. törvény.
33. Emberi Jogok Európai Bírósága: *Hoffman kontra Ausztria ügy*.
34. Eütv. 15. § (5) bekezdés.
35. Eütv. 20. § (2), (3) és (4) bekezdés.
36. Eütv. 16. § (1) bekezdés.
37. Eütv. 22. § (1) bekezdés c) pont.
38. A dajkaterhesség az Eütv. 1997-ben elfogadott szövegében még szerepelt, 2000. január 1-jére tervezett hatálybalépése előtt azonban az akkori parlament kiiktatta a jogszerűen igénybe vehető eljárások közül. A kérdésről bővebben: 8. számú TASZ-Álláspont a dajkaterhességről, 1999. november, http://www.tasz.hu/index.php?op=contentlist2&catalog_id=1639.
39. Eütv. 167. §.
40. A kérdésről bővebben: *Közös fellépés a gyermekvállaláshoz való jog érdekében* címmel hír a TASZ honlapján, http://www.tasz.hu/index.php?op=contentlist2&catalog_id=1872.

Kádár András Kristóf– Kószeg Ferenc – M. Tóth Balázs

KORSZERŰSÍTŐ SZÁNDÉK, KÍSÉRTŐ MŰLT

A MAGYAR HELSINKI BIZOTTSÁG VÉLEMÉNYE
A KÉSZÜLŐ BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI KÓDEXRŐL

Régóta esedékes munkát végzett el az Igazságügyi Minisztérium azzal, hogy megalkotta a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló törvény tervezetét. A jelenlegi helyzet ugyanis – az tudniillik, hogy a büntetés-végrehajtási intézetek belső viszonyait egy pártállami jogszabály szabályozza, még hozzá egy olyan típusú jogforrás által (az 1979. évi 11. törvényerejű rendelet), amely már nem is létezik – visszas helyzetet eredményezett a büntetés-végrehajtás szabályozásában. Természetesen az elmúlt tizenöt év során a büntetésekre vonatkozó jogszabályok többször és igen jelentős mértékben változtak. A kilencvenes évek első felében jogalkotók és jogalkalmazók fontos reformokat valósítottak meg, amelyek korszerűbbé és emberibbé tették a büntetés-végrehajtást, és amelyeket az 1998-as konzervatív irányváltás sem tudott teljesen felszámolni. E változások azonban csak kínosabbá tették, hogy a jogalkalmazónak egy negyedszázados törvényre kellett hivatkoznia, amely a módosítások következtében már olyan mértékben eltávolodott attól a keretjogszabálytól, amelynek a számát viselte, mint a hatályos alkotmány az 1949. évi XX. törvénytől. Ennek a helyzetnek az egyik következménye lett, hogy a büntetés-végrehajtás belső viszonyainak egyre nagyobb részét kellett miniszteri rendeletekkel szabályozni, jóllehet e szabályok a fogvatartottak alapvető jogait is érintették, ami alkotmányos aggályokat vet fel [alkotmány 8. § (2)].

A 2005. március 30-i keltezéssel közreadott javaslat több éve tartó munka eredménye. A 365 paragrafusból álló törvénytervezet valóban a büntetés-végrehajtás kódexe, amely részletekbe menően szabályozza a büntetés-végrehajtás valamennyi szereplőjének az életviszonyait, jogait és kötelezettségeit. Személyi hatálya nemcsak a fogvatartottakra, a büntetések és intézkedések elszenvedőire terjed ki, hanem az aktív szereplőkre, azaz a büntetés-végrehajtás és a pártfogó felügyelői szolgálat szervezetére és munkatársaira is. Az elfogadásra váró kódex így nemcsak a törvényerejű rendeletet és a hozzá kapcsolódó végrehajtási rendeleteket váltja ki, de nagyrészt idejétműlttá teszi a büntetés-végrehajtási szervezetről szóló 1995. évi CVII. törvényt is.

A PÁRTFOGÓ FELÜGYELŐI SZOLGÁLAT

Az egyik legígéretesebb változás a büntetés-végrehajtás területén a Pártfogó Felügyelői Szolgálat létrehozása volt 2003-ban. Az új intézmény a működésképtelenné vált, idejétműlt bírósági pártfogói szervezet helyébe lépett. A javaslat törvényi szinten határozza meg a szolgálat feladatkörét. Különösen jelentős változás, hogy az új szervezet nemcsak azokkal foglalkozik, akik pártfogó felügyeletét a bíróság elrendelte, de lehetőséget kap arra is, hogy kérelemre részt vegyen a szabaduló elítélt utógondozásában, segítsen elhelyezkedésében, szociális problémái megoldásában. Ezzel a korábbi büntetés-végrehajtási jogszabályoknak az utógondozásról szóló, jobbára még a rendszerváltás előtt keletkezett és időközben teljesen kiüresedett deklarációi (a hatályos törvény IX. fejezete) helyébe működőképes törvény lép. A szolgálat feladata, hogy foglalkoztatott találjon azok számára, akiket a bíróság közérdekű munkára ítél [194. § (2) bekezdés]. Eddig az ügyészségek a végrehajthatóság nehézségeire hivatkozva többnyire tartózkodtak attól, hogy a terhelt közérdekű munkára ítéletét indítványozzák, így a magyar ítélkezési gyakorlat alig alkalmazza ezt a korszerű, humánus (és a költségvetés számára is a legolcsóbb) büntetési nemet. Fontos elv, hogy a pártfogoltak vonatkozásában „az ügy ura” a szolgálat, míg a rendőrség – a törvényben meghatározott kivételekkel – csak közreműködik a pártfogó felügyelet végrehajtásában.

A javaslat elfogadása esetén a szolgálat működése a továbbiakban már nem törvényhozási, hanem költségvetési kérdés. Az IM tervei szerint 2006-ra, mire a javaslat alapján készülő törvény hatályba lép, a szolgálat létszáma kilencszázra emelkedik. Ha azonban a szolgálat hatékony működése révén valóban sikerül csökkenteni a visszaesők arányát, a szolgálat működtetéséhez szükséges költségvetési többletkiadás bucsánan megtérül a szabadságvesztésre ítélték számának csökkenése révén.

ÚJ KAPCSOLATTARTÁSI FORMÁK

Pozitív változás, hogy a javaslat bevezeti a közvetlen ellenőrzés nélküli családi látogatás intézményét, és lehetővé teszi a látogató intézeten kívüli fogadását. Üdvözlendők ezek az új szabályok még akkor is, ha tudjuk, hogy az előző voltaképpen az intézet elhagyásával járó kapcsolattartási formák kiváltására szolgál, az utóbbi pedig tovább növeli a különbséget a rászoruló és a jobb módú elítélt között. Hiszen ha az elítélt hozzátartozójának nincsen módja arra, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Fehérgyarmatról havonta ellátogasson a Márianosztrán fogva tartott férjéhez, arra bizonyosan nem lesz pénze, hogy a börtön közelében szobát béreljen az intézeten kívüli látogatás lebonyolítására. Egyértelműen pozitív új szabály viszont, hogy az elítélt a saját gyermekeit a látogatók számának korlátozásától függetlenül fogadhatja. A kapcsolattartás új formái közé tartozik, hogy a fogvatartott nemcsak kezdeményezhet, hanem fogadhat is telefonhívást.

DÖNTÉS AZ ELŐZETES LETARTÓZTATOTTAK KAPCSOLATTARTÁSÁRÓL

Remélhetőleg rendezzi a javaslat elfogadása az előzetesen letartóztatottak kapcsolattartásának problémáját, amely az új Be. elfogadásával vált égetővé. A Be. 43. §-a értelmében a letartóztatott kapcsolattartásáról a nyomozati szakban az ügyész, a bírói szakban a bíró dönt. Az új Be. hatálybalépése óta felhalmozódott gyakorlati tapasztalatok szerint az ügyészi döntés az esetek túlnyomó részében elhúzódik, sok esetben a terhelt nem is tudja, hogy a kapcsolattartásra az ügyésztől kell engedélyt kérnie, hiszen azt korábban a fogva tartó szerv (a rendőrség vagy a büntetés-végrehajtási szerv) engedélyezte. A javaslat értelmében a rendelkezési jogkör gyakorlója – általában tehát az ügyész – az előzetes letartóztatás elrendelésével egy időben dönt az előzetesen letartóztatott kapcsolattartásáról. Ugyanilyen értelemben módosítja a Be.-t a javaslat is. Azonban nem derül ki a tervezetből, hogy ez praktikus módon valósul meg. Nem szól ugyanis a javaslat arról, hogy a terheltnek kérelmet kell előterjesztenie a kapcsolattartók személyére nézve, ennek hiányában pedig nem világos, hogy kire vonatkozóan engedélyez az ügyész. Nem ismert tehát, hogy a terheltnek mikor és milyen formában van lehetősége a kérelmet előterjeszteni, és hogy az ügyész miként tud az előzetes letartóztatás elrendelésével egyidejűleg (tehát vélhetően a nyomozási bíró ülésén) határozni a kapcsolattartásról. Ugyanakkor

a javaslat értelmében a látogatást az előzetes letartóztatás elrendelésétől számított hetvenkét órán belül lehetővé kell tenni [297. § (2) bekezdés]. A fogva tartó intézet tehát jogszabályi harapófogóba kerülhet, amennyiben az ügyész késlekedik, mivel ügyészi engedély nélkül a fogva tartást foganatosító intézet nem tehet eleget a látogatás lehetővé tételére vonatkozó kötelezettségének. Ennek elkerülése érdekében szükséges lenne a kapcsolattartás engedélyezésére vonatkozó, egyébként előremutató szabályt némiképp pontosítani.

Ami a javaslatból mégis hiányzik, az leginkább a politikai elszántság, a képesség a szervezeti érdeken való túlemlelkedésre, meg a szakításra a „kettős mérce” alkalmazásának hagyományával. Azzal tudniillik, hogy a jogszabályok az európai elvárásokat emelik normává, a gyakorlat ellenben megmarad a „tűlsó parton”, a szűkös anyagi viszonyoknak és a börtönkatonásdi tradíciójának kettős béklyójával hozzárögzítve a hazai valósághoz. A Magyar Helsinki Bizottság a szakmai egyeztetés során megkapta a törvénytervezet 2004. július 13-án lezárt változatát. Úgy tetszik, a törvényelőkészítő számos vonatkozásban figyelembe vette a tervezethez fűzött észrevételeinket – persze igen valószínű, hogy más megkeresett szervezetek és szakértők javaslatai egybevágtak a mieinkkel. Az alábbiakban néhány helyen jelezzük, hol változtatott a törvényelőkészítő a korábban vitára bocsátott szövegen, és hol nem kívánt foglalkozni a jelzett problémával.

VISSZALÉPÉS AZ EVSZ TERÉN

Köztudott, hogy az igazságügyi kormányzat 1998 és 2002 között radikálisan csökkentette az eltávozások számát a büntetés-végrehajtási intézetekből. 1997-ben 5503 esetben engedélyezték elítéltek rövid tartamú eltávozását, 2000-re ez a szám 1155-re csökkent. A rendszerváltást követő büntetés-végrehajtási reformok egyik legfontosabbika az „enyhébb végrehajtási szabályok” (EVSZ) bevezetése volt: a törvény lehetővé tette, hogy az elítélt büntetése egy részének letöltése után havonta többször elhagyhassa a büntetés-végrehajtási intézetet, bejelentett munkahelyen az intézeten kívül is munkát vállalhasson. 1999-től – lényegében politikai döntés eredményeképpen – a jogszabályok és a jogalkalmazás változásai ezt az intézményt gyakorlatilag felszámolták: 1997-ben még 1168, 2000-ben összesen 109 elítélt esetében engedélyezték az EVSZ alkalmazását. Kézenfekvőnek tetszett, hogy az új kódex a szükséges módosításokkal (ilyen például a körültekintő engedélyezési eljárás) helyreállítja az EVSZ intézményét.

Ez nemcsak azért volt várható, mert az Európai Börtön szabályok elnevezésű mintaszabályzat, amelyre a javaslat indokolása több ízben is hivatkozik, kimondja, hogy a külvilággal való kapcsolattartás előmozdítása érdekében szükség van egy olyan rendszer kialakítására, amely lehetővé teszi az elítélt eltávolítását az intézetből (43. pont 2. bekezdés), hanem azért is, mert a kódex előkészítésében olyan szakemberek is részt vettek, akik korábban kezdeményezői voltak az EVSZ bevezetésének.

Ehhez képest a javaslat véglegesen megszünteti az EVSZ-t, és az indokolás ehhez még csak magyarázatot sem fűz. A felszámolt EVSZ lehetővé tette, hogy az elítélt – túl az intézeten kívül végzett munkán – számottevő „javulása” esetén egy évben összesen akár 96 napot töltsön az intézeten kívül. Ezzel szemben a javaslat értelmében a látogató intézeten kívüli fogadása és az eltávolítás révén a fogházbüntetésre ítélt, kifogástalan magatartású elítélt is csak évente összesen tíz napra, továbbá tízszer tizenkét órára hagyhatja el az intézetet (vö. 116. és 117. §§). Németországban az elítélt 6 hónap szabadságvesztés kitöltése után 21 nap végrehajtási szabadságot kaphat, Svédországban a büntetés-végrehajtási intézeten kívül tölthető napok száma 36, Olaszországban 45.¹

Az új büntetés-végrehajtási kódexnek tehát nem kiiktatnia kellene az EVSZ-t, hanem (redukálva az intézeten kívül tölthető napok számát) feltámasztania, olyan engedélyezési rendszer bevezetésével, amely csökkenti a veszélyt, hogy az intézetből kijáró elítélt újabb bűncselekményt követ el.

A RENDŐRSÉG ÉS A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁS

A megyei rendőr-főkapitányságok vizsgálati osztályának munkatársai irodát tartanak fenn a büntetés-végrehajtási intézetekben. Az itt szolgálatot teljesítő rendőrtisztek működtetik a börtönbeli besúgóhálózatot, információkat gyűjtenek a fogvatartottak körében az intézet rendjét veszélyeztető cselekmények előkészületeiről, az intézeten belül vagy a szabadulás után tervezett bűncselekményekről. Információgyűjtő tevékenységüknek csak az eredményeit közlik a büntetés-végrehajtási intézet felelős vezetőivel, az információ hitelességének bizonyítékait általában nem osztják meg velük. Így ha azt állítják, hogy az elítéltek egy csoportja kitörésre készül, ezért korlátozni kell a szabadtéri sportolást, vagy két elítélt zsarolni készül egy társát, ezért biztonsági elkülönítésükre van szükség, egyetlen intézetparancsnok sem meri semmibe venni a figyelmeztetést, hiszen ha az esemény valóban bekövetkezik, őt vonják felelősségre.

Ha viszont nem következik be, akkor a „börtönoperások” jól dolgoztak. Pedig lehet, hogy a rendőrök csak az orránál fogva vezették a büntetés-végrehajtási parancsnokot, vagy egy fifikás besúgó vezette az orruknál fogva a rendőröket és rajtuk keresztül a bévéseket is.

A rendőröknek erre a börtönbeli tevékenységére semmiféle jogszabály nem ad felhatalmazást: a börtönökben végzett rendőri információgyűjtésről nincsen szó sem a hatályos törvényben, sem a jelen javaslatban, sem a rendőrségi törvényben. A közelmúltig két azonos tartalmú törvényhely indokolhatta a rendőrök jelenlétét a büntetés-végrehajtási intézetekben. A rendőrségi törvény, illetve a Bvtvr. 13/A. §-a értelmében a szabadulás előtt álló elítélt magatartása, a bűnözői kapcsolatainak fenntartásáról szóló információk alapján a megyei rendőr-főkapitányság kezdeményezhette az elítélt „bűnmegelőzési ellenőrzését”. Ezt az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek találta, és megsemmisítette. Jogállamban semmilyen közhatalmi intézmény nem működhet jogszabályi felhatalmazás nélkül. A jelen javaslat alapján készülő törvény hatálybalépéséig a rendőri állományú büntetés-végrehajtási operásoknak el kell tűnniük a börtönökből. Operatív információgyűjtésre természetesen a jövőben is szükség van, de ennek gazdája csakis az intézet parancsnoka, illetve az általa ezzel megbízott büntetés-végrehajtási tiszt lehet. [Büntetés-végrehajtási vezetők köréből származó információink szerint ennek éppen az ellenkezője igaz. 2005. január 1-jén, amikor hatályba lépett a Be. 135. § (2) bekezdése – amely összesen hatvan napban határozza meg a terhelt rendőrségi fogdában való fogva tartásának leg hosszabb idejét –, a rendőrség, mindenekelőtt az előzetes letartóztatást foganatosító megyei intézetekben, megerősítette a rendőri jelenlétet.]

A „börtönoperásokat” minden további jogszabályi változtatás nélkül ki kell tessékelni a büntetés-végrehajtási intézetekből, mert jogellenesen léptek be az intézet területére.

A REZSIMRENDSZER

Sajó Andrástól származik az a bon mot, hogy Magyarországon a cipőkészítésről szóló törvényt a cipőkészítők szövegezik, így abban inkább a cipőkészítők, nem pedig a cipőt viselők érdekei érvényesülnek. A büntetés-végrehajtás szervezete évek óta küzd azért, hogy az írott jog nagyobb mozgásteret biztosítson számára az elítéltek életviszonyainak meghatározásában. Egyes szakértők úgy vélik – ezt a nézetet tükrözi a javaslat is –, hogy az elítélt nevelését jobban szolgálja, ha életmódját, szabadságfokát a

büntetés-végrehajtási intézetben belül az elítélt személyisége, magatartása és a vele kapcsolatos biztonsági kockázat alapján az intézet határozza meg, nem pedig a bíróság, amely ítéletében – a Büntető törvénykönyv rendelkezései alapján – megszabja, hogy a szabadságvesztés végrehajtására különösen szigorú, szigorú vagy enyhébb körülmények között kerüljön sor. Az indoklás utal arra, hogy az új Btk. előkészítésére létrejött Büntetőjogi Kodifikációs Bizottság állást foglalt, hogy „a szabadságvesztés végrehajtásának a rendjét továbbra is a Btk.-ban meghatározott végrehajtási fokozatokhoz igazodóan kell szabályozni”. Ebből az is következik, hogy a büntetés-végrehajtási szervezet az elítéltek úgynevezett rezsimekbe való besorolására nem kap önállóságot, ezzel szemben a javaslat maga mondja ki, hogy a jogok és kötelezettségek átfedhetik egymást az egyes végrehajtási fokozatokban, ami valójában a büntetőügyben ítélkező bíróság ítéletének felülrását jelenti.

Valójában a rezsimszisztémát a házi rend szintjén már több büntetés-végrehajtási intézetben bevezették. A Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtönben mind a fegyház-, mind a börtönfokozaton belül három rezsimek hoztak létre: egy általános és egy-egy annál enyhébbet, illetve szigorúbbat. A házi rendből megállapítható, hogy a BII csoportba sorolt börtönbüntetésre ítélt fogvatartottak a kapcsolattartás, a sportolási lehetőségek igénybevétele tekintetében szigorúbb korlátozásokat kell elviselnie, mint a fegyházbüntetésre ítélt, de az FI csoportba sorolt társának.² A hatályos törvény értelmében „a börtönben az elítélt a büntetés-végrehajtási intézet kijelölt területén szabadon járhat” [27. § c) pont], „a fogházban az elítélt a büntetés-végrehajtási intézet területén szabadon járhat” [28. § c) pont]. A tököli Fiatalokorúk Büntetés-végrehajtási Intézetében tett 2004. november 23–25-i látogatása során a Magyar Helsinki Bizottság megfigyelői megállapították, hogy az intézetben a folyosókat a különböző rezsimekbe sorolt fogvatartottak elkülönítésére szolgáló vasrácsok osztják részekre, így a jogszabályban biztosított szabad mozgás sokszor csak annyit jelent, hogy a fogvatartott – engedéllyel – átmehet a szemközti zárkába.

A Magyar Helsinki Bizottság nem vitatja, hogy a rezsimszisztéma mellett szólnak ésszerű érvek, hiszen indokolt, hogy az elítélt magatartását folyamatosan figyelemmel kísérő intézetnek joga legyen arra, hogy a fogva tartási körülmények szigorításával, illetve enyhítésével jutalmazza vagy büntesse az elítéltet. Ugyanakkor azonban elfogadhatatlan, hogy egy rendvédelmi szerv vezetője döntésével, amely ellen nincs hatékony jogorvoslat, bármikor módosíthassa a bíróság ítéletét. A besorolást motiválhatja egy nevelő vagy felügyelő ellenszenv az elítélt iránt, de a

szervezet gyakorlati érdeke is. A zsúfoltsággal és létszámihiánnyal küzdő szervezetnek nyilvánvalóan az az érdeke, hogy az elítéltek mozgásszabadságát minél inkább korlátozzák. Ha az ajtók zárva vannak, a körlet felügyelete sokkal egyszerűbb, mintha nyitva vannak.

A törvénytervezet korábbi, 2004. július 13-án lezárt változatának véleményezésekor a Magyar Helsinki Bizottság kifejtette: ahhoz, hogy a rezsimszisztéma ne legyen önkényes, feleljen meg a jogbiztonság alkotmányos követelményének, ne kerüljön ellentétbe a Btk.-val, illetve az azon alapuló bírói ítélettel, legalább az alábbi feltételeknek teljesülniük kell: 1. A rezsimeknek egységet kell alkotniuk, a fogvatartottnak a fokozata és a rezsimesorolása ismeretében pontosan tudnia kell, mire van joga és mire nincs. 2. A rezsimek nem fedhetik át egymást, a legsúlyosabb börtönrezsime sem lehet olyan szigorú, mint a legenyhébb fegyházrezsime. 3. A besorolást indokolt határozatban kell közölni a fogvatartottal. 4. A fogvatartott évente legalább egyszer besorolása felülvizsgálatát kérheti a büntetés-végrehajtási bírótól.

A javaslat 2005. márciusi változata ezeket a feltételeket részben teljesíti. A gondot az okozza – és ez a megjegyzés nemcsak a rezsimesorolásra vonatkozik, hanem az elítéltekre vonatkozó döntések nagy részére –, hogy a javaslat szövegezése többféleképpen értelmezhető: több szakaszt kell egymással összevetve elolvasni, hogy kihámozhassuk a törvényalkotó szándékát. És korántsem biztos, hogy a börtönben a fogvatartott és a felügyelet vitájában-büntetés-végrehajtási szervezet képviselőjének jogértelmezése azonos lesz a miénkkel.

A javaslat szerint „a biztonsági kockázati értékelést az intézet határozatban állapítja meg, eredményéről az elítéltet írásban tájékoztatni kell”. Ez kétségtelenül több, mint amit a régi szövegezés biztosít, amely csak azt írta elő, hogy a biztonsági értékelés eredményéről az elítéltet tájékoztatni kell. Csakhogy a rezsimesorolási eljárás vagy azonos a biztonsági kockázati értékeléssel, vagy pedig – a szakaszban található utalásból következően – része annak. Az utóbbi eljárásban nincs határozat, az értékelés eredményéről csak tájékoztatni kell az elítéltet, írásban csak azt kell rögzíteni, hogy tudomásul vette a tájékoztatást. Ez az eljárás egyszeri alkalom, az intézet illetékesei az ítélet, továbbá tesztek, szakvélemények alapján megalkotják az újonnan befogadott elítélt „profilját”. A rezsimesorolási eljárás ezzel szemben rendszeresen ismétlődik: itt az értékelés alapja értelemszerűen az elítélt folyamatosan nyomon követett magatartása. A „profilalkotás” valóban nem követel feltétlenül határozati formát, a rezsimesorolás azonban igen. Ez a problémakör azért releváns, mert a rezsimesorolás

eredményeképpen dől el, hogy a szabadságvesztés végrehajtása ténylegesen milyen mértékű alapjogkorlátozást von maga után, és a „talányos” jogszabályszöveg nem teszi egyértelművé, hogy e döntés ellen a határozatokra vonatkozó általános szabályok szerint (13. §) van-e lehetőség bírói felülvizsgálatra. (Erről részletesen lásd a következő részt.)

Példa az átfedésekre a zárkák nyitva tartásának rendje. A „jó” fegyházas zárkája esetében „nappal engedélyezhető az időszakos nyitva tartás”, a „rossz” börtönös zárkája esetében viszont „nappal engedélyezhető az időszakos nyitva tartás”. A börtönös zárkákra vonatkozó rendelkezés mindenestre rosszabb annál, mint amit a hatályos jogszabály előír. A 6/1996-os IM-rendelet 40. § (5) bekezdése értelmében „a börtön, illetve fogház fokozatú elítéltnél a zárka, illetve a lakóhelyiség ajtaját a reggeli létszámellenőrzéstől az esti létszámellenőrzésig [...] nyitva kell tartani”. Az elítéltek azonban a különbséget aligha fogják észrevenni. A miniszteri rendeletnek az ajtók nyitva tartására vonatkozó részét a legtöbb büntetés-végrehajtási intézetben már rég nem tartják be. A fiatalkorúak tököli börtönében az ajtók általában napi négy órán át vannak nyitva. A fegyházas és a börtönös elítéltekre vonatkozó szabályok egy sor börtönben rég egybemosódtak, hiszen a zsúfoltság következtében fegyházások és börtönösök elkülönítését nem lehet következetesen megvalósítani. A Btk.-t nem az új rezsimszisztem fogja felülírni. Felülírta azt már az élet.

Megítélésünk szerint a rezsimekbe sorolás, mint-hogy módosíthatja a bíróság ítéletét, csak akkor jogszerű, ha azt egy bíróság, nevezetesen a büntetés-végrehajtási bíró a fellebbezési eljárásban felülbíráhatja.

A JOGORVOSLATI RENDSZER PROBLÉMÁI

A javaslat értelmében, ha a törvény kifejezetten elrendeli, a végrehajtásért felelős szerv, illetve a szervezeti egység vezetője intézkedéséről, döntéséről határozatot hoz, amely ellen a fellebbezésre jogosult fellebbezést nyújthat be, amit a végrehajtásért felelős szerv székhelye szerint illetékes büntetés-végrehajtási bíró bírál el. A javaslat három munkanapos határidőt biztosít a határozatok elleni fellebbezéshez, ami indokolhatatlanul rövid. Egy fellebbezéshez szükség lehet egy jogi segítő igénybevételére (lásd az erre vonatkozó későbbi megjegyzéseket), ehhez nem elegendő a három nap. S ha figyelembe vesszük, hogy a panasz elbírálására harminc plusz harminc nap áll rendelkezésre, az idő rövidségének méltánytalan-sága még inkább szembeötlő.

Az egész jogorvoslati rendszert érintő, általános probléma, hogy nem világos: valóban érvényesülhet-e a fent körvonalazott rendszer, tehát az, hogy minden külön nevesített esetben határozatot kell hoznia a végrehajtásért felelős szervnek, és hogy minden olyan esetben, amelyben van határozat, az érintett személy fellebbezéssel élhet a büntetés-végrehajtási bíróhoz.

Példa erre a rezsimbe helyezés már említett szabályozása. A tervezet szerint „a biztonsági kockázati értékelést az intézet határozatban állapítja meg, eredményéről az elítéltet írásban tájékoztatni kell”. Itt tehát határozattal kell dönteni arról, hogy milyen rezsimben töltse büntetését az elítélt, azaz fellebbezésnek helye van. Ha azonban az elítélt a határozat indokairól nem, csak az eredményéről kap tájékoztatást, a jogorvoslati lehetőség teljesen formálissá válik. Az sem egyértelmű, hogy az értékelés eredményéről való tájékoztatás miképpen viszonyul a határozatok alakszerű közlésének követelményéhez, amelyet a 14. § (4) bekezdése tartalmaz. Ha valójában nem közlik a határozatot, akkor egyrészt nincs lehetőség jogorvoslatra, másrészt a határozatra vonatkozó egyes szabályokat – például indoklási kötelezettség [14. § (1) d)] – ilyenkor nem kell alkalmazni. Utóbbi esetben azonban értelmét veszti az alakszerű határozat meghozatalának kötelezettsége a biztonsági értékelés tárgyában.

További kifogásolható megoldást tartalmaz a javaslatnak az a passzusa, mely szerint „nem hozható a fogvatartott tudomására olyan, a fogva tartás biztonságát érintő intézkedéssel kapcsolatban keletkezett adat, amely intézkedést a fogvatartott törvényi rendelkezés következtében eltérni köteles, illetve amely adatnak a megismerését törvény kizárja”. Ha ezt összeolvassuk a rendelkezéssel, mely szerint „a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása alatt az elítélt köteles tőrni – különösen – a) a [...] biztonsági [...] szempontok szerinti csoportba sorolást; b) hogy vele szemben – a büntetések és az intézkedések végrehajtásának rendjét és biztonságát sértő vagy veszélyeztető cselekmény, illetőleg bűncselekmény megelőzése és megakadályozása érdekében – biztonsági intézkedéseket, illetve kényszerítő eszközöket alkalmazzanak”, akkor az az eredmény is lehetséges, hogy a fogvatartott biztonsági csoportba sorolásának vagy például biztonsági elkülönítésének okairól soha (illetve a szabadon bocsátásáig) semmit sem tudhat meg, ami újfent tökéletesen formálissá teszi a mindkettővel szemben biztosított fellebbezési jogot, illetve lehetetlenné teszi, hogy a fogva tartást foganatosító szerv a javaslatban foglalt indoklási kötelezettségének eleget tegyen.

A fegyelmi büntetésekkel kapcsolatban hadd hívjuk fel a figyelmet egy sajátos ellentmondásra: a javaslat kimondja, hogy a magánelzárást kiszabó határozat ellen az elítélt fellebbezhet a büntetés-végrehajtási bíróhoz, amiből – *argumentum a contrario* – az következik, hogy a többi fenytéssel szemben nem, noha egyébként (a feddés kivételével) ezekről is határozatot kell hozni, amely esetben viszont az általános rendelkezés szerint volna ellenük helye fellebbezésnek a büntetés-végrehajtási bíróhoz.

Szintén rendkívül problematikus a biztonsági elkülönítés, amelyről ugyancsak határozatot kell hozni, amiből következik, hogy a biztonsági elkülönítés elrendelése ellen is lehet fellebbezni. A fellebbezésnek – ha a törvény ki nem zárja – halasztó hatálya van [13. § (4) bekezdés], márpedig a biztonsági elkülönítésre vonatkozó szabályok között nem szerepel, hogy az elkülönítés az ellene benyújtott fellebbezésre való tekintet nélkül végrehajtható. Ha azonnali intézkedés esetében lehetővé teszi a törvény a halasztó hatályú jogorvoslatot, akkor az intézkedés gyakorlatilag azonnali intézkedésként megszűnik létezni.

Végül itt említjük meg, hogy mivel a házirend határozza meg, hogy a törvény rendelkezései milyen tartalommal kerülnek át a gyakorlatba, indokolt lenne annak lehetővé tétele is, hogy a házirenddel mint generális normával szemben lehessen jogorvoslatot kezdeményezni. A megoldás az lehet, ha a házirendről is határozatot hoznak, amely értelemszerűen nem tartalmazza a határozat egyes alakszerű elemeit (például indokolás).

Egyértelművé kellene tenni, hogy a büntetés-végrehajtás illetékesének mely döntéseivel szemben nem lehet a bírósághoz fordulni. Ebből az is következne, hogy minden egyéb esetben nyitva áll az elítélt előtt a bírói felülvizsgálat lehetősége. Ez – meglehet – ellentmond a büntetés-végrehajtás szervezeti-hatalmi érdekeinek. A jogorvoslati rend a javaslat szövege alapján több módon is leképezhető, ami a normavilágosság jogállamiságból fakadó alkotmányos követelményének sérelmét is jelentheti.

„KETTŐS MÉRCE”

A javaslat egyik része, úgy tűnik, az Európai Uniónak íródott, a másik része a hazai fogvatartottaknak. Ennek következtében a normaszövegben meglepő ellentmondásokra bukkanunk. A javaslat az elítélt jogai cím alatt (67. §) kimondja, hogy az elítélt jogosult „a munkához való jogát, illetve a foglalkozás szabad megválasztásához való jogát gyakorolni, továbbá jogosult saját ruha viselésre, illetve használati tárgyak tartására”. Ezzel szemben „az elítélt köteles a kijelölt

munkát szakismereteinek és képességeinek megfelelően, fegyelmezetten, a munkahelyi és munkaköri szabályok szerint elvégezni”. Továbbá ugyanezen passzus szerint köteles „az előírt formaruhát és egyéb ruházatot viselni”, és köteles „túrni a magánál tartható tárgyak korlátozását” [(2) bekezdés c) pont]. A valóságot persze az utóbbi rendelkezés jelenti. De akkor vajon mire való az előbbi?

A korszerű börtönökben az elítélteket egyszemélyes helyiségekben helyezik el, de lehetővé teszik, hogy napközben, szabadidejükben közös helyiségekben tartózkodjanak. A magyarországi elítélteknek nem kellett az Európai Börtönszabályzatra várniuk: a XIX. század második felében, a nagy börtönépítések és börtönkorszerűsítések idején a zárkák nagy része egyszemélyes volt. Ehhez a tradícióhoz és egyúttal a korszerű igényekhez igazodva fogalmazza meg a javaslat, hogy az „elítélteket külön, ha azonban ennek feltételei hiányoznak, illetve ha az együttes elhelyezés előnyösnek ítéltető, közösen kell elhelyezni”. Ma a hajdani egyszemélyes zárkákban, Vácott, Sopronkőhidán, Balassagyarmaton vagy a budapesti „Gyűjtőben” két, olykor három elítéltet helyeznek el, a nagy zárkákban pedig 14-16 elítélt éli az életét, korántsem azért, mert „előnyösnek ítéltető”, hanem mert nincs több hely.

A javaslat fenntartja a hatályos előírást: egy férfi elítéltre hat köbméter légtér és három négyzetméter mozgástér kell jusson. Kívánatos lenne, hogy a mozgástér értelmezése is átkerüljön a 6/1996-os IM-rendeletből a törvénybe: „A mozgástér meghatározása szempontjából a zárka (lakóhelyiség) alapterületéből az azt csökkentő berendezési és felszerelési tárgyak által elfoglalt területet figyelmen kívül kell hagyni.” A javaslat múlt évi előzménye nagyvonalúan tíz köbméterre és négy négyzetméterre emelte volna az egy elítéltre jutó lég- és mozgástér, megszüntetve egyúttal a fiatalok és a nők jelenlegi fél négyzetméteres pozitív diszkriminációját, hozzátéve azonban a szabályhoz a „lehetőség szerint” kifejezést. Ez a megoldás véget vetett volna a jogszabályi előírás és a valóság örökös kötekedő összevetésének. A valóságban ugyanis – mint köztudott – a büntetés-végrehajtási intézetek többségében egy négyzetméter mozgástér sem jut egy elítéltre.

AZ ELÍTÉLT ÉS AZ ALAPJOGOK

A hatályos törvény szerint az elítéltnek szünetel a joga a szabad mozgáshoz, a lakóhely szabad megválasztásához, a gyülekezéshez, a sztrájkhoz, szünetel továbbá a választójoga és szülői felügyeleti joga. A javaslat értelmében a szabadságvesztés tényétől nem

szűnik meg az elítélt szülői felügyeleti joga. A Btk. kommentárja a Btk. 41. § (3) bekezdését úgy értelmezi, hogy „az elítélt a szabadságvesztés végrehajtása során meghatározott állampolgári jogokat nem gyakorolhat, így például a közügyek intézésében nem vehet részt, függetlenül attól, hogy alkalmaztak-e vele szemben közügyektől eltiltás mellékbüntetést avagy sem”.³ A kommentárban kifejtett álláspont persze nem meggyőző, hiszen ha a bíróság nem tilt el valakit a közügyektől (és erre a bíróságot a törvény csak szándékos bűncselekmény végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt elkövetőjével szemben kötelezi, amennyiben az méltatlan a közügyekben való részvétellel), akkor a büntetés-végrehajtási törvény nem mondhatná ki, hogy a szabadságvesztés „per se” magában foglalja a közügyektől való eltiltást is. Ezt a kérdést érdemes lenne a kódexben szabályozni, ugyanis a gyakorlat alapjog-korlátozást valósít meg egyértelmű törvényi felhatalmazás nélkül.

Az elítélt jogai szemszögéből a közügyek gyakorlásánál fontosabb az egyesüléshez való jog. A javaslat nem mondja ki, hogy a szabadságvesztés alatt szünetel az elítélt egyesülési joga: a jogszabály-előkészítő valószínűleg ebben az esetben is a közügyektől való eltiltás kiterjesztő értelmezése alapján tartotta főlegesenek az egyesülési jog szünetelésének kinyilvánítását. A Btk. 54. § (1) bekezdés d) pontja csak azt mondja, hogy a „közügyektől eltiltott nem viselhet tisztséget társadalmi szervezetben, köztestületben, közalapítványban”, amiből gyakorlatilag az következik, hogy az elítéltek egyesületet nem hozhatnak létre, hiszen ehhez szükséges lenne a tisztségviselők megválasztása is, tisztségviselők azonban nem kerülhetnek ki az elítéltek köréből. (Persze nem kizárt, hogy extrém esetben például valaki írásban csatlakozik egy egyesülethez tagként. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az egyesülési jog korlátozottan érvényesül az elítélt személyek esetében.)

A hatályos törvény 37. §-a szerint „a büntetés-végrehajtási intézet a feladatainak megoldása érdekében támaszkodhat az elítéltek öntevékeny szervezeteire”. A javaslatból már hiányzik ez a szakasz, és a fentiek értelmében kérdéses, hogy létrejöhetnek-e ilyenek. Jelenleg a büntetés-végrehajtási intézetekben zenekarok, színjátszó és versmondó körök működnek, ezek vetélkedőket, sőt a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága erőteljes támogatásával, a média nyilvánossága előtt országos vetélkedőket szerveznek. Valószínű, hogy egyes intézetekben működnek sportkörök, labdarúgó- vagy kosárlabdacsapatok is – és ha nincsenek, kívánatos volna, hogy legyenek. Ráadásul a művelődéshez, önképzéshez, sportoláshoz való jogot már csak az „intézet feltételei szerint” biztosítja a javaslat, ami egyenlő azzal, hogy ér-

demben megszűnnek ezek a jogosultságok. Pedig az elítéltek nevelését, szocializációját aligha szolgálja bármi is jobban, mint a részvétel az efféle „öntevékeny szervezetekben”.

Az egyesülési jog kérdése persze nem csak a kulturális vagy sport célú szervezetek kapcsán vetődik fel. Mind a hatályos jogszabály, mind pedig a javaslat biztosítja, hogy az elítélt kérelemmel, panasszal forduljon a büntetés-végrehajtás szerveihez, az ügyészséghez, az állampolgári jogok országgyűlési biztósához, nemzetközi jogvédő szervezetekhez. A panaszjogot azonban mindenki csak egymagában gyakorolhatja. Nemrégiben néhány roma származású elítélt együttesen aláírt levélben fordult az Egyenlő Bánásmód Hatósághoz, panaszukat azonban csak illegális úton juttathatták ki az intézetből, mert a csoportos aláírás szervezkedésnek számít és tilos. Az elítélti jogok békés, együttes gyakorlásának ez a tilalma (amely egyébként sem a hatályos jogban, sem a javaslatban nem lelhető fel, de ténylegesen létezik, sőt fegyelmi eljárást alapoz meg) indokolatlan.

Mind az öntevékeny szervezetek létezése, mind pedig a petíciós jog kérdése megalapozza az igényt, hogy a javaslat foglalkozzon az elítéltek egyesüléshez való jogának kérdésével, és a törvény árnyaltan szabályozza e jog gyakorlásának kereteit.

ADATKEZELÉS

A javaslat úgy rendelkezik, hogy az adatkezelő szerv az adatokat hivatalos feladataik ellátásához, a büntetés, illetőleg az intézkedés végrehajtása keretében kötött együttműködési megállapodás teljesítéséhez átadhatja a bíróság, az ügyészség, a nyomozó hatóság, a rendőrség, a nemzetbiztonsági szolgálatok és – korlátozott körben – az Igazságügyi Minisztérium körén kívül eső állami szervek, nemzetközi és egyéb szervezetek részére. Jogszabályban meghatározott esetben hivatalból, egyébként kérelemre. A rendelkezés tehát az adatkezelő szerv diszkréciójára bízva az ott felsorolt szervek feladatainak ellátásához szükséges adatok kiadását. Ez a civil szervezetek esetében is kérdéses (ha a fogva tartást foganatosító szerv együttműködési megállapodást köt, akkor az annak teljesítéséhez szükséges adatok kiadása a szerződő felek jóhiszeműségének és együttműködési kötelezettségének általános elvéből következik, tehát nem lehet diszkrécionális jogkör), a nemzetközi szervek esetében azonban biztosan jogsértő. Az 1995. évi III. törvény hirdette ki a Strasbourghban, 1987. november 26-án kelt, a kínzás és az embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzéséről szóló európai egyezményt, amelynek 8. cikke a következőt

mondja: „2. A Szerződő Félnek a következő könnyítéseket kell nyújtania a [Kínzás Megelőzésére Létrejött Európai] Bizottságnak feladata ellátásában: [...] d) minden olyan egyéb információ megadását, amellyel a Szerződő Fél rendelkezik, és amely a Bizottság számára feladata ellátásához szükséges.” Az adatok kiadása tehát nemzetközi jogi kötelezettség, ezért nem múlhat az adatkezelő szerv diszkrécióján.

További gond, hogy míg a tervezet egyik pontja legalább ilyen formában lehetőséget teremt az adat-továbbításra, addig egy másik rendelkezése taxatív meghatározza, hogy mely szervnek milyen adat továbbítható a fogvatartottak nyilvántartásából, ez pedig nem utal a civil szervezetekre. Az utóbbi alapján meg kellene tagadni, hogy bármilyen adatot kiadjanak az „egyéb szervezetek”, amelyeknek az előbbi alapján egyébként lehetne adatot szolgáltatni, így az utóbbi rendelkezés mindenképpen módosításra szorul.

A javaslat előírja a kapcsolattartók adatai nyilván tartásának kötelezettségét. Tekintettel arra, hogy a tervezet alapján az ügyvéd nem minősül kapcsolattartónak (ez következik a tervezet egy másik rendelkezésének szövegezéséből), problémás, hogy nem írja elő a tervezet azt is, hogy a védő adatait is nyilván kell tartani. Ezt a fogdarendelet ma tartalmazza, és elengedhetetlen ahhoz, hogy például a kirendelt védővel rendelkező előzetes letartóztatásban lévők fel tudják venni a kapcsolatot a védőjükkel, akiknek a legtöbb esetben a nevét sem ismerik, nemhogy irodájuk postacímét vagy telefonszámát.

Az adatkezelési szabályokat szükséges olyan tartalommal módosítani, hogy a nemzetközi egyezményekkel ne legyen ellentétes, és a civil szervezetek közérdekű tevékenységét ne lehetetlenítse el. A védők adatainak nyilvántartása nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a kirendelt védővel rendelkező előzetes letartóztatásban lévők a védelemhez való jogukat gyakorolni tudják.

JOGVÉDŐ SZERVEZETEK, EGYHÁZAK. A „NÉP ÜGYVÉDJE” A BÖRTÖNBEN

A kapcsolattartás, illetve a jogorvoslat kérdésköre kapcsán kellene szabályozni a jogvédő szervezeteknek a büntetés-végrehajtási intézetekben végzett megfigyelő tevékenységét, illetve azt, hogy a fogvatartottak miképpen élhetnek azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a jogi segítségnyújtásról szóló 2003. évi LXXX. törvény (Jstv.) biztosít a rászorulóknak. A társadalmi szervezeteknek a büntetés-végrehajtási szervezetről szóló 1995. évi CVII. törvény

(Bvsztv.) ad keretjellegű felhatalmazást a fogva tartás körülményeinek figyelemmel kísérésre [13.§ (1) bekezdés]. Ezt a rendelkezést a javaslat is átveszi.

Ehhez kapcsolódóan a jelen törvényben az elítélt jogai közt (67. §) kellene kimondani, hogy az elítélt biztonsági felügyelet mellett, de ellenőrzés nélkül tarthat kapcsolatot a fogva tartás körülményeinek megfigyelését végző társadalmi szervezetekkel. Tevékenységük keretében e szervezetek munkatársai a fogvatartott meghatalmazása alapján megismerhetik a fogvatartottnak azokat a személyes adatait, amelyek a fogva tartással kapcsolatban keletkeztek, és a fogva tartással kapcsolatos ügyekben vállalhatják a fogvatartott képviselőjét is. A megfigyelő tevékenységük során tudomásukra jutott személyes adatokat a jogvédő szervezetek és munkatársaik csak anonim formában használhatják fel, kivéve, ha a fogvatartott írásban felhatalmazza őket adatai nyilvánosságra hozatalára. Az elítélt joga a társadalmi szervezetekkel való kapcsolattartásra a szükséges eltérésekkel alkalmazandó az előzetesen letartóztatottakra is.

Tekintettel arra, hogy Magyarországon ma több mint száz bejegyzett egyház működik, indokolt, hogy az egyházak is együttműködési megállapodást kössenek a büntetés-végrehajtással a javaslatban foglaltak végrehajtása érdekében.

A fogvatartottak jelentős része (feltehetőleg többsége) rászoruló, de éppen fogva tartása miatt nincs lehetősége arra, hogy a Jstv. 21. és 22. §-ának megfelelő módon kérjen jogi segítséget az IM Pártfogó Felügyelői és Jogi Segítségnyújtó Szolgálatától. Nincs módja arra sem, hogy beszeresse a rászorultsága igazolásához szükséges dokumentumokat.

A javaslat jó alkalmat kínál arra, hogy a kormány kezdeményezze a Jstv. módosítását. E szerint fogvatartott esetében – ha a segítségnyújtás előzetes engedélyezésére van szükség – a büntetés-végrehajtási intézet kötelezettségeként kellene előírni, hogy – kérelemre – a jogi segítségnyújtásra szerződött ügyvédek listáját a fogvatartott rendelkezésére bocsássa. Amennyiben a fogvatartott valamely ügyvédtől jogi segítséget kér, a jogi segítő megküldi a szükséges nyomtatványokat a fogvatartottnak, aki azokat kitöltve visszaküldi. A nyomtatvány szakszerű kitöltésének elősegítése céljából lehetővé kellene tenni, hogy a jogi segítő ezzel az indokkal beléphessen a büntetés rendszerébe. Lehetővé kellene tenni továbbá, hogy a jogi segítségnyújtó szolgálat előtt az engedélyezés ügyében a fogvatartott által megkeresett jogi segítő járjon el. A rászorultság igazolását a fogvatartott büntetőjogi felelőssége tudatában tett nyilatkozata helyettesíti. A munkát végző fogvatartott jövedelméről az intézet ad igazolást.

A MEGŐRZÉS SZABÁLYAI

Az elítéltek a börtön jelentésű orosz szó, a tyjurma nyomán csurmának hívják azokat a zárkákat, ahol a szállítás alatt álló, „megőrzéses” személyeket tartják fogva. Itt őrzik azokat, akiket az egyik börtönből a másikba helyeznek át, de várniuk kell a szállításra. Itt várnak azok, akiket valamilyen eljárási cselekmény vagy a bírósági tárgyalás miatt szállítanak más településre, akiket orvosi vizsgálatra hoztak be a büntetés-végrehajtás központi kórházába vagy visznek vissza onnan körszállítással a letöltő házba. A megőrzésesek nem tartoznak bele a megőrzést végrehajtó intézet létszámába, esetlegesen gyakorolhatják a fogva tartotti jogokat: nem fogadhatnak látogatót, bizonytalan, hogy telefonálhatnak-e. A fogva tartás körülményei a megőrző zárkákban sokkal rosszabbak, mint az intézet rendes zárkáiban: nagyobb a zsúfoltság, rosszabbak a higiéniai körülmények, gyakoribb a fogvatartottak közötti agresszió, a zárkán belüli lopás. A javaslat hallgat a problémáról, holott a megőrzésesek helyzete jogszabályi rendezést kíván. A törvényben meg kellene határozni a megőrzés leghosszabb időtartamát, a megőrzés idején is gyakorolható fogva tartotti jogok körét.

AZ ELÍTÉLTEK MUNKA VÉGZÉSE

Nem változtat a javaslat azon az előíráson, hogy az elítélt munkadíja a minimálbér összegének legalább egyharmada. A gyakorlatban ez jelenleg azt jelenti – és a javaslat szövegezése alapján ez a jövőben sem fog megváltozni –, hogy a teljes munkaidőben foglalkoztatott, illetve 100 százalékos teljesítményt nyújtó elítélt a minimálbér egyharmadát kapja meg. A jogszabály, illetve a gyakorlat sérti az „egyenlő munkáért egyenlő bért” alkotmányos elvét, de ellentétes az elítélt nevelésének, a társadalomba való visszavezetésének érdekével is. A helyzeten csak úgy lehetne változtatni, ha az elítéltek megkapnák a munkájuk után járó tényleges bért (legalább a minimálbért), ebből azonban levonnák az ételmeztésük, tartózkodásuk, ruházatuk költségeit. Ilyen fordulatra nyilvánvalóan csak akkor nyílna lehetőség, ha a büntetés-végrehajtási kft.-k piaci vállalkozásként működnének, illetve ha a büntetés-végrehajtás az elítélt beleegyezésével, megfelelő felügyelet mellett nagyobb számban foglalkoztatna civil munkahelyeken is elítélteket. (A felügyelet, illetve az őrzés továbbra is a költségvetést terhelő állami feladat maradna.) Fenntartja a javaslat azt a szabályt is, hogy a büntetés-végrehajtási intézetben végzett munka a szolgálati idő szempontjából nem számít bele a nyugdíjba. Ez – különösen a

hosszabb szabadságvesztésre ítélték esetében – többnyire kizárja a szabadulást követően a társadalomba való visszaülleszkedést, tehát ellentétes a büntetés meghirdetett céljával.

A büntetés-végrehajtási intézetben végzett munkára vonatkozó rendelkezések a jelenlegi formában álláspontunk szerint alkotmányellenes (a diszkrimináció tilalmába ütköző) szabályozást kívánnak fenntartani.

AZ ELŐZETES LETARTÓZTATOTTAK

A javaslat egyik rendelkezése értelmében a rendelkezési jogkör gyakorlója (a bíróságnak a tárgyalás előkészítése során hozott határozatáig az ügyész, ezt követően a bíróság) dönt az előzetesen letartóztatott „fokozott őrzéséről, illetve felügyeletéről”, tehát az ügyész, illetve a bíró dönti el, hogy egy előzetesen letartóztatott személyt a fogva tartásért felelős szerv az általános vagy annál szigorúbb szabályok szerint őrizze-e. Egy másik passzus szerint ellenben az előzetes letartóztatást általános és szigorúbb szabályok alapján lehet végrehajtani, és a szigorúbb szabályok alkalmazását az intézetparancsnok rendeli el. Ez azt jelenti, hogy a parancsnok indoklási kötelezettség nélkül átveheti a rendelkezési jog gyakorlójának hatáskörét. A rendelkezést úgy kellene módosítani, hogy a parancsnok a fogvatartottnak az intézet rendjét veszélyeztető magatartása alapján legfeljebb három napra rendelhesse el a szigorúbb szabályok alkalmazását, ezt azonban három napon túl csak a rendelkezési jog gyakorlójának döntése alapján lehessen fenntartani.

A javaslat az előzetes letartóztatottakkal szemben indokolatlan szigorú érvényesít. A Be. értelmében az előzetesen letartóztatottal szemben a korlátozásokat alapvetően csak a büntetőeljárás sikere (és másodlagosan a fogatosító intézmény rendje) érdekében lehet elrendelni. Ha a korlátozást a büntetőeljárás érdeke nem teszi feltétlenül szükségessé, akkor az előzetes letartóztatásban lévőknél kedvezőbb helyzetben kell lenniük, mint azoknak, akik a jogerős büntetésüket töltik. Ennek fényében teljességgel érthetetlen, hogy az előzetes letartóztatottak kapcsolattartási jogosítványai (például látogatók fogadása, telefonálás stb.) dolgában miért a fegyházbüntetésre ítéltre irányadó szabályokat alkalmazza a javaslat.

Indokolt lenne, hogy az előzetes letartóztatásban lévő főszabályként kéthetenként fogadhasanak látogatót és kaphassanak csomagot, ellentétben a javaslatban foglalt korlátozással, melynek értelmében – akárcsak a fegyházbüntetésüket töltők – havi egy látogatás és egy csomag fogadására jogosultak. Az en-

gedélyezett látogató nyilvánvalóan nem veszélyezteti az eljárás sikerét (hiszen akkor havonta egyszer sem látogathatna), az intézet rendjére pedig nem lehet hivatkozni, hiszen más fokozat esetén is lehetséges a látogató gyakoribb fogadása. Ugyancsak visszás, hogy míg az elítéltek csomagot is kaphatnak és a letéti pénzükből is vásárolhatnak, az előzeteseknek választaniuk kell a két lehetőség közül. Végezetül indokolt volna, hogy a meghatalmazással még nem rendelkező védő beléptetésére vonatkozó rendelkezések a 6/1996 IM-rendeletből [55. § (4) bekezdés] átkerüljenek a törvénybe.

RENDŐRSÉGI FOGDÁK, ELZÁRÁS

2005. január 1-jétől – mint már volt róla szó – az előzetesen letartóztatott legfeljebb összesen 2 hónapig lehet rendőrségi fogdában fogva tartani. A jogállami normákhoz képest ez az idő is rettenetesen hosszú, hiszen általában a rendőrségi fogva tartás legfeljebb 72 óráig tarthat. Áttörést jelent viszont, hogy a javaslat szerint a törvény nem hatalmazza fel a minisztert, hogy rendeletet alkosson rendőrségi fogdában végrehajtott előzetes letartóztatásról.

Kevésbé jó hír, hogy a szabálysértési elzárást a jövőben rendőrségi fogdában kell végrehajtani. Ez nyilván kompromisszum eredménye. A rendőrség feltehetőleg csak korlátozott mértékben volt haj-

landó a fogvatartottakkal együtt rendőrségi épületeket is átadni a büntetés-végrehajtásnak, elvállalta viszont a szabálysértési eljárásban elzárásra ítélt büntetésének végrehajtását. A javaslat személyi hatálya nem terjed ki azokra, akik idegenrendészeti őrizetben vannak a határőrség fogdáiban. Mégis a rendőrségi fogdában végrehajtott őrizet kapcsán e helyt is érdemes megemlíteni, hogy a külföldiek a határőrségi fogdában fegyházi körülmények közé kerülnek, zárkájuk ajtaja például általában zárva van. Pedig nem a büntetésüket töltik, hiszen nem követtek el bűncselekményt, csupán kiutasításuk végrehajtása érdekében tartják őket fogva.

A javaslat elfogadása jó alkalmat ad arra, hogy az illetékes miniszterek a javaslat humánusabb előírásaihoz igazítsák az idegenrendészeti eljárásban elrendelt őrizet végrehajtásának szabályairól szóló 27/2001. BM–IM együttes rendeletet.

JEGYZETEK

1. Vö. *Kettős mérce. Börtönviszonyok Magyarországon*, Budapest, Magyar Helsinki Bizottság, 2002, 47–48.
2. Lásd erről a Magyar Helsinki Bizottság jelentését és Estók István büntetés-végrehajtási dandártábornok, intézetparancsnok válaszáat: www.helsinki.hu.
3. *Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára*, Budapest, HVG-ORAC, 2003².

AJÁNLÓ

KÁDÁR ANDRÁS KRISTÓF: A VÉTKESSÉG VÉLELME

A Magyar Helsinki Bizottság kilenc éve kezdte fogdamegfigyelési programját, amely később börtönmegfigyelő programmal egészült ki. Az e kötetben publikált kutatás az előzetes letartóztatás intézményével kapcsolatban két témakört vizsgált alaposabban: az előzetes letartóztatással kapcsolatos védői tevékenység kérdését, különös tekintettel a kirendelt védői rendszer problémáira, illetve a felmérés alkalmat adott arra, hogy a hatósági bántalmazás, illetve a büntetőeljárásban jelentkező egyéb sérelmes bánásmód problémáját is görcső alá vegyék.

Az előzetes letartóztatás nem büntetés, hanem kényszerintézkedés, a büntetőeljárás akadálytalan és eredményes lefolytatását hivatott biztosítani. Ugyanakkor az előzetes letartóztatás tényleges hatása tekintetében nem különbözik a magyar jogrendszer által ismert legsúlyosabb büntetéstől, a szabadságvesztéstől. Kádár András Kristóf a kötet bevezető tanulmányában kiemeli, hogy „az új büntetőeljárás törvény 2003. július 1-jei hatálybalépése az előzetes letartóztatás elrendelése és meghosszabbítása ellen benyújtható fellebbezés rendszerének átalakításával és teljessé tételével, valamint a letartóztatás leghosszabb lehetséges tartamának meghatározásával megoldotta a terület alkotmányossági szempontból legégetőbb problémáit, azonban az intézmény jelenlegi szabályozása és gyakorlata továbbra sem kielégítő”.

A szerző két dologra hívja fel különösen a figyelmet. Egyfelől annak ellenére, hogy 266/1999. (IX. 8.) határozatában az Alkotmánybíróság is hangsúlyozta, hogy az előzetes letartóztatás célja a konkrét büntetőeljárás sikerének biztosítása, továbbra is szerepel az előzetes letartóztatás elrendelésének lehetséges okai között a szabadságvesztéssel büntetendő újabb bűncselekmény elkövetésének megakadályozása, ami nem az adott eljáráshoz és annak céljához kapcsolódik, hanem általános bűnmegelőzési célokot szolgál. „Az általános bűnmegelőzési szempontok figyelembevétele igen absztraktta teheti az előzetes letartóztatás alapjául szolgáló veszélyt – az adott eljárás megghiúsításának lehetősége sokkal konkrétabban jelentkezik, és ezért sokkal könnyebben ellenőrizhető is, mint a Btk.-ban szereplő több száz, szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmény bármelyike elkövetésének veszélye, ami persze felveti az önkényes jogalkalmazás lehetőségét ezen a rendkívül kényes területen.”

Másfelől pedig az előzetes letartóztatás elrendelésének és meghosszabbításának szempontjából a nyomozás tekinthető a legproblematikusabb szakasznak, míg ugyanis a vádirat benyújtása után az ügy valamennyi irata a rendelkezésére áll, így módjában van behatóan megvizsgálni, hogy az előzetes letartóztatási okok valóban fennállnak-e, addig a nyomozási bíró a gyakorlatban sokszor csak az ügyész által válogatott anyagra hagyatkozik, amikor megvizsgálja, hogy megvannak-e az előzetes letartóztatásnak a Be.-ben előírt feltételei.

A Be. kifejezetten rögzíti, hogy az előzetes letartóztatásban lévő terhelt eljárási jogaiban nem korlátozható, továbbá biztosítani kell, hogy a terhelt érintkezhesen védőjével, ennek ellenére azért elég nyilvánvaló, hogy a mozgásszabadságától teljes mértékben, egyéb fontos jogaitól pedig részlegesen megfosztott előzetes letartóztatott kiszolgáltatott helyzetben van a büntetőeljárás folyamán. Ennek következtében rendkívül fontos szerepet játszik a letartóztatott személy sorsának alakulásában a védő. A Helsinki Bizottság felmérése azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy azok számára, akiknek nincs elég pénzük védő meghatalmazására, a kirendelt védő általában nem jelent segítséget. A felmérés eredményei azt támasztják alá, hogy a kirendelt védők kisebb arányban vannak jelen és kevésbé aktívak a büntetőeljárás nyomozati szakaszában, mint meghatalmazott kollégáik, így a kirendelt védők által biztosított védelem nem felel meg minden esetben a rászorulóknak biztosított kellően hatékony védelem alkotmányos és nemzetközi jogi követelményének.

*(Magyar Helsinki Bizottság
Budapest, 2004.
167 oldal, ár nélkül)*

FEHÉR FÜZET 2004

A nemzeti és etnikai kisebbségi jogvédő iroda tíz éve jelenteti meg a *Fehér Füzetet*, amelyben a magyarországi romák elleni diszkriminációs jelenségekről tudósít. A mostani *Fehér Füzetben* nem találunk olyan kirívó eseteket, mint korábban. A mai kép árnyaltabb, a hivatalos hangvétel körültekintőbb lett, a magyar közéletben megszűnőben van a cigányozás. Ebben persze döntő szerepe volt az Európai Unió nyomásgyakorlásának. A külső hatásra beindult kedvező folyamat azonban még csak az elején tart, a politikai felszín alatt a társadalom és a hatalom intézmé-

neyei és gondolkodásmódja ma is előítéletektől átitott, és mindennapi életünkben állandó jelenség maradt a diszkrimináció. Erről tanúskodik ez a kötet is, mely a 2004-es év roma sértettjeinek többnyire még folyamatban lévő ügyeit mutatja be.

Az egyik jellemző ügyben a település óvodájának konyháján előzetes felkérés ellenére sem alkalmazták L. Zsoltnét. A polgármester azzal indokolja megváltozott álláspontját, hogy a helybeliek „nem hajlandók cigány asszony kezéből elfogadni az ételt”. Az egyik budapesti önkormányzat ügyfélszolgálatán való munkavégzésre a kiközvetítéssel megbízott vagyongvédelmi cég nem tartotta alkalmasnak a roma származású R. Norbertet, mert mint közölték vele, „snájdig embert” keresnek a posztra. Egy debreceni panzió pedig még az esélyegyenlőségi kormányhivatal képzési programjára érkező „kisebbséghez tartozókat” sem hajlandó fogadni.

A közzétett huszonegy esettanulmány változatlanul tanúskodik a rendőrség, a bíróság és az ügyészség eljárásaiban tetten érhető diszkriminációról és előítéletességről.

*(Másság Alapítvány
Budapest, 2004.
109 oldal, ár nélkül)*

KEMÉNY ISTVÁN, JANKY BÉLA,
LENGYEL GABRIELLA:
A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYSÁG
1971–2003

Hogyan alakult a cigányság sorsa az elmúlt harminchárom évben? Erre a kérdésre próbál választ adni ez a kötet, amely három kutatás eredményeit foglalja össze, felhasználva az 1971-ben, 1993 végén és 2003 első negyedévében készült reprezentatív felmérések adatait. A kötet első fejezete a cigány né-

pesség demográfiáját vizsgálja, a második az anyanyelvi csoportokat és a nemzetiségi adatokat, a harmadik a települési viszonyokat, a negyedik az iskolázottságot, az ötödik a munkaerő-piaci és jövedelmi viszonyokat. Külön rész foglalkozik a borsodi és a baranyai falvak összehasonlításával. Ebből az átfogó anyagból most csak két témát szeretnénk kiragadni, ami talán jól érzékelteti a cigányság jelenlegi helyzetét Magyarországon.

Az 1993. évi felmérésben a megkérdezettek 56 százaléka vallotta magát magyar nemzetiségűnek, 18 százaléka magyar cigánynak, 22 százaléka pedig cigánynak. A 2003-as felmérés szerint a megkérdezettek 37,8 százaléka magyarnak, 29,8 százaléka magyar cigánynak, 26,8 százaléka cigány nemzetiségűnek vallotta magát. Az adatokból jól látszik, hogy tíz év alatt jelentősen visszaesett a magukat magyar nemzetiségűnek valló cigányok száma. A szerzők értelmezése szerint ez annak köszönhető, hogy az elmúlt évtizedben ők kevésbé érezték magukat a magyar társadalom tagjának, inkább kívülállónak, kirekesztettnek. Ezt az értelmezést erősítik véleményük szerint a településviszonyokra vonatkozó adatok. Ezek alapján az elmúlt tíz évben növekedett az elkülönítésnek és a kirekesztésnek ez a fajtája. A 2003-ban felmért cigány lakások 6 százaléka volt telepen, 2 százaléka a településtől távol, de nem telepen, 42 százaléka a település szélén, 22 százaléka a település belsejében, de kizárólag vagy túlnyomórészt cigány környezetben. A cigány családok 72 százaléka tehát szegregált környezetben él. Ezek a kiragadott folyamatok párhuzamosak a más területen tapasztaltakkal, és így egymást erősítve tovább késleltetik a cigányság integrációját.

*(Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
Budapest, 2004.
192 oldal, 1290 Ft)*

ABSTRACTS

ESSAYS

In his essay Gábor Attila Tóth writes about the contents of the right to freedom and personal security, embedded in 55. § of the Constitution. In his opinion the fact that procedural guarantees protecting the right to freedom are not only means, but the constitutional procedure is the valuable content itself, springs from the equal human dignity of members of the political community, based on 54. § (1) of the Constitution and expressed in several other constitutional paragraphs: it secures the subject of the procedure to be treated with respect to his human dignity and personality. In this way not even persons in custody become “servants of the state”, because the power of the state is restricted even in the most serious cases of the deprivation of personal freedom. With the deprivation of a person’s physical freedom for either a shorter or a longer time, the person doesn’t lose all of his/her rights recognized by the Constitution. The constitutional approach based on the moral command of the respect for human dignity requires respect for the personality of people in custody, and respect for the value of their human nature at all costs. In this sense personal freedom and custody do not exclude each other completely.

INTERVIEW

The leaders of three human rights NGOs tell their opinion about the changes in the state of human rights in Hungary, and the work of their associations. Balázs Dénes, leader of the Hungarian Civil Liberties Union is of the opinion that civil protectors of rights can never count on the global agreement of society. Ferenc Kőszeg, leader of the Hungarian Helsinki Committee has also experienced that the demagogic reasoning of how much it costs to give priority to human rights when solving a certain problem, is often operative. Imre Furmann, leader of the Defence Bureau of National and Ethnic Minorities Rights says that while the number and activity of human rights associations has grown, the sensibility of citizens has lessened, and they show a tendency of submitting to a certain phenomenon, instead of trying to change it. Balázs Dénes emphasizes that many questions of human rights can be accepted with people only if we make them understand that it is not a theoretical problem, but one that influences their everyday lives. So he is optimistic about recognizing the importance of patients’ rights; in his opinion the more often and the more people experience the impairment of these rights, the stronger their claim to changing the situation will get. The prospects, however, are further spoiled by the fact that the conceptual, great change of public health has still not happened. As regards discrimination, and based on their research, Ferenc Kőszeg thinks that the prejudiced nature of judicial work cannot be substantiated statistically, it is obvious however, that in the course of identity check there is discrimination against gypsies.

FORUM

Concerning the institution of legal aid, János Bánáti emphasised: for the renewal of this institution, for the achievement of the aim (that the legal aider should give real, effective protection to the accused) not only raising the charge of legal aiders, but a new system of distributing cases should be a solution. He agrees with all who are of the opinion that the body deciding about the necessity of providing legal aid and the body appointing the legal aider should be separate.

According to András Kristóf Kádár, the aim of the system of legal aiding is that in cases of the accused being increasingly defenceless, it should guarantee the full manifestation of the right to fair trial and the right to defence, by effective defender's help. In his opinion, as long as the four basic functions that are necessary for the operation of this system do not belong to one particular body or a group of bodies operating in harmony, and legal aiding remains the duty of investigation authorities, as long as there is no mechanism to personal quality assurance that would be more effective than the indirect mechanism of the chamber, as long as nobody pays attention to the operation of the system as a whole on the basis of gathered data, and as long as the main role in planning the budget does not belong to those who perform all or most the functions, the Hungarian legal aider system will not meet the constitutional requirements.

Mátyás Bencze spoke of the formal judicial judgement of pre-trial detention, and reminded us that in some recent cases that got increased attention custody lasted for an extremely short time, then either the court in question, or the court of the second instance revised the previous decision, and released the accused. Due to this increased attention the conditions of pre-trial detention were examined more carefully and thoroughly than usual, and they came to the conclusion that its use is disregarable.

DOCUMENTS AND COMMENTARIES

András Schiffer's writing evaluates the recent modification of the Act on Data Protection in relation to judgements in two recent cases concerning obtaining public information. One of the cases was started by several civil associations for the publicity of data concerning the restarting of the second block of the Atomic Plant in Paks, the other case was started by the Hungarian Civil Liberties Union against the Constitutional Court, for the surrender of a petition handed in by a Member of Parliament. In the author's opinion the dismissing judgements in both cases were made because of the modified paragraphs of the Act, at the same time he says that the modification does not solve all the problems of the publicity of public information, raised by these trials.

PRIOR TO DECISION

In her essay Renáta Uitz examines the question how much the petition concerning the legal recognition of the registered partnership for gay couples fits the Hungarian history of protecting homosexual rights. When doing this she also examines what reasoning and considerations having gone through foreign and international forums are to be best harmonized with the resolutions of the Hungarian Constitution, while legalizing registered same-sex partnership.

Relating to the new conception of the Civil Code, and examining the plan concerning registered partnership, József Kárpáti concludes that the wording of the latest norm text is some kind of advance compared to the previous system, however, it does not introduce an institution of registered life partnership that would be real, guarded by real legal guarantees, and fitting between the institutions of traditional partnership and marriage. The announcement of partnership is only a declaration, for which there had been a legal possibility anyway; the only change is that the client does not have to make it probable that he/she needs a certificate.

In his writing about life imprisonment the author expressed his opinion that the exclusion of the possibility of probation on the basis of judicial discretion or *ex lege* is against the rule of law, and does not meet the requirements of the constitutional restriction of the right to personal freedom, and that it unconstitutionally restricts the right to human dignity. Real life imprisonment does not only limit a person's

personal freedom, but completely abolishes it, so it concerns the essential content of a fundamental right. The author is of the opinion that the vague prospect of personal amnesty cannot change the fact that life imprisonment degrades the convict into an object. The petition to abolish life imprisonment has been lying on the table of the Hungarian Constitutional Court for a year.

AFTER DECISION

In this column we present the press release of 27th April 2005 on the judgment of the Polish Constitutional Tribunal concerning European Arrest Warrant. Besides, we give a selection of the decisions of the Strasbourg Court, and sum up briefly some of the recent decisions of the Hungarian Constitutional Court.

PROTECTORS OF RIGHTS

The Right to Self-Determination, or Where Do the Limits of Limits Lie?—in her article Eszter Csernus sums up her experience about the manifestation of patients' rights, gained as the representative of a human rights ngo. In her opinion the manifestation of the right to self-determination concerning health, and its practicability leaves a lot to be desired. Among existing restrictions we can find some in which for the sake of others' health and public health, patients' rights are restricted, and some, which for the sake of the concerned's personal protection restrict the right to self-determination, and some, which cannot be justified either by the protection of others', or that of public health. We can also find some restrictions which come from differences in opinion: from professional differences of opinion among the concerned, the experts supporting them and the majority of doctors, or the difference of the notion of family of the concerned and part of the society; and some restrictions, which are based on misconceptions, fears and misconceived roles. Finally, we have to face that an insufficient regulation can in practice make the manifestation of a right impossible that would otherwise be guaranteed by law.

Concerning the Code on Criminal Punishment under construction, the Hungarian Helsinki Committee has made an analysis. The creators of the essay are glad to see that finally an Act will secure the rules manifested in prisons. They object to it, however, that the so-called milder executive rules are abolished. They feel the practice highly problematic that the staff of the Investigation Department of the county superintendant of police can have an office in prisons. The police officers working there operate the informer-system in prisons, they gather information among the people in custody about the preparation of activity endangering the order of the institution, or crime planned within the institution or for after release. Only the results of this information gathering are shared with the accountable leaders of the prison, however, the proofs for the authenticity of the information are not shared. The Code under preparation would legitimise the system of regimes employed in prisons today, which, in their opinion—as it can modify the judgement of the court—is lawful only if a court, that is, a penal judge can revise it.

REVIEW

In this column we recommend the book of András Kristóf Kádár: *The presumption of guiltiness* and the book of István Kemény, Béla Janky and Gabriella Lengyel on the situation of the Hungarian Roma population between 1971-2003.